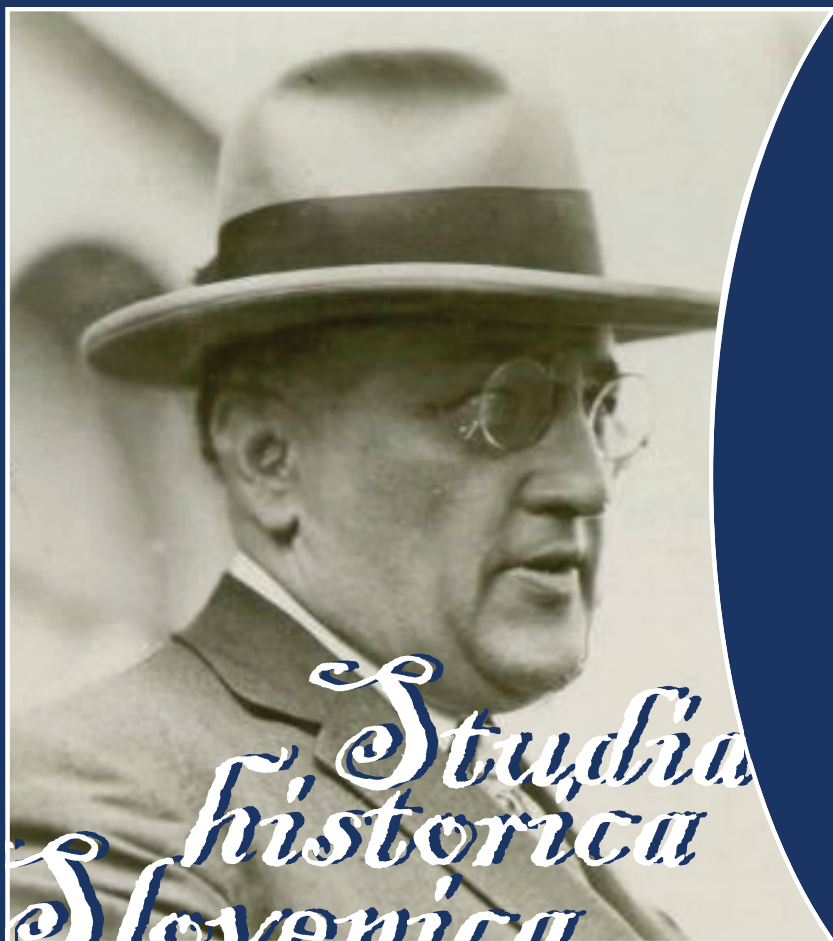

Studia Historica Slovenica

*Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review*

2021

2

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review

letnik 21 (2021), št. 2

ZGODOVINSKO DRUŠTVO
DR. FRANCA KOVAČIČA
V MARIBORU

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU

MARIBOR 2021

Izdajatelj / Published by

ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

HISTORICAL SOCIETY OF DR. FRANCO KOVACIC IN MARIBOR

<http://www.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

ZRI DR. FRANCO KOVACIC IN MARIBOR

Uredniški odbor / Editorial Board

dr. Karin Bakračević, dr. Rajko Bratuž,

dr. Neven Budak (Hrvaška / *Croatia*), dr. Jožica Čeh Steger, dr. Darko Darovec,

dr. Darko Friš, dr. Stane Granda, dr. Andrej Hozjan, dr. Gregor Jenuš, dr. Tomaž Kladnik,

dr. Mateja Matjašič Friš, dr. Aleš Maver, Rosario Milano (Italija / *Italy*), dr. Jože Mlinarič,

dr. Jurij Perovšek, dr. Jože Pirjevec (Italija / *Italy*), dr. Marijan Premović (Črna Gora / *Montenegro*),

dr. Andrej Rahten, dr. Tóne Ravníky, dr. Imre Szilágyi (Madžarska / *Hungary*),

dr. Peter Štih, dr. Polonca Vidmar, dr. Marija Wakounig (Avstrija / *Austria*)

Odgovorni urednik / Responsible Editor

dr. Darko Friš

Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča

Koroška cesta 53c, SI-2000 Maribor, Slovenija

e-pošta / *e-mail*: darko.fris@um.si

Glavni urednik / Chief Editor

dr. Mateja Matjašič Friš

Tehnični urednik / Technical Editor

David Hazemali

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.

No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Žiro račun / *Bank Account*:

Prevajanje / *Translation*:

Lektoriranje / *Language editing*:

Oblikovanje naslovnice / *Cover Design*:

Oblikovanje in računalniški prelom /

Design and Computer Typesetting:

Tisk / *Printed by*:

Nova KBM d.d.

SI 56041730001421147

Knjižni studio d.o.o.

Knjižni studio d.o.o., Ana Šela

Knjižni studio d.o.o.

Knjižni studio d.o.o.

Itagraf d.o.o.

<http://shs.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

Izvirke prispevkov v tem časopisu objavljata 'Historical – Abstracts' in

'America: History and Life'.

Časopis je uvrščen v 'Ulrich's Periodicals Directory', evropsko humanistično bazo ERIH in mednarodno

bibliografsko bazo Scopus (h, d).

Abstracts of this review are included in 'Historical – Abstracts' and

'America: History and Life'.

This review is included in 'Ulrich's Periodicals Directory', european humanistic database ERIH and international database Scopus (h, d).

Studia historica Slovenica, Časopis za humanistične in družboslovne študije,

je vpisan v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo RS, pod zaporedno številko 487.

Izdajo časopisa je omogočila Agencija za raziskovalno dejavnost RS.

Co-financed by the Slovenian Research Agency.

Studia
historica
slovenica

Kazalo / Contents

Jubilej / Anniversary

ALEŠ MAVER: 70 let prof. dr. Vaska Simonitija.....	295
--	-----

Članki in razprave / Papers and Essays

JURIJ PEROVŠEK: Anton Korošec in štajerski liberalci	301
<i>Anton Korošec and Styrian Liberals</i>	
ANDREJ RAHTEN: Korošček državnopravni koncept v ustanovni dobi Kraljevine Srbov Hrvatov in Slovencev	327
<i>Korošček's Concept of the State Constitution during the Founding Era of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes</i>	
JURE GAŠPARIČ: Anton Korošec in padec vlade Milana Stojadinovića. O zarotah in zarotnikih	363
<i>Anton Korošec and the Downfall of the Milan Stojadinović Government. On Conspiracies and Conspirators</i>	
EGON PELIKAN: Anton Korošec in slovenska manjšina na Primorskem med obema vojnama	399
<i>Anton Korošec and Slovene Minority in the Primorska Region between the World Wars</i>	
GAŠPER MITHANS: Anton Korošec in apostolski nuncij Ermenegildo Pellegrinetti: politični katolicizem, manjšinsko vprašanje in konkordat med Svetim sedežem in Kraljevino Jugoslavijo	435
<i>Anton Korošec and the Apostolic Nuncio Ermenegildo Pellegrinetti: Political Catholicism, Minority Issue, and the Concordat between the Holy See and the Kingdom of Yugoslavia</i>	
JURIJ PEROVŠEK: Politične razmere na Slovenskem leta 1920	473
<i>Political Situation on Slovene Territory in 1920</i>	

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

ANDREJ RAHTEN: B rečev drugi mandat: politični izzivi Deželne vlade za Slovenijo v letu 1920	503
<i>Breč's Second Term: Political Challenges Facing The Provincial Government for Slovenia in 1920</i>	
JANEZ OSOJNIK in ALEŠ MAVER: P lebiscites in Europe after the First World War.....	531
<i>Plebisciti v Evropi po koncu prve svetovne vojne</i>	

Ocene / Reviews

DANIJEL SITER: I van Smiljanić, <i>Lovorovi gozdovi in krompir:</i> <i>Prešernov kult v socializmu</i> (Ljubljana, 2021)	573
ALEKSANDER LORENČIČ: N ina Vodopivec, <i>Tu se ne bo nikoli več šivalo:</i> <i>doživljanja izgube dela in propada tovarne</i> (Ljubljana, 2021).....	579

Avtorski izvlečki / Authors' Abstracts..... 589

Uredniška navodila avtorjem / *Editor's Instructions to Authors* 595

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

*Studia
historica
slovenica*

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

Jubilej /
Anniversary

*Studia
Historica
Slovenica*

70 let prof. dr. Vaska Simonitija

23. marca leta 2021 je dopolnil sedemdeset let prof. dr. Vasko Simoniti, po spletu okoliščin trenutno morda najbolj znani (in nekoliko hudomušno bi lahko dodali, da hkrati najbolj citirani) slovenski zgodovinar.

Za slavljenca sem prvič slišal čisto na začetku devetdesetih let še kot otrok. Najbolj znani zgodovinar med mojimi framskimi sokrajani mi je ob enem najinih srečanj pokazal doktorsko disertacijo Vaska Simonitija, ki jo je slednji zagovarjal leta 1988. Zapomnil sem si dvoje. Da je name debelo delo, ob katerem si moral biti v resnih skrbah, če bi ti padlo na nogo, naredilo mogočen vtis. In da se je, med drugim, ukvarjalo s turškimi vpadi. Seveda sem v svojih otroških zagnanosti, naivnosti in navdušenju sklenil, da bom v kratkem tudi jaz napisal tako zajetno besedilo. In seveda se mi to vse do danes ni posrečilo. Sem si pa zapomnil priimek avtorja. To ni bilo posebej težko, saj je bil njegov oče Rado tedaj prava zvezda pesmaric za šolske pevske zборе. Prav tako sem že slišal za njegovega sorodnika Primoža, ki je pozneje postal eden mojih poglavitnih učiteljev.

Z raziskovanjem obdobja turških vpadov na slovensko ozemlje in takratne vojaške organizacije na ogroženih območjih Vasko Simoniti kot učenec in naslednik profesorja Ignacija Vojeta ni samo ustvaril nekaterih najpomembnejših prispevkov na to temo v slovenskem zgodovinopisju, marveč je našel pot tudi do najširšega občinstva. Njegova izjemno berljiva knjiga *Turki so v deželi že* z natančnim pregledom celotnega obdobja od prvih turških posegov na Slovensko do bitke pri Sisku je namreč izšla v redni knjižni zbirki celjske Mohorjeve družbe za leto 1990. Njen naslov je v naslednjih letih in desetletjih naravnost ponarodel in prišel celo v napovednik za kakšno študentsko brucovanje.

Fenomeni oblasti, vojne in nasilja kot zgodovinske stalnice Simonitija kajpak niso zanimali zgolj kot preučevalca soočanja slovenskih dežel in srednje ter jugovzhodne Evrope z izzivom Osmanskega imperija, pač pa se jim je ravno tako posvečal v drugih novoveških kontekstih ali v novejših zgodovinskih

Prof. dr. Vasko Simoniti (Osební arhiv družine Simoniti)

obdobjih. Veliko sadov svojih tovrstnih raziskav in premislekov je leta 2003 zbral v knjigo *Fanfare nasilja*, v kateri je triindvajset besedil.

Že v obeh navedenih monografskih publikacijah je jubilant izpričal odlično sposobnost oblikovanja zgodovinske sinteze. Morda najbolj pa je slednja

prišla do izraza v njegovih novemu veku posvečenih deležih v reprezentativnih pregledih slovenske zgodovine. Gre za *Slovensko zgodovino do razsvetljenstva*, ki sta jo s Petrom Štihom objavila pri celovski Mohorjevi družbi, za knjigo *Na stičišču svetov*, napisano z istim soavtorjem, ter končno za bogato ilustrirano *Slovensko zgodovino*, kjer se je obema svojim prispevkom o zadnjih dveh stoletjih in pol pridružil še Peter Vodopivec. Omenjene Simonitijeve sinteze so bile deležne prevodov v kar nekaj jezikov. Kot dodaten zgled uspele sinteze bi navedel še njegov prispevek o toleranci in migracijah v zgodnjem novem veku v monografiji o migracijah v zgodovini slovenskega prostora. Svoje izsledke je znal in zna profesor Simoniti na privlačen način približati tudi nestrokovnjakom, kar je pokazal že z omenjeno knjigo o turških vpadih.

Tako ni čudno, da so bila njegova predavanja na Filozofski fakulteti v Ljubljani (in nekaj časa tudi v Mariboru) kljub sorazmerno zgodnji ponedeljkovi uri deležna velikega zanimanja študentk in študentov. Omeniti velja še, da je prav Simoniti s svojo habilitacijo za obdobje zgodnjega srednjega veka (nazadnje je bil dolga leta redni profesor) utrl pot "svojemu" časovnemu razdelku kot posebnemu študijskemu področju na ljubljanski zgodovini, saj je bil pred tem zgodnji srednji vek "stlačen" v tesno srajco zgodovine fevdalizma.

Še marsikaj bi bilo treba dodati o znanstveni beri letošnjega slavljenca. A v pričujočem zapisu se moram vsaj dotakniti še njegove dejavnosti na širšem družbenem polju. Tesno povezano s premišljevanjem o minulosti je njegovo nespregledljivo sodelovanje pri pripravi razstave *Temna stran meseca* leta 1998. Žal je mogoče pritrditi oceni Saša Jeršeta izpred nekaj let, da ta podvig nazadnje ni pripeljal do širše konstruktivne debate o razumevanju skupnostne preteklosti Slovencev in končno o njegovih temeljih, kar pa razstavi sami še vedno podeljuje aktualnost, kakor je bilo razvidno ob obeleževanju njene dvajsetletnice.

Da je slavljenec v deželi, kjer zgodovinarje, drugače kot pri kakem drugem slovanskem narodu, najdemo med najbolj prepoznavnimi figurami le izjemo, dosege izjemno javno navzočnost in uvodoma v šali omenjeno citiranost, je predvsem posledica njegovih dveh ministrskih mandatov na čelu zelo občutljivega in za Slovence s simboliko nabitega kulturnega ministrstva. Za njegovo uspešnost podaja vsaj določeno spričevalo že dejstvo, da bo očitno oba mandata uspešno pripeljal do konca, kar je bila med njegovimi kolegicami in kolegi prej izjema kot pravilo. Danes je v spominu manj zasidrana, a kljub vsemu pomembna še njegova vloga vodje volilnega štaba predsedniške kandidatke Barbare Brezigar leta 2002. Očitno je nalogo opravil dobro. Čeprav Brezigarjeva ni zmagala, je v času kampanje z enomestnih odstotkov skočila najprej v drugi krog in nato krepko čez štirideset odstotkov. Še več je pomenilo, da se je v Sloveniji, kjer so bile prave menjave za krmilom redke že v zgodovini, kaj šele od druge polovice 20. stoletja naprej, takrat zazdela sprememba te vrste mogoča.

Profesorju Simonitiju v svojem imenu in v imenu revije *Studia historica Slovenica* ob koncu želim veliko zdravja, pronicljivosti in zanj vedno značilne iskri-
vosti. *Ad multos annos!*

Aleš Maver

Dr., docent
Univerza v Mariboru,
Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

Članki in razprave /
Papers and Essays

DOI 10.32874/SHS.2021-09
1.01 Izvirni znanstveni članek

Anton Korošec in štajerski liberalci

Jurij Perovšek

Dr., znanstveni svetnik, emeritus
Inštitut za novejšo zgodovino
Privoz 11, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: jurij.perovsek@gmail.com

Izvleček:

Eden od najpomembnejših slovenskih politikov 20. stoletja dr. Anton Korošec (1872–1940) je v politiko vstopil na Štajerskem, ki je bila podlaga njegovega kasnejšega vzpona v avstrijskem, slovenskem in jugoslovanskem okviru. V avstrijski dobi je kot katoliški politik v domačem spodnještajerskem prostoru svojega glavnega nasprotnika imel v štajerski liberalni Narodni stranki (NS), kar je odgovarjalo tedanji prevladujoči idejnopolični razdeljenosti na Slovenskem. Imenovali so ga "general" katoliške politične stranke Slovenske kmetijske zveze na Štajerskem (SKZ), ki je zmagala na državno- (1907, 1911) in deželnozborskih (1909) volitvah in vzpostavila absolutno oblast na Štajerskem. Kulturnobojni odnos, ki so ga do njega razvili liberalci, je vseboval vse prvine liberalnega upiranja in boja proti političnemu katolicizmu in njegovim najvidnejšim predstavnikom v tedanjem slovenskem prostoru. Do spremembe je prišlo med vojno, ko je NS sprejela program Majniške deklaracije leta 1917 in podprla predsednika Jugoslovanskega kluba Korošca. Štajerski liberalci so v kasnejšem narodnoemancipacijskem procesu v letih 1917–1918 Korošca sprejeli za slovenskega narodnega voditelja.

Ključne besede:

Anton Korošec, Spodnja Štajerska, liberalci, Narodna stranka, Slovenska kmečka zveza, politični katolicizem, habsburška monarhija

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije

Maribor, letnik 21 (2021), št. 2, str. 301–326, 116 cit., 5 slik

Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Širši liberalni prostor in Korošec v avstrijski dobi¹

Eden od najpomembnejših slovenskih politikov 20. stoletja dr. Anton Korošec (1872–1940) je v politično življenje vstopil na Štajerskem, ki je bila podlaga njegovega kasnejšega vzpona v slovenskem, avstrijskem in jugoslovanskem okviru. V avstrijski dobi je kot katoliški politik v domačem spodnještajerskem prostoru svojega glavnega nasprotnika imel v liberalcih, kar je odgovarjalo tedanji prevladujoči idejnopolitični razdeljenosti na Slovenskem. Nanj so bili pozorni tudi v drugih delih slovenske liberalne politike – v Narodno napredni stranki za Kranjsko (NNSK) in Narodno napredni stranki za Goriško (NNSG).

Če se najprej ustavimo pri NNSK in NNSG, lahko ugotovimo, da je Korošec pri njiju vzbudil pozornost skoraj sočasno z liberalno usmerjenimi političnimi krogi na Štajerskem. "Znani mariborski prefekt" – Korošec je bil tedaj učni prefekt v dijaškem semenišču v Mariboru –, "zal fant, ki /.../ govoriti zna, kakor bi rožice sadil" (Korošec je bil lepih, markantnih potez),² je kranjske liberalce vznemiril z odločnim nastopom na ustanovnem zboru Katoliškega političnega društva za slovenjebistriški okraj 9. junija 1901. Njegove udeležence je posebej posvaril pred novim sovražnikom spodnještajerskih krščanskih kmetov, kranjskim liberalizmom.³ Glasilo NNSK *Slovenski narod* je njegov nastop označil kot težnjo mariborskih duhovniških krogov, "potisniti slovensko stranko na strogo in izključno klerikalno stališče".⁴ Ti krogi želijo kranjski politični katolicizem presaditi na Spodnjo Štajersko, prevzeti vodstvo štajerskih Slovencev in slovensko politiko postaviti na novo podlago. Na razvalinah sedanje slovenske stranke in brez tistih mož, ki ne želijo biti ne liberalni ne "klerikalni", nameravajo ustanoviti "*novo strogo klerikalno stranko, ki pa bo svoj pravi značaj prikrivala s kmetskim plaščem, ki bo stala popolnoma na podlagi kranjskega klerikalstva*". *Narod* je bil prepričan, da na Spodnjem Štajerskem kmalu pride do ločitve duhov.⁵ Predno je opozoril na problematiko, ki se je nanjo navezovala, je poročal še o obsodbi, ki jo je porotno sodišče v Mariboru izreklo Korošču 12. sep-

¹ Članek je nastal v okviru izvajanja raziskovalnega programa št. P6-0281: *Idejnopolitični in kulturni pluralizem in monizem na Slovenskem v 20. stoletju*, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS) iz državne proračuna.

² "Dnevne vesti: prefekt Korošec-Hoffmayer", *Slovenski narod*, 1. 6. 1901, št. 124, str. 4. – Eden najvidnejših slovenskih politikov v avstrijski dobi, od začetka 20. stoletja pripadnik katoliške strani Franjo Šuklje, je v svojih *Spominih* Korošca takole opisal: "Na prvi pogled se mi je dopadel. Na krepkem telesu lepa glava, fini potezi, lepo lice, široko čelo – videti je bilo, da dobimo s Štajerskega nekaj boljšega za politiko." In dodal: kdo bi mislil, "da bo Korošec še tako vzrastel ter še v poginjajoči Avstriji, potem v Jugoslaviji igral tako znamenito vlogo!" (Franjo Šuklje, *Iz mojib spominov: III. del* (Ljubljana 1929), str. 74.)

³ "Kat. politično društvo v Slov. Bistrici", *Slovenec*, 11. 6. 1901, št. 131, str. 1.

⁴ "Dnevne vesti: shod v Slovenski Bistrici", *Slovenski narod*, 12. 6. 1901, št. 132, str. 2.

⁵ "Kranjski klerikalizem na Spodnjem Štajerskem", *Slovenski narod*, 14. 6. 1901, št. 134, str. 1.

tembra 1901. Kot odgovornega urednika katoliškega *Slovenskega gospodarja* ga je zaradi (nekritične) objave govoric o ravnanju Nemcev na Ptuj obsojilo na šest tednov zapora. Zaporno kazen so kasneje spremenili v denarno.⁶

Skladno z oceno o bližajoči štajerski ločitvi duhov so liberalci na Kranjskem Korošca imeli za enega od najbolj zagrizenih t. i. klerikalnih hujskačev na slovenskem Štajerskem, ki slovenske liberalce slika kot izvržke iz pekla, kot izdajalce in prodano sodrgo.⁷ Očitali so mu "farško" ošabnost in nestrpnost, prevzeto od mlajše kranjske duhovščine.⁸ Štajerskim rojakom so svetovali, naj "tonzuriranemu buditelju naroda" iz rok izvijejo "v naše trobojne barve spleteni rimski bič".⁹ Po koncu sloge na Štajerskem je zloglasni "blagoslovljeni kričač",¹⁰ "od ‚advokatske‘ slovenske stranke [NNSK – op. J. P.] pisano gledani mladi *dr. Ant.[on] Korošec*",¹¹ zanje postal "general" katoliške politične stranke na Štajerskem – Slovenske kmečke zveze (SKZ), ki so jo ustanovili 21. januarja 1907 v Mariboru.¹² V državnem zboru na Dunaju, kjer je "adjutant" slovenskega katoliškega prvaka dr. Ivana Šusteršiča, naj bi se "vicegeneral" "klerikalcev" zanimal le za visoko politiko, medtem ko naj bi ga krivice, ki se gode slovenskemu narodu in jeziku po vseh slovenskih pokrajinah, ne zanimale.¹³ To ni držalo. Korošec je do decembra 1911, ko so v *Slovenskem narodu* zapisali omenjeni očitke, v državnem zboru, v katerega so ga prvič izvolili na nadomestnih volitvah leta 1906, na pristojne ministre vložil precej interpelacij zaradi spornega odnosa oblasti in nemških nacionalcev do Slovencev. Tako je ravnal tudi v kasnejših letih.¹⁴ V avstrijski dobi je *Slovenski narod* Korošču zelo zameril tudi izjavo, izrečeno v govoru na pozdravnem večeru ustanovnemu zborovanju Avstrijske Katoliške unije 29. maja 1912 na Dunaju. Zborovanje je bilo 30. maja. Korošec je dejal, da "mi [katoliška stran – op. J. P.] nismo nikoli toliko za obliko vpra-

⁶ "Dnevne vesti: urednik 'Slovenskega Gospodarja' obsojen", *Slovenski narod*, 13. 9. 1901, št. 210, str. 2. O okoliščinah povezanih z obsodbo Korošca pred mariborskim porotnim sodiščem leta 1901 glej podrobneje Feliks J. Bister, *Anton Korošec, državnozbornski poslanec na Dunaju: življenje in delo: 1872–1918* (Ljubljana, 1992), str. 30–32, 34.

⁷ "Deželnozbornske volitve na Spodnjem Štajerskem", *Slovenski narod*, 5. 11. 1902, št. 254, str. 1; "Dnevne vesti: lucidum intervallum", *Slovenski narod*, 24. 11. 1904, št. 269, str. 3. Prim. tudi "Listek: 'vzvišene katoliške ideje'", *Slovenski narod*, 22. 11. 1902, št. 269, str. 1.

⁸ "Dnevne vesti: kandidatura Antona Korošca", *Slovenski narod*, 30. 10. 1902, št. 250, str. 2.

⁹ "Dnevne vesti: idila z mladeniškega shoda", *Slovenski narod*, 6. 7. 1904, št. 151, str. 3.

¹⁰ Prav tam, "Dnevne vesti: vljudno vprašanje", *Slovenski narod*, 28. 2. 1907, št. 49, str. 4.

¹¹ Šuklje, *Iz mojib spominov: III. del*, str. 74.

¹² "Dnevne vesti: dični dr. Korošec", *Slovenski narod*, 1. 6. 1908, št. 127, str. 2.

¹³ "Telefonska in brzojavna poročila: o Šusteršiču", *Slovenski narod*, 8. 2. 1911, št. 31, str. 4; "Razjasnilo se je!", *Slovenski narod*, 9. 2. 1911, št. 32, str. 2; "Dnevne vesti: Albanija in Italija", *Slovenski narod*, 7. 12. 1911, št. 282, str. 3; "Dnevne vesti: klerikalci v opoziciji", *Slovenski narod*, 1. 10. 1912, št. 225, str. 2; "Dnevne vesti: o pogubnem Šusteršičevem vplivu", *Slovenski narod*, 19. 12. 1913, št. 291, str. 3.

¹⁴ O tem glej Bister, *Anton Korošec*, str. 43–46, 48, 66, 71, 80, 88–89, 91–92, 94, 101, 121, 130, 136, Dodatek, str. XXVIII–XXIX.

šali, marveč za vsebino. /.../ Ni nam šlo toliko za to, kako potolči nasprotnika, ampak za to, da ga potolčemo."¹⁵ NNSK je kot nasprotnica katoliške politike na Slovenskem upravičeno sodila, da je bila njegova izjava naperjena proti liberalcem. Proti njim so torej dovoljena vsa, še tako podla in zavržna sredstva, celo nož, bodalo in strup.¹⁶ Iz časa pred svetovno vojno so liberalci na Kranjskem Korošču še očitali, da iz jugoslovanske ideje izključuje pravoslavne Srbe.¹⁷

Enako kot na Kranjskem, je liberalna politika gledala na Korošča tudi na Goriškem. NNSG je jeseni 1902 opozarjala, da so štajerski Slovenci vpreženi v "jarem klerikalizma" – "tam gori vlada katoliška duhovščina še povsem absolutno". Korošec je njen politični predstavnik. Glasilo NNSG *Soča* je Štajerce pozivala k boju proti političnemu katolicizmu in pristavljala, da bo tisti, "kdor dvigne bojno zastavo proti klerikalizmu, /.../ pravi dobrotvorec štajerskega slovenskega ljudstva, se ve ako jo dvigne dokler je še čas".¹⁸ Urednik *Slovenskega gospodarja*, fanatični pop Korošec, je nosilec "klerikalne ideje" med tamkajšnjimi Slovenci. Štajerska neobhodno potrebuje stranko, ki ne bo pod komando "farovžev", ampak bo stala na dobri narodni podlagi.¹⁹ Ko so "ultramontanca" Korošča leta 1906 izvolili v državni zbor,²⁰ je *Soča* poročala o njegovem parlamentarnem delovanju. Posebej je opozorila, da je obsodil tragične septembrske dogodke leta 1908 v Ljubljani in v imenu slovenskega naroda zahteval, da pešpolk št. 27 premestijo iz Ljubljane. Poročala je tudi o njegovi zahtevi, da preiščejo tedanje dogajanje tudi na Ptujju v Celju in v Mariboru.²¹ Kar zadeva jugoslovansko idejo, mu je tudi NNSG očitala, da iz nje izključuje pravoslavne Srbe.²² "Lepi junak"²³ Korošec je bil deležen še njene graje zaradi trditve, ki jo je izrekel na predavanju Podružnice Slovenske dijaške zveze v Gorici 15. marca 1913. Po poročilu katoliške *Gorice* je dejal, da se severna slovenska narodna

¹⁵ "Katoliška unija", *Slovenec*, 31. 5. 1912, št. 123, str. 1.

¹⁶ "Dnevne vesti: utajili bi radi", *Slovenski narod*, 15. 6. 1912, št. 135, str. 5. Glej tudi "Dnevne vesti: klerikalci in regulacijska dela", *Slovenski narod*, 20. 6. 1912, št. 139, str. 4; "Dnevne vesti: klerikalci so povsod enaki!", *Slovenski narod*, 12. 7. 1912, št. 157, str. 4.

¹⁷ [Albert Kramer], "Dies ater – dan sramote", *Slovenski narod*, 12. 12. 1913, št. 285, str. 1; "Dnevne vesti: o pogubnem Šustersičevem vplivu", *Slovenski narod*, 19. 12. 1913, št. 291, str. 3; "Dnevne vesti: 'Slovenec' in razpust 'Slovanskega kluba'", *Slovenski narod*, 3. 1. 1914, št. 2, str. 2.

¹⁸ "K deželnozborskim volitvam na Štajerskem", *Soča*, 31. 10. 1902, št. 113, str. 1.

¹⁹ "Razgled po svetu: volitve", *Soča*, 8. 11. 1902, št. 115, str. 4; "Vrednost našega politikujočega duhovnika", *Soča*, 22. 11. 1902, št. 119, str. 1. Prim. tudi "K državnozborski volitvi v peti kuriji na Spodnjem Štajerskem", *Soča*, 2. 6. 1906, št. 44, str. 1.

²⁰ "K državnozborski volitvi v peti kuriji na Spodnjem Štajerskem", *Soča*, 2. 6. 1906, št. 44, str. 1.

²¹ "Razgled po svetu: državni zbor", *Soča*, 17. 1. 1907, št. 7, str. 3; "Politični pregled: ljubljanski dogodki v delegacijah", *Soča*, 22. 10. 1908, št. 123, str. 3; "Politični pregled: državni zbor", *Soča*, 28. 11. 1908, št. 139, str. 4.

²² "Jugoslovansko vprašanje in slovenski klerikalci", *Soča*, 23. 4. 1908, št. 49, str. 1; "Politični pregled: v avstrijski delegaciji", *Soča*, 31. 12. 1913, št. 112, str. 1.

²³ "Današnje volitve: na Štajerskem", *Soča*, 13. 6. 1911, št. 67, str. 1.

meja kljub velikanskemu nemškemu pritisku ne pomika več proti jugu in je na splošno nespremenjena, Slovenci pa so v nekaterih krajih celo napredovali.²⁴ Očitno je pri tem omenil Šentilj, čemur je *Soča* oporekala. Izjavila je, da je Koroščevo hvalisanje štajerskega napredovanja prazno, saj ga v Šentilju ni, pač pa se slovenska meja umika nemškemu navalu.²⁵ Tako je tudi bilo. Do izbruha svetovne vojne je namreč kolonizacijsko delo nemškega društva Südmark, ki se je osredotočilo na kolonizacijo pasu v Slovenskih Goricah in deloma v Dravski dolini, da bi povezali Maribor s sklenjenim nemškim ozemljem, hitro napredovalo. Od skupaj 75 priseljenih nemških družin (s 443 člani) so kar 64 družin (s 368 člani) naselili v okolici Šentilja, druge pa so dobile posest v petih občinah Dravski dolini.²⁶

Korošec in liberalni kulturnobojni vrhunec na Štajerskem

V avstrijski dobi je liberalna stran Korošču največ pozornosti namenila na Štajerskem, saj je bila le-ta izhodišče njegovega političnega delovanja. Še v štajerskem slogaškem obdobju je z liberalno politiko na Kranjskem in na Goriškem delila mnenje, da je ultraklerikalec, pravi tip najbolj zagrizenega hujskaškega klerikalnega nazadnjaka, hinavski in prekanjen katoliški spletkar, ki seje razdor, hoče strankarski bratomorni boj, podreditev inteligence duhovništvu ter združitev ljudstva v "samoklerikalni" politiki po kranjskem vzoru. Mladenič (Korošec), ki sicer misli, da je spodnještajerski bog, je zahrbtnen, podel in lažniv politični agitator in rušilec sloge štajerskih Slovencev, ki daleč meče svoje mreže katoličanstva in t. i. klerikalizma. Z njim bo potrebno slej ko prej resno obračunati. V liberalno usmerjenih krogih so ga imenovali tudi "mariborski korarski trobentar", ki so ga za šest tednov obsodili na "špehkanro". Navedene ocene in oznake so od leta 1900 objavljali v ljubljanskem *Slovenskem narodu*, v enem primeru tudi v goriški *Soči*, ne pa v štajerskem liberalno usmerjenem tisku, ker v štajerskem prostoru očitno niso želeli problematizirati še veljavnega slogaštva.²⁷ Prispevki s Štajerske so bili *Slovenskemu narodu* nedvomno dobrodošli v

²⁴ "Domače in razne vesti: predavanje 'Podružnice Slov. Dij. Zveze' v Gorici", *Gorica*, 15. 3. 1913, št. 21, str. 3; "Domače in razne vesti: sobotno predavanje S. D. Z.", *Gorica*, 18. 3. 1913, št. 22, str. 3.

²⁵ "Bodočnost slovenskega naroda", *Soča*, 22. 3. 1913, št. 32, str. 1; "Narodna obramba: Südmark v Št. Ilju", *Soča*, 6. 5. 1913, št. 45, str. 3.

²⁶ Janez Cvirn, *Trdnjavske trikotnik: politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem: (1861–1914)* (Maribor, 1997), str. 304–305. Glej tudi Filip Čuček, *Svoji k svojim: na poti k dokončni nacionalni razmejitvi na Spodnjem Štajerskem v 19. stoletju* (Ljubljana, 2016), str. 131–132.

²⁷ "Agitacija 'Slovenskega Gospodarja' za Žičkarja", *Slovenski narod*, 13. 10. 1900, št. 236, str. 1; "Državnozbornske volitve: 'Gospodarjeva' agitacija za Žičkarja", *Slovenski narod*, 9. 11. 1900, št. 258, str. 1, 2; "Državnozbornske volitve: iz Celja", *Slovenski narod*, 21. 11. 1900, št. 268, str. 2; "Državnozbornske volitve: mameluki mariborske klike na delu", *Slovenski narod*, 3. 12. 1900, št. 278, str. 2; "Državnozbornske

njegovem političnem boju proti katoliški strani. Štajerski liberalci so v kasnejših letih v *Narodu* prav tako, a v še večjem obsegu, pisali o Korošču.

V štajerskem liberalno usmerjenem tisku se je v slogaškem obdobju ob Korošču leta 1903 ustavila celjska *Domovina* 1903. Poročala je o narodnopolitičnem shodu 14. aprila 1903 v Slovenj Gradcu, na katerem je nastopil skupaj z liberalno usmerjenim dr. Vladimirjem Sernecom. Zapisala je, da bi bilo "v obmejnih krajih, kjer slovenstvo izpodkopavajo združene nemške sile z denarnimi in drugimi sredstvi, /.../ treba prav mnogo podobnih shodov".²⁸ Malo kasneje je poročala, da so Korošca na sestanku krščansko usmerjenih časnikaarjev 22. aprila 1903 v Ljubljani kot štajerskega predstavnika izvolili v predsedstvo časnikaarskega društva za jugoslovanske pokrajine.²⁹ Leta 1904 pa je objavila članek pripadnika katoliškega gibanja in kasnejšega vidnega politika Slovenske kmečke zveze dr. Karla Verstovška, ki je – ker naj bi mu ta očital, da se je na vinogradniškem shodu v Mariboru 6. marca izkazal za narodnostno mlačnega – Korošca razglasil za politika, ki razdira in blati, in vse, ki niso njegovega mnenja, psuje za liberalce in brezverce. "To so moje odkrite besede nasproti gospodu, ki je vedno sladek spredaj, a za hrbtom obira", je dodal.³⁰ Kasneje sta nasprotje zgladila. Iz obdobja slogaštva naj opozorimo še na obvestilo *Domovine* o Koroščevi promociji za doktorja bogoslovja leta 1905 v Gradcu.³¹

Nasprotja med Koroščem in liberalno usmerjenimi krogi na Štajerskem so se v deželnem okviru odkrito izrazila po koncu sloge leta 1906. Konec je bilo z nadomestnimi državnozborskimi volitvami 29. maja 1906, ko je Slovensko politično društvo 10. maja za kandidata štajerskih Slovencev na volitvah izbralo predstavnika katoliške strani Korošca. Že na shodu Društva se je slišalo besede proti Korošču, odločitev o njegovi kandidaturi pa je naletela na hud odpor med

volitve: iz Žalca", *Slovenski narod*, 20. 12. 1900, št. 292, str. 2; "Državnozborske volitve: iz Žalca", *Slovenski narod*, 28. 12. 1900, št. 297, str. 2; "Sami začnite!", *Slovenski narod*, 30. 1. 1901, št. 25, str. 1; "Dopisi: s Ponikve ob juž. žel.", *Slovenski narod*, 26. 6. 1901, št. 144, str. 2; "Dopisi: iz Št. Pavla", *Slovenski narod*, 26. 9. 1901, št. 221, str. 2; "Dopisi: iz Zadreške doline", *Slovenski narod*, 24. 7. 1902, št. 168, str. 2; "Korošec – kandidat", *Slovenski narod*, 29. 10. 1902, št. 249, str. 1; "Dnevne vesti: Koroščeva kandidatura", *Slovenski narod*, 31. 10. 1902, št. 251, str. 3; "Še – Korošec", *Slovenski narod*, 17. 11. 1902, št. 264, str. 1; "Dnevne vesti: shod vinogradnikov in klerikalna glasila v Mariboru", *Slovenski narod*, 27. 2. 1904, št. 47, str. 4; "Dnevne vesti: Koroščeva kandidatura", *Slovenski narod*, 23. 10. 1905, št. 243, str. 3; "Dnevne vesti: volitev na Štajerskem", *Slovenski narod*, 1. 5. 1906, št. 99, str. 3; "Domače in razne novice: k shodu vinogradnikov v Mariboru", *Soča*, 2. 3. 1904, št. 18, str. 3.

²⁸ "Celjske in štajerske novice: shod v Slovenjem gradcu", *Domovina*, 19. 6. 1903, št. 47, str. 279.

²⁹ "Druge slovenske novice: časnikarski sestanek", *Domovina*, 24. 4. 1903, št. 32, str. 188.

³⁰ Karol Verstovšek, "Vinogradniški shod v Mariboru", *Domovina*, 11. 3. 1904, št. 20, str. 5. Glej tudi "Vinogradniški shod v Mariboru", *Slovenec*, 7. 3. 1904, št. 54, str. 1; "Volilno gibanje: sodba kler. kandidata prof. Verstovška o dr. Korošču in njegovi politiki", *Narodni list*, 9. 6. 1910, št. 23, str. 3. O tem prim. tudi "Štajerske novice: vinogradniški shod v Mariboru", *Slovenec*, 14. 3. 1904, št. 60, str. 2–3.

³¹ "Domače in druge vesti: promocija doktorjem bogoslovja", *Domovina*, 11. 7. 1905, št. 54, str. 2.

celjskimi liberalci in tudi zasavskimi socialnimi demokrati.³² Liberalci so obžalovali, da niso izbrali kandidata, ki bi imel enotno podporo. To vodi k hujšemu političnemu boju kot na Kranjskem. V *Slovenskem narodu* so pozvali k boju vse inteligence, uradništva in samostojno mislečih kmetov proti Korošču, ki je prvi porušil štajersko slogo.³³ Koroščeva kandidatura namreč pomeni nevarnost, da v "*slovenski politiki na Štajerskem zavlada ostudni in lopovski kranjski klerikalizem*".³⁴ Prišlo bo do nepregledne škode narodni stvari štajerskih Slovencev. V *Narodu* so še ponovili, da je "ultraklerikalec" in ga obenem označili za nadutega, od "klerikalnega fanatizma" pijanega človeka.³⁵ Ko je Korošec na volitvah dobil državnozborski mandat, naj bi mu po liberalni oceni posebej pomagala duhovščina.³⁶ V zahvali svojim volivcem je izjavil, da bo moral zaradi "fanatiziranih slovenskih liberalcev drugače uravnavati svoje korake".³⁷ Tedaj ni bil več vihrav in pogosto zaletav mladenič, pač pa trezen, pragmatičen in brezkompromisen politik. Po kranjskem vzoru je nepopustljivo zagovarjal politično diferenciacijo.³⁸ Da je vnet pristaš in zagovornik kranjske katoliške Slovenske ljudske stranke, so mu očitati tudi v *Domovini*.³⁹

V mesecih hudih besednih dvobojev med pristaši obeh političnih skupin, ki so o vprašanju sloge sledili nadomestnim državnozborskim volitvam,⁴⁰ se liberalna stran posebej ob Korošču ni ustavljala. Jeseni 1906 in v začetku leta 1907 so kratko, včasih tudi kritično, poročali o njegovem parlamentarnem delu, prislužil pa si je oznako "velikega poslanca".⁴¹ Do resnega očitka je prišlo v drugi polovici

³² "Slovenske novice: Štajersko: dr. Anton Korošec – kandidat za državni zbor!", *Domovina*, 11. 5. 1906, št. 54, str. 4; Branko Goropevšek, *Štajerski Slovenci, kaj bočemo!: slovenska politika na Štajerskem v letih 1906–1914* (Celje, 2005), str. 19; Vlasta Stavbar, *Politik Vekoslav Kukovec: politično delovanje do leta 1918* (Ljubljana, 2014), str. 71.

³³ "Proč s Koroščem!", *Slovenski narod*, 21. 5. 1906, št. 116, str. 1.

³⁴ –r.–r. "Volitev na Štajerskem", *Slovenski narod*, 25. 5. 1906, št. 119, str. 1. Prim. tudi "Dnevne vesti: o zaupnem shodu na Štajerskem", *Slovenski narod*, 28. 4. 1906, št. 97, str. 5; "Dnevne vesti: volitev na Štajerskem", *Slovenski narod*, 1. 5. 1906, št. 99, str. 3; "Iz učiteljskih krogov", *Slovenski narod*, 25. 5. 1906, št. 119, str. 2.

³⁵ "Korošca ne maramo", *Slovenski narod*, 16. 5. 1906, št. 112, str. 1.

³⁶ "Štajerskemu kmetu v pouk", *Slovenski narod*, 12. 6. 1906, št. 133, str. 1.

³⁷ Goropevšek, *Štajerski Slovenci, kaj bočemo!*, str. 20.

³⁸ Stavbar, *Politik Vekoslav Kukovec*, str. 67. Prim tudi Franjo Baš, "Pisma dr. Antona Korošca dr. Franu Jankoviču", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 41=NV6, št. 1 (1970), str. 134.

³⁹ "Poglavje o 'slogi'", *Domovina*, 25. 5. 1906, št. 60, str. 2.

⁴⁰ O tem glej Goropevšek, *Štajerski Slovenci, kaj bočemo!*, str. 20–21; Stavbar, *Politik Vekoslav Kukovec*, str. 71–72.

⁴¹ "Štajerske novice: še enkrat shod v Polčanah", *Narodni list*, 31. 10. 1906, št. 2, str. 3; "Iz političnega sveta: državni zbor", *Narodni list*, 24. 10. 1906, št. 1, str. 4; "Iz političnega sveta: zaradi zapostavljanja slovensčine pri sodiščih na slov. Štajerskem in Koroškem", *Narodni list*, 23. 11. 1906, št. 5, str. 6; "Svetovno-politični pregled: domače dežele", "Slovenske novice: Štajersko: zaradi postopanja nemških profesorjev na celjski gimnaziji", *Domovina*, 18. 1. 1907, št. 8, str. 2, 3; "Svetovno-politični pregled: domače dežele", *Domovina*, 30. 1. 1907, št. 13, str. 2; "Slovenske novice: Štajersko: ljudski shod", *Domovina*, 11. 2. 1907, št. 18, str. 3.

februarja 1907. Tedaj je *Domovina* poudarila, da je Korošec po ustanovitvi Slovenske kmečke zveze (štajerski liberalci so svojo politično stranko – Narodno stranko ustanovili že 8. decembra 1906 v Celju), postal velik nasprotnik vseh narodnih ustanov, ki niso v neposredni zvezi s SKZ;⁴² to je politična organizacija politikujočih duhovnikov, namenjena predvsem povečanju politične moči in nadvlade duhovniškega stanu nad kmetom in drugimi stanovi.⁴³ Z njo je Korošec zajadral "samostojno kot samovladar po spodnještajerskih poljanah".⁴⁴

Spomladi 1907 so na liberalni strani Korošca začeli poimenovati "general" SKZ.⁴⁵ Ta ostra, obtožujoča oznaka je ponazarjala liberalno razumevanje Koroščeve nedvomne idejne in politične odločnosti v domačem političnem boju. Govorila pa je tudi o njegovem položaju v SKZ, saj je bil njen idejni in dejanski politični vodja.⁴⁶ Naziv, ki so ga dopolnili tudi z oznakami "general klerikalcev", "rimski general", "komandant", "general vse klerikalne vojske na Štajerskem", "general laži" ali uporabljali zgolj oznako "general" in slovenska "klerikalna veličina", se je nato na Štajerskem ohranil ves čas do začetka prve svetovne vojne.⁴⁷ *Domovina* je leta 1907 tudi zastrašujoče pisala, naj bi Korošec na enem od svojih shodov domnevno pokazal revolver, ki ga nosi s seboj zaradi osebne varnosti. Za mir na njegovih shodih pa skrbijo s palicami oboroženi reditelji.⁴⁸ Podobne navedbe in opozorila, da so na njegovih shodih prisotni orožniki z

⁴² "Slovenske novice: Štajersko: 'Kmečka zveza' in – dr. Korošec", *Domovina*, 22. 2. 1907, št. 23, str. 5.

⁴³ "Na starega leta dan", *Domovina*, 31. 12. 1907, št. 152, str. 1.

⁴⁴ "Narodna stranka in kmečka zveza", *Narodni list*, 4. 4. 1907, št. 14, str. 1.

⁴⁵ "Volilni boj: dr. Korošec na delu z obrekovanjem; dr. Korošec in – kmetje", *Narodni list*, 18. 4. 1907, št. 16, str. 5; "Dopisi: slovenski kandidat v Mariboru", *Domovina*, 24. 4. 1907, št. 47, str. 2. Prim. tudi "Volilni boj: dva duhovnika", *Narodni list*, 26. 5. 1911, št. 23, str. 1. O nazivu "general" Kmečke zveze oziroma štajerske "klerikalne 'Kmečke zveze'", ki so ga uporabljali na Štajerskem, glej tudi "Volilno gibanje na Štajerskem", *Slovenski narod*, 6. 4. 1909, št. 77, str. 1; "Dnevne vesti: dr. Koroščevo morala", *Slovenski narod*, 15. 4. 1909, št. 84, str. 3.

⁴⁶ Prim. Goropevšek, *Štajerski Slovenci, kaj bočemo!*, str. 5, 33.

⁴⁷ "Štajerske novice: Roblek in 'Slov. Gosp.'", *Narodni list*, 6. 6. 1907, št. 27, str. 4; "Štajerske novice: kandidat za poskušnjo; kdo zna najbolj farbati kmeta?", *Narodni list*, 28. 12. 1907, št. 56, str. 4; "Dopisi: Slivnica pri Celji", *Narodni list*, 22. 4. 1909, št. 17, str. 7; "VI. volilni okraj: Maribor-Sv. Lenart-Gornja Radgona-Ljutomer: 'uskok Zemljič – kaj mu bodo dali nemškutarji zato?'", *Narodni list*, 6. 5. 1909, št. 20, str. 6; "Beležke: klerikalna mladeniška zveza", *Narodni list*, 9. 6. 1910, št. 23, str. 3; "Celjski okraj: iz Ponikve ob Juž. žel.", *Narodni list*, 9. 9. 1910, št. 36, str. 3; "Politični pregled: domače dežele", *Domovina*, 4. 3. 1908, št. 26, str. 2; "Dopisi: iz Ponikve ob Juž. žel.", *Narodni dnevnik*, 6. 9. 1910, št. 202, str. 2; "Štajerske novice: v Žetalah pri Rogatcu", *Narodni dnevnik*, 22. 10. 1910, št. 241, str. 2; "Pozor na huj-skačel!", *Narodni list*, 13. 4. 1911, št. 15, str. 1; "Volilni boj: Ptuj", *Narodni list*, 20. 4. 1911, št. 16, str. 2; "Celje-Vranksko: dr. Korošec – težko oškodoval spodnještajerske vinorejce", *Narodni list*, 27. 4. 1911, št. 17, str. 2; "Celje-Vranksko: Roblek prijatelj – dr. Korošec in Benkovič neprijatelja ljudstva", *Narodni list*, 16. 5. 1911, št. 20, str. 2; "Celje-Vranksko: Žalec", *Narodni list*, 24. 5. 1911, št. 22, str. 2; "Celje-Vranksko: iz Št. Pavla pri Preboldu", *Narodni list*, 30. 5. 1911, št. 24, str. 3; "Volilni boj: iz Polzele", *Narodni list*, 6. 6. 1911, št. 26, str. 2; "Dnevne vesti: strmoglavili so ga!", *Slovenski narod*, 11. 6. 1907, št. 133, str. 3; "Dnevne vesti: naši 'kmečki zvezarji' prijatelji – šole in izobrazbe!", *Slovenski narod*, 24. 6. 1907, št. 144, str. 2. Prim. tudi "Iz volilnega boja na Spodnjem Štajerskem", *Slovenski narod*, 3. 6. 1911, št. 128, str. 3; "Štajersko: iz Celja", *Slovenski narod*, 8. 6. 1911, št. 131, str. 2.

⁴⁸ "Slovenske novice: Štajersko: iz rogaškega okraja", *Domovina*, 26. 4. 1907, št. 48, str. 4.

Dr. Anton Korošec
v prvih letih svojega
političnega delovanja
("12. V. 1872 • 1932",
Ilustrirani Slovenec, 8.
5. 1932, št. 19, str. 78)

nasajenimi bajoneti, je liberalni tisk v poročilih o političnem dogajanju na Štajerskem ponavljal tudi kasneje.⁴⁹

Ostrejše pisanje o Korošču je sovpadalo s tedanjim predvolilnim časom. 14. maja 1907 so bile volitve v državni zbor, obe stranki pa sta se spustili v brez-kompromisen boj za volivce. Mrzlično sta prirejali volilne shode in poskušali razbijati volilne shode nasprotne stranke. Ob tem so na liberalni strani Korošču

⁴⁹ "Celje-Vransko: z bajoneti nad kmete", *Narodni list*, 16. 5. 1911, št. 20, str. 2; "Klerikalcem slaba prede", "Sodba kmeta o sedanjem volilnem boju", *Narodni list*, 24. 5. 1911, št. 22, str. 1; "Celje-Vransko: v Petrovčah", *Narodni list*, 26. 5. 1911, št. 23, str. 2; "Celje-Vransko: iz Braslovč", *Narodni list*, 30. 5. 1911, št. 24, str. 3; "Sveta vojska' zoper Robleka", *Narodni list*, 2. 6. 1911, št. 25, str. 1; "Volilni boj: Celje-Vransko: iz Polzele; ponesrečen Koroščekv shod v Vojniku", *Narodni list*, 6. 6. 1911, št. 26, str. 2; "Celjski okraj: iz Žalca (Ošabnost 'našega' poslanca dr. Korošča.)", *Narodni list*, 18. 12. 1913, št. 51, str. 3; "Telefonska in brzojavna poročila: včerajšnji dan volilnega boja na Štajerskem", *Slovenski narod*, 15. 5. 1911, št. 112, str. 4; "Na adresu okr. glavarja g. Müllerja pl. Hörnsteina v Celju", *Slovenski narod*, 19. 5. 1911, št. 116, str. 1; "Telefonska in brzojavna poročila: dr. Korošec pod zaščito bajonetov", *Slovenski narod*, 20. 5. 1911, št. 117, str. 6; "Boj med Roblekom in dr. Koroščem v Savinjski Dolini", *Slovenski narod*, 23. 5. 1911, št. 119, str. 1; "Štajersko", *Slovenski narod*, 27. 5. 1911, št. 122, str. 3; "Iz volilnega boja na Spodnjem Štajerskem", *Slovenski narod*, 3. 6. 1911, št. 128, str. 3; "Štajersko: iz Celja", *Slovenski narod*, 8. 6. 1911, št. 131, str. 2,

očitali, da za kmeta ne stori nič, največ pa bi, če odloži poslanski mandat.⁵⁰ V *Domovini* se je oglasil "Kmetoljub" s pozivom, da bi bilo treba uničiti ošabnost, nasilje in gospodoželjnost ljudi, kakor je Korošec,

ki se drzne sklepati v duševni jarem ves narod, ki tlači in pobija vse kar mu brezpogojno ne ukloni tilnika /.../. Odkazati se ima tem ljudem za vselej polje, na katerem delati in učiti jih kliče njih duhovski stan. Slovenec bo prej ko slej ohranil svojo vero, spoštoval bo tudi svoje duhovnike; le-ti pa morajo biti tega spoštovanja vredni, biti morajo res učitelji miru in ljubezni, ne pa politični hujskači in kričači, ki v svoje strankarske namene brezvestno vzbujajo v ljudeh speče strasti in jih učijo ne *moliti*, pač pa – *kletiti*.⁵¹

Takih poudarkov je bilo v letih, ki so sledila, na liberalni strani še veliko.⁵² Korošca so imeli za nepoštenega, ošabnega politikujočega duhovnika, hujskača, ki seje le sovraštvo, prepir in razdor.⁵³ Je največji razdiralec v štajerski

⁵⁰ Stavbar, *Politik Vekoslav Kukovec*, str. 106–107; "Dopisi: Sv. Križ pri Slatini", *Domovina*, 29. 4. 1907, št. 49, str. 2.

⁵¹ Kmetoljub, "Odločilna bitka", *Domovina*, 11. 5. 1907, št. 55, str. 1–2.

⁵² "Slovenske novice: Štajersko: tresejo se jim nemške hlače", *Domovina*, 17. 7. 1907, št. 82, str. 3; "Slovenske novice: Štajersko: 'Slovenec', glasilo pravih katoliških ljudi", *Domovina*, 12. 8. 1907, št. 93, str. 2; "Slovenske novice: Štajersko: Korošec je pogorel", *Domovina*, 13. 1. 1908, št. 4, str. 3; "Celje-Vranksko: 'značajni' dr. Korošec", *Narodni list*, 16. 5. 1911, št. 20, str. 2; "Volilni boj: 'mir nam daj, o Gospod'", *Narodni list*, 19. 5. 1911, št. 21, str. 3; "'Obračun?'", *Narodni list*, 6. 6. 1911, št. 26, str. 1; "Celjski okraj: iz Žalca (Ošabnost 'našega' poslanca dr. Korošca.)", *Narodni list*, 18. 12. 1913, št. 51, str. 3. Prim. tudi "Štajerske novice: 'Slovenski Gospodar'", *Domovina*, 10. 4. 1908, št. 41, str. 2; "Štajerske novice: duhovniški troti", *Narodni dnevnik*, 5. 8. 1910, št. 176, str. 2.

⁵³ "Dnevne novice: dr. Rosina ni več v milosti", *Narodni list*, 18. 4. 1907, št. 16, str. 2; "Naš škof o volitvah", *Narodni list*, 3. 5. 1907, št. 20, str. 1; "Zadnja poročila: XXII. velika skupščina družbe sv. Cirila in Metoda", *Narodni list*, 8. 8. 1907, št. 36, str. 5; "Štajerske novice: boj", *Narodni list*, 22. 8. 1907, št. 38, str. 3; "S pasjim bičem", *Narodni list*, 19. 9. 1907, št. 42, str. 2; "Dopisi: Ljubno", *Narodni list*, 19. 9. 1907, št. 42, str. 3; "Štajerske novice: ubogi dr. Korošec!", *Narodni list*, 23. 4. 1908, št. 17, str. 3; "Štajerske novice: krščansko-socijalni tečaj v Ljutomeru", *Narodni list*, 21. 1. 1909, št. 3, str. 3; "Volilni boj: Gomilsko", *Narodni list*, 19. 5. 1911, št. 21, str. 3; "Volilni boj: dva duhovnika", *Narodni list*, 26. 5. 1911, št. 23, str. 1; "'Obračun?'", *Narodni list*, 6. 6. 1911, št. 26, str. 1; "U boj, u boj!..", "Volilni boj: dr. Korošec kot duhovnik", *Narodni list*, 9. 6. 1911, št. 27, str. 1, 6; "Celjski okraj: iz Griž", *Narodni list*, 22. 6. 1911, št. 29, str. 3; "Slovenske novice: Štajersko: Korošec je pogorel", *Domovina*, 13. 1. 1908, št. 4, str. 3; "Štajerske novice: 'Slov. Gospodarju'", *Domovina*, 1. 6. 1908, št. 62, str. 3; "Štajerske novice: Kmečka zveza in nemčurji", *Narodni dnevnik*, 3. 5. 1909, št. 99, str. 3; "Dr. Korošec o obstrukciji v štajerskem dež. zboru", *Narodni dnevnik*, 28. 7. 1909, št. 169, str. 1. Prim. tudi "Volilni boj: prevzetnost se povsod podtika, sramota se z njo pomika; volilni shod dr. Korošča v Gaberju pri Rogatcu", *Narodni list*, 26. 4. 1907, št. 18, str. 4; "S pasjim bičem", *Narodni list*, 19. 9. 1907, št. 42; str. 2; "Kritizirati, a ne ubijati!", *Narodni list*, 3. 10. 1907, št. 44, str. 1, 2; "Volilni boj: iz Št. Jurja ob juž. žel.", *Narodni list*, 4. 5. 1911, št. 18, str. 2; "Celje-Vranksko; dr. Korošec je že fuč", "Volilni boj: 'mir nam daj, o Gospod!'", *Narodni list*, 19. 5. 1911, št. 21, str. 3; "Klerikalcem slaba prede", *Narodni list*, 24. 5. 1911, št. 22, str. 1; "Celje-Vranksko: v Petrovčah; iz Savinske doline; iz Gomilske", *Narodni list*, 26. 5. 1911, št. 23, str. 2; "Odprto pismo kaplanu dr. Korošču, kandidatu laži-kmečke zveze itd.; dr. Korošec je že fuč", *Narodni list*, 30. 5. 1911, št. 24, str. 2, 3; "Iz drugačnega lesa", *Narodni list*, 8. 8. 1912, št. 32, str. 1; "Celjski okraj: iz Žalca (Ošabnost 'našega' poslanca dr. Korošca.)", *Narodni list*, 18. 12. 1913, št. 51, str. 3; "Slovenske novice: Štajersko: z dežele", *Domovina*, 2. 6. 1907, št. 63, str. 3; "In zopet po dr. Ploju", *Domovina*, 5. 2. 1908, št. 14, str. 1; "Štajerske novice: poli-

politiki. Bila bi drugačna, če ne bi bil v SKZ absolutni vladar zloduh Korošec, grobokop štajerskih Slovencev. Njegovo ravnanje bo ubilo slovenski narod in škodilo celotni družbi.⁵⁴ Korošec je bil za liberalce neizprosni in nepomirljivi "klerikalec", eden med "*najgnusnejšimi zastopniki klerikalne politike na Štajerskem*", "klerikalni polbog".⁵⁵ "Mogoče, da bode nekega dne prišel čas, ko bode stala pripravljena grmada za Vas, dr. Korošec", so zapisali v *Narodnem listu*. "Ta sodni dan je celo nekaj prav lahko mogočega, kajti tudi za Vas velja geslo, da Bog vse vidi, Bog vse ve in greh se tudi pri Vas delati ne sme".⁵⁶

Liberalna stran je večkrat opozorila, da je Korošec duhovnik, pa ne opravlja duhovniške službe, saj živi samo od politike. Je izgubljeni, zavrženi in od Boga pozabljeni duhovnik, ki namesto svoje vzvišenega poslanstva raje uganja svojo žalostno politiko.⁵⁷ Zato je pri njem vera res v nevarnosti.⁵⁸ In če kličejo, da primanjkuje duhovnikov,⁵⁹ naj pusti politiko in se vrne v duhovniški poklic.⁶⁰ "Zakaj ne pritegnejo politikujočih duhovnikov v cerkveno službo, za katero jih je sam Bog posvetil?", je spraševal liberalni *Narodni list*. "Vera se zlorablja v politične namene."⁶¹ Če pa bi se Korošec, doktor Svetega pisma, spet oprijel svojega stanu, bi storil največje in najlepše človekoljubno delo. *Narodni list* je v posmehljivem tonu zapisal, da potrebujemo "učenih gospodov, da bi odvrčevali ljudi od hudega, jih varovali raznih skušnjav in zapeljevanj hudobnega duha". Koliko dobrega bi lahko storil Korošec, "koliko duš bi lahko rešil, ko bi pustil posvetno politiko".⁶² Svetna služba je bila dejansko Koroščeva edina zaposlitev.⁶³

tična nepoštenost dr. Korošca", *Domovina*, 20. 5. 1908, št. 57, str. 3; "Sestanek štajerskih rodoljubov v Mariboru", *Slovenski narod*, 5. 2. 1907, št. 29, str. 1; "Štajersko: paberki iz 'Slov. Gospodarja'", *Slovenski narod*, 3. 2. 1913, št. 27, str. 2.

⁵⁴ "Štajerske novice: 'Slov. Gospodar'", *Narodni list*, 30. 1. 1907, št. 5, str. 5; "Naš škof o volitvah", *Narodni list*, 3. 5. 1907, št. 20, str. 1; "Kritizirati, ne ubijati!", *Narodni list*, 3. 10. 1907, št. 44, str. 2; "Dnevne vesti: shod v Št. Jurju ob Taboru", *Slovenski narod*, 11. 9. 1907, št. 201, str. 3. Glej tudi "Velik shod Narodne stranke v kozjanskem okraju", *Slovenski narod*, 11. 2. 1913, št. 34, str. 1.

⁵⁵ "Kriza v 'Družbi sv. Cirila in Metoda'", *Domovina*, 9. 8. 1907, št. 92, str. 1; "Celje-Vransko: dr. Korošec", *Narodni list*, 24. 5. 1911, št. 22, str. 2; "Obračun?", *Narodni list*, 6. 6. 1911, št. 26, str. 1. Prim. tudi "Volilni boj: ponesrečen Korošček shod v Vojniku", *Narodni list*, 6. 6. 1911, št. 26, str. 2.

⁵⁶ "Dr. Korošec hoče pravico – pa samo za sebe", *Narodni list*, 9. 4. 1908, št. 15, str. 1.

⁵⁷ "Štajerske novice: iz Zibike", *Narodni list*, 11. 4. 1907, št. 15, str. 4; "Volilni boj: nekaj o shodih kmetske zveze", *Narodni list*, 13. 5. 1909, št. 23, str. 3. Prim. tudi "Dopisi: iz Žetal", *Narodni list*, 11. 2. 1909, št. 6, str. 4.

⁵⁸ "Celje-Vransko: Frankolovo", *Narodni list*, 26. 5. 1911, št. 23, str. 3. Prim. tudi "Volilni boj: iz šmarskega okraja", *Narodni list*, 16. 5. 1911, št. 20, str. 1; "Volilni boj: dr. Korošec kot duhovnik", *Narodni list*, 9. 6. 1911, št. 27, str. 6.

⁵⁹ "Volilni boj: iz šmarskega okraja", *Narodni list*, 16. 5. 1911, št. 20, str. 1; "Celje-Vransko: Frankolovo", *Narodni list*, 26. 5. 1911, št. 23, str. 3.

⁶⁰ "Celje-Vransko: Korošec prireja shode", *Narodni list*, 4. 5. 1911, št. 18, str. 3. Prim. tudi "Zvezarska premissljevanja in vprašanja", *Domovina*, 10. 8. 1908, št. 90, str. 1.

⁶¹ "Celje-Vransko: Frankolovo", *Narodni list*, 26. 5. 1911, št. 23, str. 3. Prim. tudi "Volilni boj: Gomilsko", *Narodni list*, 19. 5. 1911, št. 21, str. 3.

⁶² "Volilni boj: Celje-Vransko: Dramlje", *Narodni list*, 27. 4. 1911, št. 17, str. 2.

⁶³ Bister, *Anton Korošec*, str. 37, 38.

Kaj, ko bi dr. Korošec storil ta velik korak in stopil pred škofa: 'Milostivi! Ljubezen do ljudstva mi narekuje: Vidim, kako pomanjkanje na duhovnikih trpi Vaša škofija. Iz ljubezni do ljudstva se odpovem poslančevanju in drugim posvetnim muham, odkažite mi mesto Kristusovega namestnika. Živeti hočem le v duševni blagor svojih ovčic, saj: Njegovo in naše kraljestvo ni od tega sveta.'⁶⁴

Če pa ga milostljivi škof ne more uporabiti za kaplana, ga mi še za poslanca ne moremo imeti.⁶⁵

Očitek, da Koroščev duhovniški stan in njegovo politično ravnanje ne sodita skupaj, je bil izstopajoč poudarek v odnosu, ki so ga po koncu sloge do njega vzpostavili štajerski liberalci. Po njihovem prepričanju je zgrešil poklic, "on ni bil rojen za duhovnika, njegova prisega, da bo služil Bogu, je bila slepa". Veri in duhovniškemu ugledu naj na slovenskem Štajerskem nihče ne bi toliko škodoval, kot Korošec.⁶⁶ Oskrunil je svoj sveti stan, ki se ga menda celo sramuje, ko [pred državnozborskimi volitvami leta 1911 – op. J. P.] v posvetni obleki hodi po Savinjski dolini.⁶⁷ Duhovnik ne sodi v politiko, ampak v cerkev, pred oltar. Dvema gospodoma se ne more služiti. "Zato tudi vi, dr. Korošec," je zapisal *Narodni list*, "ne morete biti dober duhovnik in pa dober poslanec".⁶⁸ Privrženci političnega katolicizma na Štajerskem se ne bodo spametovali, "*dokler bo rogovilil v njihovi prvi vrsti dr. Korošec*. Tužna nam majka, dokler ljudstvo ne pomete teh rimskih pijavk, ki ne poznajo domovine, ne brata, ampak le svoj žep."⁶⁹ Ko gre za nadvlado duhovništva, Korošec s svojim črnim srcem in skrajno klerikalno nestrpnostjo ter zagrizenostjo ne pozna niti naroda niti svoje domovine.⁷⁰ Tisti duhovniki, ki pa ne hujskajo ljudi med seboj, pa naj bi bili zanj "troti".⁷¹

Ideje in politične osti ob volitvah

Glavnino svojih očitkov Korošču so liberalci izrekli ob državno- in deželnozborskih volitvah in drugih zareзах v razvoju slovenske politike na Spo-

⁶⁴ "Volilni boj: Celje-Vransko: Dramlje", *Narodni list*, 27. 4. 1911, št. 17, str. 2. Prim. tudi "Celje-Vransko: Korošec prireja shode", *Narodni list*, 4. 5. 1911, št. 18, str. 3.

⁶⁵ Volilni boj: iz šmarskega okraja", *Narodni list*, 16. 5. 1911, št. 20, str. 1.

⁶⁶ "Volilni boj: 'mir nam daj, o Gospod'", *Narodni list*, 19. 5. 1911, št. 21, str. 3. Prim. tudi "Celje-Vransko: iz Savinske doline", *Narodni list*, 26. 5. 1911, št. 23, str. 2; "Odprto pismo kaplanu dr. Korošču, kandidatu laži-kmečke zveze itd.; Celje-Vransko: dr. Korošec je že fuč", *Narodni list*, 30. 5. 1911, št. 24, str. 2, 3.

⁶⁷ "Celje-Vransko: Letuš", *Narodni list*, 24. 5. 1911, št. 22, str. 3; "Volilni boj: iz Žalca", *Narodni list*, 12. 5. 1911, št. 19, str. 3.

⁶⁸ "Celje-Vransko: Frankolovo; iz Savinske doline", *Narodni list*, 26. 5. 1911, št. 23, str. 2–3.

⁶⁹ "Štajerske novice: iz Maribora", *Narodni dnevnik*, 13. 4. 1909, št. 82, str. 3.

⁷⁰ "Pravi cilji klerikalne obstrukcije v štajerskem dež. zboru", *Narodni dnevnik*, 12. 10. 1910, št. 232, str. 1.

⁷¹ "Beležke: duhovniški troti", *Narodni list*, 11. 8. 1910, št. 32, str. 3.

dnjem Štajerskem. Ta se je ob državnozborskih volitvah 14. maja 1907 pridružila Kranjski in Goriški, kjer je že nekaj let potekal hud boj med strankami liberalnih nazorov na eni in katoliško-konservativnimi na drugi strani. Volitve je dobila katoliška stran, ki je razen v Spodnji Savinjski dolini, Šaleški dolini in delu Posavja zmagala v vsem preostalem delu Spodnje Štajerske.⁷² Zmaga na volitvah je SKZ navedla k izstopu njenih predstavnikov iz Narodnega sveta za Spodnjo Štajersko, krovne narodne organizacije štajerskih Slovencev, ki so jo ustanovili 7. februarja 1907 v Mariboru. Korošec je bil njegov tajnik.⁷³ Liberalci v Narodnem svetu so se po volitvah zavzeli za oblikovanje enotnega poslanskega kluba slovenskih štajerskih poslancev v državnem zboru, a SKZ z njimi po prepričljivi volilni zmagi ni bila pripravljena deliti svojega uspeha. Zato so iz sveta izstopili. Liberalna stran je za izstop krivila Korošca.⁷⁴ Dokazal je, "da duhovniki in njih služabniki ne marajo delovati v nobeni korporaciji, katera ni popolnoma in brezpogojno pod njih oblastjo in poveljem".⁷⁵

Podobno obsodbo so liberalci podali spomladi 1909, ko je SKZ zavrnila sodelovanje z Narodno stranko in novoustanovljeno slogaško Stranko združenih Slovencev o skupnem nastopu na deželnozborskih volitvah 7. maja istega leta. Stališče o nesodelovanju z drugima strankama je v zavesti, da gre SKZ politični primat na Spodnjem Štajerskem, uveljavil Korošec.⁷⁶ Liberalni *Narodni dnevnik* je Koroščevo odločitev razumel kot sporočilo, da je sloga med štajerskimi Slovenci možna le, če se "ves narod in tudi naša organizacija njegovi politični nezrelosti in hinavščini podvrže in pred klerikalci kapitulira".⁷⁷ Volitve so prinesle absolutno zmago SKZ, liberalci so dobili samo en mandat. Pripadel je načelniku Narodne stranke dr. Vekoslavu Kukovcu.⁷⁸

Z deželnozborskimi volitvami leta je SKZ postala dominantna politična sila med štajerskimi Slovenci.⁷⁹ Zmago si je priborila v ostrem, dokaj umazanem političnem boju, v katerem so stranke še več pozornosti kot svojim, posvetile nasprotnim kandidatom. "In pri tem ni bilo dobrih in manj dobrih."⁸⁰ To se je videlo tudi v odnosu Narodne stranke do Korošca. Enako sta do svojih nasprotnikov ravnala tudi katoliška stran in njeno glasilo *Slovenski gospodar*. Njogo-

⁷² Goropevšek, *Štajerski Slovenci, kaj bočemo!*, str. 60–63.

⁷³ "Slovenske novice: Štajersko: Narodni svet za Štajersko", *Domovina*, 29. 4. 1907, št. 49, str. 2.

⁷⁴ Goropevšek, *Štajerski Slovenci, kaj bočemo!*, str. 36–46. Glej tudi Stavbar, *Politik Vekoslav Kukovec*, str. 105–106.

⁷⁵ "Na starega leta dan", *Domovina*, 31. 12. 1907, št. 152, str. 1. Prim. tudi "Odločitev v državnem zboru", *Narodni list*, 20. 6. 1907, št. 29, str. 1.

⁷⁶ Goropevšek, *Štajerski Slovenci, kaj bočemo!*, str. 118–133. Glej tudi Stavbar, *Politik Vekoslav Kukovec*, str. 108–110.

⁷⁷ "Volitve v deželni zbor in klerikalno hinavstvo", *Narodni dnevnik*, 27. 3. 1909, št. 69, str. 2.

⁷⁸ Goropevšek, *Štajerski Slovenci, kaj bočemo!*, str. 145–158.

⁷⁹ Prav tam, str. 158.

⁸⁰ Prav tam, str. 142. Glej tudi Stavbar, *Politik Vekoslav Kukovec*, str. 112.

vemu uredniku Korošču so liberalci že pred volitvami zaradi *Gospodarjevega* trdega kulturnobojnega stališča in netočnih trditev o delovanju Narodne stranke očitali moralno odgovornost za tako pisanje.⁸¹ Kot je dobro zapisal Branko Goropevšek, bi lahko tedanjega opazovalca volilnega boja leta 1909 hudi besedni boji "bolj spominjali na medplemenski spopad, kot pa na resno in povsem normalno politično (predvolilno) agitacijo".⁸² Liberalna stran je vzroke za hud poraz iskala v nasprotnikovem ustrahovanju in podkupovanju volivcev ter v zlorabi vere in Cerkve, zlasti pa v duhovniškem pritisku na ženski spol.⁸³

Oster in obsežen je bil tudi volilni boj za državnozborske volitve 13. junija 1911. "Tako gigantskega volilnega boja še ni videla slovenska zemlja", se je slabo leto kasneje spominjal *Narodni list*.⁸⁴ Korošec se je odločil, da bo kandidiral v tradicionalno liberalni Spodnji Savinjski dolini, kar so na liberalni strani razumeli kot izrecno vojno napoved. "*Tu je pribrumel nad nas Savinčane neki tujec, ki nosi po vsej in golej krivici slovensko ime, pribesnel je nad nas katoliški duhovnik s puško in mečem, da nas s silo pritira v svoj tabor*", je bil opomin liberalne strani.⁸⁵ Savinjsko dolino hoče "zlopatiti pod sebe, da zavlada neomejeno nad njo in ji zagenerali".⁸⁶ "Savinjska dolina mora z veliko večino odkloniti politiko nasilja in hinavščine, kakor je hoče delati naša duhovščina in njen izvršilni organ dr. Korošec", je v *Slovenskem narodu* zapisal dopisnik iz Žalca.⁸⁷ Čeprav Korošec zmage ni imel zagotovljene – imel je "manj kot nič upanja na uspeh" –,⁸⁸ so se zavedali, da je nevaren nasprotnik in opozarjali, da se bo duhovščina vrgla zanj z vso silo v boj. "Lepe oči dr. Korošca ter njegova sladka, priliznjena beseda bo gotovo marsikaterega neukega človeka – posebej ženske – omamila".⁸⁹ Poudarjali so, da je med volilnim bojem začel opravljati cerkvene posle, česar sicer ne počne, saj je od svojega posvečenja dalje redko stopil na prižnico in naj nikoli ne bi sedel v spovednico. Sedaj pa hoče v cerkvi vplivati na nerazsodne volivce, ker mu tam nihče ne sme ugovarjati. "Ali ni to najhujša zloraba vere in cerkve?"⁹⁰ – A, "Korošec, še ne jahaš, še ne klečiš na prsih Savinčanov in tudi

⁸¹ "Slovenske novice: Štajersko: lažnjivost 'Slovenskega Gospodarja'", *Domovina*, 1. 4. 1908, št. 37, str. 3; "Štajerske novice: 'liberalca in liberalnih listov se moramo ogibati kakor steklega psa'", *Domovina*, 3. 6. 1908, št. 63, str. 2–3. Prim. tudi "P. Anzelm Murn zaradi častikraje obsojen na 6. tednov zapora. Urednik 'Straže' Cenčič obsojen", *Narodni dnevnik*, 2. 12. 1909, št. 276, str. 3.

⁸² Goropevšek, *Štajerski Slovenci, kaj bočemo!*, str. 143.

⁸³ Stavbar, *Politik Vekoslav Kukovec*, str. 113.

⁸⁴ "Nekaj utrinkov", *Narodni list*, 14. 3. 1912, št. 11, str. 1.

⁸⁵ "Sodba kmeta o sedanjem volilnem boju", *Narodni list*, 24. 5. 1911, št. 22, str. 1.

⁸⁶ "Celje-Vransko: R., Velik manifestacijski shod za Robleka v Braslovčah", *Narodni list*, 16. 5. 1911, št. 20, str. 1.

⁸⁷ "Boj med Roblekom in dr. Koroščem v Savinjski Dolini", *Slovenski narod*, 23. 5. 1911, št. 119, str. 1.

⁸⁸ Bister, *Anton Korošec*, str. 95.

⁸⁹ "Boj za Savinjsko dolino", *Narodni list*, 20. 4. 1911, št. 16, str. 1.

⁹⁰ "Volilni boj: dr. Korošec kot duhovnik", *Narodni list*, 9. 6. 1911, št. 27, str. 6.

Dvorec štajerskega
deželnega zbora v
Gradcu ("12. V. 1872
• 1932", *Ilustrirani
Slovenec*, 8. 5. 1932,
št. 19, str. 78)

ne boš!", mu je teden dni pred volitvami zažugal *Narodni list*.⁹¹ Korošec pa je volitve dobil. Prav tako so zmagali tudi vsi drugi kandidati SKZ, ki je prevzela vse dotedanje liberalne mandate. Narodna stranka je bila v celoti poražena in prejšnje razpoznavne politike štajerskih liberalcev ni bilo več. Politična dominacija SKZ je dosegla vrhunec in tako je ostalo do konca Habsburške monar-

⁹¹ "Volilni boj: iz Polzele", *Narodni list*, 6. 6. 1911, št. 26, str. 2.

hije.⁹² Njeno ohranjanje – po kranjskem vzoru – je liberalce zelo bremenilo.⁹³ Po volilnem porazu so Koroščevo zmago pripisali zlorabi verskega čuta med ljudmi in kupljenim glasovom volivcev.⁹⁴ "Sedaj je vera v Savinski dolini rešena", je pikro zapisal *Narodni list*.⁹⁵ H Koroščevi zmagi pa je v resnici pomembno prispeval takratni kaplan v Žalcu Franc Schreiner, ki je liberalce, jezne na njegovo kandidaturo, z uradnim koledarjem prireditve ves čas ohranjal zadosti daleč od kraja, kjer se je po zaslugi spretne ustne propagande Korošec v resnici srečeval z volivci. Korošec je bil z izidom zadnjega volilnega boja v monarhiji lahko v celoti zadovoljen. Dal mu je podlago za nadaljnje parlamentarno delovanje v dunajskem državnem zboru vse do zloma jeseni 1918.⁹⁶ Liberalna stran je v njem videla edinole izvrševalni organ maščevanja in sovraštva željne duhovščine, ne pa zastopnika Slovencev iz Savinjske doline.⁹⁷

Na liberalni strani so seveda od Koroščeve prve izvolitve v državni zbor spremljali njegovo parlamentarno delovanje na državni in deželni ravni. Glede državnoborskega delovanja so mu več let očitali, da je glasoval za novo avstrijsko-ogrsko pogodbo 17. decembra 1907,⁹⁸ ki je zaradi brezcarinskega prostega uvoza ogrske živine in vseh ogrskih poljedelskih pridelkov in izdelkov avstrijskim in posebej štajerskim kmetovalcem povzročila veliko škodo.⁹⁹ Bil pa je proti pogodbi za uvoz zaklane živine iz Srbije ter izvoz lesa vanjo. K temu so

⁹² Goropevšek, *Štajerski Slovenci, kaj bočemo!*, str. 6, 63–65, 178.

⁹³ "Boj za klerikalno večino v štajerskem deželnem zboru", *Slovenski narod*, 30. 12. 1911, št. 299, str. 3; "Štajersko: iz Maribora", *Slovenski narod*, 18. 10. 1912, št. 240, str. 3; "Štajersko: na Češkem in pri nas", *Slovenski narod*, 30. 7. 1913, št. 173, str. 2.

⁹⁴ "Beležke: ljubezen za ljubezen, zvestoba za zvestobo", *Narodni list*, 22. 6. 1911, št. 29, str. 2; "Kmečki tabor v Žalcu", *Narodni list*, 28. 6. 1911, št. 30, str. 1. Prim. tudi "Beležke: novi krščanski nauk", *Narodni list*, 5. 6. 1912, št. 23, str. 2; "Štajerske novice: shod zaupnikov narodne stranke iz Savinjske doline", *Narodni list*, 28. 5. 1914, št. 16, str. 2.

⁹⁵ "Kmečki tabor v Žalcu", *Narodni list*, 28. 6. 1911, št. 30, str. 1.

⁹⁶ Bister, *Anton Korošec*, str. 96.

⁹⁷ "Štajersko: iz Žalca", *Slovenski narod*, 5. 1. 1914, št. 3, str. 2.

⁹⁸ O sprejetju avstrijsko-ogrske pogodbe leta 1907 glej Janez Cvirn, *Dunajski državni zbor in Slovenci: (1848–1918)* (Celje, 2015), str. 170–173.

⁹⁹ "Slovenske novice: Štajersko: 'Slovenski Gospodar'", *Domovina*, 20. 3. 1908, št. 33, str. 3–4; "Slovenske novice: Štajersko: 'Slovenskega Gospodarja'", *Domovina*, 30. 3. 1908, št. 36, str. 3; "Politični pregled: domače dežele", *Domovina*, 3. 6. 1908, št. 63, str. 2; "Deželnozbornske volitve in klerikalna zahrbtnost ter nepoštenost", *Narodni list*, 1. 4. 1909, št. 13, str. 1–2; "Dopisi: Slivnica pri Celju", *Narodni list*, 22. 4. 1909, št. 17, str. 7; "Kdo in kakšen je duhovniški kandidat Vrečko?: ali bi Vrečko smel zastopati kmečke koristi?: kmetje rogaškega in šmarskega okraja!" *Narodni list: posebna izdaja*, 6. 5. 1909, št. 19, str. 3–4; "Vinska zadruga v Celju in 'kmečka' zveza", *Narodni list*, 17. 6. 1909, št. 28, str. 1; "Sijajen shod narodne stranke v Središču", *Narodni list*, 22. 7. 1909, št. 33, str. 1; "Volilno gibanje: shodi: iz slovenjegraškega okraja", *Narodni list*, 9. 6. 1910, št. 23, str. 2; "Volilno gibanje: volilci gornjegraškega okraja!", *Narodni list*, 30. 6. 1910, št. 26, str. 1; "Celjski okraj: savinjski hmeljarji in dr. Korošec; Brežiški okraj: v Dobje pri Planini", *Narodni list*, 19. 8. 1910, št. 33, str. 5; "Govor dr. Antona Božiča na javnem ljudskem shodu Narodne stranke v Središču dne 18. julija t. l.", *Narodni dnevnik*, 20. 7. 1909, št. 162, str. 1; "Volilni boj: iz Št. Jurja ob juž. žel.", *Narodni list*, 4. 5. 1911, št. 18, str. 2; "Celje-Vransko: R., Velik manifestacijski shod za Robleka v Braslovčah", *Narodni list*, 16. 5. 1911, št. 20, str. 1.

Dr. Korošec jaha po Savinski dolini.

Kdo jaha mi tam po dolini,
ponosni Savinjski dolini?
Oblastno mi v sedlu sedi
in sukinja mu v vetru frli.
Osliček pod njim pa riga i-a, i-a,
Kako za fest fantom vse zijja!

Je v velki nevarnosti vera,
Korošec jo braniti hiti,
Glej tam se že cerkev podira
in tam se duhovnik mori.
Osliček pod njim pa riga i-a, i-a,
To velka vse vkup je sleparija.

Pobožne gredo z njim device,
pohlevne njegove ovčice,
s pogledi fest fanta oblegajo,
nasproti mu rok'ce stegajo;
še noge bi rade, aj, aj,
ko fant je tak ledik in fraj.
Osliček pod njim pa zariga i-a, i-a,
oj to je prijetna španija!

Ob strani pa, kdo to koraka?
Zastonj tak ugiblje butica vsaka.
Koroščeva to edina je nada,
oj čukulada ti mlada!
Osliček pod njim pa zariga i-a, i-a,
to naša je prismodarija.

Korošec s pogledi šviga, šviga,
osliček pa z repkom miga, miga,
hajoneti mu delajo senco,
bodočo varujejo ekscelenco,
Osliček pod njim pa riga i-a, i-a,
kako se nas vsi bojija!

Da bi na deželi duše pasel
in pri Bogu v milosti rasel,
Korošcu to hudo smrdi.
Ljudje pač nor' so,
ko vendar je lepši Blumenkorso,
nallepša pa judovska hči,
Osliček pod njim pa riga i-a, i-a,
čemu pa naj bo mi dohtarija!

Korošec milostno gleda okol,
recite, Savinčani, kaj želite,
Provenienčni nov zakon dobite
za imenitni vaš fižol.
Osliček pod njim pa riga i-a, i-a,
kako za vas gospod skrbija!

In kamor Korošec prijaha,
pred njim na kolena vse pada.
Haha, to njegova je kmečka zveza,
ki Korošec za nos jo poteza.
Osliček pod njim pa riga, riga,
Savinčan pokaže ti figa, figa!

Z gornjimi rimami je *Narodni list* pospremil Koroščevo predvolilno dejavnost v Savinjski dolini za državnozbornske volitve leta 1911 ("Dr. Korošec jaha po Savinski dolini", *Narodni list*, 9. 6. 1911, št. 27, str. 9)

pristavili, da se "proti slonu [Ogrski – op. J. P.] ... klerikalci niso bojevali, proti muhi [Srbiji – op. J. P.] pa streljajo s kanoni".¹⁰⁰ Leta 1908 so pisali, enako je storil tudi kranjski *Slovenski narod*, da ni dovolj dosleden v postavljanju zahtev po slovenski univerzi in da je svojo prvotno zahtevo za ustanovitev samostojnega slovenskega nadsodišča za Kranjsko, Spodnjo Štajersko in slovensko Koroško v Ljubljani, omejil na zahtevo za ustanovitev nadsodišča v Ljubljani, ne da bi označil njegov delokrog.¹⁰¹ Zabeležili pa so tudi njegov nastop v vojnem odseku avstrijske delegacije, v katerem je za septembrske dogodke v Ljubljani obtožil vojno oblast in v imenu slovenskega naroda zahteval, da 27. pešpolk zapusti mesto.¹⁰² Že iz leta 1908 je bil tudi njihov očitek, da iz jugoslovanske ideje izključuje Srbe.¹⁰³ Poročali so še o njegovem drugem parlamentarnem delu.¹⁰⁴ Sicer pa so mu očitali, da v državnem zboru vodi kranjsko Šusteršičevo politiko. Kot njegov "podgeneral", "podvodja" in "štajerski učenec" (tudi "hlapec", "oprodca" in "agitator") pa vodi katoliško politiko na Štajerskem. Ker ne pozna kmetijstva, se na Dunaju ne zavzema za savinjske kmete.¹⁰⁵ O kmetu naj bi se nekoč, še kot bogoslovec, v Sv. Juriju pri Ščavnici (kraj v neposredni bližini Koroščeve rojstne vasi Biserjane) zaničljivo izrazil, da je zanj dovolj jesti tisto, kar na njivi v "razgonu" (plevelu) raste.¹⁰⁶ Nasploh so liberalci menili, da Korošec ne pozna socialnih in narodnogospodarskih vprašanj, "njegovo obzorje ne sega preko plitvih časniških člankov".¹⁰⁷ Ustavljali so se tudi pri njegovih (visokih) osebnih

¹⁰⁰ "Volilno gibanje: volilci gornjegrajskega okraja", *Narodni list*, 30. 6. 1910, št. 26, str. 1; "Sijajen shod narodne stranke v Središču", *Narodni list*, 22. 7. 1909, št. 33, str. 1.

¹⁰¹ "Čudna igra v proračunskem odseku", "Politični pregled: domače dežele", *Domovina*, 30. 3. 1908, št. 36, str. 1, 2; "Protestno zborovanje praškega slovanskega dijaštva", *Domovina*, 1. 4. 1908, št. 37, str. 1; "In že zopet komedija v proračunskem odseku!", "Politični pregled: domače dežele", *Domovina*, 6. 4. 1908, št. 39, str. 1, 2. Glej tudi "Dr. Korošec hoče pravico – pa samo za sebe", *Narodni list*, 9. 4. 1908, št. 15, str. 1; "Pesek v oči", *Slovenski narod*, 3. 4. 1908, št. 79, str. 1.

¹⁰² "Iz političnega sveta: Budimpešta, 20. okt.", *Narodni list*, 22. 10. 1908, št. 43, str. 1–2.

¹⁰³ "Druge slovenske dežele: dr. Korošec in jugoslovansko vprašanje", *Domovina*, 24. 4. 1908, št. 46, str. 4; "Štajerske novice: kako si misli dr. Korošec jugoslovansko vzajemnost?", *Narodni list*, 28. 4. 1908, št. 18, str. 3. Prim. tudi "Politični pregled: domače dežele", *Domovina*, 24. 4. 1908, št. 46, str. 2.

¹⁰⁴ "Klemens Profit", *Domovina*, 19. 6. 1907, št. 70, str. 1.

¹⁰⁵ "Novice iz drugih slovanskih krajev: dr. Šusteršič in Nemci", *Narodni list*, 14. 11. 1907, št. 50, str. 5; "Volilni boj: povest o Korošču", *Narodni list*, 19. 5. 1911, št. 21, str. 3; "Beležke: na taka vprašanja ne odgovarjam!", *Narodni list*, 22. 6. 1911, št. 29, str. 2; "Iz drugačnega lesa", *Narodni list*, 8. 8. 1912, št. 32, str. 1; "Štajerske novice: shod zaupnikov narodne stranke iz Savinske doline", *Narodni list*, 28. 5. 1914, št. 16, str. 2. Prim. tudi "Ali je bilo treba ustanoviti narodno stranko?", *Narodni list*, 30. 11. 1906, št. 6, str. 2; "Odločitev v državnem zboru", *Narodni list*, 20. 6. 1907, št. 29, str. 1; "Dnevne vesti: strah pred dr. Plojem", *Slovenski narod*, 3. 6. 1911, št. 128, str. 5.

¹⁰⁶ "Volilni boj: dr. Korošec in – kmetje", *Narodni list*, 18. 4. 1907, št. 16, str. 5; "Volilni boj: dr. Korošec in – kmetje!", *Narodni list*, 26. 4. 1907, št. 18, str. 4; "Kdo in kakšen je duhovniški kandidat Vrečko?: ali bi Vrečko smel zastopati kmečke koristi?", *Narodni list: posebna izdaja*, 6. 5. 1909, št. 19, str. 3; "Volilni boj: nekaj o shodih kmetske zveze", *Narodni list*, 13. 5. 1909, št. 23, str. 3; L., "Na pomoč nesrečnežem!" *Narodni list*, 2. 9. 1909, št. 39, str. 1.

¹⁰⁷ "Nekoliko bilance", *Narodni dnevnik*, 27. 4. 1910, št. 94, str. 1. Prim. tudi "Volilni boj: razloček med dr. Kukovcem in dr. Benkovičem zaradi duhovništva", *Narodni list*, 9. 6. 1911, št. 27, str. 6.

prejemkih ter družabnem življenju na Dunaju. Namigovali so, da ni v sozvočju z nauki Katoliške cerkve. Lepšale naj bi mu ga "mednarodne ženske dvomljive vrednosti" in (obilne) "mlade židovke".¹⁰⁸ Tako kot na Kranjskem, so si tudi na Štajerskem zapomnili njegovo izjavo, da katoliške strani nikoli ni zanimalo, kako potolči nasprotnika, ampak to, da ga potolče.¹⁰⁹

Iz Koroščevega delovanja v graškem deželnem zboru je liberalna politika izkoristila priložnost za napad nanj in njegove tovariše, ko so kljub sklepu njihovega poslanskega kluba, da bodo vsak govor začeli v slovenščini, v celoti govorili v nemščini.¹¹⁰ Taka opozorila so bila dlakocepsko sredstvo političnega obračunavanja, saj so poslanci SKZ številne predloge in zahteve v deželnem zboru podali izključno v slovenščini.¹¹¹ Liberalna stran je tudi nenaklonjeno spremljala Koroščeva delovanje med obstrukcijo deželnega zbora, pri kateri so poslanci SKZ s kratkimi presledki vztrajali od februarja 1910 do jeseni 1913. Zagotavljala je, da za Slovence ne v narodnem ne v gospodarskem pogledu ni uspešna.¹¹² V resnici pa je bila, saj je nemška večina morala zagotoviti podporo pri vrsti do tedaj nedosegljivih gospodarskih zahtev. Slovenci so kljub velikim pritiskom uspeli pripraviti brezobzirne in narodnostno nestrpne Nemce, da so jih poslušali in vsaj enkrat z njimi sklepali tudi kompromise.¹¹³

¹⁰⁸ "Štajerske novice: Slov. Gospodar", *Narodni list*, 30. 1. 1908, št. 5, str. 5; "Štajerske novice: hinavci", *Narodni list*, 26. 3. 1908, št. 13, str. 7; "Štajerske novice: ubogi dr. Korošec!", *Narodni list*, 23. 4. 1908, št. 17, str. 3; "Celjski okraj: odbor zveze slov. posojilnic v Celju", *Narodni list*, 21. 10. 1909, št. 46, str. 3; "Volilni boj: Dobje pri Planini", *Narodni list*, 19. 5. 1911, št. 21, str. 2; "Volilni boj: dva duhovnika", *Narodni list*, 26. 5. 1911, št. 23, str. 1; "Volilni boj: ženin dr. Korošec; dr. Korošec kot duhovnik", *Narodni list*, 9. 6. 1911, št. 27, str. 6. Glej tudi "Beleške: ljubezen za ljubezen, zvestobo za zvestobo", *Narodni list*, 22. 6. 1911, št. 29, str. 2; "Zvezarska premišljevanja in vprašaja", *Domovina*, 10. 8. 1908, št. 90, str. 1; "Štajerske novice: odbor zveze slov. posojilnic v Celju", *Narodni dnevnik*, 14. 10. 1909, št. 235, str. 3; "Štajerske novice: duhovniški troti", *Narodni dnevnik*, 5. 8. 1910, št. 176, str. 2. – Očitke o Koroščevih visokih dohodkih je iz štajerskega liberalnega tiska povzel tudi *Slovenski narod*. ("Poštenost in darežljivost mariborskih klerikalcev", *Slovenski narod*, 3. 1. 1911, št. 2, str. 1. Prim. tudi "Štajersko: paberki iz 'Slovenskega Gospodarja'", *Slovenski narod*, 10. 8. 1912, 182, str. 3.)

¹⁰⁹ "Štajersko: iz Jeruzalema pri Ormožu", *Slovenski narod*, 20. 6. 1912, št. 139, str. 3; "Štajersko: iz Gotovelj pri Žalcu", *Slovenski narod*, 5. 3. 1912, št. 53, str. 2.

¹¹⁰ "Štajerske novice: dr. Korošec in doslednost v rabi slovenščine", *Narodni dnevnik*, 2. 10. 1909, št. 225, str. 3; "Štajerske novice: klerikalna nedoslednost", *Narodni dnevnik*, 5. 10. 1909, št. 227, str. 2.

¹¹¹ Goropevšek, *Štajerski Slovenci, kaj bočemo!*, str. 161–162.

¹¹² "Dr. Kukovec o slovenski obstrukciji v Gradcu", *Narodni list*, 21. 4. 1910, št. 16, str. 1; "Politična kronika: dr. Korošec v zadregah", *Narodni dnevnik*, 10. 9. 1910, št. 205, str. 1–2; "Politični odsevi", *Narodni dnevnik*, 27. 9. 1910, št. 219, str. 1; "Volilni boj: iz Št. Jurja ob juž. žel.", *Narodni list*, 4. 5. 1911, št. 18, str. 2; "Še eno, dve besedi o Korošec-Benkovičevi obstrukciji", *Slovenski narod*, 1. 2. 1913, št. 26, str. 1–2. Prim. tudi "Velik shod Narodne stranke v kozjanskem okraju", *Slovenski narod*, 11. 2. 1913, št. 34, str. 1. O obstrukciji slovenskih poslancev v štajerskem deželnem zboru med leti 1910–1913 glej Goropevšek, *Štajerski Slovenci, kaj bočemo!*, str. 160–168; Stavbar, *Politik Vekoslav Kukovec*, str. 114–116.

¹¹³ Goropevšek, *Štajerski Slovenci, kaj bočemo!*, str. 168.

Palača državnega zbora na Dunaju ("12. V. 1872 • 1932", *Ilustrirani Slovenec*, 8. 5. 1932, št. 19, str. 78–79)

Priznanje narodnega voditeljstva

Čas do začetka svetovne vojne so štajerski liberalci dočakali v zavesti, da je prvi človek tega dela slovenske politike duhovnik Anton Korošec, ki jih je z neizprosним in spretnim delovanjem v celoti porazil. Na njeni podlagi je Vekoslav Kukovec leta 1913 katoliški strani namenil pikro pripombo, da se "dela, kakor da bi bil kaplan dr. Korošec že slovenski narod na Sp. Štajerskem in je torej vsak, ki ni z njegovim javnim delovanjem zadovoljen, narodni izdajalec!"¹¹⁴ Kulturno-bojni odnos, ki so ga liberalci na Štajerskem razvili do Korošča po koncu sloge, je vseboval vse prvine liberalnega upiranja in boja proti političnemu katolicizmu in njegovim najvidnejšim predstavnikom v tedanjem slovenskem prostoru. Raztezal se je od očitkov, da po svojem stanu ne sodi v politiko, izrablja pa njegovo institucionalno vlogo in družbeno veljavo vere v politične namene, do – tudi utemeljenih – opozoril o vprašljivosti njegovega političnega boja. Odpirali so vprašanje njegove moralne ravni, ob tem pa dosledno vztrajali pri svoji eksistencialni individualnosti nasproti težnjam po ideološkem in političnem monopolu katoliške strani. Korošec in njegova nepopustljiva drža sta bila vzrok in glavno gibalno njenemu nasprotovanju. Do spremembe je nato prišlo med vojno, ko je Narodna stranka sprejela program Majniške deklaracije v vseh točkah in izhajala iz stališča, da je za to potrebno tudi sodelovanje vseh strank.

¹¹⁴"Velik shod Narodne stranke v kozjanskem okraju", *Slovenski narod*, 11. 2. 1913, št. 34, str. 1.

Korošec (desno zgoraj na odru) govori na taboru v Žalcu 17. marca 1918 ("Ob desetletnici majske deklaracije", *Ilustrirani Slovenec*, 29. 5. 1927, št. 22, str. 172)

Predsednik Jugoslovanskega kluba Korošec se je za zagotovilo podpore zahvalil Narodni stranki in njenemu predsedniku Kukovcu.¹¹⁵ Štajerski liberalci so v kasnejšem narodnoemancipacijskem procesu Korošca sprejeli za slovenskega narodnega voditelja. Iz tega časa lahko spomnimo na znani množični narodni tabor v tradicionalno liberalnem Žalcu 17. marca 1918. Predsednik tabora je bil liberalni žalski župan in Korošček poraženi protikandidat na zadnjih državnoborskih volitvah leta 1911 Fran Roblek. Korošca so navdušeno pozdravili in viharno odobravalni njegov govor. "Navdušenja so plamtele oči, ko je razvijal veliki načrt naše narodne bodočnosti", je zapisal *Slovenski narod*.¹¹⁶

V nadaljnjem obdobju, to je po oblikovanju skupne vseslovenske liberalne Jugoslovanske demokratske stranke 29. in 30. junija 1918 v Ljubljani, se je odnos štajerskih liberalcev do Korošca zlil z ideologijo in politiko nove liberalne stranke in njenim položajem v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev/Jugoslaviji.

¹¹⁵ Stavbar, *Politik Vekoslav Kukovec*, str. 239. Glej tudi str. 244.

¹¹⁶ "Narodni tabor v Žalcu", *Slovenski narod*, 18. 3. 1918, št. 64, str. 2. O narodnem taboru v Žalcu glej tudi Stavbar, *Politik Vekoslav Kukovec*, str. 268–269.

Jurij Perovšek

ANTON KOROŠEC AND STYRIAN LIBERALS

SUMMARY

One of the most important Slovenian politicians of the 20th century, Dr. Anton Korošec (1872–1940), started his political career in Styria, which was the foundation for his later ascend in the Austrian, Slovenian and Yugoslav territory. During the Austrian era, as he was a Catholic politician, his main adversaries in his local Lower Styrian surroundings were liberals, which coincided well with the then prevailing political division. Even liberals in Carniola and in the Gorica region viewed him critically.

Differences between Korošec and the liberals in Styria flared at the end of the Styrian unity in 1906. The cause for the Styrian political separation were substitutive elections on May 29, 1906, when the Slovenian political society named Korošec as their candidate on May 10. At the society's rally there were voices against Korošec and the decision on his candidacy was rejected by the liberals in Celje and social democrats in Zasavje. Korošec won the mandate and declared that because of "fanatical Slovenian liberals" he will have to "set his steps differently". At that time, he was no longer a rash youngster; he was a sober, pragmatical and uncompromising politician. Following the Carniola pattern, he uncompromisingly defended political differentiation.

In the spring of 1907, the liberal side started to call him the "general" of the Slovenian Peasant Union (SKZ), the political party, established by the catholic side on January 21, 1907 in Maribor. The liberals established their party, the National Party (NS) on December 8, 1906 in Celje. The harsh, accusing name, which the NS assigned to Korošec, showed their liberal understanding of his undoubted ideal and political determination in the home political fight. It also showed his position in the SKZ; after all, he was their ideological and actual political leader. The name, supplemented by the mark "clerical general", "general of the whole clerical army in Styria", "general of lies" and Slovenian "clerical greatness", appeared in liberal press until the beginning of the First World War. They emphasized that he was a dishonest, arrogant and political priest, inciter, who seeds hatred, quarrel and discord. For the NS, he was an inexorable and irreconcilable "clerical", one of the *"most hideous representatives of the clerical politics in Styria"*. Their press often emphasized the fact that he is a priest and does not perform his clerical duties because he lives from politics. His temporal occupation was actually his only employment.

Most liberal accusations fell upon Korošec at the state (1907, 1911) and parliamentary (1909) elections and other events in the development of Slovenian politics in Lower Styria. All elections were won by SKZ. In 1907, the party won in all parts of the Lower Styria except in the Lower Savinja Valley, the Šalek Valley and in a part of Posavje. In 1909, it was the absolute winner of parliamentary elections, the same as in 1911. Korošec was then elected also in the traditionally liberal Lower Savinja Valley, which was a huge blow to the NS. The political domination of SKZ reached its peak which lasted until the end of the Hapsburg Monarchy.

The liberal side followed his parliamentary actions on the state and provincial level from his first election to the parliament. They reproached him the vote for the new Austrian-Hungarian agreement on December 17, 1907, which caused damage to Austrian and especially Styrian farmers because of the custom free import of Hungarian cattle and all Hungarian agricultural products. In 1908, they reported on his actions at the war section of the Austrian delegation, where he accused the war government for the known September events in Ljubljana and in the name of the Slovene nation demanded that the 27th infantry regiment leaves the city. They also reported about his other parliamentary actions. The liberal politics unfavourably followed his political moves in the Graz provincial assembly during the obstruction, where representatives of SKZ persisted, with short breaks, from February 1910 to autumn of 1913. They assured that it is not beneficial for Slovenes in the national and economic point of view. Even against strong oppression, Slovenes managed to achieve, that the ruthless and nationally intolerant Germans listened to them and reached a compromise on at least one occasion.

The Styrian liberals met the First World War knowing that the first man of this part of Slovenian politics was the priest Korošec, who defeated them with his inexorable and skilful actions. The fight, which they fought after the union ended, consisted of all characteristics of liberal resistance and fight against political Catholicism and its representatives in the then Slovenian space. It spanned from accusations that he does not belong in politics and uses the institutional role and social standing of the religion for political purposes, to – even rightful – admonitions about the questionability of his political fight. They constantly persisted in their existential individuality against aspirations for ideological and political monopoly of the catholic side. The change happened during the war, when the National Party accepted the programme of the May Declaration in all points and stood on the standpoint that it demanded the cooperation of all parties. The president of the Yugoslav Club, Korošec, thanked the National Party and its president, Dr. Vekoslav Kukovec, for their support. In the national emancipation process of 1917–1918, the Styrian liberals accepted Korošec as the Slovenian national leader. In the following period, after the forming of the

all Slovenian liberal Yugoslav Democratic Party at the end of June 1918 in Ljubljana, the attitude of the Styrian liberals to Korošec merged with the ideology and politics of the new liberal party and other liberal political organizations and their position in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes /Yugoslavia.

VIRI IN LITERATURA

Domovina – Celje, letniki 1903–1908.

Gorica – Gorica, letnik 1913.

Narodni dnevnik – Celje, letnik 1909, 1910.

Narodni list – Celje, letniki 1906–1914.

Slovenec – Ljubljana, letniki 1901, 1904, 1912.

Slovenski narod – Ljubljana, letniki 1900–1902, 1904–1909, 1911–1914, 1918.

Soča – Gorica, letniki 1902, 1904, 1906–1908, 1911, 1913, 1914.

.....

Baš, Franjo, "Pisma dr. Antona Korošca dr. Franu Jankoviču", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 41=NIV, št. 1 (1970), str. 134–135.

Bister, Feliks J., *Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dunaju: življenje in delo: 1872–1918* (Ljubljana, 1992).

Cvirn, Janez, *Dunajski državni zbor in Slovenci: (1848–1918)* (Celje, 2015).

Cvirn, Janez, *Trdnjavski trikotnik: politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem: (1861–1914)* (Maribor, 1997).

Čuček, Filip, *Svoji k svojim: na poti k dokončni nacionalni razmejitvi na Spodnjem Štajerskem v 19. stoletju* (Ljubljana, 2016).

Goropevšek, Branko, *Štajerski Slovenci, kaj bočemo!: slovenska politika na Štajerskem v letih 1906–1914* (Celje, 2005).

Stavbar, Vlasta, *Politik Vekoslav Kukovec: politično delovanje do leta 1918* (Ljubljana, 2014).

Šuklje, Franjo, *Iz mojih spominov: III. del* (Ljubljana 1929).

DOI 10.32874/SHS.2021-10
1.01 Izvirni znanstveni članek

Korošcev državnopravni koncept v ustanovni dobi Kraljevine SHS

Andrej Rahten

Dr., redni profesor, znanstveni svetnik
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenija
e-pošta: andrej.rahten@um.si

Izvleček:

V članku so predstavljena stališča vodilnega slovenskega politika Antona Korošca v ustanovni dobi Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Na podlagi arhivskih virov, časopisnih poročil in spominov so obravnavani Koroščevi pogledi na ključne probleme pri oblikovanju ustave nove države. V procesu sprejemanja ustave Kraljevine SHS je moral Korošec pri udejanjanju svojih ustavnih konceptov priznati poraz.

Ključne besede:

Anton Korošec, Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, centralizem, federalizem, Vidovdanska ustava

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 21 (2021), št. 2, str. 327–362, 90 cit., 3 slike
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod¹

Doba ustanavljanja jugoslovanske države velja v politični karieri Antona Korošča za eno najbolj dinamičnih. V kratkem času je na krilih deklaracijskega gibanja prehodil razburljivo pot od načelnika Jugoslovanskega kluba v dunajskem parlamentu do predsednika Narodnega veča Slovencev, Hrvatov in Srbov v Zagrebu, s čimer je usodno vplival na prihodnost južnih Slovanov habsburške monarhije ob njenem razpadu. Čeprav je zaradi zapletov na in po ženevski konferenci, ko je prišlo zaradi potez Nikole Pašića in srbskega političnega vrha do enostranske razveljavitve dogovorov, zamudil na prvdecembrsko svečanost ob razglasitvi nove države, je njegova vloga ustanovnega očeta Jugoslavije nesporna. Manj jasno pa je, kako si je kot voditelj slovenskih katoliških narodnjakov, povezanih v (Vse)slovensko ljudsko stranko, predstavljal bodočo državno ureditev.² Koroščevemu državnopravnemu konceptu od prevrata do sprejema ustave Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev je posvečen ta članek.

Regentovo prejudiciranje

Kljub Koroščevi odsotnosti, ker se je po neuspešnih ženevskih pogajanjih in ob številnih diplomatskih ovirah v povojni zmedi še vedno nahajal v tujini, se je 21. novembra 1918 sestalo na posvetu vodstvo Vseslovenske ljudske stranke.³ Izkazalo se je, da v Koroščevi stranki prevladuje republikanski duh. Njegov štajerski politični sopotnik Josip Hohnjec je poudaril: "Kot katoliški duhovnik izjavljam, da sem republikanec. Svetovna vojska je pokopala monarhični princip." Izidor Cankar, še en duhovnik, ki je Korošča podprl že v času deklaracijskega gibanja, je kot usodni navedel odločitvi o dveh vprašanjih. Prvo je bilo, ali želijo "živeti Slovenci še nadalje svoje lastno življenje kot pleme", ali pa se "seveda brez sile – polagoma asimilirati južnim rojakom". Drugo vprašanje je bilo, kakšna naj bo ureditev nove države. Po Cankarjevem mnenju bi morala biti odgovor na prvo vprašanje resolucija kulturnega odseka Narodnega sveta za Slovenijo in Istro, ki je poudarjala nujnost ohranitve slovenske "plemenske individualnosti".

¹ Članek je nastal v okviru raziskav v programski skupini Oddelka za zgodovino na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru št. P6-0138 (A): *Preteklost Severovzhodne Slovenije med srednjo Evropo in evropskim jugovzhodom* ter projekta št. J6-1801 *Postimperialne tranzicije in transformacije iz lokalne perspektive: slovenska mejna območja med dvojno monarhijo in nacionalnimi državami (1918–1923)*, ki ju sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS).

² Prim. Momčilo Zečevič, *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921. Od majniške deklaracije do vidovdanske ustave* (Maribor, 1977); Andrej Rahten, *Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije. Slovenska politika v času zadnjega habsburškega vladarja Karla* (Celje, 2016) (dalje: Zečevič, *Slovenska ljudska stranka*).

³ Zečevič, *Slovenska ljudska stranka*, str. 168.

Kot odgovor na drugo vprašanje pa je stranka na Cankarjev predlog sprejela resolucijo, v kateri je bila izražena zahteva, "da opuste sedanje vlade in oblasti na skupnem jugoslovanskem ozemlju vsako dejanje, ki bi moglo kakorkoli prejudicirati pravo našega ljudstva, da se glede svojega položaja v eni skupni državi samo prosto odloči". Še bolj odločno pa je tistega dne zazvenela soglasno sprejeta resolucija, da je Vseslovenska ljudska stranka "za republiško obliko vladavine, povdarjajoč, da vidi pred vsem v taki obliki vladavine garancijo za demokratičen ustroj države".⁴

Toda slovenski liberalci, med katerimi je takrat ob Albertu Kramerju stopal v ospredje zlasti Gregor Žerjav, ki je s Korošcem delil grenko ženevsko izkušnjo, so že ob ustanovitvi prehodne in kratkotrajne Države Slovencev, Hrvatov in Srbov konec oktobra 1918 zagovarjali ravno nasprotno: centralistično monarhijo pod žezlom Karađorđevićev.⁵ Ljubljanski knezoškof Anton Bonaventura Jeglič je zaskrbljeno ugotavljal, da Jugoslovanska demokratska stranka želi izkoristiti nova razmerja sil in se s srbsko pomočjo znebiti prevlade "domačih klerikalcev". A je bil prepričan, da liberalnim nasprotnikom ta preobrat ne bo uspel: "Naši kmetje so vsi republikanci, pa tudi Hrvatje ne bi hoteli Karagjorgjevičev." Podobno je razmišljal tudi Izidor Cankar, ki je verjel, da bodo slovenski politiki po parlamentarni poti uveljavljali svoje prevladujoče republikansko stališče. V pogovoru z Jegličem je celo izrazil pričakovanje, da bodo Srbi sami kmalu odstavili Karađorđevića. V vsakem primeru pa so predstavniki Vseslovenske ljudske stranke na zasedanju južnoslovanskih politikov v Zagrebu 23. in 24. novembra zahtevali, da se s sklepi počaka do Koroščeve vrnitve.⁶

Toda razvoj dogodkov v procesu združevanja Države SHS s Kraljevino Srbijo je kazal v drugo smer. Res je, da sta bila Korošec in Žerjav takrat skupaj še v tujini in sta vsaj navzven delovala kot usklajen tandem. Toda Žerjavovi strankarski kolegi v domovini so se povsem navezali na Svetozarja Pribićevića, ki se mu je z združitvijo zelo mudilo. Na svojo roko je sprejel odločitev, da bo delegacija Narodnega veča SHS kljub (ali prav zaradi) odsotnosti predsednika odpotovala v Beograd na razglasitev združitve s Kraljevino Srbijo. Tako so na razglasitvi nove države 1. decembra v Beogradu Vseslovensko ljudsko stranko predstavljali Izidor Cankar, Janko Brejc in Josip Puntar.

Adresa, ki jo je v imenu zagrebškega Narodnega veča Slovencev, Hrvatov in Srbov prebral Ante Pavelić (v zgodovinopisju zaradi možnosti zamenjave s "poglavnikom" imenovan "zobar"), ni upoštevala navodil, ki so jih delegati

⁴ "Slovensko ljudstvo s Srbi in Hrvati v skupni državi", *Slovenec*, 22. 11. 1918, št. 268, str. 1.

⁵ Prim. Jurij Perovšek, "Idejni in politični oris Gregorja Žerjava", *Studia Historica Slovenica* 11, št. 2–3 (2011) (dalje: Perovšek, "Idejni in politični oris Gregorja Žerjava"), str. 313–345.

⁶ *Jegličev dnevnik. Znanstvenokritična izdaja*, ur. Blaž Otrin in Marija Čipić Rehar (Celje–Ljubljana, 2015) (dalje: *Jegličev dnevnik*), str. 765 in 769.

dobili v Zagrebu. Še zlasti to velja za pogoje, da bo potrebna za bodočo ustavo skupne države dvotretjinska večina, da do sklicanja konstituante ostajajo na oblasti pokrajinske vlade, odgovorne pokrajinskim zborom, kakor tudi, da se v skupno vlado imenuje sedmerico državnih tajnikov, ki bi predstavljali različne pokrajine južnih Slovanov na ozemlju nekdanje habsburške monarhije. Nič od tega nista vsebovala ne adresa ne odgovor regenta.⁷ Slednji je implicitno priznal neodvisnost Države SHS, saj je razglasil "ujedinjenje Srbije z deželami neodvisne države Slovencev, Hrvatov in Srbov". Vendar je istočasno s proklamacijo njene združitve s Kraljevino Srbijo v "edinstveno Kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev" že tudi prejudiciral ustavo slednje kot unitarne monarhije.⁸ *Prvodecembrskega akta* ni kasneje ratificiralo nobeno zakonodajno telo, ne hrvaški sabor ne plenum Narodnega veča SHS, na znanje ga je vzela samo srbska skupščina.⁹ Regent prav tako za ukinitve Kraljevine Srbije in njeno združitve z Državo SHS ni imel pooblastila in je prekršil srbsko ustavo.¹⁰

Analiza Koroščevih govorov kot načelnika Jugoslovanskega kluba v dunajskem parlamentu kaže, da je že takrat izhajal iz unitarističnega koncepta združevanja južnoslovanskih narodov.¹¹ Korošček je bil sicer prepričan monarhist, a kar nekaj krščanskih socialcev, ki so izhajali iz kranjskega jedra stranke, je zagovarjalo republiko. Že dan po razglasitvi Kraljevine SHS je *Slovenec* na to temo objavil obširen uvodnik, ki je bil podpisan zgolj s črko K, a so v uredništvu poudarili, da je "pisan iz plemenitih narodnih namenov". Članek je bil sicer naperjen predvsem proti slovenskim liberalcem v Jugoslovanski demokratični stranki, ki so se že postavili na stališče brezpogojne privrženosti monarhiji, a je bil gotovo namenjen tudi monarhistom v lastnih vrstah. Izhodiščna ugotovitev avtorja uvodnika je bila, da je monarhija praviloma konservativna, zastarela oblika vladavine: "Ali ne vidite, da se prestoli vsepovsod majejo in razpadajo, ali se ni ta oblika vladavine preživela in je obsojena na počasno smrt? Ali nas ne bodo obdajale skoro same republike?" Pri tem se je skliceval na sklep Slovenske ljudske stranke, ki se je načelno izrekla za republiko, "kakor je bil tudi naš duševni oče Krek principijelno republičan". Uvodničar ni sprejel argumenta, da bi z odklanjanjem monarhije

⁷ France Dolinar, *Slovenska katoliška obzorja. Izbor esejev, razprav in člankov*, ur. Alojz Geržinič (Slovenska kulturna akcija: Buenos Aires, 1990) (dalje: *Dolinarjevi eseji*), str. 268–269.

⁸ "Odgovor regenta Aleksandra", *Slovenec*, 6. 12. 1918, št. 278, str. 1; Ferdo Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji. Historijat od osnutka zajedničke države do danas* (Zagreb, 1968) (dalje: Čulinović, *Dokumenti*), str. 97–101. Točen naziv nove države je bil torej "Kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev", vendar se je v zgodovini pisju za celotno obdobje do ustanovitve "Kraljevine Jugoslavije" udomačilo poimenovanje "Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev" oz. "Kraljevina SHS", ki je bilo sicer formalno uvedeno z *Vidovdansko ustavo* leta 1921.

⁹ *Dolinarjevi eseji*, str. 268.

¹⁰ Čulinović, *Dokumenti*, str. 101.

¹¹ Prim. Feliks J. Bister, *Anton Korošček, državnozborski poslanec na Dunaju. Življenje in delo 1872–1918* (Ljubljana, 1992).

ni pogovor od 11. do 12. ure
polne in od 3. do 4. ure
popoldne.
Opisi naj se samo po eni
mista napišejo, druga stran
naj bo prazna.
Rokopisi se ne vračajo.
Izpis je treba za odgovor
priložiti pošto znamko.
Nefrankanti pisane se ne
sprejmejo.

Glasiló koroških Slovencev

Leto XXXVII.

Celovec, 6. decembra 1918.

Št. 49.

Adresa odposlancev Narodnega veča in odgovor regenta Aleksandra.

Ujedinjena Jugoslavija ustanovljena.

Dne 1. decembra je bila sprejeta delegacija
Narodnega veča SHS, ki se je mudila v Beogradu,
ta provere ujedinjenje s kraljevinu Srbijo in
Ornogoro, od prestolonaslednika in regenta Aleksandra
v posebni avdijenci, kateri so prisostvovali
tudi srbski ministri Stojan Protic, Ljuba
Jovanovic ter vojvoda Misić. V imenu delegacije
je pozdravil prestolonaslednika podpredsednik
Narodnega veča dr. Pavelić in prebral adresu, ki
jo je sestavilo Narodno veče, s katero se defini-
tivno in za vedno proglašajo popolno ujedinjenje
s kraljevinama Srbijo in Ornogoro v državo Slo-
vencev, Hrvatov in Srbov v edinstveno kraljevino
Srbov, Hrvatov in Slovencev pod dinastijo Kara-
gorjevićev.

Ta adresa povdarja posebno sledeče točke:
Najprej naj se sestavi privzorična vlada v spo-
razumu med Narodnim večem in predstavniki na-
roda kraljevine Srbije, da se določi odgovor-
nost državne vlade v smislu modernih parlamen-
tarnih načel temu narodnemu predstavništvu,
kateri bi morala ostati zbrana, dokler se ne se-
stane konstituenta, da pridejo na ta način prin-
cipi ustavnosti in parlamentarne odgovornosti
vlade do popolnega izražaja.

V tem prehodnem času bi bilo potrebno, da
se ustvarijo pogoji za končno organizacijo naše
adinstvene države. Naša državna vlada bi imela
za to poseben nalog, da pripravi konstituento in
naj bi bila v zmislu predloženega predloga N.V.
voljena po načelih splošne, enake, direktne, tajne
in proporcionalne volilne pravice, ki naj bi se
sestala najpozneje šest mesecev po sklenitvi miru.

Protestirajo se tudi proti temu, da italijanske
pogodbij preimajo in izražajo prepričanje, da se bo
kralj skupno s celim narodom krepek zavezal za
zaščelenje ureditev mej in konča s pozdravom
kralju in narodu.

Na to je odgovoril regent Aleksander v bistvu
sledeče:

Zagotavljam vas in Narodno veče, čegar po-
oblaščenosti ste, da je ves narod slovenski, hrvaški
in srbski, katerega voljo in misel predstavljate,

lahko uverjen, da se bomo jaz in moja vlada z
vsemi onimi, ki predstavljajo Srbijo in srbski
narod, dali vodili samo po globoki, neizkaljeni
ljubezni bratskega srca napram vsem svetinjani,
ko se drage dušam onih, kot katerih pooblaščenosti
ste prišli semkaj.

V smislu želji in načrtov, ki ste jih izvolili
predložiti in katere jaz in vlada v celoti obsega
osvojujemo, bo naša vlada takoj storila vse po-
trebne korake, da se čim najpreje ustvari vse
ono, kar ste predlagali, tako glede prehodno dobo,
dokler se ne sestane in ne konča svojega dela
velika ustavotvorna skupščina, kakor tudi glede
na volitve in sestavo te korporacije.

Veren zgled in narodom svojega očeta bomo
jaz, kralj svobodnih državljanov, svobodne države
SHS, ostal vsikdar veren ustavnim, parlamentarnim
in široko-demokratskim načelom, temelječim
na splošni in enaki volilni pravici.

Radi tega bom istakl vaše sodelovanje pri
sestavi vlade, ki bo predstavljala vso ujedinjeno
domovino. Ta vlada bo v stalni zvezi z vami in
po vas z narodnim predstavništvom, z njim bo
delala, njemu bo odgovorna. V zvezi z njim in
s celim narodom bo pripadla tej vladi prva in
glavna naloga, da poskrbi, da se bodo meje naše
države krile z etnografskimi granicami našega
naroda.

Skupno z vami se smem upravičeno nadejati
in se tudi nadejam, da bomo naši voliki prijatelji
in zavezniki pravilno ocenjevali naše stališče,
ker je to odgovarja načelom, ki so jih sami pre-
glasili in za katerih zmagi so prešli veliko svoje
dragocene krvi.

Prosim vas, gospodje poslanci, da sporočite
mojo vladarsko besedo in pozdrav mojim milim
bratom širom naše svobodne in ujedinjene Jugosla-
vije. Zivel ves narod srbski, hrvaški in slovenski!

Bodi nam vsikdar srečna in slavna kralje-
vina Slovencev, Hrvatov in Srbov!

Govor je bil sprejet od vseh poslancev z
velikim navdušenjem.

Dne 3. decembra se je g. dr. Korošec odpeljal
v Zagreb in Beograd.

Sestanek jugoslovanskih škofov v Zagrebu.

Zagrebski nadškof je poklical na sestanek
vse jugoslovanske škofo, da zavzamejo načelno
stališče v glavnih vprašanjih, ki se sedaj javno
preučujejo.

Pršli so dne 27. novembra t. l. v Zagreb
škofje: ljubljanski, banjaški, senjski, križevski
in splitski; pomožni škofje Sarid, Premuš in Lang;
drugi škofje so poslali svoje zastopnike.

Soglasno so sprejeli sledeči pot resolucij,
namenovani Narodnemu veču in Narodni skupščini.
1. Zbrani jugoslovanski katoliški episkopat
radostno pozdravlja združevanje vseh Slovencev,
Hrvatov in Srbov v eno neodvisno državo; pri-
znava Narodno veče kot trivno privzorno ob-
last, in prizna bo istotako isto definitivno oblast,
ki jo bo ustvarila volja naroda po konstituenti.

2. Jugoslovanski katoliški episkopat si s
prizadeval, da se z vsemi verskimi sredstvi upo-

stavi po dolgotrajni vojni omajana krščanska mo-
rala; posebno si hoče prizadevati, da bo katoli-
čanom svet na pravičnosti in krščanski ljubezni
zasnovani socialni red, svet krščanski zakon in
nedotakljiva zasebna last.

3. Jugoslovanski katoliški episkopat se trdno
nadeja, da bo jugoslovanska država priznala pra-
vice katoliške Cerkve in vse dotične točke ure-
dila dogovorno s sv. stolico.

4. Jugoslovanski episkopat uvideva, kako
opravičeno je, da pride revnejši del kmetijskega
stanu do primerne zemljiške posesti in da je v to
v vsako v Jugoslaviji priznana veroizpovedjo, a
seveda v prvi vrsti s pravoslavno hierarhijo in
pravoslavnim ljudstvom.

Jugoslovanski škofje pooblastili so tudi nad-
škofa, naj čim prej v imenu vseh vloži na
Sv. Očeta prošnjo za dovoljenje liturgije
v slovenskem jeziku, in sicer sv. mše
v staroslovenskem, drugih obredov pa
v živem narodnem jeziku.

Celovski Nemci proti jugoslo- vanski državi.

Prodresem komarom tukaj povdarjati, da pri
tem članku ne mislimo na vse celovške Nemce.
So tukaj trgovci, obrtniki in delavci, ki so se-
danih razmer v Celovcu do grla siti. Mnogo se
je govorilo od strani mestne uprave proti ljudstvu
in splošna je pritohba, da se dela radikalni pri raz-
delitvi živeža, različen del in trgovskih opravil.

Toda ne glede nato, je tudi mnogo Nemcev,
ki prav dobro vidijo, da imajo več pričakovati
od urejenih razmer v Jugoslaviji, kakor pa od
zmešnjav v Nemški Avstriji. Vsi ti vedo, da bo
nemška država, h kateri se hoče priklopiti Nemška
Avstrija, imela še jako velike težkoče, predno bo
mogla začeti redno delovati. Vedo tudi, da so
Slovenci mirni in pravični narod, tako da se jim
za njih eksistenco pri nas ne bo treba bati. Slo-
vence dokazali tudi tam, kjer so imeli moč, da
so vsem enako pravični. Če so se kdaj pri-
petili kaki izgredu, je bil povod vedno ta, da so
se prej dopolnili posebne krivice Slovincem v
nemških krajih. Spominjamo se v tem oziru na
poboje, katere je aranžiral proti mirnim Slovincem
v Ptujju bivši župan Ornič, nakar so čez
nekaj dni nastali izgredu v Ljubljani. Tem ce-
lovskim Nemcem tudi ni bilo prav, da so sedaj
nemški vojniki v zvezi z nemskim delom celo-
vškega meščanstva razgrajali proti mirnim celo-
vskim Slovincem in trgali pri Slovincih celo
nemške table. Toda večina celovških Nemcev je
še vedno jako zagrižena v svojemu sorvarstvu proti
Slovincem. Opazujati je v tem oziru posebno
na listo „Freie Stimmen“ in „Kärntner Tagblatt“.

Oba ta lista hoteta še vedno z lažnjivim ljudskim
steflem dokazati, da Slovincem tostran Drave
sploh ni, celo kraje južno od Drave zahtevajo za
Nemško Avstrijo.

Res je, dosejaj smo bili izročeni na milost
in nemilost slovenski vladi na Koroškem, ki nam
je vsilila nemške šole in nemške uradnike in ki
je s pomočjo vojaštva posebno med vojake vse
kar je bilo slovenskega. Nemški
nacionalisti, h katerim moramo priti tudi nemške
krščanske socialne in velik del nemških socialnih
demokratov se hočejo upirati sedaj na te krivice,
na nemške šole, ničtice in uradnike in na pod-
lagi teh krivic prizadejati nam še druge. S ta-
kimi ljudmi seveda ni mogoče govoriti in obrav-

Korošci o Korošci: novica glasila koroških Slovencev *Mir* o prihodu Korošča v Jugoslavijo ("Korošec
zopet nazaj v Ljubljani", *Mir*, 6. 12. 1918, št. 49, str. 1)

Slovenci žalili Srbe, češ da bodo šele volitve pokazale njihovo večinsko orientacijo. Skepso pa je izrazil tudi glede možnosti uresničitve visokoletčih ciljev v unitarističnem duhu: "Gotovo bi bilo najlepše in najboljše, če bi se mogla zlit naenkrat vsa tri plemena v eno samo homogeno, nedeljivo telo. Cela tisočletja smo bili ločeni po državnih mejah, loči nas konfesija, orient in okcident si podajata roko med nami. Ali bo mogoče vse to z eno potezo zenačiti?" Avtor članka se je zato zavzel za "srednjo pot med centralisti in avtonomisti".¹²

Korošču in njegovim pristašem pač ni preostalo nič drugega, kot da verjamejo zagotovitom Aleksandra. Slednji je 3. decembra sprejel Brejca in Cankarja "kot člana najmočnejše politične stranke na Slovenskem" v posebni avdienci.¹³ Njun liberalni nasprotnik Albert Kramer jo je dobil že 30. novembra.¹⁴ Istega dne, ko sta Brejc in Cankar dočakala avdienco, je Korošček šele zapustil Ljubljano in odpotoval prek Zagreba v Beograd. Pri regentu je bil naposled sprejet 6. decembra 1918.¹⁵ Torej šele pet dni po ustanovitvi nove države. Aleksandru je dejal, "da vidijo Slovenci svojo rešitev v enotni državi SHS, ki bo zavarovala naš nacionalni teritorij napram jugu in napram severu". Aleksander mu je odvrnil, da pozna Gorico, ker je bil med vojno na italijanski fronti in je videl, da tam prebivajo Slovenci.¹⁶

Korošček se je moral novim razmeram hitro prilagajati. Za svojo kooperativnost je bil nagrajen z mestom podpredsednika v prvi skupni vladi Kraljevine SHS, ki je bila imenovana 20. decembra 1918. Za ministrskega predsednika je regent imenoval Stojana Protića, za zunanjega ministra Anteja Trumbića, notranji minister je postal Svetozar Pribićević, drugi slovenski predstavnik v vladi pa je bil Kramer kot minister za konstituantno in izenačenje zakonov.¹⁷ V času zaostrnega boja za meje, ki se je januarja 1919 prenesel na pariško mirovno konferenco, se je v Kraljevini SHS začela tudi živahna diskusija o bodoči državni ureditvi. O obliki sobivanja številnih narodov in ver naj bi sicer odločila konstituenta, vendar so se že marca 1919 politični zastopniki pokrajin novonastale države zbrali v Začasnem narodnem predstavništvu. V "predparlamentu" so se

¹² K., "Monarhija ali republika, centralizem ali avtonomija?", *Slovenec*, 2. 12. 1918, št. 277, str. 1.

¹³ "Avdijske pri regentu Aleksandru", *Slovenec*, 5. 12. 1918, št. 280, str. 1; "Dr. Brejc in dr. Cankar pri Aleksandru", *Slovenec*, 6. 12. 1918, št. 281, str. 1.

¹⁴ Slovenski član Jugoslovanskega odbora Bogumil Vošnjak je imel priložnost daljšega pogovora z regentom že poleti 1917 na Krfu, ko ga je slednji med drugim seznanil tudi s svojim obiskom soške fronte – na italijanski strani frontne črte (Aleksandra Gačić, *Bogumil Vošnjak – politik in diplomat* (Ljubljana, 2017), str. 121–122).

¹⁵ Zečević, *Slovenska ljudska stranka*, str. 191–192.

¹⁶ "Sprejemi pri regentu Aleksandru", *Slovenec*, 2. 12. 1918, št. 277, str. 2.

¹⁷ Zečević, *Slovenska ljudska stranka*, str. 200. V slovenski historiografiji je poleg splošnega poimenovanja za konstituantno zaslediti predvsem izraz "Ustavodajna skupščina". Toda v uradnih dokumentih in publicistiki tistega časa se večinoma uporablja naziv "Ustavotvorna skupščina". Prim. Vanek Šiftar, *Ustavno pravo SFRJ. I. del (Obdobje kraljevine Jugoslavije)* (Maribor, 1971), str. 67.

kmalu izoblikovale poglavitne koalicije, ki so nato celo desetletje v ozračju silovite konkurence in pogosto tudi ostrih konfrontacij usodno vplivale na razvoj Kraljevine SHS.

Katoliški unitaristi: Jugoslovanski klub v začasnem parlamentu

Korošček politični vzpon v zadnjih letih habsburške monarhije je temeljil v veliki meri na vplivu, ki ga je zgradil v dunajskem parlamentu. Jugoslovanski klub, ki ga je vodil od konca maja 1917 je postal in ostal vse do prevrata eden od ključnih faktorjev v državni politiki. Tudi v parlamentarnem življenju nove države je Korošček želel uporabiti isti recept. Njegov klub je v Začasnem narodnem predstavništvu, kot se je imenoval jugoslovanski "predparlament", nastopal pod istim imenom kot v avstrijskih časih. S tem, ko je obnovil stari naziv, pa je hkrati Korošček simbolično sporočal javnosti tudi, da ga bodo v politiki vodila ista načela, kot jih je zastopal pri ustanavljanju nove države na krilih deklaracijskega gibanja.

Ob ustanovitvi Kraljevine SHS so politiki sprejeli sklep, da bo potrebno en mesec po konstituiranju prve vlade sklicati tudi "državno veče", začasno parlamentarno telo, ki naj bi delovalo do volitev v konstituanto. Začasno narodno predstavništvo, ki je štel 270 poslancev, se ni izoblikovalo na podlagi volitev, ampak po dogovoru poglavitnih političnih sil v državi.¹⁸ Pri tem je prišel do izraza velik vpliv Pribičevića, ki je favoriziral srbske stranke. Slovenski politiki so računali, da bo ključ razdelitve poslanskih sedežev temeljil na številu prebivalstva posamezne pokrajine, zato so zahtevali 38 poslanskih mest za Slovenijo. Toda to je bil račun brez takrat glavnega balkanskega krčmarja Pribičevića, ki se je povezal z Ljubom Davidovićem, s katerim sta vodila demokrate. Po Pribičevićevih napotkih je poslanske sedeže za območje nekdanje Države SHS razdeljeval Kramer kot minister za konstituanto. Slovencem je bilo tako dodeljenih le 32 sedežev, češ da država "še nima določenih mej". Se pravi, da je oporekal pravico do zastopstva tistim Slovencem, ki so ostali ujeti na drugi strani demarkacijske črte z Italijo, na Primorskem in Notranjskem. Časopisje Vseslovenske ljudske stranke je v tem videlo znak, da je notranji minister primorske Slovence že odpisal.¹⁹ To pa ni bila nič kaj dobra popotnica za poslance Koroščeve stranke, ki so pripravljali kovčke za dolgo potovanje do nove državne prestolnice.

Še bolj kot v vrstah Vseslovenske ljudske stranke so bili nad počasnim urejanjem razmer v državi nezadovoljni v Hrvaški kmečki stranki (*Hrvatska seljačka*

¹⁸ Podrobno o delovanju Začasnega narodnega predstavništva Neda Engelsfeld, *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca – Privremeno narodno predstavništvo* (Zagreb, 1989) (dalje: Engelsfeld, *Prvi parlament*).

¹⁹ Dolinarjevi eseji, str. 272.

stranka) Stjepana Radića. Radić je sicer v času habsburške monarhije veljal za zaveznika Vseslovenske ljudske stranke, toda po spremembi državnega okvira je prišlo do ohladitve odnosov med njegovo in Koroščevo stranko. Poskus zbližanja med strankama sredi januarja 1919 je propadel. Precej bolj uspešni so bili prvaki Vseslovenske ljudske stranke pri povezovanju s političnim krilom hrvaškega katoliškega gibanja, v katerem so prevladovali privrženci pokojnega Janeza Evangelista Kreka. Prav Krekovi učenci so predstavljali jedro maja 1919 ustanovljene Hrvaške ljudske stranke (*Hrvatska pučka stranka*).²⁰ Na "pučkaše", kot so jih pejorativno poimenovali njihovi nasprotniki na Hrvaškem, se je naslonil Korošec pri uresničevanju ambicij, da v novem državnem okviru razširi svoj vpliv tudi preko slovenskih meja. Tudi po vstopu v beograjski predparlament je bila Hrvaška ljudska stranka Koroščeva najlojalnejša zaveznica.

Ko je 23. februarja 1919 slovenska javnost izvedela, kdo so poslanci Vseslovenske ljudske stranke v Začasnem narodnem predstavništvu, časopis *Slovenec* ni skrival navdušenja nad dejstvom, da bodo naposled začeli z delom. Že prvi dan zasedanja Začasnega narodnega predstavništva so poslanci Vseslovenske ljudske stranke skupaj s hrvaškimi zastopniki Jankom Šimrakom, Stankom Baničem in dr. Velimirjem Deželičem ml. ustanovili Jugoslovanski klub. S tem, da so obdržali ime južnoslovanske parlamentarne grupacije iz avstrijskega državnega zbora, so ustanovitelji hoteli izraziti svoj namen "nadaljevati politiko nekdanjega Jugoslovanskega kluba". O izboru načelnika ni bilo nobene dvoma – izbran je bil "prejšnji preizkušeni vodja" Korošec. Podnačelniško mesto 19-članskega kluba pa je pripadlo Šimraku.²¹

Značilna za takratno miselnost prvakov Vseslovenske ljudske stranke, ki so v svojih nastopih poudarjali unitaristično formulo o enem "troedinem narodu", je bila njihova pripravljenost, da govorijo na zasedanjih kar v srbsčini. Tako je Korošec 12. marca 1919 v razpravi o verifikaciji mandatov, ko bi moralo po poročilu verifikacijskega odseka v srbsčini biti to prebrano še v slovenščini, vstal in dejal, "da vsi slovenski poslanci razumejo srbohrvaščino in je predlagal, naj se branje prekine". S tem dejanjem si je Korošec prislužil "pristrčne ovacije".²² Na takšno izjavo je treba gledati v duhu takratne politične stvarnosti, ki se ji je Korošec (skoraj do smrti) znal spretno prilagajati. In takrat je bil po njegovi oceni čas za poudarjanje jugoslovanskega unitarizma. Tudi sam izstop Slovencev iz habsburške monarhije je namreč temeljil na argumentu, da želijo živeti

²⁰ Podrobno o Hrvaški ljudski stranki Zlatko Matijević, *Slom politike katoliškega jugoslavenstva. Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.–1929.)* (Zagreb, 1998).

²¹ Engelsfeld, *Prvi parlament*, str. 112; Matijević, *Slom*, str. 131.

²² Andrej Rahten, *Slovenska ljudska stranka v beograjski skupščini. Jugoslovanski klub v parlamentarnem življenju Kraljevine SHS 1919–1929* (Ljubljana, 2002) (dalje: Rahten, *Slovenska ljudska stranka*), str. 40–41.

v lastni narodni državi. Če bi Korošec in njegovi pristaši priznavali, da je nova država večnarodna, bi ob koncu prve svetovne vojne težko utemeljevali, zakaj zapuščajo habsburško večnarodno monarhijo zgolj zato, da bi jo zamenjali za drugo večnarodno, čeprav južnoslovansko. Načelo o pravici do samoodločbe je namreč praviloma veljalo za ustanavljanje nacionalne države.²³ Odklonitev slovenske verifikacije skupščinskega zapisnika torej ni pomenila niti preobrata v Koroščevi politiki niti nekakšnega trenutka slabosti v evforiji jugoslovanskega čustvovanja. Šlo je za logično stališče v skladu z dotedanjim priseganjem na unitarizem tako ob razpadu habsburške monarhije kot tudi v ustanovnih mesecih Kraljevine SHS.

Zunanjepolitične grožnje so bile pomemben argument zagovornikov centralistične ureditve nove države. Zaskrbljujoč razvoj dogodkov na pariškem diplomatskem parketu je stranke v Začasnem narodnem predstavništvu silil h konstruktivni drži v notranji politiki. Po mnenju hrvaškega poslanca iz vrst demokratov Ivana Ribarja je Korošec v času prve Protičeve vlade "nastopal odkrito kot jugoslovanski ideolog" in vpadljivo poudarjal misel "narodne enotnosti". Ribar ga je označil celo za "jugoslovanskega nacionalista", ki pa je vse-skozi poudarjal tudi univerzalni značaj katoliške Cerkve.²⁴ Vseslovenska ljudska stranka je začela tudi ambiciozen projekt organiziranja Jugoslovanske ljudske stranke. 11. aprila 1919 je Jugoslovanski klub sprejel sklep, da se pristopi k ustanovitvi vsejugoslovanske stranke, "ki bo na kulturnem polju delala za religiozno vzgojo naroda po avtonomnih veroizpovedovanjih". Stranka naj bi zastopala v prvi vrsti interese kmetov, delavcev in obrtnikov. Njen državnoopravni program naj bi temeljil na načelu "državnega in narodnega edinstva", pri čemer pa naj bi se izvedla "notranja ureditev države na temelju kulturnih ter gospodarsko-geografskih razmer".²⁵

Protičevo nezadovoljstvo zaradi krepitve Pribičevićevega političnega vpliva je naraščalo. Aleksander se je v sporu postavil na stran notranjega ministra in s tem prisilil Protiča, da je 1. avgusta 1919 odstopil.²⁶ Mandat za sestavo novega kabineta je dobil demokratski prvak Ljuba Davidović, ki je sestavil koalicijo s socialdemokrati. Jugoslovanski klub je zagovarjal stališče, da morata zaradi zahtevnosti nalog, ki čakajo mlado državo, vlado sestavljati obe najmočnejši politični stranki – poleg demokratov tudi radikalci. Davidovičeve ponudbe, naj podpre vlado, zato Korošec ni sprejel. V razglasu slovenskemu ljudstvu 23. avgusta 1919 je Jugoslovanski klub takole pojasnil svojo odločitev predvsem s

²³ Janko Pleterski, *Narodi, Jugoslavija, revolucija* (Ljubljana, 1986), str. 140–141.

²⁴ Ivan Ribar, *Politički zapisi*, I–IV (Beograd, 1948, 1949, 1951 in 1952), tu I, str. 190–191 (dalje: Ribar, *Politički zapisi*, I).

²⁵ Rahten, *Slovenska ljudska stranka*, str. 44.

²⁶ Engelsfeld, *Prvi parlament*, str. 128.

pomanjkanjem zaupanja: "Težko je zaupati vodstvo vlade stranki, ki vidi bodočnost države in svojo strankarsko moč predvsem v policijskem sistemu in oviranju ustavno zajamčene svobode državljanov drugega mišljenja."²⁷ Koroščevi privrženci, vključno s hrvaškimi, bosansko-hercegovskimi in vojvodinskimi, so torej še naprej zagovarjali jugoslovansko unitaristično formulo, vendar so demokrati, kot je bil Ribar, v tem videli zgolj taktične razloge, povezane z mejnimi problemi na pariški mirovni konferenci.²⁸

Premirje med tradicionalnimi političnimi nasprotniki na Slovenskem, sklenjeno ob prevratu, ni dolgo trajalo. Vedno bolj so prihajale do izraza tudi razlike v pogledih na državno prihodnost. Nasprotja v novi državi so opazali tudi v avstrijskem sosedstvu. Koroščevo osrednje glasilo je tovrstne namige odločno zavračalo, kot izhaja tudi iz uvodnika z naslovom *Državna misel* 22. januarja 1920: "Naša ljubezen do nove države ni nič ohlajena, ker ravno iz ljubezni do države in naroda bojujemo oster boj zoper absolutiste, ki zlorabljajo svoje državniško stališče v strankarske namene in vzbujajo med narodom veliko nevoljo." Pisec uvodnika v *Slovencu* pa je po drugi strani priznal, da obstajajo glede bodoče državne oblike precejšnja nesoglasja med "centralisti in decentralisti". Vendar je izrazil prepričanje, "da bodo končno zmagale moderne struje, ki s praktičnega stališča zahtevajo decentralizacijo v vseh upravnih panogah, v katerih zahteva to dobra, moderna uprava, centralizacijo pa le tam, kjer je potrebna in koristna za državo".²⁹ Toda koncept državne ureditve, ki ga je zagovarjala Vseslovenska ljudska stranka, je bil nejasen. Ni namreč vseboval odgovora na ključno vprašanje, do kam naj seže "praktična" decentralizacija in na katerih področjih naj pride do "koristne" centralizacije.

14. februarja 1920 se je Davidovičevi vladi naposled iztekel rok trajanja 19. februarja je vlado spet sestavil prvi jugoslovanski premier Protić.³⁰ Vanjo so poleg radikalcev in zastopnikov Narodnega kluba vstopili kar trije ministri Vseslovenske ljudske stranke: Korošec za železnice, Franc Jankovič za vero in Ivan Roškar za kmetijstvo.³¹ *Slovenec* je imenovanje Roškarja, ki je bil tesen sodelavec Korošča že na predvojni štajerski politični sceni, še posebej pozdravil, saj je s tem prvič v Jugoslaviji postal minister slovenski kmet.³²

V *Slovencu* so takrat zatrjevali, da zastopa Vseslovenska ljudska stranka "stališče samouprave", nasprotno od demokratov, ki so imeli "strogo centralistično stališče". Pri tem se je časnik skliceval na besede, ki jih je Korošec izrekel

²⁷ Rahten, *Slovenska ljudska stranka*, str. 49.

²⁸ Ribar, *Politički zapisi*, I, str. 15.

²⁹ "Državna misel", *Slovenec*, 22. 1. 1920, št. 17, str. 1.

³⁰ "Sestava vlade poverjena Protiću", *Slovenec*, 18. 2. 1920, št. 39, str. 1.

³¹ "Nova vlada imenovana", *Slovenec*, 20. 2. 1920, št. 41, str. 1.

³² "Slovenski kmet prvič minister v Jugoslaviji", *Slovenec*, 21. 2. 1920, št. 42, str. 1.

na shodu katoliških narodnjakov na Vrhniki: "Za centralizem smo v vseh upravnih panogah, kjer je v korist državi, in za decentralizem, kjer je v korist ljudstvu. S široko avtonomijo bo skupna uprava javnih zadev samo pridobila, bo postala hitrejša in gibčnejša, kar se danes o centralistični upravi v Belemgradu ne more trditi."³³ Iz teh besed je jasno razvidno, da so katoliški narodnjaki nasprotovali centralizmu Pribičevičevega kova. Katera področja naj bi bila podvržena decentralizaciji, pa Korošec ni opredelil. Torej je očitno, da v stranki ni bilo soglasja o tem, zato je Koroščekov govor ostal omejen zgolj na kritiko dotedanjega režima, ni pa se želel podrobneje izjasniti, kakšna naj bo bodoča državna ureditev.

Več o tej problematiki je mogoče razbrati iz Koroščkovega štajerskega glasila *Straža*, ki je nekoliko kasneje objavila obsežen programski članek z naslednjo izpovedjo: "Vsi Jugoslovenci so v resnici en sam narod, če tudi je zgodovina in kultura naredila med njimi razne ločitve. Imena: Slovenec, Hrvat, Srb niso plemenska, ampak samo politična in pomenijo samo politične tvorbe, v kateri so doslej živeli nekateri Jugoslovenci." V članku je bilo potrjeno, da stoji stranka "na stališču jedinstvene države". To naj bi pomenilo, da vsi Jugoslovani "tvorijo eno politično enoto, ki mora biti popolnoma neodvisna in v sebi jedinstvena". Prav tako je *Straža* odklonila stališče, da bi bila Jugoslavija "neke vrste zveza držav". To naj bi bil pogoj, da "bo mogoče v resnici delati velikopotezno, ne samo evropsko, ampak morda celo pozneje svetovno politiko". Predvsem je štajerski časnik svaril pred tem, da bi zavladal v državi "neke vrste federalizem plemen: Slovencev, Srbov in Hrvatov, kajti takih plemen v resnici ni". Šlo naj bi namreč samo za "politične tvorbe, ki nimajo v jedinstveni državi nobenega prava več do obstanka, ravno tako kot naše dežele, turški pašaluki ali sandžaki ali črnogorske nahije". Država bi se po pisanju *Straže* morala upravno razdeliti "čisto na novo po novih modernih načelih, tako da bo ljudstvo imelo kar najširšo samoupravo in bo centralizirano samo ono, kar je potrebno za razvoj našega jedinstvenega naroda in države".³⁴

V slovenskem tisku je v tistem času mogoče zaznati pravo tekmovanje v poudarjanju jugoslovanske državne misli med dvema tradicionalnima političnima taboroma. Tako katoliški narodnjaki kot njihovi liberalni nasprotniki so razglašali svojo verzijo jugoslovanskega nacionalizma in si prilaščali zasluge za ustanovitev nove države. Kot je konec februarja 1920 zapisal avtor *Slovenčevega* uvodnika *Za jugoslovansko misel*, so bili Jugoslovani dolgo zgolj "skupina ljudi, ki jih združuje nesmrtna vez jezika in vez skupnih kulturnih in zgodovinskih tradicij". V želji po svobodi in ohranitvi pa so sčasoma postali "nacija" in "nosilci državne misli". Slovence je avtor uvodnika v tem kontekstu označil za

³³ "Edinstvena – ne centralistična vlada", *Slovenec*, 22. 2. 1920, št. 43, str. 1.

³⁴ "Za državno in narodno edinstvo", *Straža*, 8. 3. 1920, št. 24, str. 1.

"pleme", ki je zvezalo svojo usodo s Srbi in Hrvati. Zanikal je, da bi bila komaj ustanovljena država že pred polomom, saj naj bi bili njeni zgodovinski temelji dovolj trdni: "Kriva bi bila trditev, da je šele par sto strojnih pušk preustrojilo mišljenje trinajstih milijonov Jugoslovancev in jim vtililo ono odporno in napadalno vojno, ki je slednjič dosegla svoj cilj – narodno državo." Nova država naj torej ne bi bila rezultat ene vojne, ampak precej daljšega razvoja: "Jugoslavijo so posredno gradili tisoči slovenskih, hrvatskih in srbskih kulturnih in političnih delavcev skozi desetletja. Gradili so jo vsi, ki so pravilno pojmovali in udeleževali nacionalizem." Torej so se tudi katoliški narodnjaki brez rezerv razglašali za jugoslovanske nacionaliste. Celó več, menili so, da je njihov nacionalizem boljši od tistega, s katerim se ponašajo njihovi tradicionalni nasprotniki iz liberalnega tabora: "Šele v zadnjih desetletjih se je pri nas nacionalizem otrešel frazerstva in napitnic, mlado gibanje krščanskega ljudstva mu je dalo globlji in realnejši pomen." Pomemben temelj jugoslovanske misli naj bi bilo tudi združeno gibanje pod zastavo krščanske demokracije, pri katerem so glasila Vseslovenske ljudske stranke vedno znova povzdigovala predvojne zasluge Janeza Evangelista Kreka in njegovih privržencev: "Stotine idealistov, ki so stali v vseh urah kmečkemu in delavskemu ljudstvu ob strani, so se pogreznile v močvaro, zato da bodo njih trupla temelj za zgradbo, v kateri bo bival svoboden rod." Tako naj bi bili torej ustvarjeni pogoji, da je Slovenija po zaslugi prosvetnega dela krščanskih organizacij postala del Jugoslavije, celo njen "najbolj kulturn del". In prav delo teh "tihih, realnih nacionalistov" iz krščanskodemokratskih vrst naj bi "ustvarilo moderno Slovenijo" in "dalo ljudstvu pogoje, da so postali Jugoslovanci". Odveč je ponavljati, da je avtor *Slovenčevega* uvodnika v isti sapi liberalnim nasprotnikom "iz kavarniškega obzorja" glede njihovih pogledov na jugoslovanstvo namenil predvsem negativne oznake, češ da jim je narodna misel služi zgolj kot "krinka, pod katero se skriva pohlep po moči, po vladanju".³⁵ Razprava o bodoči ustavi je bila torej v slovenskem tisku zelo živahna že pred začetkom volilnega boja za konstituantó.

Državnopravne dileme med bojem za konstituantó

Vesničeva vlada je za 28. novembra 1920 razpisala volitve za konstituantó, blizal pa se je tudi oktobrski plebiscit na Koroškem. Čeprav se Korošček pri razmejitvenih vprašanjih v javnosti večinoma ni izpostavljál, pa vendarle ni mogel ubežati objektivni odgovornosti: večino časa, ko se je v Parizu odločalo o mejah, je bil namreč minister kraljeve vlade, med plebiscitno kampanjo pa je imel glav-

³⁵ "Za jugoslovansko misel", *Slovenec*, 29. 2. 1920, št. 49, str. 1.

no besedo pri upravljanju koroških zadev njegov strankarski kolega Brejc kot predsednik Deželne vlade za Slovenijo.

Korošec in z njim celotna stranka sta še naprej gradila svojo jugoslovansko držo na dediščini *Majniške deklaracije*. Tudi na predvečer njene tretje obletnice jo je *Slovenec* razglašal kot temelj jugoslovanske državne misli, na katerem pa bo treba zgraditi "novo zgradbo". V uvodniku z zgovornim naslovom *Majnik* je bilo izpostavljeno samokritično priznanje, da so v ustanovni dobi politiki to nalogo podcenjevali, a jo je treba sedaj dokončati: "Troedini narod je treba ustvariti, zlit ga je treba v enoto s počasnim, nehvaležnim kulturnim delom Jugoslovanske kulture, ki ne obstoji v skladovnicah knjig, ampak predvsem v mišljenju in čuvstvanju živih ljudi, mož in žena." Po mnenju Koroščevega osrednjega glasila pa te "enotne kulture" naj še ne bi bilo in naj ne bi nastala samoumevno: "Nebroj odlomkov tujih kultur se je zajedlo v nas, tvoreč prepade med posameznimi plemeni našega naroda. Nemec in Mažar, Italijan in Grk sta hodila skozi naše zemlje in vžgala v dušo naroda globok pečat." Nova država naj bi šele omogočila skladno zlitje raznolikosti: "Iz teh kulturno in socialno tako raznoličnih plasti, iz tega pestrega mozaika moramo ustvariti harmonično enoto – živ organizem, sestojč iz treh živih, samoniklih celic."³⁶

Smernice za volilni boj je Koroščeva stranka sprejela na ljubljanskem kongresu 6. aprila 1920. Na shodu v unionski dvorani, ki se ga je udeležilo prek 2500 zaupnikov, se je iz Vseslovenske preimenovala v Slovensko ljudsko stranko, kar je bila tudi posledica spoznanja, da bo velik del rojakov v versajski ureditvi ostal izven meja jugoslovanske Slovenije. Najbolj so seveda zaupniki pričakovali nastop načelnika. Korošec je uvodoma pozdravil predstavnika hrvaške sestrške stranke Janka Šimraka in Stjepana Barića. Z duhovitimi opazkami je nato kritiziral prejšnjo liberalno-socialistično vlado, ki je morala narediti prostor "radikalno-slovensko-hrvatski vladi". Kot prioritete točke njenega programa je naštel tri: volitve v konstituantno, boj proti privatizaciji narodnega premoženja in davek na vojne dobičke. Glede bodoče državne ureditve je govoril odvetnik Jakob Mohorič, ki je nastopil za Koroščem, da bi predstavil politične naloge stranke. Uvodoma je opozoril, da so v preteklosti Slovenci premalo poznali Hrvate in Srbe. Za slednje je izrazil razumevanje, da so se v preteklosti morali boriti z vsemi sosedi, zato se niso mogli razviti do te mere, kot bi se lahko. Poudaril je, da stranka ne bo nikoli pozabila načel "ujedinjenja". Glede državne ureditve pa se je zavzel za neke vrste srednjo pot med centralizmom in samoupravo. Slednja naj bi se uveljavila na vseh ravneh: okrajni, občinski in pokrajinski. Samo zadeve, ki jih je lažje reševati na državnih ravni, pa naj bi se

³⁶ "Majnik", *Slovenec*, 1. 1. 1920, št. 99, 1.

reševale v osrednjem parlamentu. Vsak drugačen pristop naj bi po Mohoričevih besedah "ujedinenje le razbil in ogrožal državo".³⁷

V smislu Mohoričevega poročila je bila nato na shodu zaupnikov tudi sprejeta resolucija, da stoji Slovenska ljudska stranka "na stališču edinstvene države", do katere pa mora priti sporazumno: "Ujedinjenje pa, kakor ga zahteva interes troimenega naroda[,] se ne more izvesti pod vplivom sile in nenadoma z mehaničnimi državnimi naredbami, ampak samo prostovoljno v naravnem razvoju s sodelovanjem ljudstva in državnih činiteljev." Izhajajoč iz različnega zgodovinskega razvoja, kulturnega stanja in gospodarskih predpogojev, je resolucija zahtevala, da se omogoči zemljepisno, kulturno in gospodarsko enotnim pokrajinam v državi "potrebna samouprava z lastnimi ljudskimi zastopi". Sicer res v oklepaju, a vendarle dovolj jasno, je resolucija predvidevala med pokrajinami tudi "Slovenijo kot posebno enoto Jugoslavije".³⁸ Že marca 1920 pa je bila v *Slovincu* sprožena tudi pobuda za oblikovanje dveh zbornic bodočega parlamenta: medtem ko naj bi narodno-politična sklepala o splošnih okvirnih zakonih, bi v gospodarski sedeli predstavniki stanov in razpravljali o zadevah pretežno ekonomskega značaja. S tem bi se lahko gospodarska vprašanja reševala kljub strankarskim bojem, saj bi o njih odločali zainteresirani stanovi.³⁹

Propaganda Slovenske ljudske stranke je iskala motivacijo v preteklosti, s sklicevanjem na Kreka, ki so mu ob tretji obletnici *Majniške deklaracije* postavili spomenik. Ob tem pa je osrednje glasilo katoliških narodnjakov ugotovilo, da "Krekov ideal" še ni izpolnjen: "Vsi čutimo in vemo, da sedanja Jugoslavija ni popolna, ne po obsegu in ne po uredbi in da še dolgo ne bo to, kar smo si v dneh navdušenja želeli – idealisti." Po "ujedinenju", ki je bilo izvršeno "nenadno in kar čez noč", se je Kraljevina SHS morala soočiti z nepričakovanimi težavami. Vseeno pa katoliški narodnjaki očitno niso izgubili upanja, "da pride prej ali slej v našo politično hišo zadnji kočar troimenskega, dá, celo štiriimenskega naroda". Torej so pričakovali, da se bo novi državi kmalu pridružila še Bolgarija, s čimer bo lahko izpolnjen končni cilj – "federacija balkanskih narodov".⁴⁰

V komisiji, ki je dobila nalogo pripraviti predlog bodoče ustave, so prevladovali srbski profesorji z beograjske univerze: predsednik profesor javnega prava Slobodan Jovanović, profesor civilnega prava Lazar Marković in profesor za ustavno pravo Kosta Kumanudi, Z zagrebške univerze je bil v ustavni komisiji njen rektor, profesor državnega prava Ladislav Polić. Slovenski član komisije je bil Bogumil Vošnjak, med vojno član Jugoslovanskega odbora, ki ni skrival svoje centralistične in unitaristične drže. 1. junija 1920 so se člani komisije

³⁷ "Zbor zaupnikov Slovenske ljudske stranke", *Slovenec*, 8. 4. 1920, št. 79, str. 2–3.

³⁸ "Resolucije zbora delegatov", *Slovenec*, 8. 4. 1920, št. 79, str. 4.

³⁹ V., "Politična in gospodarska zbornica", *Slovenec*, 24. 3. 1920, št. 68, str. 1.

⁴⁰ "Krekovo delo – program Jugoslavije", *Slovenec*, 30. 5. 1920, št. 121, str. 1–2.

Цфампано као рукопис.

НАЦРТ УСТАВА

Овај нацрт Устава израдила је влада г. д-ра М. Веснића и усвојила га већином гласова. Неки чланови кабинета предложили су особене паралелне редакције код појединих чланова. Г. д-р А. Корошец дао је и одвојено мишљење у питању унутарњег уређења државе. Паралелне редакције и одвојена мишљења овде се не објављују и биће достављена Уставотворној Скупштини. Тако исто доставиће се Уставотворној Скупштини нацрт Устава са једним домом за који је била мањина у влади.

Г. г. д-р М. Дринковић и д-р И. Ковачевић учествовали су у министарским седницама при изради нацрта Устава, али коначни текст потписали су са оградом, да су против оваког Устава. Одвојено мишљење нису поднели.

ОДЕЉАК I.

Опште одредбе.

Члан 1.

Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца је уставна, парламентарна и наследна монархија.

Југославија, Кралевина
Kralj Srba, Hrvata i Slovenaca

Члан 2.

Грб је Краљевине Двоглави Бели Орао у полету, на црвеном штиту. Врх оба главе Двоглавога Орла ~~Орла~~ Круна Краљевине. На прима му је штит, на коме су грбови, српски: бео крст на црвеном штиту са по једним огњилом у сваком краку; хрватски: штит са 20 поља црвених и сребрних наизменице; и словеначки: на плавој штиту бела петокрака звезда, а испод ње бели полумесец.

Државна је застава плава, бела, црвена у водоравном положају према усправном кошу.

Члан 3.

Службени језик Краљевине је српско-хрватски, *словеначки* у словеначким крајевима вреди као службени језик *и словеначки дијалекат*. Говори, питања и интерпелације у парламенту могу бити и на сваком народном дијалекту.

словеначки
и словеначки дијалекат

Други народности.

Аиди Комис.

ОДЕЉАК II.

Основна грађанска права.

Члан 4.

Држављанство је у читавој Краљевини једно. Сви су грађани пред законом једнаки. Сви уживају једнаку заштиту власти.

Не признаје се племство нити икаква преимућства по рођењу.

Нарочитим законом о Владалачком Дому одређиће се у колико његови чланови имају изузетан положај.

Члан Јановића §14.

Ustavni načrt Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev s Koroščevimi pripombami (Pokrajinski arhiv Maribor, fond Antona Korošca)

sestali v Ljubljani s poverjeniki Deželne vlade za Slovenijo.⁴¹ Pred odhodom iz Ljubljane se je komisija ločeno sestala še z enim glavnih Koroščevih zaupnikov Smodejem. Razprava je potekala o Protičevem ustavnem predlogu.⁴² Ta je predvideval razdelitev države na več pokrajin po vzoru na neke vrste "angleško avtonomijo", pri čemer Srbija in Hrvaška naj ne bi bili zaokroženi pokrajini, temveč razdeljeni na več enot, Slovenija pa bi bila izjema. Korošču je namreč uspelo prepričati Protiča, da je v ustavnem načrtu Slovenijo ohranil kot celoto, priznaval pa je tudi slovenščino kot državni jezik. No, je pa imel Protičev načrt tudi veliko "lepotno" napako, ki je iritirala Aleksandra: pravico razpustiti parlament je namreč dodeljeval predsedniku vlade, s čimer bi kralj izgubil pravico, ki mu jo je priznavala ustava srbske kraljevine iz leta 1903.⁴³

Sklicevanje na avtonomijo je v Sloveniji kmalu postalo tako pomemben del volilnih soočenj, da je celo del liberalcev v javnosti govoril o njej afirmativno. A seveda ne na način, kot so to počeli katoliški narodnjaki, saj so bili voditelji Jugoslovanske demokratske stranke intimno zagovorniki centralizma. Takrat že nekdanji minister za konstituantno Kramer (novi je bil Lazar Marković) se je tako na enem od shodov sredi septembra 1920 zavzel za "ljudsko samoupravo na široki podlagi", zase in za svoje privrženice pa zatrdil, da so "avtonomisti v zdravem smislu te besede". Koroščevo osrednje glasilo ga je takoj zavrnilo, češ da demokratski prvak zagovarja "avtonomijo, pri kateri bi komandirali Slovence nesposobni in brezglavi belgrajski uradniki". Izjave liberalnih voditeljev naj bi bile zgolj varljive fraze, saj ne omenjajo pokrajinskih zborov kot temelja avtonomije, torej zagovarjajo "samoupravo ljudstva brez ljudstva".⁴⁴ Prav ustanavljanje pokrajinskih zborov je bila ena od tistih točk, ki so ji jugoslovanski centralisti nato nasprotovali vse do razpada države.⁴⁵

Korošec je 30. septembra 1920 nastopil na sestanku zaupnikov Slovenske ljudske stranke v Mariboru. V obširnem programskem govoru je podal "vodilne misli" za volilni spopad za mandate v Ustavotvorni skupščini. Uvodoma je kot temeljno zahtevo izpostavil zagotovitev enakopravnosti, pri čemer se je ozrl na razmere v nekdanji državi: "Mi Slovenci smo v bivši Avstriji bili zaradi tega tako nezadovoljni, ker z drugimi narodi nismo bili enakopravni. Mi smo morali le orati in sejati, žel[i] pa so drugi." Sedaj pa naj bi nastopili drugačni odnosi: "Nič torej čudnega, ako si v novi državi, kjer nismo več različni narodi, ampak bratje z brati, želimo in zahtevamo povesod najstrožje enakopravnosti." Korošec je

⁴¹ "Ustavna komisija v Ljubljani", *Slovenec*, 2. 6. 1920, št. 123, str. 2.

⁴² "Politične novice", *Slovenec*, 9. 6. 1920, št. 128, str. 2.

⁴³ *Dolinarjevi eseji*, str. 273.

⁴⁴ "Boj za avtonomijo Slovenije", *Slovenec*, 15. 9. 1920, št. 210, str. 1.

⁴⁵ Janko Prunk, "Slovenski narodni vzpon v 20. stoletju", *Studia Historica Slovenica* 7, št. 1–2 (2007), str. 17–25, tu 20.

izrazil zahtevo, da noben narod ne sme prevladati nad drugim: "Mi zahtevamo, da so si vsa tri plemena, slovensko, hrvatsko in srbsko, enakopravna, popolno enakopravna, nobeden ne sme vladati nad drugim, nobeden ne sme imeti več dolžnosti in pravic." Znotraj države bi morala imeti po Koroščevem mnenju Slovenija avtonomijo: "Predvsem moramo povdarjati, da je naša stranka za jedinstvenost države, da torej odklanja vsak trializem, da odklanja federalizem, da odklanja vsak separatizem, ki bi slabil moč in ugled države." Pri tem je spet izpostavil avstrijsko izkušnjo: "Mi smo v rajni državi od blizu gledali dualizem in zato sami vemo, kaj je državi v škodo, in ne potrebujemo od političnih novinov in diletantov nobenega pouka." Pravi pristop naj bi bil v razdelitvi države na več pokrajin: "Mi zahtevamo, da se država radi hitreje, boljše in primernejše uprave razdeli v več pokrajin. Nismo v principu za to, da se ta razdelitev mora izvršiti po plemenski razliki, ker bi to bilo tudi nemogoče pri Hrvatih in Srbih. Merodajni naj bodo gospodarski in kulturni interesi." Korošec se torej ni izrekel za razdelitev države po narodnostnem kriteriju, toda v slovenskem primeru bi združitev v eno celoto omogočali tudi drugi: "Ker pa je dosedanji gospodarski in kulturni razvoj v krajih, kjer prebivajo Slovenci, enakomeren, zato zahtevamo, da se določijo vsi slovenski kraji kot ena upravna celota." Zavzel se je, naj vsaka upravna celota "dobi svojo avtonomijo, to je za krepko življenje in ugoden razvoj potrebno samostojnost". Opredelil je tudi, kakšno naj bo razmerje med obema nivojema oblasti: "Naj ima z vso državo skupno, kar je za red, moč in ugled države potrebno, naj pa bo samostojna v vseh zadevah, ki se hitreje, boljše in točnejše morejo opraviti doma." Torej bi bilo potrebno ustanoviti institucije tudi na pokrajinski ravni: "Vodstvo teh samostojnih zadev naj se izroči pokrajinski vladi, ki bo odgovorna pokrajinski skupščini."⁴⁶

Kljub naraščajočemu nezadovoljstvu zagovornikov slovenske avtonomije v stranki je torej Korošec na zborovanjih izjavljal, da odklanja federalizem, obenem pa je zagovarjal razdelitev države na več pokrajin na temelju gospodarskih in kulturnih interesov.⁴⁷ Korošec se je javno deklariral za monarhista, to pa je utemeljeval s tem, da so tudi druge države na Balkanu monarhije, hkrati pa naj bi bila monarhistična ureditev garancija stabilnosti. Ob tem svoje odločne drže ni tajil, kot je razvidno iz njegovih stališč na mariborskem shodu: "Jaz sem monarhist, a tudi vsak patriot republikanskega naziranja mi mora priznati, da še nismo zreli za republiko. Ako bi nam predsedoval Radić, Pribičević ali Protić, naša država bi že zgorela v najsurovejšem meščanskem boju, bila bi že davno razbita." Alternativa naj bi bila podobna albanskim razmeram: "Mi bi bili druga

⁴⁶ "Vodilne misli za vodilni boj v konstituanto", *Slovenec*, 2. 10. 1920, št. 225, 1.

⁴⁷ *O zgodovini slovenske krščanske demokracije. Spominski zapisi dr. Jakoba Moboriča (1888–1976)*, ur. Andrej Rahten in Gregor Antoličič (Ljubljana, 2019) (dalje: *Moboričevi spominski zapisi*), str. 219–220.

Albanija. In če bi je ne ubila egoistična strast naših v državniškem mišljenju popolnoma nedozorelih strank, razbila bi jo politična razdvojenost in razcepljenost naše vojske." K tem argumentom pa je Korošček dodal še prepričanje, da naj bi bilo v republikah bistveno več korupcije v notranji upravi in netolerance do opozicije, kot v monarhijah z demokratičnima ustavo in dinastijo. Očitno je verjel, da ima lahko Jugoslavija oboje: "Kaka bo naša ustava, to je odvisno sedaj od nas, da pa je regent demokratičen, je izven diskusije."⁴⁸

Korošček je po mariborskem volilnem govoru dal tudi kratek intervju za dnevnik *Slovenec*, v katerem je zelo neposredno komentiral aktualne razmere v državi. Na vprašanje, kaj meni o očitkih o separatizmu Slovenske ljudske stranke, je odgovoril odločno: "Kdor mi še očita separatizem, ako se bezuslovno izrečem za eno državo, za skupen parlament in za centralno upravo številnih skupnih zadev, je ali slaboumen ali hudoben." Implicitno je zanikal tudi očitke o nedoslednosti: "Mi smo edina stranka, ki je odpočetka do danes imela glede vseh teh vprašanj jasen in točen program in ki je zagovarjala široko samoupravo Slovenije, ko je še to veljalo v demokratskih očeh kot izdajstvo." To, da so demokrati v volilnem boju za konstituantno prav tako začeli uporabljati avtonomistična gesla, je označil kot čudno, saj da v isti sapi volivce strašijo, kako bo avtonomija draga in bi bilo pametno, če bi o vseh pomembnih zadevah odločala centralna oblast. Tudi očitke, da je v mariborskem govoru premalo govoril o samostojnosti Slovenije, je zavrnil. Pojasnil je, da na shodih tudi glede poddržavljenja premogovnikov ali velikih industrijskih podjetij ne predstavljajo že izdelanih zakonskih načrtov, ampak naj bi zadostovala načelna stališča: "Tako tudi glede samostojnosti Slovenije ne hodimo z obširnimi zakonskimi načrti po volilnih shodih, ampak razgllašamo le principe, koje bo moralo zakonodajstvo točno in strogo upoštevati." Zatrdil je, da so bili tozadevni natančni načrti že izdelani in se v vodstvu o njih tudi neprestano posvetujejo. Pri tem je iskriivo pribil: "Sicer pa, ako bi bili nasprotniki z nami zadovoljni, bi ne bili več naši nasprotniki!"⁴⁹

Avtonomistična misel je dokončno prevladala tudi na volilnih razglasih in letakih. V volilnem oklicu Slovenske ljudske stranke, sprejetem na unionskem zboru zaupnikov 25. oktobra 1920 in objavljenem v *Slovencu* dan kasneje, je bila avtonomija označena kot "prva točka osvobodilnega programa, s katerim naša stranka stopa v boj, je enotna samouprava za celo Slovenijo kot zgodovinsko in gospodarsko enotno pokrajino". Zaupniki so se zavzeli za "avtonomijo Slovenije s skupščino in njej odgovorno pokrajinsko vlado, ki naj opravlja tudi posle državne uprave v deželi". Pokrajinska skupščina naj bi imela zakonodajno oblast, "v kolikor ni izrecno pridržana skupnemu parlamentu". V primerih,

⁴⁸ "Vodilne misli za vodilni boj v konstituantu", *Slovenec*, 2. 10. 1920, št. 225, 1.

⁴⁹ "Razgovor z dr. Koroščem", *Slovenec*, 6. 10. 1920, št. 228, str. 1.

ko bi pokrajinska vlada upravljala posle državne uprave, pa bi bila slednji tudi odgovorna.⁵⁰

V demokratskem *Jutru* so katoliške narodnjake obtožili, da so program prepisali od Žerjava, kar pa so v *Slovenecu* pospremili z ironičnimi komentarji. Koroščevo glasilo je ob tem napadlo tudi Kramerja in njegove izjave o avtonomiji "v zdravem smislu", ki je predvidevala pokrajinsko vlado, ki pa bi bila odgovorna beograjski, saj pokrajinskega parlamenta sploh ni načrtoval. Še bolj pa se je časnik obregnil ob Žerjava, ki je svaril pred dvotirnim sistemom, značilnim za staro Avstrijo, "ki je dopuščal, da sta državni in samoupravni aparat drug drugemu izpodjedala avtoriteto". *Slovenec* je Žerjava obtožil, da želi Slovenijo izročiti Beogradu podrejenim uradnikom, ki bi izvrševali zgolj zahteve centralne vlade, ne pa ukazov avtonomne Slovenije in slovenskega ljudstva: "Uresničenje tega načrta pomeni smrt slovenske demokracije, uničenje zadnjih ostankov naše sedanje avtonomije ter uvedbo najbrezobzirnejšega, najbrutalnejšega centralizma, ki si ga more človek misliti."⁵¹

Volilne parole samostojnih kmetijcev, ki so nastali pod pokroviteljstvom liberalcev kot alternativa katoliškim narodnjakom na podeželju, so bile v znaku avtonomističnih gesel, Korošca pa so celo obtoževali, da je izdal Slovenijo Srbom.⁵² Socialdemokrati so govorili o "združitvi plemen" v republiki, ki bi bila del "balkanske federacije". Komunisti so zagovarjali "kmečko-delavsko republiko, sovjetsko Jugoslavijo", narodni socialisti pa "jugoslovanski socializem".⁵³ A kmalu se je pokazalo, da je razlika med volilnimi parolami in realno parlamentarno politiko precejšnja.

28. novembra 1920 so se naposled jugoslovanske stranke prvič v novi državi pomerile na volitvah. Na srbski politični sceni so Pašićevi narodni radikali in Davidovičevi demokrati ohranili predvojno moč. Na Hrvaškem pa je prišlo do političnega potresa v obliki Radićevega trijumfa: če je uspel na zadnjih saborskih volitvah pred razpadom habsburške monarhije (1913) osvojiti zgolj tri mandate, jih je v novi državi kar 50.⁵⁴ V slovenskem okviru je priredila podobno presenečenje novinka na politični sceni – Samostojna kmetijska stranka – z 8 poslanci od skupno 38 slovenskih.⁵⁵ Socialdemokrati so osvojili 6, komunisti 5, demokrati 3 in narodni socialisti 2 poslanska sedeža. Koroščevi stranki je sicer s 14 poslanci uspelo doseči 37 % slovenskih mandatov, kar je še vedno pomenilo relativno

⁵⁰ *Moboričevi spominski zapisi*, str. 219.

⁵¹ "Prepisani program", *Slovenec*, 28. 10. 1920, št. 247, str. 1.

⁵² "Avantgarda centralizma", *Slovenec*, 4. 1. 1921, št. 2, str. 1.

⁵³ *Dolinarjevi eseji*, str. 275.

⁵⁴ Josip Horvat, *Hrvatski panoptikum* (Zagreb, 1982), str. 221.

⁵⁵ Prim. Nina Steinbacher in Andrej Rahten, "V boj za staro pravdo!" – ustanovitev in delovanje Samostojne kmetijske stranke do konca zasedanja konstituante, *Studia Historica Slovenica* 19, št. 1 (2019), str. 71–106 (dalje: Steinbacher in Rahten, "V boj za staro pravdo!").

večino.⁵⁶ Toda v primerjavi z zadnjimi državnozborskimi volitvami v stari Avstriji (1911), ko je stranka pod Šusteršičevim vodstvom osvojila fenomenalnih 87 % slovenskih mandatov, je bilo nazadovanje občutno. Socialdemokrati so izračunali, da se je število glasov katoliških narodnjakov skoraj prepolovilo: v Šusteršičevi dobi so jih dobili prek 100.000, na volitvah v konstituantno pa le okoli 55.000.⁵⁷

Kljub relativni zmagi je Slovenska ljudska stranka dobila le dobro tretjino glasov, Samostojna kmetijska stranka pa jo je skoraj dosegla. V razpravi o bodoči državni ureditvi, ki so se predstavile v konstituantno, je Koroščkova stranka vstopila močno oslabljena.

Oblikovanje vidovdanske ureditve

Medtem ko so slovenski liberalci odločno vztrajali pri podpori dinastiji Karadorđevićev, so bili katoliški narodnjaki še naprej različnih mnenj. A tudi tisti, ki so zagovarjali monarhijo, so si jo večinoma predstavljali kot parlamentarno in se zgledovali po angleškem vzoru. Številni so pričakovali, da bo regent in bodoči kralj Aleksander pristal na takšen model monarhije, kjer bi imel zgolj reprezentativno funkcijo, dejanska oblast pa bi bila v rokah parlamenta. Kot argument se je pojavljalo tudi mnenje, da bi bile v jugoslovanskem primeru periodične volitve predsednika nevarne za stabilnost ali celo obstoj države. Prav tako pa naj bi bil kralj, ki je na tem mestu po nasledstvenem pravu, garant objektivnosti, za razliko od predsednika, ki ga nominirajo stranke. Kmalu se je pokazalo, da so bile takšne predstave zgolj rezultat nepoučenosti in nepoznavanja. Aleksander je bil namreč spričo svoje absolutistične miselnosti njihovo nasprotje in precej bližje idealu ruskega carizma, pred katerim so svarili tudi slovenski zagovorniki monarhistične ureditve.⁵⁸

S svojim brezpogojnim monarhističnim stališčem si je Korošček nakopal močno nasprotovanje krščanskosocialnega krila v stranki, zbranega okoli časnika *Večerni list*, ki je obžalovalo, da se stranka ne more zediniti glede bodoče državne ureditve. Nekaj časa je celo kazalo, da bo v stranki prevladala republikanska usmeritev. Da se to ni zgodilo, je bila v prvi vrsti zasluga Korošča, ki je trdno vztrajal na monarhističnih okopih, pri čemer so mu bili v precejšnji

⁵⁶ Da je bila nesreča za katoliške narodnjake še večja, je pri štetju glasov v mariborskem volilnem okrožju prišlo do velike napake. Tako je bil eden od mandatov napačno dodeljen Samostojni kmetijski stranki namesto katoliškim narodnjakom. Šele 29. decembra 1921 je verifikacijski odsek predlagal razveljavitev spornega mandata Samostojne kmetijske stranke in ga dodelil Slovenski ljudski stranki, ki jih je tako imela 15 (Vasilij Melik, "Izidi volitev v konstituantno leta 1920," *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 3 (1962), str. 3–61).

⁵⁷ "Po volitvah v konstituantno", *Naprej*, 30. 11. 1920, št. 276, str. 1.

⁵⁸ Emil Stefanovič, "Monarhija in republika", *Slovenec*, 10. 2. 1921, št. 32, str. 2–3.

Anton Korošec in njegov namestnik na čelu Jugoslovanskega kluba v beograjski skupščini Anton Sušnik (Muzej Antona Korošca Biserjane)

oporo štajerski strankarski privrženci, kot je bil zgodovinar Franc Kovačič. Toda neuspeh na volitvah v konstituantno je okrepil avtonomistično krilo v Slovenski ljudski stranki, ki je že vse od njegovega vstopa v centralno vlado kritično ocenjevala Koroščevo politiko paktiranja z "beograjsko čaršijo".⁵⁹

⁵⁹ Podrobno o tem Andrej Rahten, "Poseg Franca Kovačiča v razprave med slovenskimi monarhisti in republikanci", *Studia Historica Slovenica* 9, št. 2–3 (2009), str. 651–667.

9. decembra 1920 je vodstvo Slovenske ljudske stranke na sestanku v Ljubljani sprejelo izjavo, da odklanja vladni ustavni načrt, svojim poslancem v konstituenti pa naročilo, da morajo vztrajati "brezpogojno na avtonomističnem programu". Korošček je omenjeno sejo zapustil še pred koncem in je šele naknadno v Beogradu izvedel, da je bil v njegovi odsotnosti sprejet tudi sklep, "da je načelstvo z ministrstvom nezdružljivo in da je stranka republikanska".⁶⁰ 11. decembra je odstopil z mesta ministra za železnice. Dva dni kasneje je tudi Brejc skupaj s poverjeniki Slovenske ljudske stranke v ljubljanski vladi ponudil svoj odstop. Prvaki Slovenske ljudske stranke so si bili enotni v mnenju, da bi vsako nadaljnje popuščanje zahtevam srbskih centralistov resno ogrozilo slovenske nacionalne interese. Tudi Korošček, ki je bil sicer nasprotnik radikalne opozicijske politike, se je tokrat uklonil pritiskom v stranki, da se vprašanje zagotovitve slovenske avtonomije v okviru jugoslovanske države postavi na dnevni red z večjo mero odločnosti. Vseeno mu je bil Aleksander lahko zelo hvaležen: Korošček je bil namreč tisti, ki je v času sprejemanja prve ustave "preokrenil v svoji stranki republikansko miselnost in pridobil svoje somišljenike za lojalne privržence dinastije".⁶¹

Med obiskom pri Jegliču na novoletni dan 1921 je Korošček kritiziral članke krščanskih socialcev okoli *Večernega lista*, ki se je izrekel za republiko. S tem naj bi si Slovenci močno otežili položaj v Beogradu: "Srbijanci mislijo, da smo proti državnemu ujedinjenju. Ravno tako tolmačijo našo zahtevo po avtonomiji." Jegliču je Korošček prenesel vsebino pogovora s Pašićem, za katerega je dejal, da "je pošten in veren". Menda naj bi ga bilo mogoče pregovoriti, da v ustavi ne bi bilo določb, nasprotnih katoliški Cerkvi. Precej manj posluha pa je po Koroščevih trditvah imel Pašić glede avtonomističnih zahtev in mu je kar odkrito zagrozil z amputacijo: vse Srbe, tudi tiste iz Bosne in Hercegovine ter Dalmacije, bi združili v eno državo, Hrvate in Slovence pa "od sebe odri-nili, naj se obrnejo, kamor hočejo". Korošček mu je začuden odvrnil: "Mi smo za avtonomijo, a ne za odcepljenje od države; ako bomo premagani, bomo centralizem sprejeli in v opoziciji ostali." Pašić je po premisleku sklenil z besedami: "Če je tako, bo pa treba poskrbeti za koridor iz teritorija države skozi Hrvaško in Laško." Jegliča je vsebina Koroščkovega pogovora s Pašićem močno zaskrbelo. Na vprašanje, kam naj gredo Slovenci, če bo prišlo do amputacije, pa je Korošček škofu odgovoril, da jih bodo "osvojili komunisti". Prosil ga je, naj v izogib temu scenariju govori za monarhijo, s čimer bi se izognili preganjanju duhovnikov in Cerkve. Poročanje o nezadovoljstvu nad Slovenci v Beogradu je Korošček nato še podkrepil z informacijo, "da so Srbi uvideli, kako neza-

⁶⁰ Zečević, *Slovenska ljudska stranka*, str. 347–348.

⁶¹ *Moboričevi spominski zapisi*, str. 200.

nesljivi so slovenski vojaki in častniki, zato bodo poskušali, da jih od srbskih popolnoma ločijo".⁶²

Pašiču, ki je v začetku leta 1921 kot ministrski predsednik zamenjal Vesniča, je uspelo, da je bil 21. januarja sprejet vladni poslovnik za konstituantno, ki je predpisoval zgolj navadno večino za sprejetje ustave in prisego kralju. Korošček Jugoslovanski klub in Narodni klub, ki je povezoval tiste hrvaške poslance, ki se niso pridružili Radičevemu bojkotu, sta sicer ostala v Beogradu, a sta izrazila skrb zaradi srbske majorizacije. Poslanci Jugoslovanskega kluba so sicer glasovanje o poslovniku v konstituenti obstruirali. Toda 29. januarja so kralju vseeno prisegli, saj so se bali, da bi jim sicer razveljavili mandate in da sploh ne bi mogli sodelovati v parlamentarnem boju.⁶³ Med prisego so se zapletli v besedno obračunavanje s samostojnimi kmetijci, ki so trdili, da so "klerikalci prodali Slovence Srbom".⁶⁴ Koroščekovi poslanci so vstopili tudi v ustavni odbor, ki se je pod Vesničevim predsedstvom konstituiral 1. februarja.⁶⁵

V ustavnem načrtu, ki je bil zasnovan na podlagi ustave Kraljevine Srbije iz leta 1903, so prišle Pašičeve centralistične zamisli v celoti do izraza. S tem, ko je 25. januarja 1921 predložil takšen načrt, je stari državnik še enkrat dokazal, da vidi v jugoslovanski državi zgolj razširjeno Srbijo. Zamislil si je centralizirano monarhijo, ki bi bila po modelu francoskih departmajev razdeljena na 33 pokrajin, s čimer bi bile izničene tradicionalne etnične in historične enote. Kralj bi bil tisti, ki bi na čelo pokrajinske uprave imenoval "velike župane". Poleg tega bi kralj potrjeval in razglašal zakone. Ali z drugimi besedami: zakoni, ki bi jih kot zakonodajno telo sprejela skupščina, ne bi bili veljavni brez kraljeve odobritve. Prav tako tudi vlada ne bi bila odgovorna samo skupščini, ampak tudi monarhu. Da pa bi bila ustava tudi po Pribičevićevem okusu, je bil vanjo vključen člen, ki je omejeval število prebivalcev posameznih pokrajin na 800.000. S tem je želel preprečiti, da bi Hrvaška ohranila vsaj delno celovitost in avtonomijo, podobno tisti iz avstro-ogrskih časov.⁶⁶

Pašičev načrt je bil za katoliške narodnjake nesprejemljiv in so ga označili za skrupulacijo.⁶⁷ Vseeno so v začetku februarja 1921 verjeli, da je kompromis še možen. Jugoslovanski klub je zahteval od "ustavovernih poslancev", kot so v osrednjem glasilu Slovenske ljudske stranke po staroavstrijskem vzoru poime-

⁶² Jegličev dnevnik, str. 824–825.

⁶³ "Konstituenta", *Slovenec*, 5. 2. 1921, št. 28, str. 2; Dolinarjevi eseji, str. 276.

⁶⁴ "Prizori iz konstituante", *Slovenec*, 4. 2. 1921, št. 27, str. 1.

⁶⁵ "Konstituiranje ustavnega odbora", *Slovenec*, 2. 2. 1921, št. 26, str. 1. S strani Jugoslovanskega kluba so bili v ustavni odbor imenovani: Anton Sušnik s strani Slovenske ljudske stranke, kot zastopnik Hrvaške ljudske stranke Ante Dulibić ter v imenu stranke Bunjevcev in Šokcev Stipan Vojnić Tunić ("Volitve ustavnega odbora", *Slovenec*, 1. 2. 1921, št. 25, str. 1).

⁶⁶ Ribar, *Politički zapisi*, I, 84–85.

⁶⁷ "Centralizem na pohodu", *Slovenec*, 12. 2. 1921, št. 34, str. 2.

novali radikalno-demokratsko navezo Pašičeve vlade, naj bolj konkretizirajo svoje predloge. Zdelo se je, da se bo možno dogovoriti vsaj za prehodno dobo, ki naj bi trajala največ desetletje, ko bi ostale dotedanje pokrajinske uprave in bi se šele postopno umikale novim, centralističnim strukturam. Koroščevim privržencem se je zdelo zanimivo razmišljanje manjšega kroga centralistov, da zato ustava ne bi prejudicirala niti popolne uvedbe centralizma niti federalizma, ampak bi vsa podrobnejša vprašanja glede uprave prepustila specialni zakonodaji.⁶⁸ Korošec je še naprej upal, da bo možno doseči vsaj neko obliko soglasja. Za njegovo takratno razmišljanje je značilen naslednji komentar: "Alfa in omega našega političnega programa je narodno in državno edinstvo celokupne države SHS."⁶⁹

Pašičeva vlada je 9. februarja 1921 sprejela *Prehodne naredbe*, ki so konstituenti dodelile tudi nekatere zakonodajne pristojnosti, drugi člen pa je že kar vnaprej določal regentovo prisego, čeprav odločitev o monarhiji sploh še ni bila sprejeta. Sicer je bilo določeno, da bodo pokrajinske uprave delovale še naprej do sprejema ustave, a so bile postavljene pod nadzorstvo notranjega ministra, s čimer je bila v bistvu dokončno ukinjena njihova avtonomija. *Slovenčev* komentar je bil oster in je razmere označil celo za slabše, kot so bile v stari Avstriji. Tam so se res vlade zatekale k zloglasnemu 14. členu *Temeljnega državnega zakona*, ki je omogočal izključitev parlamenta iz procesa odločanja, a bil je "vsaj paragraf", v Beogradu pa da je vlada ustavo oktroirala kar pred poslanci konstituante in prejudicirala bodočo državno ureditev: "To se pravi, da se pokrajinske oblasti centralizirajo, še predno sklene kaj takega konstituenta, tekom treh let pa se morajo pokrajinske uprave še balkanizirati." Prav to naj bi bila po pisanju *Slovenca* "ena izmed poglavitnih točk, zakaj se vsi ljudje, ki imajo še malo soli v glavi, branijo centralizacije uprave". Za Slovenijo, kjer naj bi bila "uprava v primeri s centralno naravnost sijajna", naj bi centralizacija pomenila nazadovanje, saj da se bo tako "začela balkanizirati, zlasti če dobimo za 'pomočnike' raznih oddelkov gospode, ki se lepo po pariško oblačijo, znajo dobro politizirati in zabavljati čez 'separatiste', v strokovnem pogledu pa so popolnoma analfabeti".⁷⁰

V Beogradu so se očitno odločili, da bodo v Sloveniji vse stavili na demokratsko karto. Tudi na slovenskem podeželju si je Pašič namesto katoliških narodnjakov začel iskati nove zaveznike v vrstah samostojnih kmetijcev. Vošnjak je 7. februarja v ustavnem odboru izjavil, da je proti "plemenski avtonomiji" Slovenije.⁷¹ Takšno gledanje je bilo v nasprotju s stališči Andreja Gosarja, tipičnega

⁶⁸ "Prehodna doba", *Slovenec*, 1. 2. 1921, št. 1, str. 1.

⁶⁹ *Dolinarjevi eseji*, str. 276.

⁷⁰ "Odpokličite poslance!", *Slovenec*, 11. 2. 1921, št. 33, str. 1.

⁷¹ "Dr. Vošnjak pobija avtonomijo Slovenije", *Slovenec*, 8. 2. 1921, št. 30, str. 3.

predstavnik "katoliške akademične mladine, ki je vzrasla iz šole dr. Krekove zadnje petletje pred njegovo smrtjo".⁷² Svoj koncept državne ureditve je predstavil že na unionskem shodu 25. oktobra 1920, ko je uvodoma zagotovil, da se stranka "postavlja na stališče edinstvene države SHS", ki temelji na adresi Narodnega večja SHS in regentovem odgovoru. Takrat je bilo po njegovem mnenju tudi določeno, da bodo do odločitve Ustavotvorne skupščine še naprej delovali avtonomni organi na pokrajinski ravni, ki so obstajali pred *Prvodecembrskim aktom*. Pri tem je Gosar izpostavil, da mora biti v državi samo ena državna oblast, ki se izraža v zakonodajni, upravni in sodni funkciji. Na celotnem ozemlju države bi morala biti ena oblika vladavine in isto nositelj vladarske oblasti, s čimer je Gosar izključil možnost nekakšnega dualizma, ki bi morda Hrvatoma in Slovencem omogočal republikansko ureditev, Srbom pa ohranil monarhijo. V državni pristojnosti bi bili po njegovem mnenju vojska in zunanja politika, vključno s pravico do sklepanja mednarodnih pogodb. Ko pa je želel razmejiti pristojnosti države in pokrajinskih enot, ki bi se tvorile upoštevajoč zgodovinske, kulturne in gospodarske razlike, je Gosar poudaril, da je slednjim treba omogočiti "kar najširšo samoupravo". Seveda bi morala biti Slovenija posebna enota, čeprav se Gosar ni skliceval na narodnostno načelo. Poleg že omenjenih, "z bistvom države nujno združenih zadev", bi pod državno pristojnost spadale "le one, ki se lahko brez nasilja enotno uredijo". V tem primeru bi centralni parlament izdajal za celo državo zgolj okvirne zakone, njihovo podrobno vsebino in izpeljavo pa bi prepustili pokrajinski avtonomiji. Gosarjev predlog je predvidel ustanovitev pokrajinskih vlad in skupščin, ki so pristojne za zakonodajo na področjih, ki niso izrecno pridržane centralnemu parlamentu. Pokrajinska vlada, ki bi bila v avtonomnih zadevah odgovorna pokrajinski skupščini, sicer pa osrednjemu parlamentu, bi hkrati vršila tudi posle državne uprave v pokrajini. Osrednji parlament bi imel dve zbornici, politično in gospodarsko, v kateri bi bili delegati stanovskih zastopstev.⁷³

Znano je, da vlada v konstituenti sprva sploh ni imela večine, prekratka je bila za kakšnih ducat glasov.⁷⁴ Pašiču in Pribičeviću vseeno ni bilo treba preveč skrbeti, saj se opozicijske stranke niso zmogle povezati v enoten blok. Jugoslovanska muslimanska organizacija, stranka modernizirane sarajevske čaršije, je hodila po svojih poteh, saj je njen šef Spaho zagovarjal avtonomijo zgodovinskih pokrajin, pri čemer ga je seveda vodila želja po integriteti Bosne in Hercegovine.⁷⁵ Sodelovanja ni bilo niti med Korošcem in Radičem. Tisk slovenskih katoliških narodnjakov je obsojal Radičevo politiko bojkotiranja parlamen-

⁷² "Mladi", *Slovenec*, 27. 10. 1920, št. 246, str. 1.

⁷³ "Slovensko ljudstvo", *Slovenec*, 26. 10. 1920, št. 245, 2–3.

⁷⁴ Ribar, *Politički zapisi*, I, 25–27.

⁷⁵ "Ustavni odbor", *Slovenec*, 11. 2. 1921, št. 33, str. 1; Pleterski, *Narodi*, 175.

tarnih zasedanj: "Ako dobimo Pribičevičev centralizem, bo največ kriv Radič s svojo abstinenco."⁷⁶

14. februarja 1921 se je iztekel rok, do katerega so morale stranke v konstituenti predložiti ustavnemu odboru konstituante spreminjevalne predloge k vladnemu ustavnemu načrtu. O takratnih napetih razmerah v Jugoslovanskem klubu se je ohranilo zanimivo Gosarjevo pričevanje. Čeprav bi moral Korošček klub v skladu s stališčem stranke predložiti v Ustavotvorni skupščini avtonomistični načrt, ga sploh ni izdelal, nakar je tik pred zdajci svojega dal na mizo kar Gosar.⁷⁷ A v klubu so mu vsi nasprotovali, prerekanje pa je presegal Korošček, saj se je že mudilo. Med sejo je prišel do Gosarja in mu nemško rekel: "*Das ist ein Sprung ins Dunkel!*" S tem "skokom v temo" je torej klub dobil avtonomistični program, ki je postal nato temelj njegovega delovanja v prvi polovici dvajsetih let.⁷⁸ Jugoslovanski klub je tako zadnji dan pred iztekom roka predložil več spreminjevalnih predlogov k vladnemu načrtu. V prvem je predlagal razdelitev države na 6 pokrajin in se zavzel za dve zbornici parlamenta: politično in socialno-gospodarsko. Ostali predlogi so se nanašali na socialno-ekonomske pravice državljanov, uvedbo referendumov za določene zakonske predloge ter na odpravo stoječe armade in ustanovitev milice.⁷⁹

Predloženi koncept državne ureditve je bil neke vrste kompromis med centralizmom in federalizmom. Ustavni predlog Jugoslovanskega kluba je predvideval razdelitev države na naslednjih 6 pokrajin: Srbijo, Hrvaško in Slavonijo z Medmurjem, Bosno in Hercegovino z Dalmacijo, Črno goro ter Slovenijo s Prekmurjem. Te pokrajine bi imele vsaka svojo skupščino in vlado, pri čemer bi predsednika pokrajinske vlade imenoval kralj. To bi slednji storil sicer na predlog beograjskega ministrskega sveta, a bi ta moral izbirati med tremi kandidati, ki bi jih iz svoje srede določila pokrajinska skupščina. Državni parlament bi bil dvodomen, sestavljali bi ga politična in socialno-gospodarska zbornica. V pristojnosti centralne vlade bi bili zunanja politika, vojska in mornarica, promet in skupne finance. Vsi ostali resorji bi spadali pod nadležnost pokrajinskih vlad, ki bi bile odgovorne pokrajinskim skupščinam.⁸⁰

Nasprotniki iz demokratskih vrst so ustavnemu načrtu Jugoslovanskega kluba očitali, da želi uzakoniti federalizem. Pri tem so opozarjali na domnevno sumljive podobnosti z avstro-ogrsko dualistično ureditvijo. Katoliški narodnjaki so odločno zavračali tovrstne poskuse zmerjanja z avstrijakantsko miselno-

⁷⁶ "Iz ustavnega odbora", *Slovenec*, 12. 2. 1921, št. 34, str. 2.

⁷⁷ *Moboričevi spominski zapisi*, 200.

⁷⁸ Bojan Godeša, *Čas odločitev. Katoliški tabor in začetek okupacije* (Ljubljana, 2011), str. 101.

⁷⁹ "Ustavni predlogi", *Slovenec*, 17. 2. 1921, št. 38, str. 1.

⁸⁰ Arhiv Republike Slovenije (ARS), AS 991, osebni fond Bogumila Remca, Avtonomistični program Slovenske ljudske stranke.

stjo, češ da je slednja bližja prav Pribičevičevim somišljenikom, ki da so "bivši madjaroni, vladinovci uradniki in štrebarji prošlega režima". Tudi ustavni načrt Jugoslovanske demokratske stranke naj bi bil "samo z jugoslovanskimi narodnimi barvami prevlečeni ustavni sistem bivših avstrijskih in ogrskih absolutističnih državnikov", prav tako pa naj bi bila ta stranka v službi velikosrbske ideje. Pri tem je *Slovenec* politiko njenih prvakov primerjal s pangermansko iz časov stare Avstrije: "Pod krinko jugoslovanstva podpirajo velesrbsko državno misel, državni jezik in vero, čisto tako kakor naši bivši nemškutarji idejo velemišstva." Povrhu pa jim je Koroščevo glasilo očitalo še absolutistične metode vladanja in sovraštvo do Cerkve po vzoru na nemške nacionalce iz nekdanje države.⁸¹

Kar zadeva slovenske politike, je Pašić spretno krmaril med njihovimi ambicijami in izigraval enega proti drugim. Po Brejčevem odhodu iz Deželne vlade za Slovenijo je beograjsko notranje ministrstvo imenovalo za vršilca dolžnosti predsednika Leonida Pitamica. Ta okrnjena vlada je bila zgolj prehodnega značaja in je v bistvu samo pripravila pot Vilku Baltiču, ki ga je Pašićev kabinet imenoval za predsednika sredi februarja 1921. Ker je Korošec zapustil centralno vlado, se je Pašić povezal s podeželskimi konkurenti slovenskih katoliških narodnjakov in jim namenil kmetijski resor.⁸² Dobil ga je Ivan Pucelj, ki se je po prevratu iz mesarja prelevil v uspešnega politika, sposobnega mešati štrene Koroščevi ekipi na podeželju.⁸³ Vabilo samostojnim kmetijcem je bilo logično nadaljevanje velikega preobrata v stališčih stranke, ki je na volitvah v konstituantno izkoristila naraščajoče nezadovoljstvo slovenskega podeželja v novi državi in resno ogrozila prevlado katoliških narodnjakov. Z vstopom samostojnih kmetijcev so se razmerja sil v skupščini porušila: Vošnjaka, ki je skupaj z ostalimi samostojnimi kmetijci podprl Pašićev koncept ustave v konstituenti, je Pašić kasneje nagradil z mestom poslanika v Pragi.

14. aprila 1921 se je v plenumu konstituante začela načelna razprava o ustavni ureditvi. Stališče Jugoslovanskega kluba je naslednji dan v obširnem govoru predstavil Korošec. Izrazil je upanje, da bo konstituenta znala sprejeti takšno ustavo, ki ne bo zadovoljila samo enega dela, ampak celoten narod. Glede načrtovane upravne razdelitve je dejal, da je glavni kriterij, po katerem je vladni načrt razdelil državo na oblasti, številka. Šele sekundarni kriterij naj bi bile prirodne, ekonomske in kulturne prilike: "Vi ste dali številki to nalogo, da ona ubije zgodovinske poglede na razdelitev zemlje!" Načelnik Jugoslovanskega kluba je ugotovil, da so Srbi zainteresirani za majhne oblasti, medtem ko je večina Hrvatov in Slovencev za večje pokrajine, ki bi temeljile na zgodovinskih

⁸¹ "Dve mentaliteti", *Slovenec*, 24. 2. 1921, št. 44, str. 1.

⁸² *Dolinarjevi eseji*, str. 276.

⁸³ Steinbacher in Rahten, "V boj za staro pravdo!", str. 96.

mejah. Ob teh besedah je dvorano zajel velik nemir, nasprotniki pa so začeli vzklikati: "To je avstrijantstvo!" Korošček jih je zavrnil, češ da naj se ne vznemirjajo, saj naj bi zaradi srbske večine v konstituenti odločitev o državni ureditvi že padla. Vendar pa naj bi se po njegovem mnenju predstavniki večine motili, če mislijo, da ravnajo v skladu z voljo naroda. Resnica naj bi namreč bila, "da večina Slovencev in Hrvatov zahteva zgodovinske meje zaraditega, ker mislimo, da bomo v svojih zgodovinskih mejah lahko uspešneje branili in nadaljevali svoje kulturno, gospodarsko in politično življenje". Korošček je zatrdil, da ni nikoli podpisal ničesar, s čimer bi negiral zgodovinske meje. Bojazni Srbov, da bi se na Hrvaškem znašli v podrejenem položaju, naj bi bile neupravičene. Hrvaška zgodovina namreč po Koroščevih besedah dokazuje, da Hrvati ne bi nikoli poskušali vzpostavljati hegemonije. Razdelitev države na zgodovinske meje bi imela zgolj pozitivne učinke, saj bi z zadovoljitvijo slovenskih in hrvaških zahtev vzpodbudila solidarnost in edinstvo vseh treh plemen.⁸⁴

Opozicijske stranke so se bojevale proti Pašiću povsem nekoordinirano. Radić je s svojo petdeseterico poslancev sploh odklonil sodelovanje v konstituenti, ker ni hotel priseči zvestobe srbskemu kralju. Po drugi strani pa si je lahko Pašić zadovoljno gladil svojo znamenito sivo brado, saj so Radića napadali tudi Koroščekovi katoliški narodnjaki, češ da je njegova stranka "s svojim programom škodovala tudi zdravi avtonomistični težnji".⁸⁵ Radić se je v javnosti oglasil šele dva dni po koncu načelne razprave v plenumu konstituante. V ustavnem načrtu se je zavzel za ustanovitev "treh pravih narodnih držav", pri čemer naj bi bila Hrvaška "mirotvorna" in "nevtralna" republika. Bosno in Hercegovino, Črno goro in Makedonijo je označil za "še polplemenske in polhistorične domovine", ki da bi se morale o svojem položaju odločiti na plebiscitu.⁸⁶

15. junija 1921 so poslanci Jugoslovanskega kluba zapustili konstituantto. Pašić se je s spretnim manevriranjem med različnimi interesi opozicijskih strank uspešno znebil glavnine opozicije in si zagotovil večino. Kljub vsemu je bilo odločanje napeto do konca. Izkazalo se je, da zgolj prestop samostojnih kmetijcev ne bo zadostoval. Pašić je vseskozi računal, da lahko računa tudi na glasove srbskih agrarcev. Tik pred končnim glasovanjem pa je izvedel, da slednji ustave ne nameravajo podpreti. Zahteval je 15-minutni odmor, ki ga je očitno dobro izkoristil. Podal se je namreč med muslimanske poslance iz Bosne in Hercegovine ter makedonske Turke, zbrane v stranki Džemijet. Obojim je v zameno za njihove glasove ponudil – denar.⁸⁷

⁸⁴ *Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, XV. redni sešatek (15. 4. 1921), str. 14–19.

⁸⁵ "Avantgarda centralizma", *Slovenec*, 4. 1. 1921, št. 2, str. 1.

⁸⁶ *Dolinarjevi eseji*, str. 277.

⁸⁷ Ribar, *Politički zapisi*, 27–28.

* * *

Ustava je bila sprejeta 28. junija 1921 – na Vidov dan. Slovenski katoliški narodnjaki so jo sicer priznali, vendar so hkrati sprožili močno politično protiofenzivo proti njenim predlagateljem. Številne slovenske občine so začele sprejemati resolucije "za avtonomijo nerazdeljene Slovenije".⁸⁸ Ogorčenje med katoliškimi narodnjaki je bilo tolikšno, da je Jeglič zavrnil vladni poziv k zvonjenju po cerkvah in organizaciji slovesnih maš.⁸⁹ Implementacije ustave seveda s tem ni bilo mogoče preprečiti, pa tudi stolni prošt prelat Andrej Kalan se je kljub škofovi nejevolji na koncu le uklonil željam predsednika ljubljanske (kmalu nato tudi ukinjene) vlade Baltiča in daroval mašo z molitvijo za kralja.⁹⁰ Pred Koroščevo stranko so bila sedaj dolga leta opozicionalnega vztrajanja na avtonomističnih načelih.

Andrej Rahten

KOROŠEC'S CONCEPT OF THE STATE CONSTITUTION DURING THE FOUNDING ERA OF THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES

SUMMARY

In the last years of the Habsburg Monarchy, the Styrian priest Anton Korošec became one of the key Southern Slav politicians. Since May 1917 he led in the Vienna Parliament the Yugoslav Club, which remained one of the most important players in the state policy until the end of the Habsburg Monarchy. An analysis of his speeches given in the Vienna parliament on behalf of the

⁸⁸ "Za avtonomijo Slovenije", *Slovenec*, 28. 6. 1921, št. 144, str. 3; "Za avtonomijo Slovenije", *Slovenec*, 2. 7. 1921, št. 147, str. 2; "Za avtonomijo Slovenije", *Slovenec*, 9. 7. 1921, št. 153, str. 2; "Za revizijo ustave", *Slovenec*, 16. 7. 1921, št. 159, str. 3; "Za avtonomijo Slovenije in revizijo ustave", *Slovenec*, 23. 7. 1921, št. 165, str. 3.

⁸⁹ "Politične novice", *Slovenec*, 3. 7. 1921, št. 148, str. 2; Zečević, *Slovenska ljudska stranka*, str. 392–393.

⁹⁰ "Ljubljanske novice", *Slovenec*, 1. 7. 1921, št. 146, str. 3.

Yugoslav Club after the adoption of the *May Declaration* reveals that he already began to build on the unitarist formula of a single Yugoslav nation composed of different "tribes" in the summer of 1917. It is probably safe to conclude that Korošček felt the same way during the Geneva Conference with the leading Serbian statesman Nikola Pašić in November 1918. Due to diplomatic and logistic obstacles that impeded his homebound journey, Korošček missed the formal celebration of unification on 1 December 1918, the date that marked the formation of the new kingdom. Together with the liberal oriented politician Gregor Žerjav, who accompanied him to Geneva, Korošček returned to Ljubljana only the day after the declaration of unification. On 6 December 1918, Korošček awaited the first audience with Regent Alexander Karađorđević, who rewarded his cooperativeness by granting him the office of vice-president in the first joint government of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, inaugurated two weeks later.

Korošček's political ascension before the disintegration of the Habsburg Monarchy was largely based on the influence that he had built in the Vienna parliament as the leader of the Slovene Catholic Patriots. Korošček also sought to apply the same method in the parliament of the new state. His club in the temporary Belgrade Assembly appeared under the same name as in the Vienna Parliament. By renewing the club's old name, Korošček sent a symbolic message to the public that he would pursue the same principles that had guided him during the formation of the new state. Thus, on 12 March 1919, during a discussion on the verification of mandates, when the verification section report in Serbian should have been followed by the Slovene version, Korošček, stood up and said, that all Slovene members of the parliament understood Serbo-Croatian and proposed not to proceed with the reading. His statement was greeted with heartfelt ovations.

Apart from consolidating its positions in the government during the founding era of the SHS-Kingdom, Korošček's party also embarked on an ambitious project of organising the Yugoslav People's Party. On 11 April 1919, the Yugoslav Club passed the conclusion to accede to the establishment of an All-Yugoslav Party "that [would] invest its cultural efforts to give the nation religious education in line with autonomous denominations". The party's declared priority was to protect the interests of farmers, workers and craftsmen. Its state law programme drew on the principle of "state and national unity" and the "internal organisation of the state in congruence with cultural as well as economic and geographic conditions".

Following the change in the Royal Government in the summer of 1919, which led Korošček's party into opposition for the first time, the press of the Catholic Patriots opened a debate on different aspects of Slovene autonomy in the new state and developed it further in the early 1920, when controversies

regarding the future constitution came to a head. Whereas the Catholic Patriots declared themselves in favour of self-administration, the Slovene Liberals of the Yugoslav Democratic Party took a strictly centralist perspective. According to the speech delivered at the rally in Vrhnika in February 1920, Korošec supported "centralisation in all administrative branches where it will benefit the state, and decentralisation where it will benefit the people". What areas specifically should be decentralised, Korošec did not mention at the time. As the party had evidently not yet reached a consensus on the subject, Korošec confined himself to criticising the existing regime, especially the then Minister of Internal Affairs Svetozar Pribičević, without providing a more detailed framework of the future state organisation.

Korošec's party adopted the first official guidelines for the constitution at the congress in Ljubljana, held on 6 April 1920, with a resolution that was "in favour of the unified state", which should be based on a mutual consent and not "implemented by force and suddenly with mechanical state regulations, but only voluntarily, as a result of a natural course of action and cooperation between people and state institutions". Building on a diverse historical development, cultural status and economic preconditions, the resolution required for geographically, culturally and economically homogeneous provinces in the state to be ensured "the necessary self-administration pursuing the interests of their people". Albeit in parentheses, when referring to provinces, the resolution clearly envisaged "Slovenia as a special unit of Yugoslavia". What is less known is that the Catholic Patriots had not yet been unanimous on whether Yugoslavia should be a monarchy or a republic. Whereas Korošec himself was a convinced monarchist, quite a few Christian Socials high up in the party's echelon championed the idea of establishing a republic.

In his extensive speech at the meeting of the Slovene People's Party in Maribor on 30 September 1920, Korošec demanded the strictest equality in all areas of the new state "shared by what are no longer different but brotherly peoples". According to Korošec, Slovenia should enjoy an autonomous status within the state. By advocating the unification of the state, he rejected any form of trialism or federalism. He spoke also against "any kind of separatism that might erode the power and the reputation of the state". He demanded for the state to be divided into several provinces to ensure a better, faster and more suitable administration. In this way, Korošec rejected the idea of dividing the state in congruence with national criteria; however, in the case of Slovenia, the unification into a single unit would also be rendered possible by others, above all the division should align with economic and cultural interests. Given that the hitherto balanced economic and cultural development in Slovene-populated areas, Korošec demanded for all Slovene ethnic territory in Yugoslavia to be organised as a single administrative whole.

Thus, despite the growing discontent in the Slovene People's Party, Korošček continued to reject federalism at rallies and championed the division of the state into provinces based on economic and cultural interests. Korošček publicly declared himself a monarchist, maintaining that other countries in the Balkans were monarchies as well and that a monarchic regime was a guarantee of stability. As also evident from his statements delivered at a rally in Maribor, he did nothing to conceal his resolute stance: "I am a monarchist, and even every patriot holding republican views should admit that we are not yet mature enough for a republic." Korošček supplemented his reasoning with the conviction that the republics exhibited much more corruption in domestic administration and intolerance towards opposition than monarchies with democratic constitutions and dynasties. He clearly believed that Yugoslavia could have both: "The nature of our constitution now depends on us, and there is absolutely no doubt that the Regent is a democrat."

The poor performance at the election to the Constituent Assembly in November 1920 strengthened the autonomist wing of the Slovene People's Party, which criticised Korošček's policy of collaborating with the Belgrade *čaršija* ever since it had entered into the central government. On 9 December 1920, the leadership of the Slovene People's Party issued a statement at the meeting in Ljubljana that it rejected the government constitutional plan and ordered its members in the constituent assembly to insist "unconditionally on the autonomist programme". Korošček resigned as Minister of Railways, the leaders of the Slovene People's Party agreed that any further bowing to the demands of the Serbian centralists would be severely detrimental to the Slovene national interests. Korošček, too, albeit an opponent to the radical opposition policy, ultimately surrendered to the pressure from the party to put the question of Slovenia's autonomy within the Yugoslav state on the agenda with greater assertiveness. No longer a member of the Royal Government and less preoccupied about not infuriating the Serbian politicians, the leader of the Slovene People's Party now also set loose hard-line autonomists to attack the Belgrade centralists in the press as they pleased. In this period, the daily *Slovenec* repeatedly voiced strong condemnation of Nikola Pašić's government coalition composed of Radicals and Democrats.

While the constitutional system promulgated by Pašić was unacceptable to the Catholic Patriots, the members of the Yugoslav Club in the constituent assembly were initially not unanimous on how to respond to it. Although Korošček's club was expected to present the constituent assembly with an autonomist plan reflecting the position of the Slovene People's Party, it had not even developed it, so that one was presented at the eleventh hour by Andrej Gosar. However, his proposal met with strong disapproval from the Yugoslav Club, until the altercation was abruptly interrupted by the affirmative vote

given by Korošec since the deadline had been approaching fast. At the meeting, he approached Gosar, saying in German: "*Das ist ein Sprung ins Dunkel!*" However, this "leap into the dark" provided Korošec's parliamentary club with an autonomist programme, which became the foundation of its activities in the first half of the 1920s.

The concept of constitution submitted by the Yugoslav Club represented a kind of compromise between centralism and federalism. It envisaged the division of the state into six provinces: Serbia, Croatia and Slavonia with Medimurje, Bosnia and Herzegovina with Dalmatia, Montenegro, and Slovenia with Prekmurje. All provinces were to have their respective assemblies and governments, and the presidents of provincial governments were to be appointed by the king on the proposal of provincial assemblies. The national parliament was to be bicameral, consisting of the political and the socio-economic chambers. The central government was envisaged to have jurisdiction over foreign policy, the army and the navy, transport and joint finances. All other departments were to fall within the competence of provincial governments responsible to provincial assemblies. The opponents from the government ranks blasted the Yugoslav Club's constitutional plan, arguing that it aimed to enforce federalism, which would destroy national unity and "tear the tribes apart". In addition, the plan reportedly contained suspicious similarities with the Austro-Hungarian dualism.

On 15 April 1921, Korošec delivered an extensive speech in the Constituent Assembly, presenting the position of the Yugoslav Club. He expressed his hope for the constituent assembly to accept a constitution that would satisfy not only a part, but the whole of the nation. Korošec observed that the Serbs were interested in small jurisdictions, whereas most Croats and Slovenes championed larger provinces based on historical borders. He maintained that the representatives of the majority were wrong to think that they were acting in accordance with the will of the people. In fact, "most Slovenes and Croats demand historical borders, because we believe that we will be more successful in defending and continuing our cultural, economic, and political life within our historical borders".

Emboldened by the support that his government's constitutional proposal received from the pro-centralist and pro-unitarist Regent Alexander, Pašić remained unmoved by the appeals of Korošec and his party colleagues to hear their arguments regarding Slovene autonomy. The opposition parties struggled against Pašić in a completely uncoordinated way and the main part of the opposition boycotted the session of the Constituent Assembly. The last to walk out of the assembly were the members of the Yugoslav Club in mid-June 1921. Skilfully manoeuvring among the diverging interests of the opposition parties, Pašić successfully eliminated most of the opposition and secured himself a

majority for adopting the *Vidovdan Constitution*. Following his negative experience with Pašić during the negotiations in Geneva in November 1918, it was now also during the process of passing the constitution of the SHS-Kingdom that Korošec had to admit defeat in materialising his constitutional concepts.

VIRI IN LITERATURA

ARS – Arhiv Republike Slovenije, AS 991, osebni fond Bogumila Remca.

Čulinović, Ferdo, *Dokumenti o Jugoslaviji. Historijat od osnutka zajedničke države do danas* (Zagreb, 1968)

Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (Beograd, 1921).

Naprej – Ljubljana, letnik 1920.

Slovenec – Ljubljana, letnik 1918–1921.

Straža – Maribor, letnik 1920.

.....

Bister, Feliks J., *Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dunaju. Življenje in delo 1872–1918* (Ljubljana, 1992).

Gačić, Aleksandra, *Bogumil Vošnjak – politik in diplomat* (Ljubljana, 2017).

Dolinar, France, *Slovenska katoliška obzorja. Izbor esejev, razprav in člankov*, ur. Alojz Geržinič (Slovenska kulturna akcija: Buenos Aires, 1990).

Engelsfeld, Neda, *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca – Privremeno narodno predstavništvo* (Zagreb, 1989).

Godeša, Bojan, *Čas odločitev. Katoliški tabor in začetek okupacije* (Ljubljana, 2011).

Horvat, Josip, *Hrvatski panoptikum* (Zagreb, 1982).

Matijević, Zlatko, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva. Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.–1929.)* (Zagreb, 1998).

Melik, Vasilij, "Izidi volitev v konstituantno leta 1920," *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 3 (1962), str. 3–61.

Otrin, Blaž in Čipić Rehar, Marija (ur.), *Jegličev dnevnik. Znanstvenokritična izdaja* (Celje–Ljubljana, 2015).

Perovšek, Jurij, "Idejni in politični oris Gregorja Žerjava", *Studia Historica Slovenica* 11, št. 2–3 (2011), str. 313–345.

Pleterski, Janko, *Narodi, Jugoslavija, revolucija* (Ljubljana, 1986).

Prunk, Janko, "Slovenski narodni vzpon v 20. stoletju", *Studia Historica Slovenica* 7, št. 1–2 (2007), str. 17–25.

Rahten, Andrej, *Slovenska ljudska stranka v beograjski skupščini. Jugoslovanski klub v parlamentarnem življenju Kraljevine SHS 1919–1929* (Ljubljana, 2002).

Rahten, Andrej, "Poseg Franca Kovačiča v razprave med slovenskimi monarhisti in republikanci", *Studia Historica Slovenica* 9, št. 2–3 (2009), str. 651–667.

Rahten, Andrej, *Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije. Slovenska politika v času zadnjega habsburškega vladarja Karla* (Celje, 2016).

Rahten, Andrej in Antoličič, Gregor (ur.), *O zgodovini slovenske krščanske demokracije. Spominski zapisi dr. Jakoba Mohoriča (1888–1976)* (Ljubljana, 2019).

Ribar, Ivan, *Politički zapisi*, I–IV (Beograd, 1948, 1949, 1951 in 1952).

Steinbacher, Nina in Rahten, Andrej, "V boj za staro pravdo!" – ustanovitev in delovanje Samostojne kmetijske stranke do konca zasedanja konstituyente", *Studia Historica Slovenica* 19, št. 1 (2019), str. 71–106.

Šiftar, Vanek, *Ustavno pravo SFRJ. I. del (Obdobje kraljevine Jugoslavije)* (Maribor, 1971).

Zečevič, Momčilo, *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921. Od majniške deklaracije do vidovdanske ustave* (Maribor, 1977).

DOI 10.32874/SHS.2021-11
1.01 Izvirni znanstveni članek

Anton Korošec in padec vlade Milana Stojadinovića O zarotah in zarotnikih

Jure Gašparič

Dr., višji znanstveni sodelavec
Inštitut za novejšo zgodovino
Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: jure.gasparic@inz.si

Izvleček:

Avtor obravnava vlogo Antona Korošca pri padcu vlade Milana Stojadinovića februarja 1939, kar je bil eden bolj vznemirljivih trenutkov razburljivega časa jugoslovanske kraljevine. Pri podrobnem pojasnjevanju ozadja politične zarote, ki jo pojmuje kot nasprotje javnega in politično legitimiranega delovanja, se sooči z nekaterimi teoretskimi vprašanji. Najprej pomena strukture in dogodka. Je mogoče padec vlade razumeti kot dogodek, ki se je zgodil hipno in ni bil neizbežen, ali ga velja motriti kot nujnega, celo dolgo načrtovanega? Poleg tega se avtor sprašuje, če je dogajanje možno opisati le s pomočjo racionalne analize in kavzalnega sosledja ali ob tem nekaj umanjka. Struktura razprave temelji na kronološko-problemskem konceptu: opredelitvi najprej sledi časovna in politično-prostorska kontekstualizacija, nato vzročno-posledična analiza in naposled sklep.

Ključne besede:

Anton Korošec, Milan Stojadinović, Kraljevina Jugoslavija, 1939, politična zarota

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije

Maribor, letnik 21 (2021), št. 2, str. 363–398, 104 cit., 5 slik

Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod

Padec Milana Stojadinovića in njegove vlade februarja 1939 je eden bolj vznemirljivih trenutkov sicer nedvomno zelo razburljivega časa jugoslovanske kraljevine. Tedaj je sestopil z oblasti kontroverzni lider, ki je kljub številnim notranje-političnim pretresom vodil eno stabilnejših in predvsem dolgotrajnejših vlad. V državi, kjer se je do uvedbe diktature kralja Aleksandra izmenjalo 25 kabinetov (v povprečju dva in pol na leto), kasnejši pa tudi niso obstali dosti dlje, je bilo Stojadinovićevo obdobje med poletjem 1935 in prvimi meseci leta 1939 izjemno. Poleg tega je Stojadinović vodil vladu v vse bolj zaostreni zunanjepolitični situaciji. Stara zaveznitva so se krhala, v ospredje so prihajali odnosi z Italijo in nacistično Nemčijo, po anšlusu leta 1938 novo sosedo Kraljevine Jugoslavije. Razlogi, ki so povzročili njegov padec, so zato bili predmet razprav in zanimanja že v njegovem času, takoj po padcu. O tem so govorili v političnih krogih, v kavarnah in na tržnicah, o tem so pisali diplomatski predstavniki v tajnih poročilih, o tem so ugibali časniki (tuji, saj je bila v Jugoslaviji vsled cenzure možnost objavljanja prodornih poročil ali zgolj teorij zarote omejena). Zanimanje ni zamrlo niti kasneje, najprej so se s tem vprašanjem ukvarjali nemški okupatorji,¹ po nalogu predsednika srbske kvizlinške vlade generala Milana Nedića ga je raziskovala posebna komisija polkovnika Tanasija Dinića,² po vojni pa še obveščevalna služba nove socialistične Jugoslavije.³ Dogodka so se spominjali v politični emigraciji,⁴ o njem so pisali zgodovinarji;⁵ najbolj minuciozno, dokumentirano in pronicljivo Dušan

¹ Dokumenti v Stojadinovičevem osebni fondu v Arhivu Jugoslavija (AJ 37, Zbirka Milana Stojadinovića) so na več mestih popisani s komentarji nemških preiskovalcev, včasih so dodane krajše nemške regeste.

² Dinićevo poročilo je objavljeno v: Dragiša Cvetković in Časlav Nikitović, *Dokumenti o Jugoslaviji. Sovjeti, Britanija i Jugoslavija 1940–1941*, 10. zvezek (Paris, 1958).

³ Na podlagi objavljenega gradiva iz arhiva službe državne varnosti lahko ugotovimo, da je Udba leta 1952 skovala plan, po katerem bi na patriotski bazi sklenila sodelovanje s Stojadinovićem: "*Naš plan je da se kontakt i, eventualno, saradnja odvija na prijateljsko-patriotskoj bazi, imajući u vidu i sve elemente njegove rehabilitacije. Ako ovo uspe, Stojadinović bi se kraće vreme držao na proveri u Buenos Ajresu, a potom bi se orijentisao na rad u Evropi s centrom u Švajcarskoj ili Nemačkoj. Zadatak bi bio obnavljanje starih krupnih privrednih i političkih veza i njegovo angažovanje na tom planu.*" Del gradiva je objavljen na spletni strani 27. mart, ki deluje pod pokroviteljstvom princeze Jelisavete Karadordević, hčerke kneza Pavla; dosegljivo na: www.27mart.com/images/File/Novo%20-%20UDBA%20o%20Milanu%20Stojadinovicu%20-%20II%20deo_lat.pdf in www.27mart.com/images/File/Novo%20-%20UDBA%20o%20Milanu%20Stojadinovicu%20-%20lat.pdf, pridobljeno: 1. 6. 2021.

⁴ Avtopologetsko sam Milan Stojadinović v svojih spominih *Ni rat ni pakt. Jugoslavija između dva rata* (Rijeka: Otokar Keršovani, 1970), str. 508–576 (dalje: Stojadinović, *Ni rat ni pakt*); o vlogi Korošca je pisal Joško Krošelj, "Dr. Korošec in Hrvati", v: *Zbornik Koledar slobodne Slovenije 1961* (Buenos Aires, 19619, str. 87–103, posebej str. 96–100 (dalje: Krošelj, "Dr. Korošec in Hrvati").

⁵ Med prvimi zgodovinarji, ki so podrobneje osvetlili drugo polovico jugoslovanskih tridesetih let; v prvi vrsti z zunanjepolitičnega pogleda, je bil ameriški raziskovalec Jacob B. Hoptner (po vojni je kot predstavnik ameriškega Rdečega križa delal v Jugoslaviji). Na razpolago je imel tudi gradivo iz zbirke kneza Pavla, ki ga hrani univerza Columbia v New Yorku, kopije pa so danes v Arhivu Jugoslavije v Beogradu (AJ 797, Zbirka kneza Pavla, gradivo se v določeni meri podvaja z dokumenti iz AJ 37,

Biber že davnega leta 1966⁶ (le pet let po Stojadinovičevi smrti v Argentini), deloma ga je nato dopolnil Ljubo Boban.⁷

Okoliščine so nedvomno bile zapletene in sila kompleksne, veliko je bilo ljudi, skupin in držav, ki bi lahko sodelovali pri strmoglavljenju "vode". Toda na koncu večina virov in razlag upre prst v dvojico: v kneza namestnika Pavla Karadordeviča in v "očeta Jugoslavije" Antona Korošca. Prvi velja za sprožilca dogajanja, drugi pa za prvovrstnega političnega mehanika, ki je izpeljal "operacijo Stojadinović". Ta resda ni bila izvirna, a bila je izpeljana v skoraj neverjetni tajnosti, hitro, učinkovito in z mislijo na sanacijo post-zarotniških učinkov.

O zarotah in zarotnikih

Iskanje "zarotnikov" v politiki je v zgodovinopisju precej uveljavljeno početje. Če zarotnike pojmujeemo kot skrivno skupino s skrivnim dogovorom in skrivnim ciljem in zaroto kot nasprotje javnega delovanja oz. kot nasprotje delovanja, ki je demokratično legitimirano, oz. kot nasprotje ravnanja po načelih pravne države in po uveljavljenih postopkih,⁸ potem lahko najdemo v preteklosti od antike naprej kopico primerov uspešnih in spodletelih zarot. Od ene najbolj znanih antičnih zarot – Katilinove zarote leta 64 pr. Kr., ki jo je uspešno preprečil Ciceron, do nacističnega požiga Reichstaga le nekaj let pred padcem Stojadinovića. Ravno tako niso bile redke v Srbiji, v habsburški monarhiji in v jugoslovanski kraljevini. Zarote, katerih osrednji namen je bilo strmoglavljenje vlade, so sploh bile pogoste. Ne nazadnje ne padec Davidovičeve vlade leta 1924 ne padec Jevtičeve vlade leta 1935 nista bila posledica izgube parlamentarne podpore ali volitev. Stojadinovičev predhodnik Jevtić je padel na skorajda enak način kot njegov naslednik.⁹

Zbirka Milana Stojadinovića). Hoptnerja sta knezu Pavlu priporočila Vladko Maček in Miha Krek leta 1952 (Ivana Božović, "V tujini: Pisma dr. Mihe Kreka knezu Pavlu Karadordeviči, 1946–1952", *Prispevki za novejšo zgodovino* 54, št. 1 (2014), str. 303–323; pismo št. 13). Hoptnerjeva knjiga je v izvirniku izšla leta 1962, v hrvaškem prevodu deset let kasneje (Jacob B. Hoptner, *Jugoslavija u krizi 1934–1941* (Rijeka: Otokar Keršovani, 1972) (dalje: Hoptner, *Jugoslavija u krizi*). Gl. tudi predgovor in kritično mnenje Bogdana Krizmana).

⁶ Dušan Biber, "O padu Stojadinovičeve vlade", v: *Istorija XX. veka. Zbornik radova VIII* (Beograd, 1966), str. 5–71 (dalje: Biber, "O padu Stojadinovičeve vlade").

⁷ Ljubo Boban, *Maček i politika HSS 1928–1941. Iz povijesti hrvatskog pitanja* (Zagreb: Liber, 1974), str. 461–481 (dalje: Boban, *Maček i politika HSS*).

⁸ Jan-Willem van Prooijen in Karen M. Douglas, "Conspiracy Theories as Part of History: The Role of Societal Crisis Situations", *Memory Studies* 10, št. 3 (July 2017), str. 323–33; dosegljivo na: doi.org/10.1177/1750698017701615, pridobljeno: 1. 6. 2021; Philipp Sarasin, "Was ist falsch an #Verschwörungstheorien?", *Geschichte der Gegenwart*, 5. 3. 2017; dosegljivo na: geschichtedergegenwart.ch/was-ist-falsch-an-verschwörungstheorien/, pridobljeno: 1. 6. 2021 (dalje: Sarasin, "Was ist falsch an #Verschwörungstheorien?").

⁹ Jure Gašparič, *Izza parlamenta. Zakulisje jugoslovanske skupščine* (Ljubljana: Modrijan, 2015), str. 37, 46.

Pojasnjevanje ozadja zarot zgodovinarja vselej vodi po podobni poti. Vsak politik ima nasprotnike, vsak nasprotnik pušča kakšno pisno sled in analiza vseh sledi pogosto (a ne zmeraj) pokaže na tistega, ki je spodnesel dotičnega politika. Načeloma zarotniku padec vsaj srednjeročno koristi. Poleg tega ima zarotnik zaveznike, doma in v tujini, in ti ravno tako izražajo svoja stališča, zaveznike pa ima tudi padli politik (najbrž sicer manj kot nekdanj). Ob vseh sprtih straneh v politiki pa obstajajo še nevtralni akterji, posamezniki, ki zasledujejo konjunkturane cilje, ter nadpolitiki, monarhi, ki jim je politika pod častjo (*unter der Wurde*), a se z njo vseeno pogosto pečajo. Tudi v primeru padca Milana Stojadinovića bomo sledili tej iskalni matriki.

Ob tem bomo trčili tudi ob nekatera teoretska vprašanja zgodovinarja. Najprej na pomen in vlogo strukture na eni strani in dogodka na drugi. Je mogoče padec vlade razumeti kot dogodek, ki se je zgodil hipno in slučajno in ni bil neizbežen, ali ga velja motriti kot pričakovanega, skoraj nujnega, neizbežnega (morda zato celo dolgo pripravljane)? Poleg tega se bo veljalo vprašati, če je dogajanje možno opisati le s pomočjo racionalne analize (sledeč politološki ideji racionalne izbire, po kateri vpleteni v politične procese skušajo delovati racionalno) in kavzalnega sosledja ali ob tem nekaj umanjka.¹⁰

Fokus tega besedila bo usmerjen v Antona Korošca, v Beogradu znamenitega "*popa*", in skušalo pokazati, da zgodovinskega dogajanja v vsej njegovi kompleksnosti ni mogoče prepričljivo pojasnjevati opirajoč se zgolj na en (nekaj) vzročno-posledično in razlagalno najbolj logični dejavnik, ki pogosto temelji v (nehoteni) teleologiji. Iskanje odgovorov na vprašanja, kdo so sploh bili zarotniki, kakšni so bili motivi, ki so vodili Korošca, kakšna so bila zagotovila, ki jih je imel, kakšne scenarije je predvideval, čemu je to storil, je bil v dogajanje vpleten že od jeseni 1938, od svojega slovesa iz vlade, je vstopil tik pred zdajci... prejkoslej trči ob dilemo, ki jo je zelo povedno formuliral nekdanji nemški vicekancler in zunanji minister Joschka Fischer: v politiki se reči pač zgodijo, ko se zložijo vse silnice, in "marsikaj, kar je pozneje prikazano kot sijajen račun ali dobro premišljena strategija ali pa je od akterjev pozneje vse prepogosto za to razglašeno, v resnici dolguje zahvalo naključju ali kar sreči in manj domnevnemu geniju nosilcev dogajanj".¹¹

Zgodovinarji pogosto spregledamo povsem človeške in osebne dejavnike. Iščemo analitično racionalne razloge in pozabljamo, da ljudje včasih nekaj

¹⁰ Ko zaupanje v politični in družbeni sistem usiha, posebej v času večjih družbenih kriz, se pojavijo številne teorije zarot, ki ljudem pomagajo razumeti in premagati krizo, a obenem pogosto vodijo v pogrome. Teorije zarote, ki so po padcu Stojadinovića najbolj vneto krožile med ljudmi, bi bile v tem kontekstu silno zanimive. Tedaj so se v glavnem širile od ust do ust. V sodobni družbi krožijo po medmrežju in so lažje "ulovljive", a to nikakor ne pomeni, da jih je v sodobnosti več oz. da smo danes v "dobi zarotništva". Le prenašajo se po drugih kanalih (Sarasin, "Was ist falsch an #Verschwörungstheorien?")

¹¹ Joschka Fischer, *Rdeče-zelena leta. Prelomni dogodki od vojne na Kosovu do 11. septembra* (Radovljica: Didakta, 2011), str. 271.

Anton Korošec (dLib.si)

storijo le zato, ker želijo zadostiti svoji notranji želji, ker vidijo hipno korist, ker jih v nekaj nekdo pregovori, ker jih je strah in so negotovi, ker gojijo osebne zamere... Dogajanja povrh vsega mnogokrat nihče ne načrtuje, ampak se vendarle zgodi, spretni politik pa se tedaj znajde na pravem mestu.

Analiza Koroščeve vloge bo pokazala, da ni mogoče z gotovostjo reči, da je vodja Slovenske ljudske stranke (SLS) že (vsaj) od sredine decembra 1938 naprej sodeloval v zapleteni zaroti, uperjeni proti Stojadinoviću. Njegov odhod iz vlade je bil zanj presenečenje. Morda je računal na Stojadinovićev konec, a ne tako, da bi za krajši čas prej sam izpadel. S Stojadinovićem bi lahko še naprej sobival. Očitali so mu, da je konjunturni Jugoslovan, v resnici pa je bil konjunturni koalicijski partner. Želel je biti del vladne garniture, želel je imeti nadzor v Sloveniji, s Stojadinovićem ali brez njega. Njegova vloga ni bila del velike igre, marveč rezultat spretno politične improvizacije.

Struktura razprave temelji na klasičnem kronološko-problemskem konceptu: opredelitvi problema najprej sledi časovna in politično-prostorska kontekstualizacija, ki jo nadgradi prikaz ključnih momentov, nato vzročno-posledična analiza in naposled sklep.

Politične razmere v drugi polovici tridesetih let

Pred vpogledom v prve dni leta 1939 je treba osvetliti razmere pred tem, obenem pa orisati zunanjepolitični kontekst. Navzven se je tedaj zdelo, da osrednja državna strankarska formacija Jugoslovanska radikalna zajednica (JRZ, ali pogovorno imenovana *jereza*, nastala leta 1935; vanjo se je zlil del bivše srbske Narodne radikalne stranke, bivša Jugoslovanska muslimanska organizacija in Koroščeva Slovenska ljudska stranka) deluje brezhibno. Njeni protagonisti premier Milan Stojadinović, notranji minister Anton Korošec in prometni minister Mehmed Spaho¹² so vsak zase in vsak po svoje utrjevali oblast in osrednji vladni mediji so ustvarjali vtis kar najboljših političnih razmer v državi. Stojadinović se je po neuspelem in nekoliko skrivnostnem atentatu nanj znebil svojega ostrega nasprotnika generala Petra Živkovića¹³ in vztrajno izgrajeval lasten liderski kult. Strankarski časopis *Zajednica* je konec leta 1937 pisal:

*U trenutku kad pršte bombe i mitraljezi u celom svetu i kad u Evropi vlada opšta pometenost dubova, dr. Milan Stojadinović, pribran, miran i staložen korača divovskim koracima ka ostvarenju najvećih ideala; mira, napretka i blagostanja jugoslovenskog naroda.*¹⁴

Propagandni stroj vladajoče stranke je ves čas delal s polno paro, pri čemer so se njeni funkcionarji zgledovali po najbolj učinkovitem in zanje impresivnem vzoru tedaj – po nacistični mašineriji. Bivši minister Đura Janković je pomladi 1938 celo odpotoval v Nemčijo in si tam podrobno ogledal njihov sistem dela. Nemci so mu izkazali posebno pozornost, zaključni banket so mu priredili v znamenitem berlinskem hotelu Adlon.¹⁵ Kasneje so Jankoviću doma laskali s poimenovanjem "jugoslovanski Göbbels".¹⁶ JRZ je prirejala prireditve, izdajala glasila, nadzorovala ostali tisk, publicirala brošure...¹⁷

¹² Situacija, s katero se je vsak od vladajoče trojice soočal na terenu, je bila zelo različna, a vsem je bila skupno, da so navkljub svoji moči imeli opraviti z zunanjo in notranjo opozicijo. Ta je bila v Stojadinovičevem in Spahinem primeru močnejša kot v Koroščevem primeru. Za Spaha gl. Husnija Kamberović, *Mehmed Spaho (1883–1939): Politička biografija* (Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 2009), str. 114–136; za Stojadinovića gl. Biber, "O padu Stojadinovićeve vlade", str. 37–60.

¹³ 6. marca 1936 je v skupščini med Stojadinovičevim govorim vidno okajeni poslanec Damjan Arnaudović streljal nanj, a precej zgrešil. Tedaj so se pojavila ugibanja, da je morda poskus atentata insceniral sam predsednik vlade in si tako utrdil položaj (Gašparič, *Izza parlamenta*, str. 90–95).

¹⁴ "Dr. Milan Stojadinović je naslednik i sledbenik Nikole Pašića", *Zajednica*, november–december 1937, str. 153: "V času, ko po vsem svetu pokajo bombe in mitraljezi in ko v Evropi vlada splošna zmeda duhov, dr. Milan Stojadinović, zbran in miren korača z velikanskimi koraki k uresničevanju največjih idealov: miru, napredka in blaginje jugoslovanskega naroda."

¹⁵ Biber, "O padu Stojadinovićeve vlade", str. 41.

¹⁶ Ivan Ribar, *Politički zapisi III* (Beograd: Prosveta, 1951), str. 55.

¹⁷ Gl. npr. Podroben propagandni oris socialnih ukrepov vlade JRZ v brošuri: *Kaj je vlada dala delavstvu* (Ljubljana: Banovinsko tajništvo JRZ v Ljubljani, 1938).

БЕОГРАД, НОВЕМБАР-
ДЕЦЕМБАР 1937 ГОД.

2. 10. 11

ЗАЈЕДНИЦА

ЧАСОПИС ЗА ПОЛИТИЧКА
ПРИВРЕДНА И ДРУШТВЕНА
ПИТАЊА САДАШЊИЦЕ
Јевремова 55. — Тел. 29-175

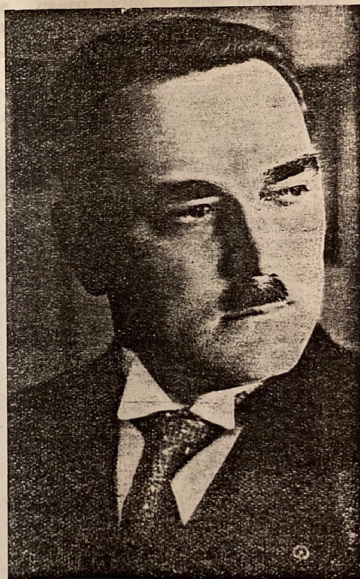
Др. Милан Стојадиновић је наследник и следбеник Николe Пашића

У тренутку кад прште бомбе и митраљежи у целом свету и кад у Европи влада општа пометеност духова, др. Милан Стојадиновић, прибран, миран и сталожен корача дивовским корацима ка остварењу највећих идеала: мира, напретка и благостања југословеског народа.

По тако важној црти карактера др. Милан Стојадиновић у свему врло много потсећа на свога учитеља Николу Пашића, који је и у најтежим тренуцима своје политичке делатности увек остајао миран, прибран и сталожен. Усталом прибраност је одлика свих великих људи.

У историским аналима забележено је, да је велики руски војсковођа Кутузов, за време узмицања руске војске испред најезде Француза, хладнокрвно грицкао пилећи батак, док су сви око њега губили главе. За недуго тај исти прибрани Кутузов успео је да се жестоко освети великом и непобедивом Наполеону.

Многима је била нејасна Стојадиновића политика, а многи су га и жучно напали, али у тренутку када су га његови политички противници највише нападали др. Милан Стојадиновић је постигао оно што ниједан његов предходник није успео. Поред тога што је земљу унапредио у финансијском и економском погледу, др. Стојадиновић је споразумима и пријатељствима са суседним земљама обезбедио сигуран мир на дотле немир-

Г. Д-р МИЛАН СТОЈАДИНОВИЋ

ним границама Југославије. Пријатељства са Бугарском и Италијом, у моменту кад их је Стојадиновић, закључио, могао је да оствари само политичар првога реда као што је др. Милан Стојадиновић, и ми смо убеђени да ни његов велики учитељ покојни Пашић не би успео да боље спроведе ту дипломатску игру.

Časopis JRZ Zajednica je slavil "vodjo" Stojadinovića ("Dr. Milan Stojadinović je naslednik i sledbenik Nikole Pašića", *Zajednica*, novembar–decembar 1937, str. 153)

Kljub vztrajnemu trudu je njen vpliv vsedrjavno gledano ostajal omejen, še zlasti na Hrvaškem. Poznavalec jugoslovanskih prilik R. W. Seton-Watson je v memorandumu, ki ga je jeseni 1936 pripravil za Foreign Office, zapisal, kako tudi Stojadinović priznava, da 90 % Hrvatov podpira Vladka Mačka in politiko njegove izvenparlamentarne opozicijske Kmečko-demokratske koalicije.¹⁸ Rešitev hrvaškega vprašanja v federalističnem smislu se je zdela vse bolj neizbežna. Poleg tega so vlado vztrajno napadale tudi združene srbske opozicijske stranke,¹⁹ notranjepolitični položaj pa je leta 1937 še dodatno zaostrilo vprašanja ratifikacije konkordata z Vatikanom.²⁰

Medtem ko so tako povsod po Jugoslaviji politično življenje prevevale večje in manjše oscilacije, je bil v Dravski banovini položaj najmirnejši; vlada je imela eno najtrših zaslomb. Korošec je naglo po juniju 1935 prevzel popolno oblast. Svojo staro stranko SLS je le preoblekel v haljo *jereze* in z njo zasedel vse mogoče položaje. Stojadinović je (vsaj sprva) s tem soglašal, ob prijavi nove vsedrjavne stranke JRZ je dejal, da je "vodstvo politike Jugoslovanske radikalne zajednice /.../ v Sloveniji izključno poverjeno dr. Ant. Korošču".²¹ To je uvidel in marca 1937 v Senatu tudi slikovito opisal prvi Koroščekv nasprotnik, prvak liberalcev Albert Kramer. "Slovenija je danes nekaj 'corpus separatum', nekaj pašaluk," je zaskrbljeno dejal.²² Korošec je z ožjimi sodelavci v teh letih skorajda dosegel svoj politični cilj, kar je prostodušno priznal zunanjepolitični urednik strankarskega časnika *Slovenec* Alojzij Kuhar češkoslovaškemu diplomatu Josefu Körbelu (očetu Madeleine Jane Korbel Albright, poznejše ameriške državne sekretarke) konec leta 1937: "Imamo svojo avtonomijo, kot smo si želeli, popolnoma obvladamo slovensko administracijo, v njej ne najdete nobenega Srba, in tukaj delamo, kar hočemo. Zaenkrat nam ni uspelo le to, da bi v Slovenijo vrnili toliko denarja, kolikor ga pošiljamo v Beograd."²³

Toda v istem pogovoru s Körblom je Kuhar obenem poudaril: "Zavedamo se, da nas Stojadinović ne mara, ampak v vladi ostajamo, saj nam to prinaša užitek." Drobna pripomba, ki pa vendarle jasno prikazuje stališče Koroščkve stranke: S Stojadinovićem nas druži le hladna politična kalkulacija; prav tako kakor njega. Kakršenkoli politični premik lahko ta položaj naglo spremeni.

Navznoter je sicer bila Koroščkva stranka precej homogena, četudi napetosti ni manjkalo. Razhajanja so bila vse bolj pogosta, včasih je bilo celo govora

¹⁸ Celotno besedilo memoranduma je objavljeno v: Boban, *Maček i politika HSS*, str. 223–235.

¹⁹ Mira Radojević, *Udružena opozicija (1935–1939)* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1994).

²⁰ Gl. Gašper Mithans, *Jugoslovanski konkordat : pacem in discordia ali jugoslovanski "kulturkampf"* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2017).

²¹ "Slovenijo predstavlja dr. Korošec", *Slovenec*, 23. 8. 1935, št. 192, str. 1.

²² "Proračun pred senatom", *Slovenec*, 24. 3. 1937, št. 68, str. 2.

²³ Archiv Ministerstva zahraničnych věcí (AMZV), Politické zprávy – Jugoslávie – Bělehrad, 10. 12. 1937.

o "dvorni revoluciji".²⁴ Jeseni 1937 je skupina somišljenikov ugotovila, da so ob ustanovitvi JRZ "pri nas v Sloveniji svečano zagotavljali in obljubljali, da je to samo zunanja oblika, v kateri se bo znova poživila SLS in strumno organizirana zopet nastopila za stari slovenski politični vzor, za samostojnost in samovlado združene Slovenije ...". A stvarnost je bila skozi njihova očala povsem drugačna, v državi se je poostril gospodarski, kulturni in prosvetni centralizem. Pristaše SLS so zato pozvali, naj izstopijo iz JRZ.²⁵ Toda Koroščevega in strankarskega ugleda tovrstne akcije niso pretirano načele, njegov politični krog je še naprej ohranjal največji vpliv na Slovenskem.

Vpliv, ki ga je imel Korošec doma, za strankarsko platformo JRZ in Stojadinoviča torej ni bil sporen. Toda to je naletelo na hudo nejevoljo pri slovenskih radikalih, politični skupini, ki je ravno tako sodila v JRZ. Na pogovore in delitev oblasti s svojimi sicer maloštevilnimi, a vendar uradnimi "koalicijskimi" partnerji vodstvo SLS ni bilo pripravljeno. Člani bivše Narodne radikalne stranke iz Slovenije so ostali praznih rok in o tem obširno pisali Stojadinoviču. Posebej aktiven je bil mariborski odvetnik Rudolf Ravnik, ki je ponavljal, kako *"pristašice bivše SLS nas radikale sasvim ignoriraju"*,²⁶ saj so zasedle vsa vidna mesta v Sloveniji. Imajo dva člana vlade,²⁷ bana in podbana, vse sreske načelnike ter vse predsednike mestnih in vaških občin razen mariborskega.²⁸ *"Sa svih mesta članovi S.L.S. svojim ponašanjem i govorima stvaraju kod članova naše stranke utisak, da je Gl. odbor rad. stranke u Beogradu, odn. vlada dala cehu Sloveniju zajedno sa njenim članovima radikalne partije u eksploataciju S.L.S."*²⁹ Kljub stalnim intervencijam v Beogradu pa je situacija v Dravski banovini ostala nespremenjena. Stojadinović je potreboval Korošca, Korošec pa njega. Cena politične kupčije – Koroščev politični monopol v Dravski banovini.³⁰

²⁴ Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Neues Politisches Archiv 1918–1938, poročilo avstrijskega konzula z dne 15. 10. 1937.

²⁵ AJ 37, Zbirka Milana Stojadinoviča, fasc. 11/77, letak Vsem somišljenikom SLS in zavednim Slovencem! Pod njega so se podpisali prvoborci katoliške stranke Anton Breclj, Jože Gostinčar, Jakob Mohorič in Ivan Stanovnik.

²⁶ AJ 37, Zbirka Milana Stojadinoviča, fasc. 62/379, pismo Ravnika Stojadinoviču z dne 1. 11. 1935: "pristaši bivše SLS nas radikale povsem ignorirajo".

²⁷ Poleg Korošca je član vlade kmalu postal še dr. Miha Krek.

²⁸ Prezem oblasti je sicer potekal bolj postopoma, kot piše Ravnik. Bivša SLS je zasedla občine šele po občinskih volitvah 1935/1936. Poleg tega je postavila izključno svoje ljudi še v bansko gozdno upravo in v upravo ljubljanskega radia.

²⁹ AJ 37, Zbirka Milana Stojadinoviča, fasc. 13/84, pismo Ravnika Stojadinoviču z dne 24. 9. 1935: "Z vseh mest člani S.L.S. s svojim obnašanjem in govori med člani naše stranke ustvarjajo vtis, da je Gl. odbor rad. stranke v Beogradu, tj. vlada, dala vso Slovenijo skupaj s svojimi člani radikalne stranke v izkoriščanje S.L.S."

³⁰ Todor Stojkov, *Vlada Milana Stojadinoviča, (1935–1937)* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1985, str. 77–78).

* * *

Zgolj navidezna notranjepolitična stabilnost je sovpadala s prav tako zunanje-politično situacijo. V spremenjenih razmerah po prihodu nacistov na oblast v Nemčiji se je Stojadinovićeve vlada usmerila v slabitev sodelovanja s tradicionalno zaveznico Francijo in z državami Male antante in v tesnejše odnose z Nemčijo in Italijo. Sprva je tako ravnala tudi po nasvetu Londona, kjer v drugi polovici tridesetih let niso bili zelo zavzeti za vojskovanje z Nemčijo in jim je zato ustrezala slabitev francoskega zavezniškega sistema, kasneje pa je bila v to vse bolj prepričana sama. Junija 1938 je Stojadinović razlagal češkoslovaškemu odpravniku poslov, da dandanes ni na mestu od njega zahtevati nemogočih reči – da bi se odprto postavil proti Nemčiji. "To ne bi imelo smisla," je dejal, saj bi "le kompliciralo situacijo."³¹ Po münchenskem sporazumu in dunajski arbitraži³² leta 1938, ko je zgledalo, da ima Hitler povsem proste roke v tem delu Evrope, pa je tako stališče postalo že skoraj samoumevno. Ugled zahodnih zaveznic je strmo upadel, v javnosti je bilo slišati glasove: "Sedaj smo mi na vrsti!"³³ Le redki so bili tedaj politiki, ki so to pravočasno opazili, a zaman opozarjali na daljnosežne posledice. Eden med njimi je bil Winston Churchill. Oktobra 1938 je v poslanski zbornici britanskega parlamenta povsem točno ugotovil, da se države srednje Evrope odtujujejo od zahoda:

It must now be accepted that all the countries of Central and Eastern Europe will make the best terms they can with the triumphant Nazi Power. The system of alliances in Central Europe upon which France has relied for her safety has been swept away, and I can see no means by which it can be reconstituted. The road down the Danube Valley to the Black Sea, the resources of corn and oil, the road which leads as far as Turkey, has been opened. In fact, if not in form, it seems to me that all those countries of Middle Europe, all those Danubian countries, will, one after another, be drawn into this vast system of power politics – not only power military politics but power economic politics – radiating from Berlin, and I believe this can be achieved quite smoothly and swiftly and will not necessarily entail the firing of a single shot. If you wish to survey the havoc of the foreign policy of Britain and France, look at what is happening and is recorded each day in the columns of the 'Times'. Why, I read this morning about Yugoslavia – and I know something about the details of that country –

³¹ AMZV, Politické zprávy – Jugoslávie – Bělehrad, 4. Junij 1938.

³² Z dunajsko arbitražo je bila na račun že povsem zlomljene Češkoslovaške teritorialno povečana Madžarska. Slovaško zgodovinopisje jo imenuje München za Slovaško (Ladislav Deák, *Viedenská arbitraž – "Mnichov pre Slovensko"* (Bratislava: Nadácia Korene, 1998).

³³ AMZV, Politické zprávy – Jugoslávie – Bělehrad, 21. 11. 1938.

'The effects of the crisis for Yugoslavia can immediately be traced. Since the elections of 1935, which followed soon after the murder of King Alexander, the Serb and Croat Opposition to the Government of Dr. Stoyadinovitch have been conducting their entire campaign for the next elections under the slogan: 'Back to France, England, and the Little Entente; back to democracy.' The events of the past fortnight have so triumphantly vindicated Dr. Stoyadinovitch's policy... ' – bis is a policy of close association with Germany – 'that the Opposition has collapsed practically overnight; the new elections, the date of which was in doubt, are now likely to be held very soon and can result only in an overwhelming victory for Dr. Stoyadinovitch's Government.'

*Here was a country which, three months ago, would have stood in the line with other countries to arrest what has occurred.*³⁴

Velike besede so zvene le svareče, a bile so izrečene čisto tako, kakor je bilo običajno za govorce v častitljivi zbornici.

Jugoslovanska zunanja politika je v drugi polovici tridesetih let sprva preprosto sledila cilju, ki se je glede na okoliščine zdel docela logičen in pragmatičen: imeti čim boljše odnose z Nemčijo³⁵ in si obenem prizadevati za dobre odnose med Tretjim rajhom in Veliko Britanijo. Ob tem pa prisegati na nevtralnost in upati, da bo Hitler v skladu z mislimi, izraženimi v knjigi *Mein Kampf*,³⁶ najprej udaril na vzhod, proti Sovjetski zvezi.³⁷ Toda ko se je po Münchenskem sporazumu septembra 1938 začela britanska politika do Tretjega rajha postopno spreminjati, je jugoslovanska usmeritev postala problematična in moteča. Jugoslavija je postala ranljiv in z Nemčijo preveč zblizhan partner, hkrati so jo pestile notranjepolitične težave, v prvi vrsti nerešeno hrvaško vprašanje. Vprašanje, če si je London nenadoma zaželel Stojadinovičevega odhoda, sicer ostaja odprto, toda enoglasno ga Britanci gotovo niso več podpirali. Nad njim že prej niso bili navdušeni ne v Parizu ne v Pragi, tako da je v mesecih pred padcem in po njem zares užival le simpatije Berlina in Rima.³⁸ Nazadnje še posebej

³⁴ Winston Churchill, *HC Hansard*, 5. 10. 1938, št. 339; dosegljivo na: hansard.parliament.uk/, pridobljeno: 1. 6. 2021.

³⁵ Nemški poslanik von Heeren je na povojnem zaslišanju pred zavezniškimi preiskovalci dejal, da je jugoslovanska gospodarska navezanost na Nemčijo povsem razumljiva in ni domislica nacional-socializma. Celinska zveza industrijske in agrarne države je bila že prej zaželena, zanj si je preko sicer propadle avstrijsko-nemške carinske unije prizadeval že kancler Brüning (*Institut für Zeitgeschichte München (IFZ)*, Archiv, ZS 1064, Viktor von Heeren; dosegljivo na: www.ifz-muenchen.de/archiv/zs/zs-1064.pdf, pridobljeno: 1. 6. 2021).

³⁶ Adolf Hitler, *Mein Kampf. Eine kritische Edition*, herausgegeben von Christian Hartmann, Thomas Vordermayer, Othmar Plöckinger, Roman Töppel, unter Mitarbeit von Pascal Trees, Angelika Reizle, Martina Seewald-Mooser (München–Berlin: Institut für Zeitgeschichte, 2016), str. 1625–1689.

³⁷ Biber, "O padu Stojadinovičeve vlade", str. 25.

³⁸ Biber, "O padu Stojadinovičeve vlade", str. 30–37; Bogdan Krizman, "Predgovor", v: Hoptner, *Jugoslavija u krizi*, str. 34.

Rima, saj je tik pred sestopom z oblasti z italijanskim zunanjim ministrom Cianom na državnem posestvu Belje vodil zaupne pogovore o Albaniji. Nekateri so te pogovore šteli za enega od neposrednih vzrokov Stojadinovićevega padca, a jih je Biber prepričljivo zavrnil. Prav tako tako trdi sam knez Pavle; na neposredno vprašanje o tem, če se je odločil znebiti Stojadinovića že pred sestankom na Belju januarja 1939, je leta 1960 odvrnil: "*Yes, I made up my mind before.*"³⁹

Zadnje parlamentarne volitve

Poleti leta 1938 je vlada vstopila v zadnje leto svojega mandata. V spreminjajoči politični klimi se je začelo odštevanje. Anton Korošec je že nekaj časa opazal, da njegova sicer še zmerom izredno visoka podpora doma ni več tako trdna in samoumevna in da glasov nezadovoljstva ne bi bilo modro ignorirati. Skupaj z ministrom Miho Krekom se je podal na politično turnejo. Lajtmotiv njunih nastopov je bila dvasjetletnica Jugoslavije, naše "širše domovine", in slavljenje prekrasne slovenske domovine. Shoda v Sv. Trojici se je udeležilo 12.000 ljudi, brezštevne množice so ploskale tudi v Šoštanju in na Brezjah.⁴⁰

"Domovinski" poudarki v nastopih so bili tesno povezani tudi z novo zunanjepolitično situacijo. Po anšlusu so jugoslovanski in slovenski Nemci postali dejavnejši, agresivnejši.⁴¹ Korošec je – za razliko od večine beograjskih politikov – to dobro opazil. Največji shod je zato pripravil v obmejnem Mariboru, enemu od vogelnih mest starodavnega nemškega trdnjavskega trikotnika. Napovedan je bil za 14. avgusta, a so ga le nekaj dni prej odpovedali. Korošec je dejal, da zato, ker je moral biti ta dan nujno v Beogradu. Najavljen je bil obisk vodje hrvaške opozicije Vladka Mačka. Njegova razlaga je bila precej prepričljiva, toda vseh ni prepričala, med drugim ne češkoslovaškega poslanstva. Tamkajšnji diplomati so v poročilu praškemu ministrstvu zapisali, da je Korošec shod odpovedal vsled direktne zahteve premierja Stojadinovića, ta pa je ravnal po prošnji nemškega poslanika. Von Heeren se je pritožil, kako so "Koroščevi nastopi usmerjeni proti jugoslovanskim Nemcem in Nemčiji". Drobni prijetljaj meče dodatno luč na zapletene odnose v vrhu JRZ, poleg tega pa jasno opozarja na to, kar je svareče podčrtal češkoslovaški poslanik: "Spet se je pokazalo, v kakšne politične odvisnosti od Nemčije je bila zaradi politike

³⁹ AJ 797, Zbirka kneza Pavla, pismo Pavla J. B. Hoptnerju: "Ja, odločil sem se že prej." To je potrdil tudi Bojan Simić, "Poseta grofa Čana Jugoslaviji u januaru 1939. i pad Milana Stojadinovića", *Arhiv*, št. 1–2 (2018), str. 67–78.

⁴⁰ Dogajanje so pozorno spremljali tudi tuji diplomati (AMZV, Politické zprávy – Jugoslávie – Bělehrad, poročilo J. Korbela z dne 4. 8. 1938; o njem je podrobno poročal *Slovenec*).

⁴¹ Dušan Biber, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji: 1933–1941* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1966), str. 129–166.

ministrskega predsednika Stojadinovića potegnjena Jugoslavija. V takšno, kjer si lahko nemški poslanik dovoli tovrstno intervencijo in ima ta celo uspeh."⁴²

Napetosti znotraj JRZ, krepitev opozicije in vse bolj zahtevna zunanjepolitična situacija tako Stojadinoviću niso puščali veliko izbire. Če je želel ohraniti oblast in nadaljevati politiko zbliževanja z Nemčijo, je čim prej potreboval novo skupščino. Med septembrsko avdienco pri knezu Pavlu na Brdu je (baje nerad) predlagal razpis predčasnih volitev. Navadno obotavljajoči Pavle naj bi takrat takoj pristal. S tem je še najmanj tvegala, kvečjemu nekaj negodovanja opozicije (ki je najprej želela nov volilni zakon, ki bi ga izvajala nevtralna vlada), po drugi strani pa je vsem na oči "preverjal" Stojadinovićev položaj, njegovo podporo med ljudstvom.⁴³ Korošec in Spaho sta bila medtem že nekaj mesecev odločena, da so čimprejšnje volitve najboljša rešitev za ohranitev njenega vpliva v Ljubljani in Sarajevu.⁴⁴

Vsakdo se je tako odpravil na volišče s svojo kalkulacijo, vsakogar so vodili drugačni motivi. Opozicija je želela zmago (in nanjo celo malo upala) ali vsaj temeljito prevetritev razmer, SLS in JMO utrditev oblasti, pri čemer naj bi Korošec že taktčno nakazoval opoziciji, da bi lahko sodeloval z njo, Stojadinović pa je v njih videl nujno zlo, s katerim se mora soočiti.⁴⁵ Češkoslovaškemu poslanku je malo pred volitvami na kosilu v Šabcu celo dejal, da ga je "demokracija razočarala, da ima tega dovolj in da so bližnje volitve njegove zadnje". Poslanik v teh besedah ni slišal defetizma, marveč priprave k diktaturi.⁴⁶

Na volitvah so sodelovale tri liste, vladna, kjer je bil nosilec Stojadinović, "prva" opozicijska na čelu z Vladkom Mačkom in "druga" opozicijska, dvorna, na čelu z Dimitrijem Ljotićem. Okostje vladne liste je seveda bila JRZ, so pa svoje mesti na njej našli tudi pristaši Jugoslovanske narodne stranke (JNS) Svetislava Hođere, nekaj disidentov JNS in drugih "izgubljenih" politikov.⁴⁷ Njej nasproti je stala Mačkova lista, ki je združevala številne skupine z mnogokrat diametralno nasprotnimi stališči, a je bilo vsem skupno nasprotovanje vladi in Stojadinoviću. Ostra polarizacija se je odrazila v volilnem boju, zlasti vladna stran ja razvila parolo, da gre za usodo države in da se bo glasovalo o obstoju Jugoslavije. Opoziciji, ki se je načeloma zavzemala za demokratizacijo in rešitev hrvaškega vprašanja, so očitali, da bo povzročila njen razpad.

Navkljub izrazito boljšemu položaju, v katerem je bila vlada v boju za glasove, so bili rezultati za Stojadinovića zaskrbljujoči. Resda je prejel večino, 54,1 % glasov,

⁴² AMZV, Politické zprávy – Jugoslávie – Bělehrad, 13. 8. 1938.

⁴³ Boban, *Maček i politika HSS*, str. 359–361.

⁴⁴ AMZV, Politické zprávy – Jugoslávie – Bělehrad, 14. 10. 1938.

⁴⁵ AMZV, Politické zprávy – Jugoslávie – Bělehrad, 21. 11. 1938.

⁴⁶ AMZV, Politické zprávy – Jugoslávie – Bělehrad, 10. 11. 1938.

⁴⁷ Boban, *Maček i politika HSS*, str. 361.

Mačkova opozicija pa 44,9 %, a je bila vladna prednost veliko manjša kot leta 1935 na petomajskih volitvah. Volilni zakon mu je v vsakemu primeru zagotovil več kot udoben položaj v skupščini (306 mandatov za vladno in 67 za opozicijo), ni pa prikril dejstva, da so bile volitve zanj neuspeh.⁴⁸ Kljub temu da so bile vprašljivo demokratske, so še vedno bile osrednje sredstvo politične komunikacije.

Koroščevi privrženci so po drugi strani v Dravski banovini praktično zdesetkali svoje nasprotnike. Šibka slovenska opozicija se je tedaj podala v boj za glasove v okviru Mačkove liste. Znotraj nje sta nastopili dve politični povezavi, na eni strani napredna Slovenska združena opozicija, ki je združevala krščanske socialiste, slovenske mačkovce, pristaše "stare" SLS (zveste izvorni avtonomistični ideji) in komuniste, na drugi strani pa zveza slovenske JNS in socialnih demokratov. V predvolilnem boju je absolutno dominiral tisk nekdanje SLS. Dan za dnem so se vrstile diskvalifikacije opozicijske mešanice, ki se je tedaj "lepila na Mačkovo stranko".⁴⁹ *Slovenec* je tako Združeno opozicijo razglasil za "nekak posnetek 'ljudske fronte', ki je povsod po svetu že skrahirala", vodilnega politika slovenske JNS Kramerja za "poglavarja jugoslovenskega totalitarizma", opozicijsko Mačkovo listo v Sloveniji pa za "sramoto in znamenje suženjskega duha naših narodnih izkoreninjenecv".⁵⁰ Opozicijsko agitacijsko pisanje (če ga sploh lahko tako imenujemo) je bilo omejeno na zgolj nekajotic, pa še te niso ostale neopažene režimskim očem.⁵¹ Kandidati JRZ so osvojili 78,6 % glasov, opozicija pa 20,8 %, pri čemer je polovični delež dobila Slovenska združena opozicija.⁵²

Koroščev odhod iz vlade

Po volitvah je bil Stojadinović navkljub neprepričljivi zmagi zadovoljen. Po čaršiji so sicer krožile govorice, da je zaradi nujnosti rešitve hrvaškega vprašanja položaj prvega moža vlade vprašljiv; vodja hrvaške opozicije Vladko Maček je namreč večkrat dejal, da se z njim ne bo (več) pogovarjal,⁵³ toda premier vsemu temu ni posvečal pozornosti. V svojih spominih je zapisal, da je poleg uspeha na volitvah dosegel izvrstne rezultate na vseh poljih in pripravil teren za rešitev "hrvaškega vprašanja". Oddelal je najdaljši mandat v zgodovini Jugoslavije in zato naj bi se mu celo zazdelo, da je napočil trenutek, ko bi se malo odpočil in

⁴⁸ Boban, *Maček i politika HSS*, str. 361–369.

⁴⁹ "Dr. Korošec Slovincem za letošnje volitve", *Slovenec*, 1. 11. 1938, str. 252, str. 3.

⁵⁰ "Volivni boj v znamenju dveh front", *Slovenec*, 16. 11. 1938, št. 264, str. 3; "Izdano delavstvo", *Slovenec*, 26. 11. 1938, št. 273, str. 1; Volilna parola, *Slovenec*, 5. 12. 1938, št. 280, str. 2.

⁵¹ AJ 37, Zbirka Milana Stojadinovića, fasc. 73/453, dopis Stojadinoviću.

⁵² "Volivni izidi v Sloveniji"; "Pregled volivnih izidov v Sloveniji po okrajih"; "Uradno poročilo notranjega ministra o volitvah", *Slovenec*, 13. 12. 1938, št. 285, str. 1–6.

⁵³ AMZV, Politické zprávy – Jugoslávie – Bělěhrad, 21. 12. 1938.

umaknil s političnega odra. Knezu je po lastnih besedah predlagal svojo "milo-stno odpustitev". A Pavle o tem ni želel slišati. "*Vi morate ostati na ovom položaju i posle mene, kada Kralj preuzme vršenje kraljevske vlasti /.../ mi nemamo boljeg i sposobnijeg političara od vas,*" mu je presenečen prigovarjal in vztrajal (tako trdi Stojadinović!).⁵⁴

"*U redu, Vaše Visočanstvo,*" naj bi mu na koncu popustljivo odvrnil, "*kad je Vaša želja da zadržim ovaj položaj, onda samo pod jednim uslovom: dr Korošec mora da ide iz Vlade...*".⁵⁵ Knez je deloval presenečeno in Stojadinović mu je postregel z obrazložitvijo, podrobno popisano v spominih. Razlogi, ki ji je *post festum* navajal, si na prvi pogled ne zaslužijo pozornosti, a so vendarle zanimivi, saj lahko pomagajo razumeti naravo Koroščevega slovesa iz vlade. Se zdijo dovolj trdni in prepričljivi?

Stojadinović je dejal, da je bil Korošec v zadnjem času nelojalen do njega in do celotnega gibanja. Na volitvah je podpiral *jerezi* nenaklonjene "elemente" in "sumljive tipe". Po eni strani je v Sloveniji uvedel strog režim in svoji SLS zagotovil vse glasove (tudi na račun slovenskih radikalov), drugje pa poskrbel, da se policija v volitve sploh ni vtikala, niti tako, da bi zaščitila volivce in jim zagotovila možnost svobodne izbire. Poudaril je, da sta na Hrvaškem Mačkovi "fašistični" polvojaški organizaciji Seljačka zaštita in Građanska straža terorizirali in pretepali vse pristaše JRZ. Knez se naj bi zamislil in boječe vprašal, kaj le bo na to rekel Korošec. Stojadinović je takrat posegel po zelo državniškem odgovoru. Odvrnil je, da mora biti na položaju notranjega ministra človek, čigar "delo in avtoriteta" bosta zagotovila spoštovanje zakonov. Pod Korošcem naj bi policijski aparat "tonil v blato". Nato je dodal, da slovenskega politika visoko ceni in da zanj zato predlaga višji položaj, kot ga zaseda zdaj – postal bo predsednik senata. V isti sapi je še pripomnil, da je bilo obema, tako njemu kot Pavlu jasno, da je to zadnje seveda "*zbacivanje na meke dušeke*", uporaba starorimskega likvidacijskega počela *promoveatur ut amoveatur*. Po Stojadinovićevem mnenju naj bi senat tedaj veljal za "dom starcev", za politični pokoj, za kraj, kjer založeni z bogatimi senatorskimi dnevnicami ždijo zgolj odsluženi politiki.⁵⁶

Stojadinović je svojo odločitev obelodanil na seji Kluba senatorjev JRZ, kjer je prisotnim predstavil Korošca kot njihovega novega predsednika. Odstavljeni minister naj bi ves čas molčal, sklonjene glave in globoko zamišljen...

⁵⁴ Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, str. 508: "Vi morate na tem položaju ostati tudi po meni, ko Kralj prevzame izvrševanje kraljeve oblasti /.../ mi nimamo boljšega in sposobnejšega politika od vas."

⁵⁵ Prav tam, str. 509: "V redu, vaša visokost, ako je vaša želja, da obdržim to funkcijo, potem samo pod enim pogojem: dr. Korošec mora zapustiti vladu ..."

⁵⁶ Prav tam, str. 509–510. Slovenski prevod bi se lahko glasil: "metanje na mehke vzmetnice" kot razlaga za: povišati in odstraniti.

Kaj reči o Stojadinovićeви zgodbi? Najprej vsaj to, da ji drugi vir in argumentativni pretres v celoti ne pritrujeta. Že ameriški zgodovinar Jacob B. Hoptner je, opirajoč na gradivo kneza Pavla, citiral pismo, ki ga je Stojadinović napisal knezu namestniku 16. decembra 1938: "*Meni je on osobno vrlo drag [Korošec], ali ja moram Vašem visočanstvu reći istinu. Uvijek sam bio optimist, ali u današnjoj situaciji nestaje čak i moj vječni optimizam.*"⁵⁷ Potožil je, da je Korošec kriv za porazne volilne rezultate, saj kot minister ni ustrezno ukrepal. Osrednji argument se v pismu in v Stojadinovićeвиh spominih tako ne razlikuje, toda bistveno drugačne so okoliščine. Hoptner namreč navaja pismo, poslano knezu Pavlu, premier pa omenja dolg pogovor iz sredine decembra, v katerem je z vso državniško skrbjo prepričal presenečenega namestnika o nujnosti Koroščevega odhoda. Po Stojadinovićeви verziji se je Pavle takrat jasno odločil in med dvojico politikov izbral predsednika vlade. Pogovor med njima se je morda res zgodil, a če je zgodil pred pismom, potem ni jasno, zakaj je moral Stojadinović znova pisno ponoviti argumente (saj je vendar bilo vse dogovorjeno!), če se pa je pogovor zgodil po pismu, pa njegov potek, poln presenečenj, sploh ni logičen. Lahko pa, da pogovora o tej temi sploh ni bilo ali – to je morda še najbolj verjetno – se je ta sicer zgodil, a je potekal čisto drugače, kot navaja Stojadinović. V obeh primerih Pavlov odziv ostaja prikrit.

Glede na znana dejstva lahko sklepamo le sledeče: 16. decembra se je Stojadinović nedvomno odrekel Korošču, kar je bilo dan po prvi povolilni seji vlade. Na njen so bili prisotni vsi ministri, Korošec pa je podal izčrpno poročilo o volitvah.⁵⁸ Takrat je položaj deloval na videz mirno in predvidljivo. *Slovenec* je poročal, da razen

/.../ vsakodnevnih sej glavnega volivnega odbora, ki zaseda v prostorih Narodne skupščine, v Belgradu ni drugih važnejših političnih dogodkov. Vsi člani kraljevske vlade so se vrnili v Belgrad ter so prisostvovali pred dnevi seji kraljevske vlade, na kateri je notranji minister dr. Korošec podal izčrpno poročilo o poteku rezultatov nedeljskih volitev. Politična živahnost in nervoza, ki je pred volitvami zajela vse kroge, je docela splahnela ter se je politično življenje zopet povrnilo v svoj mirni tok. Delo v vseh ministrstvih se zopet mirno dalje razvija ter danes skoraj ni več čutiti, da smo imeli v nedeljo državnozborske volitve.⁵⁹

Še dan pred sejo vlade so v uvodniku pisali o Stojadinović-Koroščeви vladi.⁶⁰

⁵⁷ Hoptner, *Jugoslavija u krizi*, str. 146: "Meni osebno je zelo drag, vendar moram Vaši visokosti povedati resnico. Vedno sem bil optimist, a v trenutni situaciji tudi moj večni optimizem izginja."

⁵⁸ "Belgrajske novice", *Slovenec*, 16. 12. 1938, št. 288, str. 2.

⁵⁹ "Belgrad po volitvah", *Slovenec*, 18. 12. 1938, št. 290, str. 2.

⁶⁰ Krošelj v svojih spominih trdi, da so listi že prej nehalo imenovati vladu z imeni vseh treh osrednjih politikov, kar naj bi bil pokazatelj Stojadinovićevega odmika, a to očitno ne drži (Krošelj, "Dr. Korošec in Hrvati", str. 97).

Toda ministrska debata o volitvah je morala biti ostra,⁶¹ Korošec je gotovo bil deležen kritik⁶² in osrednji argument za njegov odhod – volilni rezultat, se tako zdi *navzven* res najverjetnejši. Deloval je kot simptom nezdravih in razrvanih odnosov v vladi in JRZ.

Istega dne, ko je pisal knezu Pavlu, se je Stojadinović sestal z angleškim poslanikom Ronaldom Campbellom, francoskim odpravnikom poslov Cosom, belgijskim poslanikom Romeraisom⁶³ in z nemškim poslanikom Viktorjem von Heerenom. Zadnji se je odkrito postavil proti Korošču (tudi drugače mu je bil izrazito nenaklonjen)⁶⁴ in Stojadinovića prepričeval, da ga želi vodja SLS namerno oslabiti.⁶⁵ Vse silnice so bile trenutno obrnjene stran od Korošča.

Hoptner brez navedbe virov navaja, da bi naj Korošec preko svojega obveščevalnega aparata izvedel za Stojadinovićevo zahtevo in se položaju odpovedal po dogovoru s knezom Pavlom. Sprva naj mu ne bi bila ponujena nobena nova funkcija, kasneje pa naj bi prebrisani Stojadinović ugotovil, da bi bil za Korošča primeren senat.⁶⁶ Krošelj po drugi strani trdi, da je Korošec ves položaj "uvidel" šele na seji vlade. Po njenem koncu naj bi s Stojadinovićem ostala sama in na Koroščevo neposredno vprašanje, kaj pomenijo napadi na njegovo politiko in ali to pomeni, da mora dati ostavko, naj bi premier le skomignil z rameni. Korošec je nato odšel v svoj ministrski kabinet, vzel karton z napisom "Ministar unutrašnjih poslova" in nanj s svinčnikom napisal:

Gospod predsednik,
prosim, sprejmite mojo ostavko.
Dr. Korošec.⁶⁷

⁶¹ To med drugim navaja tudi Krošelj: "Ko je prenehal s svojim referatom, so začeli ministri iz najožje Stojadinovićeve okolice kritizirati Koroščevo notranjo politiko ter ga osebno napadati, da je dopustil, da je na Hrvatskem opozicija izvajala nasilje nad vladnimi kandidati, ki dan niso imeli v upravnih organih prav nobene zaščite in podpore, da je dalje odgovoren, da je JRZ 'tako slabo odrezala' pri volitvah in da je dr. Maček dobil tako visoko število glasov." (Krošelj, "Dr. Korošec in Hrvati", str. 98).

⁶² O tem, da bi notranji minister lahko deloval drugače, ni bilo dvoma, o njegovih sposobnostih so vpleteni imeli visoko mnenje. Stojadinović je še leta kasneje v emigraciji v pogovoru z enim od Titovih agentov dejal, da se je "policijskih" trikov naučil od Korošča, ki je bil "specialist za konspiracijo"; dosegljivo na: www.27mart.com/images/File/Novo%20-%20UDBA%20o%20Milanu%20Stojadinovicu%20-%20lat.pdf, pridobljeno: 1. 6. 2021.

⁶³ "Belgrajske novice", *Slovenec*, 17. 12. 1938, št. 289, str. 2.

⁶⁴ AMZV, Politické zprávy – Jugoslávie – Bělehrad, 22. 6. 1938.

⁶⁵ Biber, "O padu Stojadinovićeve vlade", str. 46.

⁶⁶ Hoptner, *Jugoslavija u krizi*, str. 146–147. Hoptnerja so z informacijami o Stojadinoviću – po njegovih besedah – oskrbovali Vladko Maček, knez Pavle in tudi Miha Krek. Kdo izmed njih mu je zaupal zgodbo o Koroščevi zarotniški igri, ostaja neznano (AJ 797, Zbirka kneza Pavla Pismo J. B. Hoptnerja knezu Pavlu).

⁶⁷ Krošelj, "Dr. Korošec in Hrvati", str. 98.

21. decembra opoldne je bila nato po običajnem parlamentarnem protokolu sprejeta demisija celotne vlade. Novi mandat je bil spet poverjen Stojadinoviću, ravno tako je na položaju ostalo precej ministrov. Korošca je na mestu notranjega ministra zamenjal njegov tesni sodelavec, beograjski policijski upravnik Milan Ačimović, na mestu predstavnika SLS pa Franc Snoj. Novo vlado so tako sestavljali: Milan Stojadinović (predsednik ministrskega sveta in zunanji minister), Mehmed Spaho (promet), Svetozar Stanković (kmetijstvo), Bogoljub Kujundžić (gozdovi in rude), Dragiša Cvetković (socialna politika in narodno zdravje), Dobrivoje Štosović (gradnje), Dušan Letica (finance), Miha Krek (brez listnice), Vojislav Đorđević (brez listnice), Đafer Kulenović (brez listnice), Miljutin Nedić (vojska in mornarica), Nikola Kabalin (trgovina in industrija), Ante Maštrović (telesna vzgoja), Panta Jovanović (pošta, telegraf, telefon) in Mile Ačimović (notranje zadeve) ter Franc Snoj (brez listnice).⁶⁸

V *Slovincu* ni bilo najti pojasnila, kar je precej nenavadno, kakor je bilo nenavadno tudi to, da je nekaj dni nazaj časnik pisal o umiritvi političnih razmer, dejansko pa je Korošec že vedel, da bo moral oditi. *Slovenec* seveda ni pisal brez vednosti in usmeritev prvega moža SLS, zato njegova na videz nerazumljiva drža poraja vprašanja. Ali je mogoče, da Korošec ni našel prepričljive razlage za svoje volilce? Je morebiti ni želel podati? Je bil zares povsem presenečen in razočaran? Njegov odhod iz vlade je seveda sprožil val vprašanj, špekulacij, dvomov in razlag, prepričljivih odgovor in pojasnil pa ni bilo. Možnih pojasnil je več, vsa pa so obrnjena v obe možni smeri:

- Korošec je bil zares presenečen in ni mogel točno predvideti prihodnjega razvoja; raje je molčal in puščal odprte vse možnosti. Bo pristal v opoziciji ali v kaki drugi kombinaciji?
- Korošec je že bil vključen v prihodnji politični načrt in je prav zato skrivnostno molčal ter pri svojih pristaših dvigal politično temperaturo.

Češkoslovaški poslanik Jaroslav Lipa je v poročilu zapisal, da je bil po informacijah iz "slovenskih krogov" Korošec "*débarqué*", da do zadnjega trenutka ni ničesar vedel in slutil in da je zato zelo jezen. Kaj je v ozadju, ni mogoče reči, je še zapisal in opozoril, da je Stojadinović tujim korespondentom še 20. decembra zvečer zatrdil, da sprememb ne bo.⁶⁹

Korošec je v naslednjih dneh takoj odšel v tujino. Le z obljubami, morda pa tudi brez teh. Krošelj pravi, da ni želel v Slovenijo, saj se mu ni ljubilo "vsakomur posebej razlagati, zakaj ni več v vladi".⁷⁰ Odpotoval je v Grčijo, v Atene. V zmerni sredozemski klimi si je v prvih dneh januarja leta 1939 v spremstvu

⁶⁸ "Obsežna preosnova vlade", *Slovenec*, 22. 12. 1938, št. 293, str. 1.

⁶⁹ AMZV, Politické zprávy – Jugoslávie – Bělehrad, 23. 12. 1938.

⁷⁰ Krošelj, "Dr. Korošec in Hrvati", str. 98.

jugoslovanskega poslanika Milorada Lazarevića ogledal okolico grške prestolnice in med drugim obiskal grob grškega kneza Nikole, očeta kneginje Olge. Opazovalcem dogajanja ni ušlo, da se je srečal tudi s kneginjo Heleno, Olgino materjo, ki je kmalu zatem odpotovala v Beograd.⁷¹ Intriganten detajl, ki je kasneje buril domišljijo. Jo je morda prepričeval o Stojadinovićevi škodljivosti, je takrat v Atenah skoval zaroto?

Medtem ko si je Korošec ogledoval antične spomenike, se je Stojadinović odpravil v Švico, v mondeni St. Moritz. Privoščil si je daljše počitnice, v Jugoslavijo se je s hitrim vlakom preko Jesenic vrnil 14. januarja 1939. Človek, ki se za toliko časa umakne v odročen kraj, ki je tri potovalne dneve stran od domačega političnega vrveža, je moral biti prepričan v trdnost svojega položaja. Razmere doma je odmisli, če ga je kdo nanje spomnil in svaril, se je takoj vznejevoljil, kar potrjuje naslednja prigoda.⁷² Tretjega januarja zvečer ga je obiskal prišlek iz Beograda, Milan Jovanović Stoimirović, znani novinar, diplomat in novopečeni poslanec JRZ. V pogovoru, ki je bil vse prej kot miren, saj je Stojadinovića njegova žena rotila, naj se ne prepira, mu je Stoimirović med drugim dejal, kaj se v Beogradu govori o Koroščevem odhodu. Krožile so mnoge razlage, od tega, da naj bi odšel, ker ne želi fašizma in ostrih mer na Hrvaškem, do tega, da naj bi tako zahteval von Heeren. In vrstile so se ocene, da zdaj ne bo miroval. Skupaj s Spahom in Dragišo Cvetkovićem naj bi skušal strmoglaviti premierja. Stoimirović je v svoj dnevnik zapisal, da je govoril odprto in vljudno, zato ga je Stojadinovićeva reakcija presenetila in užalila (niti spati ni mogel, je zapisal, čeprav je bival v kraljevskem apartmaju za svoj denar). "To su budalaštine i gluposti, zašto govorite gluposti?" mu je zabrusil. "Vi ste kukumavka! Ja ću Dragišu čvrknuti kao što sam čvrкнуo Čvrkića, ja imam carte blanche od Kneza."⁷³

V Beogradu je bilo tačas politično zatišje, tudi tuji diplomati so ocenjevali, da so se razmere umirile. Pričakovali so rutinsko konstituiranje nove skupščine in senata.⁷⁴ Oba domova parlamenta sta bila sklicana za 16. januar in preseenečenj res ni bilo. Za novega predsednika senata je bil izvoljen Anton Korošec. Čuječi in pozorni Stoimirović je opazil, da se je Korošcu dalj časa ploskalo kot predsedniku vlade, a morda le zato, ker je obotavljajoče in počasi vstajal. Govor, ki ga je pripravil, je bil zadosti slavnosten, a obenem zelo jasen in sporočilen. Dejal je, da naj bo parlament barometer politike:

⁷¹ AMZV, Politické zprávy – Jugoslávie – Bělehrad, 25. 2. 1939.

⁷² V spominih sicer piše, da je bil vsak dan v stiku z Beogradom, da so mu vodje oddelkov pošiljali poročila in sporočali, da je vse v redu, a to so seveda bili rutinski operativni stiki z visokim uradništvom, ki ne odsevajo politične temperature (Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, str. 513).

⁷³ Milan Jovanović Stoimirović, *Dnevnik 1936–1941* (Novi Sad: Matica Srpska, 2000) (dalje: Stoimirović, *Dnevnik*), str. 220, 227–228: "To so bedarije in neumnosti, zakaj govorite neumnosti? Vi ste kukavica! Dragišo bom očvrkal, kot sem očvrkal Čvrkića, imam *carte blanche* od Kneza".

⁷⁴ AMZV, Politické zprávy – Jugoslávie – Bělehrad, 19. 1. 1939.

Mi vsi vemo, gg. senatorji, da ima parlamentarni sistem mnogo neprijateljev, in sicer tam, kjer je parlamentarni sistem s svojim delom ali nedelom izgubil v javnosti svoje simpatije. Zato so bomo trudili, da bomo pri svojem delu ohranili predvsem dostojanstvo in pravice tega doma, da bo ta dom še nadalje, kakor jo bil do sedaj, vedno točen in zvest barometer parlamentarnega in političnega življenja. (Navdušeno odobravanje in ploskanje.)⁷⁵

V splošnem so tistega dne skoraj vsi pokopali "intrige", da naj bi Korošec kot vladni nasprotnik pripravljaj zasedo. Je pa Stoimirović tistega dne v dnevnik le zapisal, da *"u dnu duše smatramo da je on l'homme dangereux i da kao matori mačor može da drema satima i danima, dok ne izabere trenutak da skoči na očupanu čurku"*.⁷⁶

Korošec je torej na videz zlahka in le za košaro obljub zapustil enega najpomembnejših ministrskih položajev. Znašel se je na politični čistini, kar mu sicer ni bilo tuje, toda gotovo je vedel, da so z njegovim odhodom stranka, njen monopol v Dravski banovini, njen položaj v Beogradu in ne nazadnje njegova politična usoda izpostavljeni novemu tveganju. Časi pa so bili napeti, vsevrstne notranje in zunanjepolitične kalkulacije so mešale še tako bistre politične glave.

Padec Stojadinovića

V naslednjih dveh tednih se ni zgodilo "absolutno nič", je zapisal Stojadinović.⁷⁷ Za naivnega politika ga nikakor ne bi mogli razglasiti; nasprotno, politični položaj je zares zgledal kratkoročno predvidljivo. In prav zato je bilo dogajanje v petek, 3. februarja 1939, za predsednika vlade, opazovalce in javnost toliko bolj presenetljivo, neverjetno in šokantno. Celo češkoslovaški poslanik je diplomatsko poročilo začel v dramatičnem slogu: "Ko je bila v petek, 3. februarja t. l. sklicana seja verifikacijskega odbora, si nihče ni mislil, da bo njen konec tudi konec življenja vlade dosedanjega ministrskega predsednika in zunanjega ministra dr. Milana Stojadinovića."⁷⁸

Redna verifikacijska seja skupščine, kjer so preverjali polnomočja izvoljenih poslancev, je bila tisti petek nenavadno živahna. Predsednik vlade je bil tarča ostrih kritik, a mu niso segle pod debelo kožo. Poslušal je mirno, s samozavestnim nasmehom na obrazu, ki je deloval kot posmeh "starikavi opoziciji z že

⁷⁵ "Nagovor novega predsednika", *Slovenec*, 17. 1. 1939, št. 13, str. 2.

⁷⁶ Stoimirović, *Dnevnik*, str. 230: "Na dnu naše duše mislimo, da je *l'homme dangereux* in da lahko kot star mačkon drema ure in dneve, dokler se ne odloči za trenutek, da skoči na oskubljenega purana."

⁷⁷ Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, str. 523.

⁷⁸ AMZV, Politické zprávy – Jugoslávie – Bělehrad, 5. 2. 1939.

VYSLANECTVÍ
REPUBLIKY ČESKOSLOVENSKÉ
V BĚLHRADE.

Číslo jedn. 119/dův. r. 193 9. Bělehrad, dne 6. února 1939.

Přílohy

Zpráva periodická číslo

ze doby 193 **Důvěrné!**

Zpráva běžná číslo

K čís. jedn.

Referent: J. L. / Sch.

Ministerstvu zahraničních věcí

V P R Á Z D .

Když v pátek, dne 3. února t. r. zahájována byla v jugoslávské skupštině schůze verifikačního výboru, nikdo netušil, že její zakončení bude i zakončením života vlády dosavadního ministerského předsedy a ministra zahraničních věcí dr. Milana Stojadinoviće. Její průběh byl živý, místy i dramatický. Stojadinovići bylo výslednictví mnohou nepřijemnou invectivou a ostrou kritikou. Poelouchal však vše s předstíraným klidem a obvyklý úsměv, který v podstatě vzato býval mnohdy výměchem ve tvar "přestárlych oposičnicků, jejichž zuby již dávno vypadaly", jak říkával starým vůdcům opozice, byl jen odpovědí na nejprudší útoky. Jen se zakabonil a sklonil níže obličej, když dolétla k němu nějaká střela většního kalibru. Byl si příliš jist, že ho žádná nemůže zasáhnouti.

Poročilo českoslovaškega poslanika v Beogradu praškemu zunanjemu ministrstvu o padcu Stojadinovićeve vlade (AMZV, Politické zprávy – Jugoslávie – Bělehrad, 5. 2. 1939)

zdvaj izpadlimi zobmi". Videti je bil prepričano in prepričljivo.⁷⁹ Po zaključku debate je sledila prisega poslancev, nato je bila seja prekinjena. Ura je bila že osem in petnajst minut zvečer.⁸⁰ Naslednji dan naj bi volili novo parlamentarno vodstvo, zato se je vodstvo JRZ – Stojadinović, Korošec in Spaho še isti večer sestalo v prostorih predsednika vlade v skupščini in prediskutiralo predlog za novega predsednika. Korektno in v "prijateljskem duhu" so se naposled strinjali s Stevanom Čirićem. Ob devetih so se razšli, Stojadinović se je odpravil v svojo vilo in se s tajnico lotil vladnega dela. Utrujen je diktiral dopise šefom oddelkov. Dan je šel h koncu ... ko se je naenkrat okrog polnoči oglasil zvonec na vratih. Žandar v službi ministra Kreka je prinesel zaprto kuverto "*hitne prirode*". Premier je le utrujeno zavzdihnil in rekel tajnici: "*Opet nešto pop ocenjuje!*" Odložil jo je, mirno končal delo in šele nato odprl. Podpisanih je bilo pet ministrov – Mehmed Spaho, Miha Krek, Đafer Kulenović, Franc Snaj in Dragiša Cvetković, sporočali pa so mu, da odstopajo s položajev.

"*Sve sam mogao te večeri očekivati samo ne ostavku ministra i to na jednom pitanju, koje u Vladi uopšte nije tretirano,*" je resignirano priznal v spominih.⁸¹

Peterica ministrov je v krajšem dopisu namreč ugotavljala, da je debata v parlamentu pokazala, da so znotraj vlade različna stališča glede sporazuma s Hrvati. Sami so bili mnenja, da je iz več razlogov, tudi "*krupnih državnih razloga*", nujno pristopiti k reševanju tega problema in ker vlada v aktualni sestavi predstavlja "prepreko" na tej poti, niso videli druge rešitve kot demisijo. Razlog, četudi v bistvu in globini močan, se je tisti trenutek zdel banalen in prozoren. V kuverti bi lahko pisalo karkoli, ključno je bilo, da je naglo odšlo kar pet ministrov. Naslednji dan po deseti je bil Stojadinović že v avdienci pri knezu Pavlu, ki je skorajda brez besed sprejel odstop celotnega kabineta.⁸²

Zdelo se je skoraj neverjetno, mnogi so bili osupli. Štirideset dni po odhodu Korošca iz vlade in "razčiščenju odnosov" je naglo odpadel dovčerajšnji "vodja". Mandat za sestavo nov vlade je brez običajnih konzultacij dobil eden od "zarotniških ministrov" – Dragiša Cvetković. "*Noge mi se odsekoše,*" je v svoj dnevnik zapisal Stoimirović.⁸³ "*Ko ovom ciganinu dade mandat?!*" naj bi vzkliknil Vojin Đuričić, bančnik in kasnejši finančni minister.⁸⁴ Začudeno so pogledovali tudi v Rimu in Berlinu.⁸⁵

⁷⁹ Prav tam.

⁸⁰ *Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije*, II. Prethodni sastanak, 3. 2. 1939; dosegljivo na: www.sistory.si/cdn/publikacije/3001-4000/3773/5%20III%20PRETHODNI%20SASTANAK%20-%203%20FEBRUARA%201939%20GODNE.pdf, pridobljeno: 1. 6. 2021.

⁸¹ Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, str. 521–522: "Tisti večer sem lahko pričakova kar koli, samo ne odstopa ministrov, in to na nekem vprašanju, ki ga Vlada sploh ni obravnavala."

⁸² Prav tam, str. 522: "velikih državnih razlogov".

⁸³ Stoimirović, *Dnevnik*, str. 237.

⁸⁴ Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, str. 524: "Noge so mi bile odrezane. Kdo je temu ciganu dal mandat?"

⁸⁵ *Akten zur deutschen auswärtigen Politik : 1918–1945*; aus dem Archiv des Auswärtigen Amtes; D,5; dosegljivo na: digi20.digitale-sammlungen.de, pridobljeno: 1. 6. 2021.

Presenečenje je bilo popolno in skorajda se je zdelo, da je bilo dogajanje spontano, čeprav je vsem opazovalcem političnega življenja bilo bržkone jasno, da je bil padec vlade kakor vselej dotlej v jugoslovanski kraljevini pripravljen vnaprej. Nekdo ga je moral zrežirati, poiskati akterje in ne nazadnje naslednike. V časih krize so cvetele teorije zarote,⁸⁶ ki se jih bomo izognili (čeprav mnoge vztrajajo do današnjih dni) in pozornost posvetili Antonu Korošču.

Zapisi bolje poučenih akterjev tedanjega časa so enotno uprli prst v nekdanjega notranjega ministra in ga razglasili za povzročitelja Stojadinovićevega padca. "*Stojadinovića je Korošec oborio, i to definitivno, i to na pleča,*" je bil jasen Stoimirović.⁸⁷ "Nobenega dvoma ni, za padcem Stojadinovićeve vlade stoji Anton Korošec," je pribil referent češkoslovaškega poslaništva v Beogradu.⁸⁸ Ko je kasneje postal ravno Korošec ključni človek nove vlade (govorili so o Cvetković-Korošcevi ali samo o Korošcevi vlad),⁸⁹ je bila mnogim to še zadnja in glavna potrditev njegovega zarotništva. Če je največ pridobil s Stojadinovićevim padcem, je logično bil on tisti, ki ga je strmoglavil in zato je pripravljaj dalj časa nastajajočo zaroto.

Tudi Krošelj pravi, da je knez namestnik svojo zaskrbljenost zaradi neprimerne Stojadinovićeve politike "razodel" dr. Korošču. Vse od te avdiience dalje naj bi Korošec "mirno čakal na primeren trenutek, ki naj bi namestništvu dal priložnost za preučitev političnega položaja in za spremembo vladne garniture."⁹⁰

Kaj še vemo in kaj lahko sklepamo?

Po padcu Stojadinovićeve vlade se je po Ljubljani šušljalo, da je Korošec "rešitelj demokracije", popularnost mu je zrasla in vsak spreten politik bi ravnal kot on. V naslednjih dneh so iz njegovih krogov lansirali razlago, da je 22. decembra zapustil vladu zato, da bi "imel proste roke" in pripravil akcijo strmoglavljenja. "V državi, kjer je pomembno poznavanje domiselne politične igre, je dr. Korošec le pridobil in je danes /.../ politična osebnost, v čigar rokah se nahaja velik del notranjepolitičnega dogajanja." Češkoslovaški poslanik je celo pisal, da naj bi 3. februarja skušal Stojadinovića odvrniti od njegovih "totalitarističnih načrtov", a je bilo zaman.⁹¹ Sledila je nujna akcija...

⁸⁶ Sarasin, "Was ist falsch an #Verschwörungstheorien?"

⁸⁷ Stoimirović, *Dnevnik*, str. 237: "Stojadinovića je zrušil Korošec, in to definitivno, in to na pleča."

⁸⁸ AMZV, Politické zprávy – Jugoslávie – Bělehrad, 25. 2. 1939.

⁸⁹ Stoimirović, *Dnevnik*, str. 242, 245.

⁹⁰ Krošelj, "Dr. Korošec in Hrvati", str. 99.

⁹¹ AMZV, Politické zprávy – Jugoslávie – Bělehrad, 25. 2. 1939.

Ključna dejanje se je zgodilo 3. februarja 1939 med deveto zvečer in polnočjo, ko so v skupščini ugasnile luči. Stojadinović je doma diktiral tajnici, Korošec se je odpravil v teater ogledat Carmen, kjer je v vlogi Micaele nastopala njemu ljuba šestindvajsetletna slovenska sopranistka Anita Meze. Še pred koncem predstave, med drugim dejanjem, je zapustil temno ložo in odbrzel v svoje beograjsko stanovanje na ulici kralja Milutina 51, kjer ga je že čakala četverica ministrov; Krek, Spaho, Kulenović in Cvetković. Stojadinović piše, da je celotno akcijo naglo sprožil knez Pavle in da je bilo med prisotnimi precej negotovosti in nerveze. Zaskrbljeni Krek naj bi pred podpisom oklevajoče spraševal, kaj bo, če bo Stojadinović sprejel ostavke, jih nato preprosto aretiral in knezu nesel listo novih imen. Korošec naj bi mu jezno zabrusil, da podpiše, kar bo, pa bo.⁹² Češkoslovaško poslaništvo je poročalo, da je Korošec ministrsko četverico celo zaklenil v svoje domovanje in jih izpustil šele naslednji dan, ko se je prepričal, da se je Stojadinović odpravil v avdienco v Beli dvor.⁹³ Negotovost in strah sta hodila ramo ob rami z visokim tveganjem.

Vsa dejstva, zložena drugo ob drugo, napeljujejo k sklepu, da je bila celotna akcija nagla. Podrobnega načrta očitno ni bilo izdelanega. Povod za ravnanje ministrov, ki bi ga naj spisal Krek, ni bil posebej prepričljiv, manever z odstopom ministrov pa star in neizviren. Izbrana četverica (izvzemši Korošca, ki pa je tako bil na mestu šefa senata) je bila očitno zaskrbljena, knez Pavle v avdijenci naslednje jutro molčeč, Stojadinović pa o vsem neveden, ravno tako kot vsi opazovalci, diplomati in drugi akterji, katerih sledove lahko zasledujemo v virih.

V tej luči je še posebej nenavadna usoda Milana Ačimovića, ki je z mesta Upravnika grada Beograda, z vplivnega in strahospoštovanje zbujačega mesta prvega policista v državi, odšel "kot nevesta" brezglavo za tri tedne v vladu na notranje ministrstvo.⁹⁴ Očitno tudi človek z vrha obveščevalne mreže ni vedel ničesar o zaroti proti premierju. A lahko torej upravičeno sklepamo, da se je dolgo pripravljala in vključevala vse tiste, ki so naposled v njej nastopali? Ali pa je celotno dogajanje usmerjal premislek kneza Pavla, vpet v kompleks zapletenih zunanje in notranjepolitičnih razmer, sama zarota pa je bila rezultat hitre improvizacije tistega februarskega večera?

Anton Korošec je v obeh možnih primerih kalkuliral, a njegov politični instinkt in izkušnje so ga utrjevali v prepričanju, da ni nič gotovo. Vedel je, da politika ni šah. Ko potegneš potezo in čakaš, ni nujno, da jo bo potegnil tudi politični nasprotnik. Figure se ravno tako ne gibljejo po vnaprej predvidljivih poljih. Prav mogoče je bilo, da bi na mestu predsednika senata ostal dlje časa in prav mogoče je, da si je prav zato zagotovil zase to mesto. Navkljub prepričanju,

⁹² Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, str. 526, 541.

⁹³ AMZV, Politické zprávy – Jugoslávie – Bělehrad, 5. 2. 1939.

⁹⁴ Stoimirović, *Dnevnik*, str. 237.

da je mesto sinekura, penzija, to ni povsem držalo. Predsednik senata je bil formalni svetovalec kneza, imel je imuniteto, več kot spodobno plačo... ob svojih ljudeh v vladi in na položajih doma se zanj reči niso bistveno spremenile. Skrbel ga je lahko le omejen dostop do politično občutljivih informacij in zmanjšanj vpliv, povezan z obvladovanjem notranjega ministrstva. Za časa ministროvanja so ga policijski in vojaški obveščevalci, bani in sreski načelniki redno oskrbovali z zaupnimi poročili o stanju na terenu, v zakulisjih... on pa je njim posredoval usmeritve. A najbrž lahko domnevamo, da še zmerom drugi človek JRZ, ki je bil tri leta notranji minister, ni ostal brez njemu ljubega obveščevalnega čtiva in povsem brez vpliva.

Po drugi strani pa je odhod v senat res lahko bil del vnaprej pripravljene- ga načrta, ki bi uspal nasprotnika in pomiril strasti. Ne nazadnje je Korošec že ob volitvah iskal stik z opozicijo, vrnil se je zmagoslavno kot veliki politik, vmes se je v Grčiji sestajal s kraljevo družino... mnogi so sklepali, da je le čakal na pravi trenutek. A slednje so le domneve. Ko je odhajal iz vlade, je morda (tega z gotovostjo ne vemo) imel neka zagotovila kneza Pavla, kaj več pa ne. V daljšem pogovoru s Stoimirovičem konec maja 1939 je dejal, da se mu je ob odhodu iz vlade dvignil sladkor. "Mnogo me je jeo moj pad," je potožil in dodal, da redno prejema insulin.⁹⁵ Na tej podlagi lahko kvečjemu sklepamo, da je z njim manipuliral knez Pavle; strinjal se je z njegovo odstavitvijo in si tako zagotovil podporo ob napadu na Stojadinovića.

Teza o zarotniškem delovanju Antona Korošca, ki bi se naj začelo že decembra 1938 (ali prej), ne vzdrži. Zdi se, da je Korošec odšel na varno in zanesljivo mesto v senat, kjer je čakal na nadaljnje zaplete. V rokah je imel solidne karte, možnosti je bilo več; lahko bi nekako nadaljeval s Stojadinovičem (še zmerom je bil del JRZ, kratkoročno se to sicer zdi neverjetno, a že leto kasneje bi bilo veliko bolj mogoče), lahko bi v dogovoru s knezom Pavlom sodeloval v novi kombinaciji, lahko bi čakal na drug nepredvidljiv zaplet.

Motivi, ki so vodili Korošca, ravno tako niso bili istovetni z knezovimi. Med vsemi tezami o vzrokih Stojadinovičevega padca ni najti takih, ki bi posebej skrbeli vrh SLS. Gotovo lahko najprej izločimo strah pred Stojadinovičevim führerjevstvom. Korošec se je še kako zavedal, da ga srbski politik v Dravski banovini nikakor ne more ogroziti. Po njegovem v Jugoslaviji ni bilo "elementov za fašizem", ker preprosto ni bilo mogoče najti enega "vodje", ki bi "konveniral" Srbom, Hrvatom, Slovencem in Muslimanom.⁹⁶ Če ga je kaj skrbelo, je bila to prevelika moč predsednika vlade pri kroni oz. namestništvu (ali celo brez nje!); moč, ki bi ošibila njegov položaj. Skrb za hitro rešitev hrvaškega vprašanja

⁹⁵ Stoimirovič, *Dnevnik*, str. 283: "Moj padec me je zelo žrl."

⁹⁶ Stoimirovič, *Dnevnik*, str. 206.

Knez Pavle pri Adolfu Hitlerju (www.27mart.com)

se po drugi strani zdi verjetnejši motiv, saj se je "oče Jugoslavije" nadvse zavedal potrebe po notranjepolitični stabilnosti države. Toda kot je prepričljivo dokazal Andrej Rahten, je Korošca pri projektih ustavne in upravne reorganizacije države poleg utrjevanja Jugoslavije vodila predvsem želja zagotoviti ustrezen

položaj za Slovence.⁹⁷ Kako doseči slednjega, je sodilo v "umetnost možnega" vseh dvajset let prve jugoslovanske države, decembra 1938 ni mogel Korošec prejeti nikakršnih jamstev, da bo ob rešitvi hrvaškega vprašanja rešeno tudi vprašanje slovenske avtonomije.

Zunanjepolitični vidiki, ki bi morebiti vodili Korošča, tudi niso očitni. Ves čas se je zavzemal za stabilno zunanjepolitično okolje, tik pred odhodom iz vlade je jasno rekel, da je naša politika "koketiranje s celim svetom".⁹⁸ Vedel je, da je treba graditi odnose z Nemčijo. Kasneje, do svoje smrti decembra 1940, je ne nazadnje sam vodil izrazito proosno politiko; prepričan, da bo treba računati z dolgoročno prevlado Tretjega rajha in temu prilagoditi svoje ravnanje.⁹⁹

Politika kneza Pavla je bila drugačna.¹⁰⁰ Po zlomu kraljeve Jugoslavije je iz švicarskega Montreuxa kneginji Heleni v daljšem pismu v angleščini pojasnil vse okoliščine dogodkov iz zadnjih mesecev države. Med drugim je omenil, da si je med srečanjem s Hitlerjem malo pred okupacijo v pogovoru o pristopu k trojnemu paktu še naprej prizadeval za svojo politiko zbližanja Berlina in Londona: *"I don't believe that there is another possibility of having peace in Europe except through an anglo-german understanding."* Hitler ga je nato v daljšem monologu zavrnil, medtem pa je v prostor vkorakal Ribbentrop in pripomnil: *"England must first be beaten, then perhaps kriegem Wir noch was der Prinz wünscht."*¹⁰¹

Stojadinovića so Nemci imeli raje, veljal je za zaželenega partnerja. *"Die Abdankung Stojadinowitsch' habe im übrigen in Deutschland völlig überrascht,"* so pisali nemški diplomati.

*Jetzt versuche man, Stojadinowitsch in den Achsenländern schlecht zu machen und ihm allerhand Dinge nachzusagen, die wahrscheinlich nicht zutreffen. Er sei jedoch auf jeden Fall ein klarer Kopf gewesen, für Italien und Deutschland ein besserer Partner als sein jetziger, völlig unbedeutender Nachfolger.*¹⁰²

⁹⁷ Andrej Rahten, "Račun brez Korošča? Dileme očeta Jugoslavije ob ustanovitvi Banovine Hrvaške", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 3 (2018), str. 845–881, zlasti str. 859–865. O sporazumu in ozadjih prim. Dejan Đokić, *Elusive Compromise. A History of Interwar Yugoslavia* (Columbia University Press, 2007), 5. poglavje.

⁹⁸ Stoimirović, *Dnevnik*, str. 206.

⁹⁹ Bojan Godeša, *Čas odločitev. Katoliški tabor in začetek okupacije* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2011).

¹⁰⁰ Več mdr. v Boban, *Maček i politika HSS*, str. 464–473.

¹⁰¹ AJ 797, Zbirka kneza Pavla, pismo kneginji Heleni (Jeleni): "Ne verjamem, da obstaja druga možnost za mir v Evropi, razen na podlagi angleško-nemškega dogovora."; "Anglijo je treba najprej premagati, potem mogoče dobimo še, kar si princ želi."

¹⁰² *Akten zur deutschen auswärtigen Politik : 1918–1945*; aus dem Archiv des Auswärtigen Amtes; D,5; dosegljivo na: digi20.digitale-sammlungen.de, pridobljeno: 1. 6. 2021: "Mimogrede, Stojadinovićeve abdikacija je bila v Nemčiji popolno presenečenje. Zdaj skušajo Stojadinovića očrtniti v državah osi in mu očitati vse mogoče stvari, ki verjetno ne držijo. Vsekakor je bil bistre glave, boljši partner za Italijo in Nemčijo kot njegov sedanji, povsem nepomemben naslednik."

5./

MONTREUX-PALACE

TÉLÉGRAMMES
MONTREUX-PALACE
TÉL. 6 32 31

MONTREUX
SUISE

to give them an answer to their request. I spent the whole remaining time trying to persuade both Maček & Kulovec to change their minds & the Prime Minister was on my side but all my efforts were in vain. I was therefore faced by the following problem: either to sign the pact, or to lose Croats & Slovenes whom I had reconciled, thus splitting the Country of which I was, so to speak, the Trustee for my King. To show you how difficult my personal position was I will relate an incident which happened

Pismo kneza Pavla kneginji Heleni o zadnjih mesecih pred okupacijo (AJ 797, Zbirka kneza Pavla)

O pomenu osebnih razlogov, maščevalnosti, ljubezenskih afer in finančnih špekulacij, ki bi vplivale na stališče Korošca in SLS, ni zaslediti kakšnih sledov v virih (za razliko od Stojadinovića, kjer najdemo omembe domnevne afere s kneginjo Olgo, ocene, da je bil "ženskar", kar naj bi npr. italijanska diplomacija spretno izkoriščala, pa številne korupcijske afere ipd.). V boju ključnih poli-

tičnih akterjev v državi, kneza Pavla in Milana Stojadinovića, se je torej Anton Korošec v pravem trenutku spretno prilagodil knezu in močnega predsednika vlade strmoglavil. Presodil je, da je pregovorno šibek in odtujen Pavle vendarle močnejši¹⁰³ in da ne nazadnje nadomešča krono, ki ji je zvesta vojska.

Zaključek

Zavesa zarotništva, kompleksnosti in vseh mogočih teorij, ki so prevevale Stojadinovićevo padec, še danes zagrinja dogajanje, padli kontroverzni premier pa vznemirja politični prostor. Še vedno (ali znova) je prisoten politični akter v Srbiji; aktualna predsednica vlade Ana Brnabić je v okviru uradnega obiska Argentine (sicer v prostem času) položila venec na njegov grob, predsednik Aleksandar Vučić je svetoval zgledovanje po Stojadinovićevo kampanji iz leta 1938. Skorajda v času pisanja te razprave se ga je spomnil hrvaški predsednik Zoran Milanović, saj je predsedniku hrvaške vlade Andreju Plenkoviću zabrusil, da je "vojvoda iz Čačka". Vse Stojadinovićeve omembe so izzvale ostre reakcije, v Srbiji celo revolt protifašističnih organizacij.¹⁰⁴ Stojadinovićevo lik še "živi", ravno tako špekulacije o njem, kar pritrjuje oceni o dolgoživosti zakulisnih teorij.

Anton Korošec je v Sloveniji v bistveno večji meri pozabljen. Po raziskavah Slovensko javno mnenje ga večina ljudi ne pozna, njegov spomenik in spominska soba sta le v njegovem rojstnem kraju Sv. Jurij ob Ščavnici v Slovenskih Goricah. Danes več ne razvema političnih duhov, pri tistih, ki ga poznajo, velja bodisi za branilca slovenskih interesov bodisi za brutalnega real-politika, ki se je na koncu povsem podredil nacistični politiki. Ob vsem tem pa v historiografiji prevladuje tudi ocena, da je bil Korošec sposoben, spreten in taktično podkovan politik; mojster političnega preživetja. Četudi je bil politično izrazito v ospredju, je obenem znal biti v ozadju, se umakniti in znova vrniti. Dogajanje ob padcu vlade februarja 1939 potrjuje prav to; pokaže Korošca kot visokega politika, blizu knezu Pavlu, ki čaka in deluje v ozadju.

Korošec je nedvomno odigral eno ključnih operativnih vlog pri strmoglavljenju vlade Milana Stojadinovića, vendar ni bil njen osrednji protagonist. V prepletu zunanjepolitičnih in notranjepolitičnih dejavnikov je bil eden od igralcev,

¹⁰³ O položaju kneza Pavla gl. izvrstno razpravo, ki analizira vse aspekte akta o njegovi rehabilitaciji iz leta 2011: Srđan Milošević, "Interpretacija istorije u Rešenju o rehabilitaciji kneza Pavla Karadorđevića", *Zgodovinski časopis* 67, št. 3–4 (2013), str. 450–470.

¹⁰⁴ O analogiji Stojadinović – Vučić gl. ne najbolj prepričljivo razpravo: Dejan Djokić, "Avery Yugoslav paradox? The strange afterlife of interwar democracy (and authoritarianism)", *Journal of Modern European History* 17, št. 1 (2019); dosegljivo na: journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1611894418820247, pridobljeno: 1. 6. 2021.

ki je znal ustrezno odigrati partijo na najvišji ravni. Skopa poročila o njegovi dejavnosti v tistem času lahko zgodovinarja hitro zavedejo k teleološkemu sklepanju in iskanju pretanjenih vzročno-posledičnih razmerij med dogodki od konca leta 1938 (ali še prej) do konca zime 1939. Kdor želi v njem najti načrtovalca taktično smelega načrta spremembe oblasti in političnega kurza ter daljnosežnega utiralca sporazuma s hrvaško opozicijo, to zlahka stori, četudi temu viri in njihova analiza ne pritrjujejo. Korošec se je kot pristni real-politik predvsem uspešno prilagajal politični stvarnosti in z opiranjem na sprotne podatke ter lasten instinkt dosegal to, kar je bilo v konkretnih okoliščinah mogoče in najboljše zanj in za stranko.

Jure Gašparič

ANTON KOROŠEC AND THE DOWNFALL OF THE MILAN STOJADINOVIĆ GOVERNMENT On Conspiracies and Conspirators

SUMMARY

The downfall of Milan Stojadinović and his government in February 1939 is one of the more exciting moments of the Kingdom of Yugoslavia. At that time, there was the fall from power of a controversial leader who, despite many internal political upheavals, had led one of the most stable and, above all, long-lasting governments (from 1935 to 1939). Therefore, the reasons that led to his downfall were already a subject of discussion in the time of his governance, and the interest has not waned since, both in political circles and historiography. The circumstances were undoubtedly complex, and there were many people and countries that could have played a part in his overthrow. In the end, the most sources and explanations point the finger at the duo: the governor prince Pavel Karadordević and the former prime minister Anton Korošec. The former is seen as the agent of the events and the latter as the political mechanic who carried out "The Operation Stojadinović".

This text focuses on Anton Korošec, where the author attempts to show that historical events in all their complexity cannot be convincingly explained

by relying solely on a causal, consequential, and most explanatory factor, which is often based in (unintentional) teleology. The search for answers to the questions like who were the conspirators in the first place, what were the motives that led Korošec to do this, what were the guarantees he had, since when was he involved in the events, especially given that he had to leave the government a few weeks earlier, collide with the often-overlooked fact that in politics things happen when all the forces align. They do not necessarily have to be skillfully planned by anyone. "Many things that are later presented as a brilliant and well-thought-out strategy, or the actors too often proclaim them as such, in fact, owe a debt of gratitude to coincidence or even to luck, and less to the supposed genius of the actors." Historians often overlook purely human and personal factors. We look for analytically rational reasons, forgetting that sometimes people do something just because they want to satisfy an inner desire because they see a momentary benefit because they have been talked into something, because they are afraid and insecure or because they harbor personal resentments.

The analysis of Korošec's role shows that he undoubtedly played one of the critical operational roles in the overthrow of Milan Stojadinović, but he was not the main protagonist. In its final phase, he only took part in the conspiracy against the prime minister at the end. Before that, he had been in a state of uncertainty, and the fact that he abruptly left the government in December 1938 was surprising and painful for him. He may have counted on Stojadinović's end, but not by leaving the government a short time before. He could have continued to coexist with Stojadinović. He was accused of being a conjunctural Yugoslav, but in reality, he was a conjunctural coalition partner. He wanted to be a part of the government, and he wanted to control Slovenia, with or without Stojadinović. His role was not part of the great game but the result of skillful political improvisation.

In the interplay of foreign and domestic political factors, he was one of the players who knew how to play the highest level. The scant accounts of his activities at that time can quickly mislead a historian into drawing erroneous conclusions and finding subtle cause-and-effect relationships between the events of late 1938 (or even earlier) and the end of the winter of 1939. Anyone who wants to find in him the designer of a tactically bold plan to change the government and the political course, and the far-reaching designer of an agreement with the Croatian opposition, can easily do so, even if the sources and their analysis do not bear this out. Above all, Korošec, as the genuine realist politician, successfully adapted to political reality and, relying on current information and his instinct, achieved what was possible and the best for him and his party in the specific circumstances.

A detailed analysis of the motives that dictated Stojadinović's downfall, which historiography attributes to prince Pavel (fear of the führer, the Croatian

question per se, foreign policy reasons), is not identical with Korošec's possible motives. There is no trace in the sources of the importance of personal reasons, vindictiveness, love affairs and financial speculation that would influence the position of Korošec and Slovene People's Party (unlike Stojadinović, where we find references to an alleged affair with princess Olga, the prediction that he was a "womanizer", which, for example, was skillfully exploited by Italian diplomacy, several corruption affairs, etc.).

VIRI IN LITERATURA

AJ 37 – Arhiv Jugoslavije, Zbirka Milana Stojadinovića.

AJ 797 – Arhiv Jugoslavije, Zbirka kneza Pavla.

AMZV – Archiv Ministerstva zahraničních věcí, Politické zprávy – Jugoslávie – Bělčhrad.

ÖStA – Österreichisches Staatsarchiv, Neues Politisches Archiv 1918–1938.

Akten zur deutschen auswärtigen Politik : 1918–1945; aus dem Archiv des Auswärtigen Amtes; D,5; dosegljivo na: digi20.digitale-sammlungen.de, pridobljeno: 1. 6. 2021.

IFZ – Institut für Zeitgeschichte München, Archiv, ZS 1064, Viktor von Heeren; dosegljivo na: www.ifz-muenchen.de/archiv/zs/zs-1064.pdf, pridobljeno: 1. 6. 2021.

HC Hansard. The official report of all Parliamentary debates, Haus of Commons; dosegljivo na: hansard.parliament.uk/, pridobljeno: 1. 6. 2021.

Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, II. Prethodni sastanak, 3. 2. 1939; dosegljivo na: www.sistory.si/cdn/publikacije/3001-4000/3773/5%20III%20PRETHODNI%20SASTANAK%20-%203%20FEBRUARA%201939%20GODNE.pdf, pridobljeno: 1. 6. 2021.

27. *mart*; dosegljivo na: www.27mart.com/images/File/Novo%20-%20UDBA%20o%20Milanu%20Stojadinovicu%20-%20II%20deo_lat.pdf in www.27mart.com/images/File/Novo%20-%20UDBA%20o%20Milanu%20Stojadinovicu%20-%20lat.pdf, pridobljeno: 1. 6. 2021.

Božović, Ivana, "V tujini: Pisma dr. Mihe Kreka knezu Pavlu Karađorđeviću, 1946–1952", *Prispevki za novejšo zgodovino* 54, št. 1 (2014), str. 303–323.

Cvetković, Dragiša in Časlav Nikitović, *Dokumenti o Jugoslaviji. Sovjeti, Britanija i Jugoslavija 1940–1941*, 10. zvezek (Paris, 1958).

Slovenec – Ljubljana, letniki 1935–1939.

Zajednica – Beograd, letnik 1937.

.....

Biber, Dušan, "O padu Stojadinovićeve vlade", v: *Istorija XX. Veka. Zbornik radova VIII* (Beograd, 1966), str. 5–71.

Biber, Dušan, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji: 1933–1941* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1966).

- Boban, Ljubo**, *Maček i politika HSS 1928–1941. Iz povijesti brvatskog pitanja* (Zagreb: Liber, 1974).
- Deák, Ladislav**, *Viedenská arbitráž – "Mnichov pre Slovensko"* (Bratislava: Nadácia Korene, 1998).
- Djokić, Dejan**, "A very Yugoslav paradox? The strange afterlife of interwar democracy (and authoritarianism)", *Journal of Modern European History* 17, št. 1 (2019); dosegljivo na: journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1611894418820247, pridobljeno: 1. 6. 2021.
- Đokić, Dejan**, *Elusive Compromise. A History of Interwar Yugoslavia* (Columbia University Press, 2007).
- Fischer, Joschka**, *Rdeče-zelena leta. Prelomni dogodki od vojne na Kosovu do 11. septembra* (Radovljica: Didakta, 2011).
- Gašparič, Jure**, *Izza parlamenta. Zakulisje jugoslovanske skupščine* (Ljubljana: Modrijan, 2015).
- Godeša, Bojan**, *Čas odločitev. Katoliški tabor in začetek okupacije* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2011).
- Hitler, Adolf**, *Mein Kampf. Eine kritische Edition*, herausgegeben von Christian Hartmann, Thomas Vordermayer, Othmar Plöckinger, Roman Töppel, unter Mitarbeit von Pascal Trees, Angelika Reizle, Martina Seewald-Mooser (München–Berlin: Institut für Zeitgeschichte, 2016).
- Hoptner, Jacob B.**, *Jugoslavija u krizi 1934–1941* (Rijeka: Otokar Keršovani, 1972).
- Jovanović Stoimirović, Milan**, *Dnevnik 1936–1941* (Novi Sad: Matica Srpska, 2000).
- Kaj je vlada dala delavstvu* (Ljubljana: Banovinsko tajništvo JRZ v Ljubljani, 1938).
- Kamberović, Husnija**, *Mehmed Spaho (1883–1939): Politička biografija* (Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 2009).
- Krizman, Bogdan**, "Predgovor", v: Hoptner, Jacob B., *Jugoslavija u krizi 1934–1941* (Rijeka: Otokar Keršovani, 1972), str. 34.
- Krošel, Joško**, "Dr. Korošec in Hrvati", v: *Zbornik Koledar svobodne Slovenije* 1961 (Buenos Aires, 1961), str. 87–103.
- Milošević, Srdan**, "Interpretacija istorije u Rešenju o rehabilitaciji kneza Pavla Karađorđevića", *Zgodovinski časopis* 67, št. 3–4 (2013), str. 450–470.
- Mithans, Gašper**, *Jugoslovanski konkordat : pacem in discordia ali jugoslovanski "kulturkampf"* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2017).
- Prooijen, Jan-Willem van in Karen M. Douglas**, "Conspiracy Theories as Part of History: The Role of Societal Crisis Situations", *Memory Studies* 10, št. 3 (July 2017), str. 323–33; dosegljivo na: doi.org/10.1177/1750698017701615, pridobljeno: 1. 6. 2021.
- Radojević, Mira**, *Udružena opozicija (1935–1939)* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1994).

-
- Rahten, Andrej**, "Račun brez Korošca? Dileme očeta Jugoslavije ob ustanovitvi Banovine Hrvaške", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 3 (2018), str. 845–881.
- Ribar, Ivan**, *Politički zapisi III* (Beograd: Prosveta, 1951).
- Sarasin, Philipp**, "Was ist falsch an #Verschwörungstheorien?" *Geschichte der Gegenwart*, 5. 3. 2017; dosegljivo na: geschichtedergegenwart.ch/was-ist-falsch-an-verschwörungstheorien/, pridobljeno: 1. 6. 2021.
- Simić, Bojan**, "Poseta grofa Čana Jugoslaviji u januaru 1939. i pad Milana Stojadinovića", *Arhiv*, št. 1–2 (2018), str. 67–78.
- Stojadinović, Milan M.**, *Ni rat ni pakt. Jugoslavija između dva rata* (Rijeka: Otokar Keršovani, 1970).
- Stojkov, Todor**, *Vlada Milana Stojadinovića (1935–1937)* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1985).

DOI 10.32874/SHS.2021-12
1.01 Izvirni znanstveni članek

Anton Korošec in slovenska manjšina na Primorskem med obema vojnama

Egon Pelikan

Dr., redni profesor
ZRS Koper, Inštitut za zgodovinske študije
Garibaldijeva 1, SI-6000 Koper, Slovenija
e-pošta: egon.pelikan@zrs-kp.si

Izvleček:

V prispevku avtor predstavlja vlogo in pomen, ki ju je v času med obema vojnama pri ohranjanju nacionalne zavesti slovenske in hrvaške manjšine v Julijski krajini imel dr. Anton Korošec. Na podlagi gradiva iz arhiva Engelberta Besednjaka avtor prikazuje organizirano delovanje Tajne krščanskosocialne organizacije in delovanje slovenske primorske duhovščine v času med obema vojnama. Ključno vlogo pri politični in še posebej materialni podpori slovenski manjšini je igral Anton Korošec, ki je srbel za kontinuirano financiranje antifašističnih in narodnoobrambnih pobud Tajne krščanskosocialne organizacije in slovenske primorske duhovščine. Pri tem je sodeloval z Engelbertom Besednjakom in drugimi predstavniki primorskih Slovencev.

Ključne besede:

Anton Korošec, Kraljevina Jugoslavija, Primorska, slovenska manjšina, Julijska krajina, Engelbert Besednjak

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije

Maribor, letnik 21 (2021), št. 2, str. 399–434, 86 cit., 4 slike

Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Medvojni primorski politik Engelbert Besednjak je v enem od poročil Tajne krščanskosocialne organizacije na neimenovano instanco v Beograd leta 1932 o slovenski manjšini pod fašizmom zapisal¹:

Sam sem se spočetka bal, da bo med našim narodom zavladala večja depresija, a sem bil prijetno presenečen, saj se v tem pogledu ni nič spremenilo. Nasprotno sem opazil, da se je odpor fašističnemu pritisku še okrepil. Ta naravni odpor bo trajal, če le Jugoslavija ne preneha skrbeti za svoje zaslužnjene brate in jim moralno in materialno pomagati in jim tako dokazuje, da za njih skrbi.²

Kraljevina Jugoslavija je dejansko finančno skrbela za slovensko in hrvaško manjšino pod Italijo ves čas med obema vojnama. Ključno vlogo pri beograjskem financiranju manjšine pa je igral prav Anton Korošec.

Prehod pod italijansko zasedbo in pozneje priključitev h Kraljevini Italiji sta zahtevala prilagoditev organiziranja in financiranja mreže slovenskih političnih, kulturnih, zadružnih in prosvetnih skupin (liberalne in katoliške) v Julijski krajini.

Konec dvajsetih let pa je sledila nova prilagoditev, ki je vključevala na eni strani prehod na tajno delovanje in na drugi tudi na tajno financiranje Tajne krščanskosocialne organizacije kot odgovor na fašistične raznarodovalne ukrepe. Korošec je bil, kot rečeno, pri teh prilagoditvah eden ključnih akterjev. S svojim političnim vplivom v Beogradu je vzpostavil sistem financiranja, ki je veljal ne glede na vsakokratno politično strukturo na oblasti v Kraljevini SHS (oziroma Jugoslaviji) in ni prenehal veljati v času njegove internacije. Ob vzpostavitvi sistema pomoči manjšini v Julijski krajini je tako v političnem angažiranju za pomoč kakor tudi v organizaciji financiranja v Julijski krajini sodeloval tudi s siceršnjimi "večnimi" političnimi nasprotniki – slovenskimi liberalci.

Sogovornika je Korošec moral najti pri vsakokratni vladi v Beogradu in – še pomembneje – tudi na dvoru. V Julijski krajini pa je organizatorje tajnega protiraznarodovalnega delovanja našel med primorskimi intelektualci, politiki in kulturnimi delavci, ki so bili zbrani okoli Josipa Wilfana (za liberalni del) in Engelberta Besednjaka (za katoliški del). Leta 1922 je tako npr. reševanje finančnih vprašanj za manjšinske organizacije pod Italijo, v Beogradu na priporočilo Ivana Hribarja, podpiral liberalec Gregor Žerjav, pozneje pa kot predsednik vlade in notranji minister spet dr. Anton Korošec.³

¹ Pričujoči sestavek je nastal na podlagi raziskav v okviru dela programske skupine št. P6-0272: *Sredozemlje in Slovenija*, in projekta št. J6-9356: *Antifašizem v Julijski krajini v transnacionalni perspektivi, 1919–1954*, ki ju financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS).

² Besednjakov arhiv (BA), dok. št. 176.

³ Wilfanov arhiv (WA), fasc. št. 9, Pismo Justa Pertota Josipu Wilfanu z dne 25. oktobra 1931.

Dr. Anton Korošec
(fotografija je v lasti
avtorja)

Do začetka tridesetih let (torej v desetih letih) se namreč obseg finančne podpore manjšini ni zmanjšal, le vse delovanje v Julijski krajini je postalo ilegalno in se je usmerilo predvsem na delovanje duhovščine, ki je ostala zadnji številčnejši intelektualni temelj slovenske manjšine v Julijski krajini. Še leta 1937 Janko Kralj v enem od številnih poročil iz Julijske krajine navaja prednosti Tajne krščanskosocialne organizacije pred liberalno in drugimi narodnoobrambnimi organizacijami. Ob tem razlaga, kako poteka načrtno vzgajanje duhovniškega naraščaja in utemeljuje, zakaj je duhovnik "kot inteligent bolj gotova naložba od laičnih intelektualcev". V dokumentu navaja seznam duhovnikov, "ki jih je naša organizacija poslala na delo v letih 1932–1936 in jih je 43. Ti na 52 krajih

Dr. Engelbert Besednjak (fotografija je v lasti avtorja)

oskrbujejo 65.000 slovenskih in hrvaških vernikov in jih vzgajajo v narodnozavednem duhu."⁴ V poročilu sledi opis in razčlenitev narodnoobrambnega dela duhovnikov. Leta 1936 jih je bilo v Zbor svečenikov sv. Pavla vključenih 276.

⁴ BA, dok. št. 598, Pismo Janka Kralja Engelbertu Besednjaku z dne 3. marca 1937.

Vsi so sodelovali v protirežimskem delu Tajne krščanskosocialne organizacije.⁵

Tako je Korošček ključni človek pri vprašanjih manjšine v Julijski krajini v tridesetih letih postal Engelbert Besednjak, vodja Tajne krščanskosocialne organizacije, ki je nastala konec 20. let z zlitjem bivše (konec dvajsetih let prepovedane) krščanskosocialne stranke in stanovske organizacije duhovščine – Zbora svečnikov sv. Pavla.

Na financiranje političnih organizacij s strani Kraljevine Jugoslavije je opozorila že dr. Milica Kacin Wohinz in pri tem tudi navedla realno oceno celotne višine financiranja – približno 3.000.000 lir letno za obe, tj. za liberalno in za krščanskosocialno organizacijo – in druge pomoči, od podpore za Kongres evropskih narodnosti v Ženevi in na Dunaju, kjer sta delovala Besednjak in Wilfan, ter drugih enkratnih pomoči manjšinskemu tisku v Kraljevini Jugoslaviji ali inštitucijam, kot je bil Manjšinski inštitut Lava Čermelja v Ljubljani, emigrantskim organizacijam itd.⁶ (Za boljšo razvidnost dejanskega obsega tega financiranja velja omeniti, da je npr. učiteljska plača sredi tridesetih let znašala okrog 900 lir mesečno.) Sredstva, ki so prehajala med uporabnike v Julijsko krajino, so razdeljevali preko jugoslovanskega konzulata v Trstu. Razvidno je tudi, da so "Jugoviči" (kot so v korespondenci s šifro imenovali uslužbence jugoslovanskega konzulata v Trstu) sredstva posredovali v lirah.⁷

Mojster politične taktike

Za primorske Slovence med obema vojnama je bila relacija Anton Korošec – Engelbert Besednjak ključna. Sprva je Korošca sicer motila Besednjakova mladostna zagnanost, v tedanjem Koroščevem mnenju o položaju v ustavodajni skupščini pa lahko prepoznamo tudi njegov realizem in spretnost v politični taktiki. Ko se je namreč leta 1920 v SLS, zlasti v njenem levem krilu, močno okrepilo republikansko razpoloženje in je prišlo celo do javnih zahtev po republiki na zbore SLS v Ljubljani, je Korošec to razpoloženje hitro prepoznal kot politično nevarnost. V pismu podnačelniku stranke prof. Bogomilu Remcu je decembra 1920 pisal iz Beograda:

⁵ Velja dodati, da se je primorska duhovščina s tajnim organiziranjem uprla zakonu (sicer fašistične) države. Za tajno združevanje in delovanje je bilo namreč v Italiji že po Zakonu o zaščiti države iz leta 1926 predvideno najmanj od 5 do 10 let zapora. Delovanje slovenske in hrvaške duhovščine znotraj Tajne krščanskosocialne organizacije je nedvomno obsegalo obliko, ki je spadala pod sankcije iz tega zakona.

⁶ Milica Kacin Wohinz, *Prvi antifašizem v Evropi* (Koper, 1990), str. 146.

⁷ Prav tam.

Da ne bo nesporazumevanja, jaz se pod nobenim pogojem ne bom udal pritiskom, da bi moral delati ali glasovati za republiko. Kdo hoče pri nas republiko? Kremžar, Besednjak, Kulovec itd. Danes je za monarhijo v konstituenti nad 200 poslancev. Ostanemo sigurno monarhija. Zato danes zahtevati republiko pomeni, da bo vsak demokratiški lump lahko pljuval na SLS, kakor bo hotel. Če se stranka vda v ta tok, potem seveda ne bodo trpeli Kremžarji, Besednjaki in advokatski koncipienti, trpela bo organizacija katoliške cerkve, trpele bodo naše srednje šolske organizacije, Orli in osebito njegov naraščaj po ljudskih šolah, trpeli bodo naši kmetje po sodnijah, trpeli duhovniki in učitelji.⁸

Komunikacija v Beogradu

Iz gradiva v Besednjakovi zapuščini je razviden tudi zanimiv, specifičen način komuniciranja "z merodajnimi faktorji" na "pristojnih mestih" v Beogradu, kot se je rad izrazil Besednjak. Besednjak se je od Korošca učil političnega delovanja v okolju, ki je bilo precej drugačno od kulture dialoga (ali dopisovanja) npr. v Avstriji, Nemčiji, fašistični Italiji⁹ ali Švici, kjer je Besednjak prav tako redno deloval. Glede politične spretnosti in taktike je imelo pač vsako od omenjenih okolij svoje posebne zahteve. Komuniciranje z "beograjsko politično čaršijo" je zahtevalo posebne spretnosti.¹⁰ V Beogradu namreč nikoli nisi natančno vedel, kdo koga kje nadzira ali špijonira. Kot je o tem zapisal Ruda Jurčec:¹¹

Notranja obveščevalna služba je bila v Jugoslaviji razdeljena na več vej. Najbrž je bila to dediščina stare orientalne miselnosti, ko ni nikdar nič slonelo na zaupanju in so se ljudje istega tabora med seboj nadzirali. /.../ Kralj Aleksander je imel povrh še sam svojo osebno mrežo obveščevalcev. Njihovo pomoč je cenil v toliki meri, da jih je smatral za osebne prijatelje in jih mimo vseh formalnosti sprejemal na dvoru – sicer zakrito – toda imeli so dostop do njega, kadar so hoteli.¹²

⁸ Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Bogomila Remca, zasebno A XLVIII, Pismo dr. Antona Korošca podnačelniku SLS prof. Bogomilu Remcu, nedatirano (verjetno iz decembra 1920).

⁹ Dr. Ivo Juvančič je o škofu Fogarju npr. zapisal, da je bila "njegova odkritost in preprostost njegova nesreča, ko je postal škof pod fašizmom, ko se je ta pobotal z Vatikanom na liniji neke zamotane politike, ki je zahtevala makiavelistično-bizantinsko diplomatsko zvitost" (Ivo Juvančič, "Fašistična ofenziva proti dr. A. Fogarju, škofu v Trstu", *Goriški letnik: zbornik Goriškega muzeja* 3, št. 2 (1976), str. 102).

¹⁰ BA, dok. št. 31, Prepis Besednjakovega zahvalnega pisma zunanjemu ministru Cincar-Markoviču z dne 8. decembra 1940 za enkratno pomoč Katoliškemu tiskovnemu društvu.

¹¹ Ruda Jurčec, *Skozi luči in sence. III. del* (Buenos Aires, 1969), str. 88 (dalje: Jurčec, *Skozi luči in sence. III. del*).

¹² Prav tam, str. 99.

Tudi Engelbert Besednjak je smel na dvor h kralju v avdienco brez posebne procedure. Kmalu po tem, ko je Besednjak leta 1931 emigriral iz Kraljevine Italije, se je zgasil na več sprejemih pri kralju Aleksandru.¹³ Iz Besednjakovih poročil je razvidno, da je za kralja opravljal vrsto tajnih poslov. Tako Korošcu kot Besednjaku je vpliv v Beogradu omogočalo poznavanje tamkajšnjih razmer, mentalitete in vsakdanjega življenja. Besednjak in Korošec sta kmalu postala tudi velika prijatelja, kar ni ušlo italijanski tajni službi. V njenem poročilu iz Beograda v Rim še leta 1940 beremo: "Sporočamo, da je dr. Engelbert Besednjak še vedno nastanjen v Beogradu/Vlajkovičeva ulica, kjer prebiva v petsobnem stanovanju. Tam ga je prej pogosto obiskoval pokojni dr. Korošec, ki je bil tudi njegova poročna priča".¹⁴

Vse do Koroščeve smrti decembra 1940 je bil tudi Besednjak redno na obiskih in večerjah pri Korošču (in obratno), kjer je, kot je razvidno že iz pisnih vabil, očitno vladalo zelo domače in prijateljsko vzdušje.¹⁵ Kulinarične mojstrovine Besednjakove žene Zale Vuk so predstavljale vrhunce tržaške kuhinje. Ker je bil dr. Korošec očitno velik gurman, so večerje praviloma vključevala tudi do 10 hodov.¹⁶

Nove razmere v Julijski krajini ob koncu dvajsetih let in prehod duhovščine na tajno delovanje

Kakšne so bile torej okoliščine, ki so pripeljale do tega sodelovanja in sčasoma prijateljstva? Takoj po 1. decembru 1918 je Korošča njegovo politično poslanstvo vodilo v Beograd, kjer je v koncentrični vladi postal podpredsednik. V vladni služ-

¹³ Prim. BA, dok. št. 344, Maršal dvora sporoča Besednjaku, da ga bo kralj Aleksander sprejel v avdienco 27. novembra 1931 ob 17.30 uri na dvoru v Beogradu. Zelo verjetno je (glede na datum), da je Besednjak kralju Aleksandru poročal, kakšni so načrti italijanskih emigrantov v zvezi z Julijsko krajino, saj se je s ključnimi predstavniki italijanske emigracije Besednjak dva meseca pred tem pogovarjal (pogajal) v Parizu.

¹⁴ Archivio centrale dello Stato (ACDS), Caselario Politico Centrale (CPC), mapa št. 5478, Vuk Antonio, Poročilo Zunanjega ministrstva Notranjemu ministrstvu z dne 27. decembra 1940.

¹⁵ Tako so npr. z Zunanjega ministrstva še dne 27. decembra 1940 sporočali na Notranje ministrstvo. O tem: ACDS, CPC, mapa št. 5478, Vuk Antonio, Poročilo Zunanjega ministrstva Notranjemu ministrstvu z dne 27. decembra 1940.

¹⁶ Prim. vabilo "Zale in Engelberta" Antonu Korošču na večerjo: "Dragi gospod minister in kum! Doznaviš za žalostno novico, da nimate doma kaj jesti, prihajam z veliko naglico Vas vabit v svojem in svojega moža imenu na večerjo. /.../ Predlagam v odobrenje jedilni list:

Kamnice s toastom in svežim maslom z manastirko ali črnim vinom.

Ravioli ali tržaški risotto s plzenskim pivom.

Štajerski poulard s primerno garnituro in solato (belo vino).

Champignons a la creme ali šparglji z omako Bearnaise.

Kipniki.

Sir in sadje.

Kot aperitiv se pije amerikanec.

Alternativa, ki vam ne prija se črta.

P. S. Zigarren sind mitzubringen!" (BA, dok. št. 170).

bi je ostal – s presledkom na koncu leta 1919 – do jeseni 1920. Bil je minister za preskrbo, od spomladi 1920 pa minister za promet. To je bilo v tistem času, ko je škof Anton Bonaventura Jeglič dne 12. marca 1920 v svoj dnevnik zapisal: "Goriški duhovniki so združeni v društvu sv. Pavla, ljudstvo od njih čaka pomoči. Delali bodo tajno proti Lahom." Pri tem so, kot rečeno, lahko računali tudi na podporo najvplivnejšega slovenskega politika v Kraljevini SHS – Antona Korošca.

Sprva pollegalno delovanje se je konec dvajsetih let, ob finančni podpori iz Kraljevine Jugoslavije, znotraj Katoliške cerkve v Julijski krajini spremenilo v povsem tajno organiziranje in delovanje duhovščine v Julijski krajini. Konkretno delovanje Tajne krščanskosocialne organizacije, obseg njenih aktivnosti in organizacijsko strukturo je razbrati iz vrste različnih besedil in dokumentov, ki so nastali ob njenem delovanju in so jih načrtno zbirali in hranili v arhivu Engelberta Besednjaka.¹⁷ Leta 1936 je v Zboru svečenicov oziroma v Tajni krščanskosocialni organizaciji delovalo 276 slovenskih in hrvaških duhovnikov, ki so z mrežo sodelavcev, duhovnikov in laikov, (fizično) "pokrivali" celotno ozemlje Julijske krajine. Organizacija se je ukvarjala s tajnim tiskanjem in ilegalnim širjenjem slovenske in hrvaške literature, obveščanjem evropske javnosti o pritiskih na manjšino v Julijski krajini, s financiranjem šolanja slovenskih in hrvaških dijakov, sistematičnim učenjem slovenščine in hrvaščine itn. Vsaj en del Tajne organizacije pa se je ukvarjal tudi s posredovanjem podatkov obveščevalne narave Kraljevini Jugoslaviji. Organizacija je imela v vsaki od pokrajin, tj. na Tržaškem, Goriškem, v Istri in v Benečiji delo razdeljeno po odsekih. Vrhovni svet, ki je načeloval organizaciji, je leta 1937 štel 53 članov. Od tega je bilo duhovnikov, članov Zbora svečenicov 36 in so bili torej (naproti laičnim članom organizacije) v večini.¹⁸ Denar iz Jugoslavije je iz tajnega fonda v zunanjem ministrstvu Kraljevine Jugoslavije prihajal v Julijsko krajino, kot rečeno, preko jugoslovanskega konzulata v Trstu in se prek fiktivnih računov npr. Katoliške knjigarne v Gorici, cerkvenih institucij in fiktivnih trgovin razdeljeval po vsej Julijski krajini. V neposredni praksi je vsakoletne proračune organizacije praviloma sestavljal Božo Milanović v Trstu in jih Besednjaku pošiljal po delih, te pa po različnih poteh. Razpredelnice obračuna in finančne postavke je Besednjak potem sestavil. Na koncu je s pošto prispel še desni rob pisma, kjer so bili izpisani vsi izračuni (posameznih finančnih postavk) in ki jih je bilo na izdelano bilanco potrebno priložiti (prilepiti).¹⁹ V uradu Društva sv. Mohorja za Istro v Trstu je bil tudi center za zbiranje statističnih, propagandnih in drugih informacij, ki so jih nato prek jugoslovanskega konzulata v Trstu prepošiljali v Kraljevino Jugoslavijo, na Dunaj ali v Ženevo.

¹⁷ Podrobneje: Egon Pelikan, *Tajno delovanje primorske dubovščine pod fašizmom: primorski krščanski socialci med Vatikanom, fašistično Italijo in slovensko katoliško desnico* (Ljubljana, 2002).

¹⁸ Arhiv Antona Vuka (AV), "Statut naše stranke".

¹⁹ BA, dok. št. 414.

Financiranje slovenskega (jugoslovanskega) zastopstva (Engelberta Besednjaka, Josipa Wilfana in Jožeta Bitežnika) v Kongresu evropskih narodnosti

Poleg omenjenih "proračunskih sredstev", ki so redno prihajala iz tajnega fonda pri Zunanjem ministrstvu Kraljevine Jugoslavije, je pri omenjenem znesku financiranja potrebno omeniti tudi podpore, ki jih je za posamezne akcije (izdaje knjig, posamične honorarje ali podpore) od jugoslovanske vlade dobival Besednjak osebno ali krščanskosocialna organizacija za posamezne, konkretne akcije neposredno.

Upoštevati je potrebno tudi zneske, ki jih je jugoslovanska vlada namenjala za financiranje delovanja Kongresa evropskih narodnosti.²⁰ Delovanje Besednjaka in Wilfana v okviru Kongresa moramo namreč videti in razumeti v luči splošnega in načrtnega podpiranja manjšine s strani Kraljevine Jugoslavije.

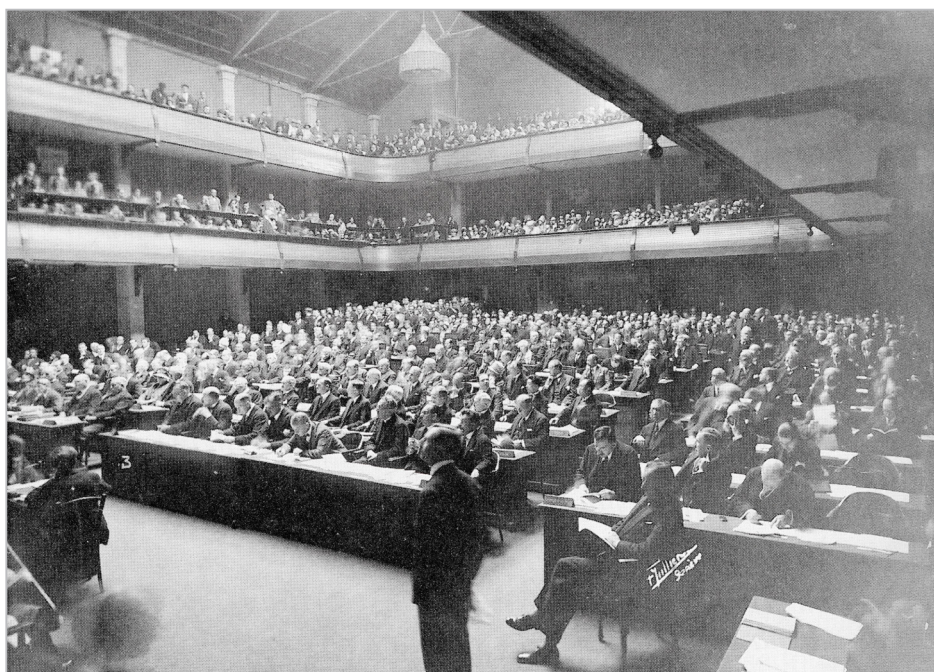
Take ozko namenske "izredne podpore" so prihajale praviloma večkrat letno, saj si je zanje s svojimi zvezami v Beogradu krščanskosocialna organizacija (prek naveze Besednjak – Korošec) neprestano prizadevala. Pa tudi na Korošca sta morala Besednjak in Bitežnik²¹ včasih pritisniti. Tudi ko je bil Korošec notranji minister, se njuna pisma večkrat lahko končujejo v bolj ostrih tonih: "Ne v Julijski krajini, ne na Koroškem, ta vlada, prav ta vlada, ni poznala potrebe, da se rešijo ogrožene narodne postojanke".²²

Besednjak je proračune Tajne krščanskosocialne organizacije osebno zagovarjal pri komisiji vlade v Beogradu, pri čemer ga je praviloma (razen seveda v času internacije) podpiral tudi dr. Korošec, ki je pripravil vse potrebno, tako da si je v organizaciji prislužil tudi tajno ime oziroma šifro – "naš dobrotnik", ki jo najdemo v korespondenci.

²⁰ Stroške delovanja Kongresa evropskih narodnosti so pokrivala posamezne udeleženske. Pri tem delu je igral pomembno vlogo prav sekretar Ewald Ammende, baltski Nemec, ki je imel velike organizacijske sposobnosti, Kongres pa je močno podpirala Nemčija, ki je imela v tedanji Evropi največ pripadnikov svoje nacionalne manjšine v drugih evropskih državah (prim. WA, fasc. št. 5, pismo Ewalda Ammendeja Josipu Wilfanu z dne 19. novembra 1925).

²¹ V emigraciji je postal Besednjakov najožji sodelavec *Jože (Josip) Bitežnik*, ki je bil njegov najtesnejši sodelavec že v Julijski krajini. Bitežnik je bil eden najpomembnejših ideologov krščanskosocialnega gibanja že v dvajsetih letih. Po poklicu je bil pravnik, sicer časnikar in politik, rojen pa je bil v Solkanu pri Gorici. Po maturi leta 1912 se je vpisal na pravo na univerzi v Gradcu in pozneje na univerzi na Dunaju. Kot študent je sodeloval v študentskem društvu Zarja v Gradcu in Danica na Dunaju. Leta 1914 je bil vpoklican in poslan na fronto v Galicijo. Avgusta 1916 je prišel v rusko ujetništvo. Po vrnitvi je v Zagrebu doktoriral (leta 1920). Bitežnik je bil učenec Janeza Evangelista Kreka, deloval je v okviru Prosvetne zveze, Mohorjeve družbe itd. in bil v dvajsetih letih eden vodilnih laikov v krščanskosocialni organizaciji na Primorskem. Kot radikalno krščanskosocialno usmerjen politik je bil v Gorici odbornik Katoliškega tiskovnega društva, kjer se je izkazal kot pravnik, predvsem pa kot organizator. Deloval je v odboru Zadrúžne zveze v Gorici, v vodstvu Prosvetne zveze v Gorici in bil hkrati tajnik Kmečko-delavske zveze (*Primorski slovenski biografski leksikon*, 1. zvezek (Gorica, 1974), str. 86).

²² BA, dok. št. 524, Prepis Bitežnikovega pisma Antonu Korošču z dne 21. januarja 1936. Iz njega je razvidno, da je moral v manjšinskih zadevah Korošec v Beogradu vedno znova intervenirati pri vladi.

Kongres evropskih narodnosti, avgusta 1927 v Ženevi (fotografija je v lasti avtorja)

Sprva je torej Besednjaku pomagal do političnih navez, pozneje pa se je Besednjak v Beogradu tudi sam dobro znašel in je nazadnje bil, kot bomo videli, celo eden od posrednikov med Kraljem Aleksandrom in zaradi punktacij interniranim Koroščem.

O idejni in praktično-politični enotnosti primorske duhovščine priča tudi vrsta zanimivih dogodkov v zvezi z njenim delovanjem in povezavo s Koroščem. Takšno je npr. tiskanje spomenice, ki jo je krščanskosocialna organizacija Piju XI. poslala leta 1934 in v kateri Vatikan seznanja z nevzdržnimi razmerami v Julijski krajini. Podpisali so jo namreč vsi "slovanski duhovniki Julijske krajine", financiral pa jo je dr. Anton Korošec neposredno (četudi je bil takrat zaradi punktacij še vedno v internaciji na Hvaru).

Podobno je potekala organizacija in financiranje "Okrožnice vesoljnemu krščanstvu", ko je v začetku tridesetih let Engelbert Besednjak zbral naslove 1300 škofov in cerkvenih dostojanstvenikov iz vsega sveta in jim (kakor Piju XI. in vsem kardinalom) poslal tiskano spomenico z zemljevidom, ki je govorila o položaju Katoliške cerkve na Slovenskem pod fašizmom (seveda v latinščini,

da so jo lahko brali povsod).²³ V zvezi s povezavo s Kraljevino Jugoslavijo velja omeniti, da so Okrožnico vesoljnemu krščanstvu tiskali pod okriljem Manjšinskega inštituta v Ljubljani, poslali pa so jo v Indonezijo, Indijo, Iran, Združene države Amerike, Južno Ameriko, na Kitajsko, Celebes, Borneo itd. – skratka, po vsem svetu.²⁴ Pri organizaciji je Besednjaku v Ljubljani pomagal dr. Zdešar, ki je priskrbel naslove, ki so sicer izhajali v *Annuario pontificio*, ki je prihajal na ljubljansko škofijo.²⁵ Kot je razbrati iz korespondence, so tiskali 1300 izvodov, ker je bilo po mnenju dr. Zdešarja na vsem svetu "toliko ali blizu tudi škofov".²⁶ Spomenico so razposlali spomladi 1933.²⁷

Posebne postavke financiranja je prav tako predstavljalo npr. financiranje šolanja slovenskih in hrvaških dijakov v Julijski krajini. V pismu Boža Milanoviča Engelbertu Besednjaku z dne 15. marca 1937 je razvidno, da je leta 1937 tajna organizacija s sredstvi iz Jugoslavije financirala študij na italijanskih univerzah enainšestdesetim (61) slovenskim in hrvaškim študentom samo iz tržaške škofije. V letu 1936 je za financiranje organizacije samo za Istro bilo porabljenih 210.000 lir.²⁸

Besednjakov načrt leta 1931

Koroščeva vloga zaščitnika slovenske manjšine v Julijski krajini ni ušla niti italijanski tajni policiji. Goriški prefekt je v svojem poročilu na Notranje ministrstvo marca 1939 npr. zapisal: "Med osebnostmi, ki imajo pomemben političen položaj v sosedni državi in ki imajo vpliv na tujerodno populacijo v Goriški provinci, moramo omeniti Antona Korošca, predsednika slovenske klerikalne stranke in bivšega predsednika jugoslovanske vlade..."²⁹

Pozornost, ki jo je italijanska tajna policija namenjala tudi Korošču, je bila povezana z vprašanjem potencialnih sprememb državnih mej. Glede Julijske krajine je že leta 1931 nastajal radikalen načrt. Engelbert Besednjak je imel stike

²³ BA, dok. št. 153, Pismo Jana Kalana iz Ljubljane Bitežniku in Besednjaku (brez datuma). V pismu sporoča, da so zbrali naslove 1200 škofov iz vsega sveta, katerim naj bi, poleg papeža in vseh kardinalov, poslali spomenico o stanju slovenske cerkve pod fašizmom.

²⁴ Prav tam.

²⁵ BA, dok. št. 76, Pismo Engelberta Besednjaka Jožetu Bitežniku z dne 1. novembra 1931.

²⁶ Prav tam.

²⁷ BA, dok. št. 371, Nepodpisano poročilo brez datuma z naslovom "Kam smo poslali brošure in koliko". V poročilu so našteje države, v katere je bila poslana spomenica: "Skupno smo poslali 1290 brošur."

²⁸ BA, 414, (4 str. tipkopolis in spremno pismo) Bože Milanoviča Engelbertu Besednjaku z dne 15. marca 1937.

²⁹ Archivio Centrale dello Stato (ACDS), National Archiv Washington (NAW), T – 586, mikrofilm št. 9, dokument št. 004775, Poročilo goriške prefekture Notranjemu ministrstvu z naslovom "Političnem delu v zvezi z duhovno asimilacijo "tujerodnih elementov" z dne 16. marca 1939.

z vodilnimi ljudmi iz antifašistične emigracije. Z njimi se je leta 1931 srečeval v Parizu. V italijanski emigraciji sta v začetku tridesetih let prevladovali dve skupini in tudi dve osnovni usmeritvi v odnosu do manjšinskega vprašanja Slovencev in Hrvatov. Emigrantska skupina, zbrana okoli gibanja "Giustizia e Libertà", je nasprotovala spremembi političnih meja, za emigrante v "Antifašistični koncentraciji" (*Concentrazione antifascista*) pa je bila značilna tako velika širokorsčnost pri najrazličnejših obljubah v zvezi s prihodnostjo kakor obenem tudi slabo poznavanje manjšinskih vprašanj. V pismu Virgilu Ščeku je Besednjak opisal sestanke, ki jih je imel z obema skupinama leta 1931 v Parizu:

Meseca septembra sem bil radi tega 10 dni v Parizu in stopil v stike z voditelji različnih skupin. Pri tem sem ugotovil sledeče: Programa za bodočo ureditev države še nimajo. /.../ Skupnega odbora za akcijo v tujini in v Italiji nimajo. Sturzo se drži še čisto ob strani in vzdržuje samo prijateljske stike s posameznimi voditelji drugih skupin. /.../ Ostala emigracija se deli v dve skupini. Na eni strani je tako zvana 'Concentrazione antifascista' v kateri so združeni socialisti s Turati-jem, Trevesom in Modiglianijem, republikanci pod vodstvom Fachinettija in pa 'Confederazione generale del lavoro' to je delavske strokovne zveze delavcev izseljencev. Druga skupina, ki se organizatorično in, kakor boš videl, tudi idejno loči od prve, je skupina Giustizia e Libertà. V Giustizia e Libertà so po večini mladi ljudje, katere vodi duševno prof. Salvemini. Ti gospodje mislijo, da so vsi voditelji bivših strank politični mrličji, ki ne bodo nikdar več igrali odločilne vloge v Italiji. /.../ V Parizu sem imel razgovore z voditelji obeh političnih skupin. Mnenje strank iz koncentracije sem zvedel iz ust bivšega poslanca Trevesa. Vprašal sem ga kar na splošno, kaj misli o manjšinskem vprašanju in njegovi rešitvi in nato poslušal. 'Naša borba – je rekel – je borba za svobodo in svobodo moramo dati tudi manjšinam. Načelo samoodločbe narodov se mora brezpogojno spoštovati. Ko pridemo na vlado, bomo razglasili, da dajemo neitalijanskemu prebivalstvu pravico se izjaviti, ali hoče še nadalje ostati v sklopu te države ali se raziti. Vršil se bo plebiscit – je rekel – toda ne tak, kakor jih je že mnogo bilo in kjer se že vnaprej ve, kako bo končal.'

Poslušal sem ga in strmel. Bil sem na jasnem, da govori utopije, ker se ne bo našla nikdar v Italiji katerakoli vlada, ki bi privolila v odstop novih pokrajin. /.../ Treves mi je celo dodal, da so njegovega mnenja voditelji vseh skupin iz koncentracije. Do takega mnenja so prišli pod vplivom tržaškega procesa, Gortanove usmr-titve in številnih atentatov in požigov v naših krajih. Ti dogodki so nanje silno delovali. Polni so hvale o junaških borbah našega naroda za svojo svobodo. Čisto drugačnega mnenja in razpoloženja so glede nas radikalni revolucionarji iz skupine Giustizia e Libertà. V manjšinskem vprašanju so hudi realisti.³⁰

³⁰ BA, dok. št. 342, Pismo Engelberta Besednjaka Virgilu Ščeku z dne 13. novembra 1931.

Besednjakov načrt je v tej zvezi že leta 1931 predvideval radikalno "čiščenje" Julijske krajine:

Nasproten sem osamljenim in nesmiselnim aktom terorizma, toda za slučaj političnega prevrata moramo organizirati tudi fizične sile našega naroda. Kdo more danes predvideti razvoj političnih dogodkov v Italiji? Kdo ve, kako bo končal fašizem? Ni izključeno, da bo doživela Italija neprimerno hujšo in krvavejšo revolucijo kakor Španija. Mi moramo biti za vsak slučaj pripravljeni. Če pade monarhija in se razglasi republika, kakor emigranti čvrsto verujejo, utegne nastati v državi kaos. Tisoči političnih kaznjencev, ki polnijo ječe in otoke Italije, so zagonetka za politično bodočnost te zemlje. Bog si ga vedi, v kakšni smeri požejejo državni voz, ko se v trepetajoči maščevalnosti vrnejo domov? Če bi komunizem zmagal, bi nastal za nas tako ugoden mednarodni položaj, da bi se z odločnim in radikalnim dejanjem lahko popolnoma osvobodili. Saj bi to ne bil edini slučaj v povojnih letih Evrope. Isto je naredil D'Anunzio z Reko, isto Korfanty v Šleziji, isto Poljaki v Vilni, isto Litvanci v Memellandu. Velesile so se pred izvršenim dejstvom uklonile in ga legalizirale. Vse je odvisno od mednarodne politične situacije in od poguma in požrtvovalnosti nas samih!

Če je v naši mladini že toliko borbenosti in revolucionarnega duha, spravite te sile v prave kanale in spustimo jo na plan v odločilnem, pravem momentu.

Revolucionarna organizacija je pomembna tudi za slučaj, da se prehod iz enega režima v drugi izvrši na mirnejši način. Potrebna je, tudi če vnaprej vemo, da je naša popolna osvoboditev le lepa sanja idealistov. Organizacijo potrebujemo, da zrušimo ob polomu fašizma vse postojanke, ki si jih je postavil italijanski nacionalizem na našem narodnem ozemlju. Ne pozabite, kako globoko je že prodrli italijanski živelj v naš narodni organizem! Skoro v vsaki vasi sede italijanski trgovci, zdravniki, župani, občinski tajniki in celo občinski obhodniki! Da ne govorim o učiteljih in učiteljicah in o italijanskih duhovnikih v Istri! Vsa ta golazen mora v teku 48 ur iz dežele. Med to fašistovsko sodrgo spada tudi Sain [reški škof Antonio Sain, op. E. P.] na Reki in Sirotti [Giovanni Sirotti, tedanji administrator goriške nadškofije, op. E. P.], če bi se predrznil ostati v Gorici. Staviti moramo nov režim pred dovršena dejstva. Sicer se bomo morali boriti za vsako drobtinico in ne bomo nikdar vzpostavili stanja, kakor je bilo leta 1920 ali vsaj 1922. Pred dovršena dejstva je treba postaviti tudi Vatikan, ki ima tako spoštovanje pred močnejšimi. Če se zdi popolna in končna osvoboditev marsikomu danes utopija, spada tako radikalno in naglo čiščenje naših krajev gotovo med realne, praktične, izvedljive politične ideje. Predpogoj je samo, da se na to vsestransko – toliko politično kolikor tehnično – pripravimo. O tem sem se prepričal za svojega bivanja v Parizu. 'Za vsakega fašista, ki ga ob prevratu zakoljete' so mi rekli – 'vam bomo hvaležni;

stekli si boste zasluženje pred Bogom in pred ljudmi.' Tako je njih razpoloženje.³¹ Isto taki srd vlada pri njih proti Vatikanu. Italijanskih škofov in duhovnikov ne bo torej nihče branil. /.../ Zelo prav hodi našim načrtom, da je iniciativa za revolucionarno organizacijo v Julijski krajini izšla iz vodstva italijanske emigracije same, tako, da ima naše delo že vnaprej neke vrste legalno podlago. Vse kar se bo pri nas v prvih dneh zgodilo, bo nosilo na sebi pečat skupne antifašistovske akcije, ne pa protidržavne borbe narodne manjšine.³²

Koroščevo neposredno mnenje o takšnih akcijah ni znano. Sklepamo lahko, da je zaradi prijateljskih odnosov z Besednjakom njegova stališča poznal. Kljub daljnovidnosti se je Besednjak vendarle uštel v bistvenem – komunizem je nazadnje sicer res zmagal, vendar ne v Italiji, ampak v Jugoslaviji... in Zedinjena Slovenija, ki je bila zaokrožena s pomočjo partizanskih enot, ni obstala. Prav z argumentom komunistične nevarnosti je italijanski državi ob priključitvi Primorske uspelo zadržati Trst in Gorico.

Podeljevanje državljanstva emigrantom iz Julijske krajine

Skrb za organizirano podeljevanje jugoslovanskega državljanstva emigrantom iz Julijske krajine, ki seveda ni bilo mogoče brez sodelovanja jugoslovanske vlade in Koroščevega političnega vpliva, je sicer pripravljala Besednjak po vzoru manjšinske politike nekaterih drugih evropskih držav, nad čemer je imel dober pregled zaradi sodelovanja z njihovimi predstavniki v Kongresu evropskih narodnosti. Pri vprašanju državljanstva se je Besednjak v tridesetih letih skušal zgledovati tudi pri manjšinski politiki takrat že nacistične Nemčije. Še leta 1937 je organizaciji v Julijsko krajino pisal:

Ko bo Korošec načrt odobril, ga bomo morali zagovarjati na ministrskem svetu jugoslovanske vlade in pridobiti zanj tudi ostale člane vlade. /.../ Drja Korošca sem naprosil, naj da izdelati zakonski načrt, po katerem se Jugoslovani v drugih državah izenačijo z jugoslovanskimi državljani. Ravnati se je treba po vzoru Italije in Hitlerjeve Nemčije!³³

Ko je mesto notranjega ministra zasedal dr. Korošec, so našli emigranti iz Julijske krajine pri njem podporo tudi v tem vprašanju. Pozneje se je tega Besednjak spominjal:

³¹ Prav tam.

³² BA, dok. št. 341.

³³ BA, dok. št. 473.

O drju Korošcu, ki je bil v Sloveniji in drugod znan kot absolutist, lahko trdimo, da je predstavnikom naše organizacije v J. K. vselej zaupal, samostojnost našega vodstva vselej spoštoval, v zadevah naše pokrajine z njim vselej sporazumno delal. Samo v enem slučaju je naša stranka prišla v navzkrižje z drjem Korošcem, ko je namreč kot notranji minister jel našim rojakom dosledno odbijati vse prošnje za podelitev državljanstva. Ko je njegova roka postala pretežka, smo se uprli, vendar je v najkrajšem času prišlo do sporazumne rešitve. V okviru njegovega resorja se je ustanovil odbor, sestavljen v večini iz predstavnikov naše pokrajine in ta odbor je dobil pravico, da prouči vsako prošnjo, ter priporoči ministru ugodno ali odklonilno rešitev. Dr. Korošec se je obvezal, da vsako prošnjo, ki ne dobi priporočila odbora, brez nadaljnje razprave odbije. Priporočeni osebi sicer Korošec ni maral kar avtomatično podeliti državljanstva, zato je pa sprejel, da vsak sporen slučaj iznova in posebej premotri z odborom. Ker do navzkrižij nikoli ni prišlo, lahko rečemo, da so ljudem iz J. K. [Julijske krajine, op. E. P.] praktično podeljevali državljanstvo predstavniki njihove lastne dežele. Take so bile razmere pod Korošcem.³⁴

Korošec je sicer pomagal tudi političnim nasprotnikom – npr. liberalcem, če je šlo za akcije v smeri skupne manjšinske politike, pogosto jim je pomagal tudi v urejanju državljanstva ali službe v Jugoslaviji, praviloma pa ob tem zahteval trdna zagotovila o "narodni zavednosti prosilcev".³⁵

Brez vednosti oziroma dovoljenja organizacije naj njeni člani ne bi samovoljno zapuščali Julijske krajine. Kako je izgledalo tako "dovoljenje za izselitev v Kraljevino Jugoslavijo", je razvidno npr. iz dovoljenja za dr. Alojza Simonitija. Zanj ga je napisal Besednjak na Dunaju:

Izjava: Zdravnik dr. Lojze Simoniti je rojen in pristojen v Biljani na Goriškem. Iz gmotnih in političnih razlogov je postalo njegovo bivanje na Goriškem nemogoče, zato mu je narodno vodstvo v Gorici dovolilo, da se izseli v Jugoslavijo. Dr. Simoniti je v polni meri narodno zaveden, ter narodno zanesljiv in je tudi kolikor mu je bilo mogoče deloval pri narodni obrambi Jugoslovanov v Italiji. Dunaj, dne 9. IV. 1932 – izročeno njemu dne 9. IV. 1932.³⁶

³⁴ BA, dok. št. 15, Poročilo s sestanka z dne 22. marca 1943.

³⁵ WA, fasc. št. 9. Prim. intervencijo Josipa Wilfana pri dr. Antonu Korošču glede službenih zadev dr. Justa Pertota; ali: WA, fasc. št. 9, Pismo Josipa Wilfana Vladimirju Pertotu z dne 19. januarja 1937.

³⁶ BA, dok. št. 114, Dovoljenje za izselitev in priporočilo za podelitev državljanstva dr. Simonitiju z dne 9. aprila 1932. Simoniti je bil eden od nekakšnih "dežurnih zdravnikov" organizacije na Goriškem. O dovoljenju za Simonitijevo izselitev se je Besednjak posvetoval tudi z Jankom Kraljem. Organizacija je namreč poskrbela tudi za njegovo službeno namestitev v Jugoslaviji (na Golniku): "Lojze S. [Simoniti, op. E. P.] je skoro povsem ozdravel, a pravi, da gmotno ne more naprej, kar je precej res. Povedal sem Jožetovo sporočilo, je bil vesel in bo vložil prošnjo. Z vrvmi ga ne bomo vezali, posebno, ker je bolehen..." (BA, dok. št. 81).

Podobno je bilo s Koroščevim vplivom na nekatere zunanjepolitične poteze Kraljevine Jugoslavije v prid manjšine. Leta 1936 je Besednjak pripravljala načrt, po katerem naj bi na represijo nad slovensko in hrvaško manjšino v Julijski krajini odgovorili s povračilnimi represivnimi ukrepi nad italijansko manjšino v Kraljevini Jugoslaviji. Temu so upirali v več ministrstvih, a Korošec je bil tudi tokrat pripravljen pomagati. Uporabili naj bi enako taktiko, kakor so je bili navajeni s strani fašistične vlade:

S temi podatki sem se podal k drju Korošču. Prikazal sem mu, da je slovenski in hrvatski jezik ne samo v Trstu, temveč na vsem ozemlju Julijske krajine v nevarnosti. /.../ Sredstva obrambe niso več v rokah manjšine, temveč jugoslovanske vlade. Za sedaj predlagam takojšnje represalije na otoku Krku. Od drja Korošca pričakujemo, da pridobi načelnika vlade za to politiko samoobrambe. Po daljšem premisleku se je odločil, da ugotovi moji prošnji. Prereševala sva vse podrobnosti nameravane represalije, pri čemer sem mu svetoval, naj se posluži natančno istih sredstev kakor Italijani v Julijski krajini. Najprej naj se vršijo v mestu Krku demonstracije za časa italijanske službe božje. Demonstranti naj vpijejo, da zahtevajo slovensko službo božjo v Trstu in Benečiji. Nato naj pokliče policijski komisar k sebi italijanskega duhovnika in ga opozori, da izziva z italijanskimi pridigami in molitvami nemir med prebivalstvom. Pozove naj ga, naj prostovoljno ukine italijanski jezik v cerkvi, sicer da ne more jamčiti za njegovo varnost. Komisar mora poskrbeti, da se italijanščina v resnici odpravi. Ko pridejo zastopniki italijanske vlade protestirat v Beograd, naj se delajo naši neumne in obljubijo, da bodo dali stvar preiskati. Med tem ostane italijanščina prepovedana. Preiskava naj se zavlačuje v nedogled. Končno lahko beograjska vlada obljubi, da bo naredila red, toda njene obljube morajo ostati le obljube in sicer toliko časa, dokler se ne popravijo nekatere cerkvene krivice v naših krajih.

'Vem' – je rekel Korošec – 'da bom imel radi tega sitnosti. Na glavo bom dobil Srebrniča in druge škofo. Pa naj bo!' Pozval me je, naj grem k načelniku vlade in ga pridobim za naš načrt. Da bi bile moje besede bolj prepričevalne, me je pooblastil, da smem govoriti s Stojadinovićem v njegovem imenu. Izjavim naj, da hoče Korošec zunanje ministrstvo celoma razbremeniti. Za dogodke na Krku prevzame samo on vso odgovornost. Ko prideta italijanski poslanik in Pellegrinetti protestirat v imenu rimske vlade in sv. Stolice, naj Stojadinović 'zvali krivdo na notranje ministrstvo'. /.../ S Koroščem sva se domenila, da se vrnem čim prej v prestolnico.

Preklic odloka tržaške kvesture [o prepovedi vsake rabe slovenščine v cerkvah na Tržaškem, op. E. P.] je nameravane represalije na Krku trenutno onemogočil. Začeti z represalijami radi prilik v slovenski Benečiji je danes težko, ker je prepoved slovenskega jezika v tej deželi iz leta 1933. Stvar je tu na žalost skoro pozabljena. Vsaj javnost jo je pozabila. Moramo čakati na primeren povod, da se vse skupaj spet aktualizira.³⁷

³⁷ BA, dok. št. 374. Poročilo je brez datuma a po vsebini izhaja iz oktobra 1936.

Ob teh dogodkih se je pokazalo, kako je lahko krščanskosocialna organizacija iskala pomoč le še v Beogradu (posebno pri dr. Korošcu), čeprav je tudi v Koroščevi okolici prihajalo med katoliško levico, sredino in desnico v Ljubljani do velikega prerivanja za vpliv nanj. Po besedah Franceta Koblarja naj bi tudi Korošec vse bolj prihajal pod vpliv desnice (prof. Lamberta Ehrlicha in Ernesta Tomca in drugih), posebno po tem, ko ga je zapustil njegov "najboljši informator in svetovalac v kočljivih zadevah, dr. Izidor Cankar."³⁸

Zedinjena Slovenija

V Koroščevem stališču do slovenske avtonomije nov položaj nastane leta 1932, ko je konec leta 1932 SLS objavila tako imenovano Slovensko deklaracijo – znano tudi pod imenom "Koroščeve punktacije". To politično prizadevanje Korošca se je politično izrazilo včasih bolj in včasih manj, v punktacijah vsekakor radikalno, saj je Korošec očitno presodil, da gre za trenutek, ki ga ne kaže zamuditi.

V deklaraciji ugotavlja, da je slovenski narod razdeljen in razkosan na štiri države. Prva usmeritev punktacij je bila zahteva po avtonomiji v Kraljevini Jugoslaviji, a vsebinsko in takoj za tem zahteva po Zedinjeni Sloveniji. Obe zahtevi sta pravzaprav prepleteni. Temeljna zahteva je, da se slovenski narod združi v eno samo politično enoto, ker se more le tako obvarovati in si zagotoviti splošen napredek. Glavnemu delu naroda, ki živi v Jugoslaviji, je v punktacijah predpostavljena naloga imeti ta ideal neprestano pred očmi, dokler ne bo uresničen.

Zato si mora slovenski narod v Jugoslaviji priboriti samostojen položaj, ki bo neprestano služil kot privlačna sila vsem drugim delom naroda, živečim v drugih državah. Zato je potrebno, da si Slovenci, Hrvati in Srbi ustvarimo po svobodnem sporazumu in na demokratični podlagi državo samoupravnih enot, katerih ena bo tudi Slovenija.³⁹

Slovenska deklaracija SLS in Korošca iz leta 1932 je narodnopolitični manifest, ki je na eni strani v notranji jugoslovanski politiki zahteval avtonomno Slovenijo, v zunanje-političnem programu pa Zedinjeno Slovenijo in spremembo mej, kakršne so bile načrtane po prvi svetovni vojni.

Slovenska liberalna stranka deklaracije ni sprejela. Očitala ji je narodni separatizem, ki vodi v razbijanje jugoslovanske države. Začelo se je politično in policijsko preganjanje vodstva SLS. Nekateri njeni aktivisti so bili v začetku

³⁸ France Koblar, "Iz zapuščine Franceta Koblarja", *Nova revija* 18, št. 209 (1999), str. 167.

³⁹ Prim. Janko Prunk, "Anton Korošec v opoziciji 1930–1934", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 770=Nv42, št. 2–3 (2006), str. 88–89 (dalje: Prunk, "Anton Korošec v opoziciji 1930–1934").

leta 1933 aretirani in obsojeni pred sodiščem za zaščito države v Beogradu na zapor, ki so ga morali prestajati v kaznilnici Sremska Mitrovica.

Korošca so januarja aretirali in odpeljali v konfinacijo v Vrnjačko Banjo. Tam so ga začeli kmalu obiskovati razni srbski politiki iz opozicijskega in celo vladnega tabora, zato ga je režim konec leta 1933 preselili v internacijo v Tuzlo, kjer so se mu zaradi strožje kontrole poslabšali tudi osnovni življenjski pogoji. Resno je zbolel in dvor, ki se je prestrašil posledic, ga je na osebni kraljevi ukaz preselil na Hvar. Na Hvaru je Korošec lahko svobodno sprejemal svoje politične sodelavce in somišljenike, tudi Engelberta Besednjaka.

Internirani Anton Korošec in Besednjakove avdience pri kralju Aleksandru

Besednjak pa v času internacije Antonu Korošču ni ostal samo zvest, temveč je osebne stike s kraljem Aleksandrom uporabil za pogajanja o Koroščevi ponovni vključitvi v politiko. Na dvoru je smel Besednjak h kralju v avdienco, kot rečeno, brez posebne procedure. O tem piše v svojih spominih tudi Ruda Jurčec: "Kakor doktor Engelbert Besednjak, tako je tudi Birs⁴⁰ smel h kralju na dvor brez vseh formalnosti."⁴¹

V prvem sklopu Besednjakovih pisem in zapiskov imamo pred sabo zanimivo in do sedaj manj znano ozadje akcije za politične reforme v Kraljevini Jugoslaviji. Od Slovencev sta pri tem sodelovala Andrej Gosar in Engelbert Besednjak. Akcijo pa je usmerjal in vodil pravzaprav dr. Korošec, ki je bil, kot rečeno, v tem času zaradi punktacij SLS interniran.

Iniciative so potekale v dveh smereh. Najprej naj bi kralja pregovorili o nujnosti ustanovitve nove državne stranke (dogovorili so se celo za statut in za ime Jugoslovanska radikalna zajednica), potem pa naj bi stranka – po zmagi na volitvah – izvedla demokratizacijo in reorganizacijo Kraljevine Jugoslavije, ki naj bi postala federativna država s štirimi samoupravnimi enotami. Koliko je bilo pri tem taktiziranja s strani kralja Aleksandra in koliko je bil kralj v resnici pripravljen na radikalno reformo državnega in političnega življenja, a ga je pri tem presenetila prezgodnja smrt, bo ostalo vedno odprto vprašanje.

Dejstvo pa je, da je do prvih stikov prišlo prav na iniciativo kralja Aleksandra in je šele potem pripravo v svoje roke prevzel dr. Korošec. Dejstvo je tudi, da je bila pozneje res ustanovljena stranka z načrtovanim imenom in tudi v podobni politični sestavi, a vse do časa tik pred drugo svetovno vojno ni prišlo

⁴⁰ Liberalni politik in novinar Josip Birs.

⁴¹ Jurčec, *Skozi luči in sence. III. del*, str. 88.

do radikalnejše demokratizacije političnega življenja in federalizacije države. Najbrž je bil vpliv srbskih radikalov po kraljevi smrti prevelik, da bi se zamisli, na katere je vsaj deklarativno pristajal tudi kralj, hitreje uveljavile v praksi.

Besednjakove politične aktivnosti v vlogi posrednika med kraljem Aleksandrom in Antonom Korošcem omenja v svojih spominih tudi dr. Ivan Ahčin:⁴²

Kakor se namreč čudno sliši, je vendarle res, da je kralj Aleksander po svojih zaupnikih s Korošcem na Hvaru zopet obnovil stike. Tu in tam je prišel kraljev zaupnik na Hvar – kot letoviščar seveda –, po katerem je kralj spraševal Korošca za mnenje v nekaterih važnih političnih vprašanjih. /.../ Enkrat mu je bilo od kralja naročeno, naj izdela program za drugo državno stranko, ki bi mogla prevzeti oblast in na katero bi se krona mogla nasloniti, če bi odpovedala tedanja vladna garnitura. Bilo je to sicer nekam čudno razmerje med dvorom in Korošcem, ko je kralj spraševal za politično mnenje tako rekoč svojega ujetnika – a je neizpodbitno gotovo, da je takšno razmerje obstajalo.⁴³

Atentat v Marseillu je te načrte preprečil, toda Korošec se je na kraljevem pogrebu pojavil svoboden, kar je bil znak, da je bil vzpostavljen stik med njim in kraljevim namestništvom oz. prvim namestnikom, princem Pavlom Karadordevičem. Iz tega se je po parlamentarnih volitvah maja 1935 rodil JRZ – režim, ki sta se mu pridružila tudi Korošec in SLS. Junija 1935 je Korošec postal notranji minister v vladi Milana Stojadinovića in ostal na tem mestu do leta 1939. Dejansko se je v veliki meri uresničila vladna kombinacija, ki sta si jo že v času Koroščeve internacije zamislila kralj in Korošec. Kot mnogo težja naloga se je izkazala načrtovana preureditev Kraljevine Jugoslavije na federalistični osnovi.

Besednjak je pomembno sodeloval pri oblikovanju Koroščevega programa, s katerim je ta dosegel izpustitev iz internacije in ponovno vključitev v politično življenje. Ob avdienci novembra leta 1933 je Besednjak kralju Aleksandru (v Koroščevem imenu) moral npr. zagotavljati:

Državno jedinstvo je za dr. Korošca van svake diskusije. I ako tako nalazi, da smo Slovenci, Hrvati i Srbi političko jedan narod. /.../ Kako možemo na primer od Srba tražiti, da zaborave svoju slavnu prošlost, i da nisu ponosni na sve ono, što je srpski duh stvorio velikoga u historiji? To bi bilo neprimerno. Isto tako imadu Hrvati

⁴² Ivan Ahčin (1897–1960), teolog, sociolog. Na ljubljanski Teološki fakulteti je predaval sociologijo. V letih 1929–1941 je bil glavni urednik katoliškega dnevnika *Slovenec*, ki je imel največjo naklado v Sloveniji (*Enciklopedija Slovenije*, 1. knjiga (Ljubljana, 1988), str. 26).

⁴³ Navedeno po: Bojan Godeša in Ervin Dolenc (ur.), *Izgubljeni spomin na Antona Korošca: iz zapuščine Ivana Abčina* (Ljubljana, 1999), str. 96 (dalje: Godeša in Dolenc (ur.), *Izgubljeni spomin na Antona Korošca*).

i Slovenci svoje tradicije i vrline, kojima se pravom ponose. Tek sinteza srpstva, hrvatstva i slovenstva pretstavlja pravo jugoslovenstvo. /.../ Europa doživljuje eru nacionalizma, mi vidimo kako se formiraju jake nacionalne zajednice u Italiji, Nemčkoj i drugdje. Val nacionalizma prešao je i naše granice. Ali pogrešna politika režima kriva je, da su kod nas mesto jugoslavenskog nacionalizma – nastali odnosno se učvrstili slovenački, hrvatski i srpski nacionalizmi. Dr. Korošec se boji, da će Jugoslavija definitivno promašiti jednu važnu historijsku priliku nacionalne konsolidacije.

'Interesantno! Zaista interesantno!' – me je prekinil [kralj Aleksander, op. E. P.].

Ko pa mu je Besednjak zagotovil, da tudi Korošec meni, da je bilo pred diktaturo v Jugoslaviji preveč političnih strank in da lahko bodoča vsedržavna stranka (poznejši JRZ) pravzaprav nastane samo z njegovim dovoljenjem, naj bi bil kralj navdušen:

Nova politička organizacija morala bi, po shvatanju dr. Korošca, da obrača naročito pažnju ekonomskim pitanjima. Njen program imao bi da se bavi opsežno i iscrpno sa ekonomskim i socialnim problemima naše države. Živimo u doba duboke i općenite privredne krize, koja obuhvata čitav svet. I naše stanovništvo ne govori o drugom nego o krizi, koja jih muči. Medjutim, naša vlada ne obrača tim pitanjima nikakve ozbiljne pažnje. Organizacija jugoslavenske privrede morala bi da bude osnovni i centralni problem naše politike. Jugoslavija trebala bi čak i svoju pjatiletku. To shvaćanje dra Korošca usvojila bi i nova partija te bi se u tom bitno razlikovala od Jugoslavenske Nacionalne Stranke.

Dr. Korošec nalazi dalje, da bi nova politička organizacija morala da pristupi i praktičkom rešenju hrvatskog pitanja. Treba proučiti žalbe Hrvata i udovoljiti njihovim opravdanim zahtjevima, i to bez obzira na to, da-li se radičevci time slažu ili ne slažu. Jugoslavenska Nacionalna Stranka to pitanje ignoriše. Pošto nema dra Mačka⁴⁴ u vladi, ona misli, da joj nije potrebno, da se njime bavi.

Nova stranka tražiće široke samouprave, koje su u ostalom i na osnovu sadašnje ustave ostvarive.

Nova stranka već po svojim pristalicama neće moći da bude ni plemenska ni konfesionalna. U programu ona će zauzeti stav, da treba zaštititi slobodu i podupirati interese svih vera.

Dr. Korošec je u ostalom rešen, da organizira stranku samo u sporazumu sa Vašim Veličanstvom, i želi, da program stranke vi odobrite.

⁴⁴ *Vladimir Maček* (1879–1964), pravnik, politik. Po smrti Stjepana Radića je bil v tridesetih letih voditelj najmočnejše hrvaške politične stranke, Hrvatske kmečke stranke, in podpisnik sporazuma Cvetković–Maček. O tem podrobno: Ljubo Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928–1941*, 1. zvezek (Zagreb, 1974).

'Zlatan čovek' – je planil v radost. 'Zaista zlatan čovek! Sa nijednim naših političara nisam mogao tako lepo i pametno razgovarati kao s njime.'

Dr. Korošec – sem pripomnil – nema nikakvih strasti. Kad sam ga poslednji put posetio u Vrnjcima (Vrnjačka Banja, op. E. P.), vidio sam, da nije promenio u internaciji ni za milimetar svojih pogleda na državu i svojih odnosa do kralja. To nije običan političar nego državnik.

'Zaista čovek bez strasti, zaista državnik' – je živahno in prepričano pritrdil. Vprašal me je, ali so istih nazorov tudi Vaši ljudje.

Odvrnil sem, da bi po mojem prepričanju Vaše predloge sprejela tudi bivša SLS, ker je Vaša avtoriteta v stranki celoma vzpostavljena in je v zadnjem času močno narasla. Zanimivo bi bilo slišati mišljenje drja Kulovca.

Ko je čul to ime, se je zmračil in vprašal:

'To je sigurno otrov!'

Dr. Kulovec – sem odgovoril – je impresionista u politiki. On je impulzivan čovek. Kad je stranka u vladi, hoće u opoziciju, kad je u opoziciji, hoće u vladu. On je Dolenjec, dobar i pošten čovek.

'Dakle Dolenjec' – se je umiril in odobrovoljil.

Hotel je da nekaj konkretnega zaključimo in je vprašal:

'Kažite mi sad, kako da stvar udesimo.'

Dr. Korošec ne traži ništa i ne želi, da ko intervenira u njegovu korist. Ali ja mislim, da se nova stranka ne može organizirati, dok je dr. Korošec u internaciji. Za takav jedan posao treba Korošec potpunu slobodu kretanja. Treba je ispustiti ne samo dra Korošca nego i ostalo trojicu, jer je za dra Korošca moralno nemoguće, da se bori za svoje ideje i eventualno kritikuje drugo mišljenje dra Kulovca, dok je poslednji u internaciji.

Postal je resen: 'To znači, da moram ispustiti i Mačka!'

Dr. Maček – sem odvrnil – je sudski osuđen, a dr. Korošec i drugovi su samo internirani.

Prišiel je na dan s punktacijami, ki ste jih Vi ravno tako podpisali, kakor dr. Maček. Ali dr. Korošec – sem dejal nazaj – nije dao poznatih intervjuva inostranoj štampi. On se u ostalom veoma čudi, zašto se režim zbog punktacija još uvijek ljuti. Punktacije su režimu samo koristile. Ne vlada nego punktacije su razbile opozicioni blok. One imaju tu zaslugu, da opozicije danas više nema.

Začel se je pristrčno smeјati: 'To je dobro! Sad bi trebalo, da ih još nagradimo.'

Prešla sva na drug predmet in se kmalu nato začela poslavljati.⁴⁵

⁴⁵ BA, dok. št. 281, Prepis Besednjakovega poročila Antonu Korošču (takrat v internaciji na Hvaru) o avdijenci pri kralju Aleksandru, kjer je Besednjak posredoval Koroščevo stališča (poročilo z dne 26. novembra 1933).

Novi prvi človek jugoslovanske politike, knez Pavle, se je zavedal, da mora biti diktature konec ter je iskal novih političnih zaveznikov; za enega od njih je izbral tudi dr. Korošca. Zveza je očitno sklenjena že jeseni 1934. Na petomajskih volitvah 1935 je režim JNS poražen. Poleti 1935 pa je Slovenska ljudska stranka vstopila v novo vlado Jugoslovanske radikalne zajednice.⁴⁶

Slovenski unitarni liberalci so bili v političnem razsulu. Korošec je postal notranji minister in persona grata pri knezu Pavlu. Ko je ta uvidel nujnost sporazuma s Hrvati, kateremu se je upiral ministrski predsednik Stojadinović, je bil Korošec tisti, ki je pomagal Stojadinoviča zrušiti. Nato je januarja 1939 dobil častno mesto predsednika senata, toda na tej funkciji je zgubil možnost vplivanja v srbsko-hrvaškem sporazumu.⁴⁷

Sporazum Cvetković-Maček ni direktno in konkretno vključeval Slovencev in jim ni zagotavljal takojšnje avtonomije, kot jo je banovini Hrvaški. Korošec je še enkrat pokazal ves svoj politični talent: ni se spustil v prepir s Hrvati, temveč je postopoma z Mačkom normaliziral odnose, nato pa s hrvaško pomočjo poskušal dobiti avtonomno Slovenijo.⁴⁸ Osnovna vprašanja, ki so še naprej stala v središču Koroščeve politične misli, so bila: avtonomija slovenskega dela Kraljevine Jugoslavije, program Zedinjene Slovenije, ki je, kot rečeno, vključeval tudi rešitev problema slovenske Primorske, politični katolicizem (kot katoliška politična stranka) in vse druge z njim povezane organizacije, s katerimi je slednji povsem obvladoval slovensko družbo.

Primorci v času Koroščeve internacije vračajo usluge SLS v Ljubljani

V razhajanjih med katoliško sredino in desnico so bili v Ljubljani bolj dovzetni za Besednjakove pobude, ko so bili v politični stiski. Tako je nastal po omejenji zavrnitvi Besednjakovega članka ob koncu leta 1933 spet nov, poseben položaj. Po Koroščevih punktacijah je beograjska vlada namreč "postavila čez Slovence posebno cenzurno komisijo, ki je plenila skoraj v vsakem stolpcu".⁴⁹ Vodstvo *Slovenca* se je za pomoč spet obrnilo na Besednjaka, prav zaradi njegovih zvez na dvoru:

Preokret je nastal, kakor sem zadnjič povedal, v trenutku, ko je 'Slovenec' prišel v nevarnost in so gospodje zaprosili za mojo pomoč. Spravil sem se na delo in

⁴⁶ Janko Prunk, "Politični profil in delo dr. Antona Korošca v prvi Jugoslaviji", *Prispevki za novejšo zgodovino* 31, št. 1 (1991), str. 38 (dalje: Prunk, "Politični profil in delo dr. Antona Korošca v prvi Jugoslaviji").

⁴⁷ Prav tam.

⁴⁸ Prav tam.

⁴⁹ BA, dok. št. 13, Besednjakovo pismo Janku Kralju z dne 7. novembra 1933.

Engelbert Besednjak, fotografijo je izdelal Venó Pilon v Parizu leta 1933 (fotografija je v lasti avtorja)

izgubil radi lista celih 10 dni. V cenzurnem odboru v Ljubljani sta sedela tudi dva 'Kramarjeva' človeka [liberalni voditelj Albert Kramer, op. E. P]. /.../ Pošiljali so mi izvode, kjer je bil zaplenjen celo 'sadni trg' ali pa članek 'Lov na divje prašiče!'. /.../ Take cenzure nismo mi nikdar imeli pod fašizmom. Namen je bil očiten: uničiti 'Slovenca'. V tej stiski je prišel v Beograd dr. Ahčin in za njim so poslali Terseglava. Slabšega diplomata si niso mogli izbrati.⁵⁰

⁵⁰ Prav tam.

Kot sam poroča, je pustil Besednjak dr. Ahčina in dr. Terseglava najprej delati "po svoji glavi".⁵¹ V avdienci sta Srškiću, po Besednjakovih besedah, "ponujala karkoli", saj da naj bi list

rešili 'za vsako ceno': 'Za vsako ceno' se pa list v nobenem slučaju ne sme reševati. 'Za vsako ceno' bi bili mi v Italiji rešili ne samo naš tisk, ampak še vse kaj drugega. /.../ To je bilo zame preveč. Rekel sem Terseglavu, da je najbolj pametno, če 'spusti hlače dol' in gre k Srškiću s hlačami v rokah.⁵²

Nazadnje je vprašanje cenzure nad *Slovincem* res rešil Besednjak s svojimi beograjskimi političnimi zvezami,⁵³ razplet pa komentiral:

Če bi se mi držali tako klaverno, bi bil vrag manjšino že zdavnaj vzel! Vidi pa se tudi iz tega, kaj pomeni Korošec za stranko. Če bi bil on prost, bi bile take žalostne in ponižujoče stvari nemogoče. Kaj bo s stranko, ko leže dr. Korošec v grob? Za našo manjšino je ta zadeva v toliko važna, ker nam je pomagala, da smo 'zaslužili' spet zaupanje pri gospodih v Ljubljani. Prej so mislili – ljubljanski modrijani, da smo neke vrste vladni agenti!

O dvajsetih mesecih Koroščeve internacije v letih 1933–1934 in tedanjem položaju znotraj SLS je pozneje Besednjak zapisal:

Bivši režim je bil za S.L.S. [za Slovensko ljudsko stranko, op. E. P.] ogenj preizkušnje. V času, ko je Korošec živel v internaciji, so ga zapuščali njegovi najožji sodelavci, ljudje, ki jim je dal prav on ministrske položaje. V celjskem okraju je odpadel od njega dr. Ogrizek⁵⁴ in kandidiral na listi Jugoslovanske Nacionalne Stranke; v ptujskem okraju je odpadel bivši poslanec Miha Brenčič in ušel k Jevtiću;⁵⁵ na Jevtičevi listi so kandidirali v Prekmurju bivši pristaši dr. Klar,⁵⁶ v kozjanskem

⁵¹ Prav tam.

⁵² Prav tam.

⁵³ BA, dok. št. 580, Pismo Franceta Terseglava Engelbertu Besednjaku z dne 15. oktobra 1933. V njem se mu zahvaljuje za posredovanje in sporoča, da je bila cenzura pri *Slovincu* ustavljena. Dr. Pečjak pa naj bi dal Terseglavu zato, "ker so uspeli" (kot poroča v pismu Besednjaku), celih 8 tednov nagradnega dopusta.

⁵⁴ Anton Ogrizek.

⁵⁵ *Bogoljub Jevtič* (1895–1960), politik. Med šestojanuarsko diktaturo dvorni minister, nato zunanji minister in v letih 1934–1935 ministrski predsednik. Član JNS. Po državnem udaru dne 27. marca 1941 je stranka vstopila v Simovičevo vladno, v kateri je bil minister za promet. Med drugo svetovno vojno je bil član vladne misije v ZDA in veleposlanik v Londonu. Po vojni je ostal v tujini (Milica Bodrožić, "Jugoslovenska nacionalna stranka pod vladom Bogoljuba Jevtiča i Petomajski izbori 1935. godine", *Zbornik Matice srpske za istoriju* 40 (1989), str. 141–169, str. 141–169).

⁵⁶ Franc Klar.

okraju dr. Koce,⁵⁷ v Brežicah bivši oblastni odbornik in starešina dr. Veble⁵⁸ in za las je manjkalo, da ne ubežita bivši minister Vesenj⁵⁹ in Franjo Žebot.⁶⁰ V opoziciji je bil dr. Kulovec,⁶¹ v opoziciji dr. Gosar,⁶² ki se je pogajal z Jevtičem, da postavi samostojno disidentsko listo. Samo nesposobnosti gg. Jevtiča, Marušiča⁶³

⁵⁷ Jure Koce.

⁵⁸ *Andrej Veble* (1887–1979), pravnik in publicist. Samostojno je opravljal pravniški poklic. Bil je pristaš SLS, a je leta 1935 kandidiral na Jevtičevi listi in bil izvoljen za poslanca Radikalne stranke v beograjski skupščini. Leta 1940 je postal član Državnega sveta in se preselil v Beograd (*Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013; dostopno na: www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi766508/#slovenski-biografski-leksikon, pridobljeno: 13. 12. 2020).

⁵⁹ *Ivan Vesenj* (1880–1938), politik in pedagog. V dvajsetih letih je bil kot pristaš SLS poslanec v skupščini Kraljevine SHS (1923–1929), leta 1924 minister v Davidovičevi vladi (*Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013; dostopno na: www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi780102/#slovenski-biografski-leksikon, pridobljeno: 13. 12. 2020).

⁶⁰ *Franjo Žebot* (1881–1945), časnikar, politik. Bil je poslanec v prvi skupščini Kraljevine SHS. V dvajsetih letih je bil poslanec SLS v Beogradu. V času kraljeve diktature se politično ni eksponiral, leta 1938 pa je bil na listi JRZ ponovno izvoljen v parlament. Je oče Cirila Žebota, ekonomista in politika, enega najpomembnejših ideologov t. i. Ehrlichovega kroga v drugi polovici tridesetih let (*Enciklopedija Slovenije*, 15. knjiga (Ljubljana, 2001), str. 293).

⁶¹ *Franc Kulovec* (1884–1941), duhovnik, novinar in politik. Poleg Antona Korošca eden najpomembnejših politikov SLS med obema vojnoma. Že leta 1919 je bil glavni tajnik SLS. Večkratni poslanec v beograjski skupščini. Zaradi punktacij je bil leta 1933 in 1934 konfiniran v Foči in v Sarajevu. Leta 1935 je postal glavni tajnik JRZ za Slovenijo in član glavnega odbora JRZ v Beogradu. Dvakrat je bil imenovan za člana senata Kraljevine Jugoslavije. Kot najtesnejši Korošev sodelavec je postal po njegovi smrti njegov politični naslednik. Minister v zadnjih dveh vladah Kraljevine Jugoslavije. Umrli je ob nemškem bombardiranju Beograda dne 6. aprila 1941 (*Enciklopedija Slovenije*, 6. knjiga (Ljubljana, 1992), str. 67).

⁶² *Andrej Gosar* (1887–1970), pravnik, politik in sociolog. Leta 1916 je doktoriral na pravni fakulteti na Dunaju. Leta 1920 je postal poverjenik za socialno skrbstvo pri Deželni vladi za Slovenijo. V dvajsetih letih je bil na listi SLS izvoljen za narodnega poslanca. Leta 1927 in 1928 je bil minister za socialno politiko. Bil je profesor za sociologijo in ekonomijo na Tehniški fakulteti v Ljubljani. Pred vojno je bil eden od utemeljitev krščanskosocialnega programa v Sloveniji. Med drugim je napisal razpravi "Za krščanski socializem" (1923) in "Za nov družbeni red", I. in II. (1933–1935). Po izdaji svojega najobsežnejšega dela "Za nov družbeni red" je bil zaradi zavzemanja za socialno državo, ki naj bi temeljila na parlamentarni demokraciji in tržni ekonomiji, napadan tako od radikalne desnice kakor od leve. V dvajsetih in tridesetih letih je vodstvo primorskih krščanskih socialcev priznavalo njegovo avtoriteto tudi v vprašanju socialnih konceptov. Leta 1941 se je razšel s SLS (z dr. Natlačenom). Jeseni 1941 je začel skupaj s Šolarjem, Kamušičem in Mohoričem nastopati pod imenom Združeni Slovenci, ki so predstavljali sredinsko idejnopolitično formacijo. Leta 1944 je bil interniran v Dachau. Po vojni je do leta 1958 predaval na Tehniški fakulteti v Ljubljani (*Enciklopedija Slovenije*, 3. knjiga (Ljubljana, 1989), str. 302).

⁶³ *Drago Marušič* (1884–1964) pravnik, politik in pisatelj iz Opatjega sela pri Gorici. Pravo je doštudiral v Pragi. Leta 1923 je v Ljubljani odprl odvetniško pisarno. Po uvedbi diktature ga je kralj Aleksander kot jugoslovansko usmerjenega politika imenoval za bana Dravske banovine (1930). Leta 1934 je postal minister in leta 1935 senator ter poslanec v beograjski skupščini. Leta 1941 je bil med ustanovitelji t. i. prostovoljske Šoške legije. Leta 1941 se je priključil OF. Po kapitulaciji Italije je prišel na Primorsko in postal član pokrajinskega odbora OF in SNOS. Po vojni je postal v vladi DFJ minister za promet, pozneje za pravosodje in prosveto (*Primorski slovenski biografski leksikon*, 2. zvezek (Gorica, 1974), str. 377).

in Puclja⁶⁴ se ima SLS zahvaliti, da ni prišlo tedaj do razkola z Gosarjem na čelu. To se je godilo v času, ko je Korošec ravno prebil internacijo, torej odsedel kazen v interesu stranke. Par mesecev pozneje se je položaj celoma prevrgel, Korošec je postal neomejen gospodar. Kakšno je bilo tedaj njegovo zadržanje? Nikdar ni bil Korošec tako velik v mojih očeh, kakor v teh dneh zmagoslavja. Majhen človek bi bil mislil, da je končno prišel čas obračuna. /.../ Toda Korošec je bil državnik, res voditelj slovenskega naroda. V njem je zavladal čisti politični razum, zakraljevala je misel in skrb za stvar, pred katero je splahnela v nič vsa osebna občutljivost. /.../ Od Korošča sem se mnogo naučil, in se moramo vsi učiti.⁶⁵

Sporazum Ciano-Stojadinović, 25. marec 1937

Predhodni kontekst dogajanja v Julijski krajini je bil s podpisom pogodbe med Jugoslavijo in Italijo marca 1937 do določene mere vendarle presežen. Manjšina ni (po ocenah krščanskosocialne organizacije) ob pogajanjih Ciano-Stojadinović iztržila skoraj nič od tega, kar je pričakovala, a kljub temu je šlo za veliko spremembo, če položaj primerjamo s tistim pred sklenitvijo sporazuma.⁶⁶ Še najbolj pomembno se zdi to, kar se zaradi sporazuma ni zgodilo, bi se pa sicer zagotovo. Sklepamo lahko, da bi se politika fašistične vlade in Vatikana do slovenske in hrvaške manjšine v Julijski krajini zaostrovala in bi najbrž v resnici privedla do popolne ukinitve vseh jezikovnih pravic tudi v cerkvenem življenju. Pri splošni oceni rezultatov pakta Ciano-Stojadinović je potrebno upoštevati tudi ta aspekt, saj je pomenil sporazum očitno ustavitev zaostrene politike, ki bi se nedvomno stopnjevala v vse hitrejšem tempu.⁶⁷

Ko je bil sporazum Ciano-Stojadinović sklenjen, ni bilo več kot dva meseca po podpisu niti približno jasno, kakšni bodo njegovi resnični rezultati oziroma v kolikšni meri bo izpolnjen tajni (vendar zgolj ustni) del sporazuma. O nujnosti intervencij pri jugoslovanski vladi je Besednjaku pisal Wilfan.⁶⁸

⁶⁴ Ivan Pucelj (1877–1945), politik in pisatelj. Leta 1920 je bil izvoljen za poslanca v ustavodajno skupščino Kraljevine SHS. Iz odločnega pristaša centralizma in jugoslovanskega integralizma se je v drugi polovici dvajsetih let spremenil v zagovornika slovenske avtonomije. Po uvedbi diktature se je ponovno pridružil centralistično-unitarističnemu režimu in postal minister v vladi generala Petra Živkovića, junija 1933 pa je bil izvoljen tudi za podpredsednika Jugoslovanske nacionalne stranke (JNS). V tridesetih letih je bil večkrat minister in poslanec v beograjski skupščini. Od leta 1935 do leta 1941 je bil član senata Kraljevine Jugoslavije. Konec leta 1944 je bil aretiran in poslan v Dachau (*Enciklopedija Slovenije*, 10. knjiga (Ljubljana, 1996), Ljubljana 1996, str. 12).

⁶⁵ BA, dok. št. 235, Pismo Engelberta Besednjaka Antonu Vuku na veliko noč 1936.

⁶⁶ Tako npr. tudi Tristano Matta, "Clero sloveno e regime fascista", *Bollettino dell'Istituto Regionale per la Storia del Movimento di Liberazione nel Friuli Venezia Giulia* 5, št. 2–3 (1977), str. 10.

⁶⁷ To je pozneje nenazadnje priznaval npr. tudi Lavo Čermelj (prim. Lavo Čermelj, *Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama* (Ljubljana, 1965), str. 145).

⁶⁸ WA, fasc. št. 6, Pismo Josipa Wilfana Engelbertu Besednjaku z dne 10. maja 1937.

Iz pisma je tudi razvidno, da je Besednjak predlagal Josipu Wilfanu, da bi se kar osebno podala na pogajanja v Rim.⁶⁹ Na izrecno zahtevo in vztrajanje italijanske vlade manjšinsko vprašanje v tekstu sporazuma sploh ni bilo obravnavano, saj naj bi to (po besedah zunanjega ministra Ciana) "dezavuiralo vso dotedanjo propagando in prakso".⁷⁰ Ciano je ob podpisu pakta le ustno obljubil nekatere koncesije, kot npr. pravico do slovenščine v cerkvah, en časopis, pouk slovenščine v zasebnih tečajih...⁷¹ V tem pogledu se zdi absurdna tudi trditev Milana Stojadinovića, ki je v svojih spominih zapisal, "da je bilo s sporazumom našim sonarodnjakom, posebno Slovencem, olajšano in zagotovljeno mirno kulturno in narodno življenje".⁷²

Kljub temu lahko rečemo, da je skrajni pritisk režima po podpisu sporazuma deloma popustil in čeprav se je v zvezi z obsežnimi ustnimi (!) zagotovili in obljubami, ki jih je ob sporazumu dala rimska vlada,⁷³ kmalu pojavila vrsta nejasnosti, je imel Stojadinović v svojih spominih najbrž delno prav, vsaj kar se tiče zadovoljstva dr. Korošca, ko je zapisal: "Dr. Korošec je bil še posebno zadovoljen in hvaležen, saj je moral priznati, da Beograd skrbi in je tudi v stanju zaščititi naše ljudstvo prek meje."⁷⁴

"Pokojnikova" smrt in politični testament

Do zelo pomembnega premika je prišlo tudi na notranjepolitični sceni v Kraljevini Jugoslaviji. Ko je knez Pavle uvidel nujnost sporazuma s Hrvati, katerega se je upiral ministrski predsednik Stojadinović, je bil prav Korošec tisti, ki je pomagal Stojadinovića zrušiti. Poleti 1940 je bil znova vključen v vlado kot prosvetni minister. Njegove načrte za avtonomijo slovenskega prostora znotraj Kraljevine Jugoslavije je 13. decembra 1940 prekinila smrt.⁷⁵

Anton Korošec se je v korespondenci Tajne krščanskosocialne organizacije poslej pojavljal s šifro "pokojnik".

Dober mesec po smrti Antona Korošca je Besednjaka v pismu Tajni organizaciji z dne 19. januarja 1941, še daleč pred vstopom Sovjetske zveze v vojno,

⁶⁹ Prav tam.

⁷⁰ Milan Stojadinović, *Ni rat ni pakt* (Buenos Aires, 1963), str. 461 (dalje: Stojadinović, *Ni rat ni pakt*).

⁷¹ Prim. Milica Kacin Wohinz, "Gli Sloveni della Venezia Giulia alla fine degli anni Trenta", *Qualestoria* 20, št. 2 (1992), str. 56.

⁷² Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, str. 461.

⁷³ O tem npr.: Teodoro Sala, "1939. Un censimento riservato del governo fascista sugli 'alloglotti'; proposta per l'assimilazione degli 'allogeni' nella Provincia dell'Istria", *Bollettino dell'istituto di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia* 1, št. 1 (1973), str. 17.

⁷⁴ Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, str. 461.

⁷⁵ Prunk, "Politični profil in delo dr. Antona Korošca v prvi Jugoslaviji", str. 38.

glede izida vojne, posebej v zvezi z združitvijo slovenskega prostora, prežemal optimizem kljub tedanji premoči nemške armade na vseh frontah. Prav tako je v pismu napovedal zmago Anglije v zračni bitki in zaključil s trditvijo, da "če Nemci ne bodo vdrli na angleški otok to poletje, potem ne bodo nikoli!"⁷⁶

V tem pismu pravi:

Napočil je zgodovinski trenutek, da je treba rešiti zgodovinski trenutek naše domačije [misлил je tako na Julijsko krajino kot Koroško, op. E.P.]. Sedaj ali mi rešitev več ne doživimo!!! Vedite, da tako ne mislite samo vi in mi, temveč vsi, ki politično gledajo na svet... napaka Koroškega plebiscita se ne sme več ponoviti!

Hvarski program

Na Hvaru je Korošec leta 1934, kot smo videli, lahko sprejemal obiske. Junija 1934 je članom akademskega kluba Straža, svojemu intelektualnemu naraščanju, predstavil svoja idejna in politična stališča, pozneje imenovana "Hvarski program", ki ga je vredno navesti v celoti:

Povsod Boga! Proč z liberalnimi in marksističnimi frazami, ki so tuje našemu narodu. Brez moralne obnove v Bogu ne bo rešitve iz gospodarskega in socialnega kaosa. Delujemo zato v tem oziru s Katoliško akcijo! Vera v družino, šolo, literaturo in v vse javno življenje, izpovedujemo v pisavi in govoru vselej svoje katoliško stališče, ne bodimo bojazljivci! Skrbimo za čisto slovensko ozemlje, ob avstrijski, madžarski in italijanski meji! Preprečujemo povsod (v vseh panogah) tujerodno ekspanzijo na slovenskem ozemlju! Potenciranje slovenske narodne zavesti in kulture v obrambo proti nevarnosti tujerodnih navalov! Družine naj bodo ognjišče narodne, kakor tudi katoliške zavesti! Držeč se smeri, podanih v papeževih okrožnicah, se izrekamo za korporativni družbeni in gospodarski red, osnovan na krščanskem organskem pojmovanju družbe, da se zajamči interese skupnosti in svoboda osebnosti! Čuvajmo naše zadrugetvo, skrbimo za njegovo idealnost in za njegovo razširjanje, da bo lahko prevzelo naloge korporativnega gospodarskega reda! Ne izogibajmo se potrebnih socializacij! Obojamo kapitalistični in komunistični gospodarski red, odklanjamo totalitarno ureditev države, izoblikovano v komunizmu in fašizmu, ki odvzema ostalim družbenim edinicam in poedincem vsako avtonomijo in svobodo. Dovedimo socialno pravičnost in socialno ljubezen v človeški družbi do popolne zmage.⁷⁷

⁷⁶ BA, dok. št. 24, Pismo Besednjaka organizaciji v Julijsko krajino z dne 19. januarja 1941.

⁷⁷ Prim. Prunk, "Anton Korošec v opoziciji 1930–1934", str. 90.

Kot je že pred leti predpostavljala dr. Janko Prunk, pa bi veljalo ob Koroščevem hvarskem programu oziroma pri vprašanju njegove avtentičnosti biti zelo previden, saj je bil program v celoti objavljen šele po Koroščevi smrti, in to v glasilu radikalne katoliške desnice, *Straži v viharju*, očitno najmanj prilagojen aktualnim političnim razmeram. Seveda to res še ne izključuje, da je tak program res – vsaj delno – napisal Korošec, saj vemo, da se je ob obisku omenjenih mladeničev na Hvaru z njimi intenzivno pogovarjal. Toda na Hvaru ga je, kot smo videli, obiskoval še marsikdo, ki ni stal na stališčih ljubljanske radikalne katoliške desnice.

Politična dediščina

Jugoslavija in jugoslovanstvo je tako pri Antonu Korošču kot pri njegovem ključnem primorskem sodelavcu Besednjaku temeljilo na presojanju političnih razmer v Evropi. Po Besednjakovem mnenju je bila edina možnost tako za priključitev Julijske krajine matici kakor tudi za nadaljnjo narodno emancipacijo Slovencev zgolj in samo združenost v močni jugoslovanski državi:

Naš narodni program iz dobe majske deklaracije⁷⁸ se ni porodil iz trenutnega razpoloženja drja J. Ev. Kreka in drja Antona Korošca, temveč je plod stoletnih izkušenj ter spoznanja slovenskega naroda, da mu je svoboden razvoj in napredek zagotovljen samo v državni skupnosti z brati Hrvati in Srbi. Poudarjam, da je za nas to spoznanje dokončno in nepremakljivo. Vsaka diskusija in vsak dvom o tej resnici bi morali biti med zavednimi Slovenci nedopustni. Saj zadostuje, da si trezno predočimo zadnji dve desetletji slovenske zgodovine: Slovenci v Jugoslaviji so kljub vsem bojem z belgrajskim centralizmom napredovali, kakor niso še nikoli v svoji preteklosti; Slovenci, živeči pod italijanskim, nemškim in madžarskim gospostvom, so narodno in kulturno umirali. Dr. Korošec je že vedel, zakaj je bilo potrebno, da se je še pred izbruhom sedanje vojne tako slovesno praznovala obletnica majske deklaracije širom Slovenije!⁷⁹

Besednjakov razmislek se brez dvoma ujema s Koroščevo izjavo koroške-mu Slovencu Jošku Tischlerju na predvečer druge svetovne vojne, da je "najslabša Jugoslavija za Slovence najboljša rešitev. Izbire nimamo."⁸⁰

Primorska duhovščina si je te nauke očitno dobro zapomnila... Ne nazadnje so primorski duhovniki po koncu vojne v absolutni večini izjavili, da so za

⁷⁸ "Majniška" ali "Majska deklaracija". Državnopravna izjava Jugoslovanskega kluba poslancev v dunajskem parlamentu dne 30. maja 1917.

⁷⁹ BA, dok. št. 325, Osnutek pisma Engelberta Besednjaka Andreju Gosarju jeseni 1941 (brez datuma).

⁸⁰ O tem: Godeša in Dolenc (ur.), *Izgubljeni spomin na Antona Korošca*, str. 36.

Jugoslavijo. In izbrali so (glede na njihov poklic in družbeno vlogo) najbrž res "najslabšo Jugoslavijo" – iz zornega kota političnega katolicizma je bila zanje dejansko najslabša, a v tem je bila primorska duhovščina enotna – še zadnjič –, in sicer ob prihodu zavezniške razmejitvene komisije v Julijsko krajino. Gre za dve spomenici, ki ju je slovenska primorska duhovščina naslovila na zavezniško razmejitveno komisijo. Prvo spomenico z začetka leta 1946 je podpisalo 170 slovenskih duhovnikov iz Julijske krajine, vsebovala pa je zahtevo, naj se "celokupna Primorska priključi federativni Jugoslaviji".⁸¹ Drugo spomenico je na razmejitveno komisijo naslovilo 30 duhovnikov, ki so delovali v krogu radikalno antikomunistično usmerjenega lista *Slovenski Primorec*. Kot odločni antikomunisti so poudarili, da se izrekajo za priključitev k demokratični Jugoslaviji, a so pozneje na zaslišanju pred zavezniško razmejitveno komisijo pozabili tudi na "demokratično" in nazadnje zahtevali samo priključitev.⁸²

Virgil Šček je leta 1945 v pismu Engelbertu Besednjaku – po eni strani v jasni zavesti, da priključitev Primorske izpeljuje nasprotni politični tabor, a po drugi v očitnem zmagoslavnem zanosu – zapisal: "Zares edinstvana prilika! Ali zdaj ali nikoli! Gre za končnoveljavno usodo Primorske. In če nam bodo na konferenci kaj vzeli, ne bodo vzeli vladi, ampak Jugoslaviji /.../" Ali kot je zapisal Anton Požar: "v času, ko se odloča usoda Primorske, se slovenski duhovniki odločno izrekamo za Jugoslavijo, kajti režim se bo spremenil, državne meje pa bodo ostale."⁸³ Tako je očitno razmišljala večina slovenskih primorskih duhovnikov.

Ob koncu vojne se je torej izbira izostrila v odločitve "ali – ali": ali za jugoslovansko državo in komunistični režim ali za italijansko državo. Z italijansko državo je imela duhovščina takrat že več kot petindvajsetletne težke izkušnje. Ob tem pa tudi ne gre pozabiti, da niti tedanji položaj v poraženi Italiji ni zagotavljal razvoja v smeri parlamentarne demokracije oziroma ni izključeval revolucije.

V vseh zgoraj naštetih dejstvih je potrebno iskati vzroke za odločitve skoraj vse slovenske in hrvaške duhovščine v Julijski krajini za podporo priključitvi k Jugoslaviji. Številna gesla, ki jih beremo v korespondenci med duhovščino, kot na primer "režimi ginejo, vlade se menjajo, domovina ostane" ali "Tito bo odšel, ostala bo Jugoslavija", so bila posledica zgodovinskega položaja, v katerem je priključitev Primorske k Jugoslaviji vodila OF, ki so ji načelovali slovenski komunisti. S tem se je večina primorske duhovščine le stežka sprijaznila – toda zgodovinska paradigma je prisilila katoliški tabor in duhovščino na Primor-

⁸¹ Nevenka Troha, *Komu Trst: Slovenci in Italijani med dvema državama* (Ljubljana, 1999), str. 154.

⁸² Prav tam, str. 159.

⁸³ Glej: Tomaž Simčič, *Jakob Ukmarič (1878–1971): sto let slovenstva in krščanstva v Trstu* (Gorica 1986), str. 146.

skem v odločitvah, ki je obsegala vse zgoraj navedene elemente in jih v trenutku opredelitve strnila v vsaj navidezno enotno stališče, ki se je kazalo v podpori priključitvi k Jugoslaviji.

Na Kranjskem, v predvojni Dravski banovini, je bilo tudi proti koncu druge svetovne vojne popolnoma drugače. Že v očitnem pričakovanju poraza je 6. oktobra 1944 v govoru ob pogrebu padlih kolaborantov v bližini Kranja govoril pater Fortunat Zorman: "Bolje je, da ves slovenski narod junaško umrje, kakor pa, da živi v komunistični hudobiji..."⁸⁴

V tej luči je treba razumeti tudi epizodo, ki jo v svojem "Londonskem dnevniku" izpove Izidor Cankar. Pripoveduje o svojem pogovoru z dr. Ivanom Ahčinom avgusta 1944 (v Rimu): "Ko sem rekel Ahčinu: 'Postavimo vse na špico! Vi greste rajši v hitlerjevsko Nemčijo, kot v partizansko Jugoslavijo?' ni zanimal, ampak pritrjujoč molčal..."⁸⁵

Ni potreben poseben razmislek za ugotovitev, komu je zgodovina nazadnje pritrdila.

Janko Prunk je pred mnogimi leti o Antonu Korošču zapisal:

Moj vtis iz vsega, kar sem mogel o Korošču preštudirati, je, da je bil on v pogledih na bistvena politična vprašanja v osnovi dokaj trden. Ta osnovna vprašanja so: **avtonomno slovenstvo, katolicizem, krščansko socialna organizacija in katoliška politična stranka**. Vsa njegova navidezna odstopanja v teh osnovnih vprašanjih so bili samo ukrepi iz politične taktike in iz politične nuje. Korošec je bil pač, kar je velika odlika vsakega politika, izjemno sposoben politični taktik.⁸⁶

Ob tem bi, kot smo prikazali v zvezi s primorskim prostorom, veljalo posebej poudariti tudi njegovo neposredno prizadevanje za revizijo politično krivičnih meja slovenskega etničnega prostora.

Anton Korošec in manjšina na Primorskem sta bila v tem smislu, kot smo videli, zelo tesno povezana.

⁸⁴ Jože Pirjevec, *Jugoslavija: [1918–1992]: nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije* (Koper, 1995), str. 147.

⁸⁵ Godeša in Dolenc (ur.), *Izgubljeni spomin na Antona Korošca*, str. 17.

⁸⁶ Prunk, "Politični profil in delo dr. Antona Korošca v prvi Jugoslaviji", str. 38.

Egon Pelikan

ANTON KOROŠEC AND SLOVENE MINORITY IN THE PRIMORSKA REGION BETWEEN THE WORLD WARS

SUMMARY

In this article, the author presents the role and importance of Anton Korošec between the world wars, in maintaining minorities in Venezia Giulia. Based on the material from the archive of Engelbert Besednjak, the author presents organized action of the Secret Christian Social Organisation and the activities of the Slovene Clergy from the Primorska region between the world wars. A crucial role in the political and especially financial support for the Slovene minority was played by Anton Korošec, who took care of an ongoing funding of anti-fascist and national defense initiatives in Venezia Giulia. He has also cooperated with Engelbert Besednjak and other representatives of Slovenes from the Primorska region, including representatives of his greatest political opponents in the Kingdom of Yugoslavia – Liberals. The author describes relations between crucial parties in preserving the Slovene characteristic of Venezia Giulia, the role of the court of the Kingdom of Yugoslavia, individual Yugoslav governments, etc.

The article also presents the secret irredentist activities of the Secret Christian Social Organisation in Venezia Giulia, which had been formed in the late 1920s by a merger of the (banned) Christian Social Party in Primorska and the ecclesiastical organisation of the Slovene and Croatian clergy – the Assembly of the Priests of St. Paul. This organisation included almost 300 Slovene and Croatian priests. Throughout the interwar period, the Catholic secret organisation continued to be financed from a secret fund for minorities of the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Yugoslavia. Dr Anton Korošec, the most important and influential Slovenian politician on the Belgrade political scene at the time, played the decisive role in securing this funding.

Special attention is also given to the time of the internment of Anton Korošec, when the mediation role between him and the King Alexander was played by the keyman of the minority in Venezia Giulia – Engelbert Besednjak. At that time, the minority and their represents were able to at least partially return numerous favours to Korošec, as Besednjak played a very important role in the reintegration of Anton Korošec into Yugoslav political life.

Finally, the author outlines the role of the so called "catholic middle" in the Primorska region during and after the Second World War. Characteristic of the "catholic middle" of Primorska during the war was that it rejected not only

collaboration but also communism. Convinced that the regime would one day change while the state borders would remain the same, this community, along with most of its clergy, eventually spoke out in favour of Yugoslavia.

The article concludes with a description of the efforts of the great majority of the clergy of Primorska to annex Venezia Giulia to Yugoslavia after the end of the Second World War.

VIRI IN LITERATURA

ACDS, CPC – Archivio centrale dello Stato, Caselario Politico Centrale, mapa št. 5478.

ACDS, NAW – Archivio centrale dello Stato, National Archiv Washington, T – 586.

ARS – Arhiv Republike Slovenije, fond Bogomila Remca.

AV – Arhiv Antona Vuka.

BA – Besednjakov arhiv.

WA – Wilfanov arhiv.

.....

Boban, Ljubo, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928–1941*, 1. zvezek (Zagreb, 1974).

Bodrožić, Milica, "Jugoslovenska nacionalna stranka pod vladom Bogoljuba Jevtića i Petomajski izbori 1935. godine", *Zbornik Matice srpske za istoriju* 40 (1989), str. 141–169.

Čermelj, Lavo, *Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama* (Ljubljana, 1965), str. 145).

Enciklopedija Slovenije, 1.–15. knjiga (Ljubljana, 1988–2021).

Godeša, Bojan, in Dolenc, Ervin (ur.), *Izgubljeni spomin na Antona Korošca: iz zapuščine Ivana Abčina* (Ljubljana, 1999).

Jurčec, Ruda, *Skozi luči in senc. III. del* (Buenos Aires, 1969).

Juvančič, Ivo, "Fašistična ofenziva proti dr. A. Fogarju, škofu v Trstu", *Goriški letnik: zbornik Goriškega muzeja* 3, št. 2 (1976), str. 102.

Kacin Wohinz, Milica, "Gli Sloveni della Venezia Giulia alla fine degli anni Trenta", *Qualestoria* 20, št. 2 (1992), str. 56.

Kacin Wohinz, Milica, *Prvi antifašizem v Evropi* (Koper, 1990).

Koblar, France, "Iz zapuščine Franceta Koblarja", *Nova revija* 18, št. 209 (1999), str. 167.

Matta, Tristano, "Clero sloveno e regime fascista", *Bollettino dell'Istituto Regionale per la Storia del Movimento di Liberazione nel Friuli Venezia Giulia* 5, št. 2–3 (1977), str. 10.

Pelikan, Egon, *Tajno delovanje primorske dubovščine pod fašizmom: primorski krščanski socialci med Vatikanom, fašistično Italijo in slovensko katoliško desnico* (Ljubljana, 2002).

Pirjevec, Jože, *Jugoslavija: [1918–1992]: nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije* (Koper, 1995).

Primorski slovenski biografski leksikon, 1.–2. zvezek (Gorica, 1974).

-
- Prunk, Janko**, "Anton Korošec v opoziciji 1930–1934", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 77=NV42, št. 2–3 (2006), str. 88–89.
- Prunk, Janko**, "Politični profil in delo dr. Antona Korošca v prvi Jugoslaviji", *Prispevki za novejšo zgodovino* 31, št. 1 (1991), str. 38.
- Sala, Teodoro**, "1939. Un censimento riservato del governo fascista sugli 'alloglotti'; proposta per l'assimilazione degli 'allogeni' nella Provincia dell'Istria", *Bollettino dell'istituto di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia* 1, št. 1 (1973), str. 17.
- Simčič, Tomaž, Jakob Ukmar**: *(1878–1971): sto let slovenstva in krščanstva v Trstu* (Gorica 1986).
- Slovenski biografski leksikon*, 13. zvezek (Trubar–Vodaine), ur. Alfonz Gspan, Jože Munda in Fran Petre (Ljubljana, 1982).
- Stojadinović, Milan**, *Ni rat ni pakt* (Buenos Aires, 1963).
- Troha, Nevenka**, *Komu Trst: Slovenci in Italijani med dvema državama* (Ljubljana, 1999).

DOI 10.32874/SHS.2021-13
1.01 Izvirni znanstveni članek

Anton Korošec in apostolski nuncij Ermenegildo Pellegrinetti: politični katolicizem, manjšinsko vprašanje in konkordat med Svetim sedežem in Kraljevino Jugoslavijo

Gašper Mithans

Dr., docent, višji znanstveni sodelavec
Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Inštitut za zgodovinske študije
Garibaldijska 1, SI– 6000 Koper, Slovenija
e-pošta: gasper.mithans@zrs-kp.si

Izvilleček:

Članek obravnava skozi odnos med Antonom Korošcem, katoliškim duhovnikom in enim najvidnejših politikov Kraljevine SHS/Jugoslavije, in Ermenegildom Pellegrinettijem, apostolskim nuncijem v prvi Jugoslaviji, nekatere ključne politične probleme slovenske in jugoslovanske zgodovine. Z analizo memoarskih in arhivskih virov so znotraj širšega konteksta predstavljeni osebni vpogledi v vprašanje politizacije Katoliške cerkve in delovanja katoliških strank, vključno s problematiko nacionalizmov, antifašistične akcije Slovencev in Hrvatov v Italiji ter neuspeh poskus sprejema konkordata med Kraljevino Jugoslavijo in Svetim sedežem.

Ključne besede:

Anton Korošec, Ermenegildo Pellegrinetti, Jugoslavija, konkordat, manjšina, politični katolicizem

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije

Maribor, letnik 21 (2021), št. 2, str. 435–472, 122 cit., 4 slike

Jezik: slovenski (izvilleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod¹

Dr. Anton Korošec je bil v skladu s svojim ugledom ene najvidnejših političnih osebnosti prve Jugoslavije tudi predmet številnih razprav. Bogata zgodovinska produkcija žal temelji na posrednih virih, saj je Korošec zapustil le nekaj avtorskih zapisov, zato je skoraj neizbežno, da se mora avtor novega zgodovinskega dela soočiti z izzivom, kako zagotoviti ustrezno mero izvirnosti, bodisi z analizo še neobjavljenih virov bodisi z drugačnimi pristopi in interpretacijami, ki prinašajo neke nove vpoglede v življenje in delovanje tega vplivnega moža. Gotovo si želimo izida njegove biografije, ki bi zajela celotno njegovo življenjsko pot,² kar bi bilo gotovo monumentalno delo, čeprav nikakor ne moremo zavreči kvalitete preteklih in novih zbornikov, tematskih sklopov v revijah ter individualnih razprav ter bolj fokusiranih študij, ki osvetlujejo (tudi) njegova ožja področja delovanja, tako utrinke iz zasebnega življenja kot daljše prikaže njegove kompleksne javne podobe.³ Izredno zanimiva bi bila tudi analiza

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega projekta št. J6-9356: *Antifašizem v Julijski krajini v transnacionalni perspektivi, 1919–1954* ter raziskovalnega programa št. P6-0272: *Slovenija in Sredozemlje*, ki ju sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS).

² Delo Feliksa J. Bistra zajame zgolj obdobje do leta 1918: *Anton Korošec, državnozbornski poslanec na Dunaju. Življenje in delo 1872–1918* (Ljubljana, 1992) (dalje: Bister: *Anton Korošec*); prim. Janko Prunk, "Politični profil in delo dr. Antona Korošca v prvi Jugoslaviji", *Prispevki za novejšo zgodovino* 31, št. 1 (1991), str. 35–54.

³ Če izpostavim zgolj nekatere: tematske številke v *Časopisu za zgodovino in narodopisje* 77=NV42, št. 2–3 (2006); *Prispevki za novejšo zgodovino* 31, št. 1 (1991) in *Zborniku Svobodne Slovenije* 1961 (Buenos Aires, 1961); Marko Jesenšek (ur.), *Anton Korošec in sto let Majniške deklaracije: referati z znanstvenega simpozija Anton Korošec in 100 let Majniške deklaracije* (Ljutomer, 2020); Bister, *Anton Korošec*; Bojan Godeša in Ervin Dolenc, *Izgubljeni spomini na Antona Korošca. Iz zapuščine Ivana Abčina* (Ljubljana, 1999); Zdenko Čepič et al. (ur.), *Življenje in delo dr. Antona Korošca: razprave s simpozija v Mariboru 13. decembra 1990* (Ljubljana, 1991); Jure Gašparič, *SLS pod kraljevo diktaturo: diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929–1935* (Ljubljana, 2007); Andrej Rahten, "Račun brez Korošca? Dileme očeta Jugoslavije ob ustanovitvi Banovine Hrvaške", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 3 (2018), str. 845–881; Aleš Maver in Darko Friš, "Iudica me, Deus: duhovniki v politiki na Slovenskem ter v srednji Evropi v prvi polovici 20. stoletja in Anton Korošec", *Acta Histriae* 26, št. 1 (2018), str. 109–126; Jurij Perovšek, *Slovenski prevrat 1918: položaj Slovencev v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov* (Ljubljana, 2018); Bojan Godeša, *Čas odločitev: katoliški tabor in začetek okupacije* (Ljubljana, 2011) (dalje: Godeša, *Čas odločitev*); Igor Salmič, *Al di là di ogni pregiudizio. Le trattative per il concordato tra la Santa Sede e il Regno dei Serbi, Croati e Sloveni/Jugoslavia (1922–1935) e la mancata ratifica (1922–1938)* (Rim, 2015) (dalje: Salmič, *Al di là di ogni pregiudizio*); Jože Pirjevec, *Jugoslavija 1918–1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije* (Koper, 1995) (dalje: Pirjevec, *Jugoslavija*); Egon Pelikan, *Tajno delovanje primorske dubovščine pod fašizmom: primorski krščanski socialci med Vatikanom, fašistično Italijo in slovensko katoliško desnico – zgodovinsko ozadje romana Kaplan Martin Čedermac* (Ljubljana, 2002) (dalje: Pelikan, *Tajno delovanje*); Bogdan Kolar, "Korošec in osrednja cerkveno-politična vprašanja v jugoslovanski državi", *Prispevki za novejšo zgodovino* 46, št. 2–3 (2006), str. 192–208 (dalje: Kolar, "Korošec in osrednja cerkveno-politična vprašanja"); Gašper Mithans, "Anton Korošec in jugoslovanski konkordat", *Zgodovinski časopis* 69, št. 3–4 (2015), str. 402–424 (dalje: Mithans, "Anton Korošec"); Mateja Ratej, "Anton Korošec, notranji minister leta 1928", *Prispevki za novejšo zgodovino* 49, št. 1 (2009), str. 227–242; Stane Granda, "Odnos med Korošcem in ljubljanskim škofom Antonom Bonaventuro Jegličem v luči njegovega dnevnika", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 77=NV42, št. 2–3 (2006), str. 45–53

historiografije o Antonu Korošču, prav gotovo spet zahteven zalogaj. Ta članek izhaja iz odnosov med dvema markantnima osebnostma "visoke politike" – predsednikom Slovenske ljudske stranke in apostolskim nuncijem v Beogradu kot najpomembnejšim predstavnikom mednarodne politike Svetega sedeža v Jugoslaviji – in skuša iz te perspektive raznovrstnosti političnih subjektov in vzpostavljanja zavezništov (in posledično tudi nasprotnikov) podati bolj niansiran pogled na nekatere ključne vidike in epizode iz zgodovine prve Jugoslavije. Etape v odnosih med nuncijem Pellegrinettijem in Koroščem z izpostavljenimi – sicer tudi spreminjajočimi se – pogledi, pristopi in praksami h pomembnim vprašanjem kot so nacionalizem, politični katolicizem (vključno s primernostjo političnega angažmaja katoliškega duhovnika), odnosov med verskimi skupnostmi in verskimi institucijami ter državo (tj. suverenost države) ter problematika manjšin, ju na določeni točki precej presegajo in zrcalijo, sooblikujejo, občasno pa tudi nasprotujejo uveljavljenim mnenjem Svetega sedeža in takratnega političnega kurza Kraljevine Jugoslavije. Četudi ne moremo reči, da med Antonom Koroščem in apostolskim nuncijem v Kraljevini SHS/Jugoslaviji nadškofom Ermenegildom Pellegrinettijem⁴ nikdar ni bilo sodelovanja in strinjanja, ravno nasprotno, imela sta mnoge skupne cilje in kot pragmatika sta se gotovo trudila zamejiti vpliv osebnih zamer nanje, a vendarle opazamo, da so imela njuna razhajanja in medsebojno nezaupanje tako na političnem prizorišču kot v strukturah Katoliške cerkve večji odmev in posledice. Zaradi tega bo temu namenjene tudi več pozornosti, tako na podlagi neposrednih in posrednih osebnih virov (tj. predvsem še vedno slabše raziskanega dnevnika Ermenegilda Pellegrinettija in v manjši meri dnevnika knezoškofa Antona Bonaventure Jegliča), uradne in osebne korespondence in poročil iz arhivov Vatikanskega apostolskega arhiva, Zgodovinskega arhiva drugega oddelka državnega tajništva, Arhiva Jugoslavije in Pokrajinskega arhiva Nova Gorica.

Ermenegildo Pellegrinetti⁵ je užival precejšen ugled pri Svetem sedežu, s

(dalje: Granda, "Odnos med Koroščem in ljubljanskim škofom"); Momčilo Zečević, *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921: od majniške deklaracije do vidovdanske ustave* (Maribor, 1977).

⁴ *Ermenegildo Pellegrinetti* (1876–1943) je študiral filozofijo in katoliško teologijo na semenišču v Lucci, nato v Rimu, dokončal pa je tudi vatikansko diplomatsko šolo. Med letoma 1917 in 1918 je služil v italijanski vojski kot vojaški kaplan. Po vojni je bil imenovan za tajnika in nato avditorja na nunciatu na Poljskem, kjer je ostal do leta 1922. Papež Pij XI. ga je imenoval za naslovnega nadškofa Adane in apostolskega nuncija v Kraljevini SHS. Po petnajstih letih službovanja v Jugoslaviji (1922–1937) je bil povišan v kardinala duhovnika San Lorenza in Panisperne. Sodeloval je tudi na papeškem konklavu leta 1939. Glej: Ermenegildo Pellegrinetti in Terzo Natalini, *I diari del cardinale Ermenegildo Pellegrinetti, 1916–1922* (Città del Vaticano, 1994) (dalje: Pellegrinetti in Natalini, *I diari del cardinale Ermenegildo Pellegrinetti*).

⁵ Več o Pellegrinettiju glej: Igor Salmič, "Kralj Aleksander (1888–1934) in Katoliška cerkev: pogled na kraljevo osebnost v luči zapisov nuncija Ermenegilda Pellegrinettija", *Acta Ecclesiastica Sloveniae*:

Anton Korošec, no-
tranji minister
(Muzej novejšje zgo-
dovine Slovenije, SL
67 4)

papežem Pijem XI. sta se poznala iz nunciature na Poljskem in imenoval ga je za nuncija v Kraljevini SHS/Jugoslaviji kot tudi kasneje za kardinala, sodeloval je pri konkordatskih pogajanj kot svetovalec, čeprav je jugoslovanska stran to izrecno prepovedala,⁶ in tako lahko sklepamo, da so njegove ocene in poročila opazno, v določenih trenutkih pa kar odločilno vplivala na mnenje Svetega

Miscellanea, št. 38 (2016), str. 271–306 (dalje: Salmič, "Kralj Aleksander"); Pellegrinetti in Natalini, *I diari del cardinale Ermenegildo Pellegrinetti*; Massimiliano Valente, *Diplomazia Pontificia e Regno dei Serbi, Croati e Sloveni (1918–1929)* (Split, 2012); Gašper Mithans, *Jugoslovanski konkordat: pacem in discordia ali jugoslovanski 'kulturkamp'* (Ljubljana, 2017) (dalje: Mithans, *Jugoslovanski konkordat*); Jože Pirjevec, "Vatikanski arhivi", v: Jože Pirjevec in Janko Pleterški (ur.), *Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918–1941* (Ljubljana, 2007), str. 305–317 (dalje: Pirjevec, "Vatikanski arhivi").

⁶ Mithans, *Jugoslovanski konkordat*, str. 143; Salmič, "Kralj Aleksander", str. 277.

sedeža o politični situaciji v prvi Jugoslaviji kot tudi o Antonu Korošču. Korošca je nuncij Pellegrinetti večkrat kritiziral, ker naj bi bolj kot za Katoliško cerkev in katoliška načela skrbel za politiko in interese svojih osebnih prijateljev, opaža Igor Salmič,⁷ prav tako pa se mu je pripisala krivda za najverjetneje največji fiasco vatikanske diplomacije v medvojnem obdobju, spodletel poskus ratifikacije konkordata s Kraljevino SHS/Jugoslavijo, hkrati tudi eden največjih konfliktov v prvi Jugoslaviji v brezvojnem času. Prek službene korespondence in dnevniških zapisov se bo tako analiziralo vozlišča njunih pogosto razhajajočih se pogledov s fokusom na treh problematikah: političnem delovanju Katoliške cerkve in njenih predstavnikov, vprašanju odnosa Katoliške cerkve in Svetega sedeža do slovenske in hrvaške manjšine v Italiji ter konkordatu in t. i. konkordatski krizi.

Izpostavljen vir bodo Pellegrinettijevi dnevniški zapisi v času, ko je bil ta nuncij v Kraljevini SHS/Jugoslaviji, tj. od osme do sedemnajste številke. Pellegrinettijev dnevnik je bil deloma objavljen že leta 1994, a zgolj prvih nekaj letnikov izmed enaindvajsetih dnevniških zvezkov,⁸ ki zajamejo zgolj njegov prihod v Beograd. Forma dnevnika sugerira kombinacijo osebnega in delovnega dnevnika, ponekod tudi z neposrednimi referencami na njegova poročila Svetemu sedežu. Ne manjka pa tudi bolj čustvenih refleksij okoliščin, oseb ter izzivov, ki mu jih je predstavljala služba. Žal nimamo vira, ki bi nam omogočil enakovredno rekonstrukcijo mnenja Korošca o Pellegrinettiju, o nedvomni medsebojni antipatiji, vsaj nekje od leta Koroščevega predsedovanja vladi dalje, vzemo večinoma posredno, saj Korošec nikdar ni pisal dnevnika ali objavil spominov. Pri analizi memoarskih del oziroma t. i. egodokumentov je potrebna posebna pazljivost. Biografski zapisi so družbena konstrukcija in vedno rezultat interakcijskih procesov med specifičnimi konteksti subjekta raziskave, zato je pri študijah, ki temeljijo na biografskih virih potrebno upoštevati mesto posameznika oziroma posameznice v družbeni strukturi,⁹ posebne karakteristike, v okviru katerih so viri nastali, kot tudi kritično refleksijo do lastnega dela.

Pellegrinettija so kot nuncija v Beogradu mnogi presojali iz vidika njegove narodnosti – in seveda kot diplomata Svetega sedeža – kar je bila sploh v političnih krogih izrazito neugodna pozicija. Pri svojem delovanju je predvsem sledil smernicam Svetega sedeža, ki naj bi po njegovem razumevanju temeljile na

⁷ Salmič, *Al di là di ogni pregiudizio*, str. 90; prim. Archivio Storico della Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati [Zgodovinski arhiv drugega oddelka državnega tajništva] (S.R.R.S.S., A.A.E.E.S.S.), Jugoslavija, 96, 56, pismo Pellegrinettija Pacelliju, Beograd, 22. januar 1930.

⁸ Pellegrinetti in Natalini, *I diari del cardinale Ermenegildo Pellegrinetti*.

⁹ Glej: Anna Gühlich, *Migration and Social Pathways* (New York, 2017), str. 95; Bettina Dausien, "Geschlecht und Biographie. Anmerkungen zu einem vielschichtigen theoretischen Zusammenhang", v: Ingrid Miethe et al. (ur.), *Geschlechterkonstruktionen in Ost und West. Biographische Perspektiven* (Münster, 2004), str. 30, 34.

nevmešavanju v strankarsko politiko, čeprav je hkrati nekoliko kontradiktorno ves čas od Korošca kot duhovnika na visokih položajih pričakoval delovanje v korist Katoliške cerkve. Zdi se, da se o politični objektivnosti oziroma nevtralnosti Svetega sedeža – gotovo pa o določenih, tudi višjih, predstavnikih Katoliške cerkve – pri njem porajajo občasni dvomi, kar lahko zlasti dobro opazimo pri njegovi interpretaciji problematike slovenske in hrvaške manjšine v Italiji ter izsiljenih odstopov nadškofa Frančiška Borgie Sedeja in škofa Luigija Fogarja.¹⁰ Gotovo je bil prepričan o tem, da je treba zaježiti morebitno škodo, ki bi jo zaradi slabe publicitete in kritik lahko utrpel Sveti sedež, zlasti papež, opazimo pa lahko tudi njegov trud za preprečitev stopnjevanja konfliktov med Italijo in Jugoslavijo,¹¹ precej manj pomirjevalno pa je nastopal ob konfliktih med Srbsko pravoslavno cerkvijo in Katoliško cerkvijo.¹²

Pogled nuncija Pellegrinettija na Koroščevo politično angažiranje

Pellegrinetti, ko je 5. julija 1922 prispel v Beograd, takole strne svoje vtise:

Lep, ganljiv pogled iz Zemuna na mesto, z lepimi odsevi v njegovih rekah! Molim, kakor sem molil ob štirih ponoči, da se me dotakne ta kraj moje misije. /.../ na nunciatu so se pogovori zavlekli čez polnoč. Utrujen sem od vročine in občutim naraščanje duševne depresije – podpira me le občutek dolžnosti ter upanje v božjo pomoč. Nunciatura je majhna, brez sprejemnice, z malo prostimi sobami, a dovolj veličastna in z možnostjo razširitve – Beograd!¹³

Ti občutki na eni strani zanosa in delavnosti ter na drugi razočaranja in napetosti se pojavljajo pogosto še kasneje v času njegovega delovanja v Jugoslaviji. Z leti je bilo pesimizma vse več, klavrn propad konkordatskega sporazuma, njegovega življenjskega dela, pa je sploh Pellegrinettiju predstavljal veliko razočaranje tako nad političnimi akterji kot Srbsko pravoslavno cerkvijo. Nuncij v Jugoslaviji je imel težko nalogo, saj je šlo za mlado državo, ki je bila multinacionalna in multikonfesionalna, s konfliktnimi odnosi znotraj države in z večino sosednjih držav, med drugim tudi zaradi manjšin. Tako naj bi zaščitil

¹⁰ Egon Pelikan, "Vizitacije v Julijski krajini v času med obema vojnama", *Acta Histriae* 21, št. 3 (2013), str. 313–328 (dalje: Pelikan, "Vizitacije v Julijski krajini").

¹¹ Gašper Mithans, "Reprezentacije obmejnega področja Julijske krajine v diskurzu nuncija Ermenegilda Pellegrinettija", *Acta Histriae* 23, št. 3 (2015), str. 343 (dalje: Mithans, "Reprezentacije obmejnega področja").

¹² Salmič, *Al di là di ogni pregiudizio*, str. 554–557.

¹³ Archivio Apostolico Vaticano (AAV), Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 8, 5. julij 1922.

Apostolska nunciatura v Beogradu (*Ilustrirani Slovenec*, 15. 9. 1929, št. 37, str. 291)

katolike – kot versko manjšino v državi – predvsem pred pritiski srbskih pravoslavcev, neredko pa so se nanj, kot bo predstavljeno kasneje, obračali tudi jugoslovanski škofje, primorski imigranti in drugi s prošnjami, da naj zaprosi Sveti sedež da posreduje v korist antifašistom v Julijski krajini, katerih številni so bili tudi katoliške veroizpovedi.¹⁴

Prva obsežnejša omemba Antona Korošca v Pellegrinettijevem dnevniku, omenja njun daljši sestanek. Niti ne nepričakovano se nanaša na konkordat, ki je glavna okupacija zlasti zadnjih let Pellegrinettijevega službovanja v Beogradu in tudi tema zadnjega zapisa v njegovem dnevniku, ki se nanaša na Korošca. A za razliko od leta 1938, iz omembe Korošca novembra 1922 veje optimizem glede prihodnjega sodelovanja: "Dolgo sem se pogovarjal z očetom Korošcem, ki mi je tudi predstavil osnutek konkordata. Še se lahko naredi nekaj dobrih stvari!"¹⁵

Poveden je tudi sledeči zapis iz poročila Pellegrinettija Državnemu tajništvu Svetega sedeža, 17. februarja 1925, kjer v okviru sestanka z zunanjim ministrom Kraljevine SHS Momčilom Ninčičem negoduje, da le-ta Slovensko ljudsko stranko (SLS) smatra za "njegovo" stranko, stranko Katoliške cerkve, čeprav

¹⁴ Mithans, "Reprezentacije obmejnega področja", str. 342.

¹⁵ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 8, 24. november 1922.

je sam to že večkrat neuspešno zavrnil. Po nuncijevem mnenju imajo tudi sicer Srbi težavo ločevati med versko in politično dejavnostjo. "Odgovoril sem mu, da s Korošcem nisem povezan niti nimam do njega nobenih obvez, a bi bil vesel, če bi radikali, najmočnejša skupina v parlamentu /.../ prevzeli pobudo za pomiritev razmer v državi".¹⁶ Pellegrinettijeva drža torej že v prvih letih službovanja v Beogradu nakazuje zavračanje politizacije Katoliške cerkve oziroma katoliških političnih strank, a težko bi rekli, da sta bila že takrat v slabih odnosih.

Posledično je nuncij Pellegrinetti kmalu postal precej rezerviran do SLS, četudi je zelo spoštoval ljubljanskega knezoškofa Antona Bonaventuro Jegliča, ki je ohranjal visok vpliv v stranki, četudi se je ta z leti zmanjševal in omejeval na pomirjevalno, mediatorsko vlogo ob sporih.¹⁷ Predvsem je imel pomisleke o njenem voditelju Antonu Korošču. S tem sledi politiki papeža Pija XI. do katoliških političnih strank,¹⁸ najverjetneje pa je bilo to tudi nuncijevo osebno stališče, zlasti do vprašanja duhovnikovega aktivnega ukvarjanja s politiko, ki ga ni odobral. Leta 1927 je v poročilu o SLS in njenem programu, ki ga je njen predsednik Korošec predstavil na zborovanju na Vrhniki, pripomnil, da se Vatikan s to stranko ni nikdar ukvarjal. Naslednje leto pa je tako komentiral rezultate volitev, ko je SLS dobila 10 od 12 mandatov: "To daje seveda na političnem polju veliko težo duhovnikom, predstavlja pa tudi nevarnost, da postanejo politični nasprotniki zaradi opozicije kleru tudi verski nasprotniki."¹⁹

Nuncij Pellegrinetti je po eni strani bil zelo rezerviran do političnega angažiranja duhovnikov oziroma katoliških strank kot takih, po drugi, kot bo izpostavljeno v nadaljevanju, pa je očital Korošču, da ta ni dovolj poskrbel za Katoliško cerkev, se pravi je od njega pričakoval politične koristi. Menil je, da bi moral – če se katoliški duhovnik že politično udelejuje – še vedno ostati najprej "duhovnik" in šele nato "politik".

Ko je julija 1928 vodenje vlade prevzel Anton Korošec, nuncij ni bil preveč optimističen glede morebitne spremembe državne politike do Katoliške cerkve. Eden od njegovih dnevniških zapisov je bil: "Nova vlada, vendar sem še vedno poln zaskrbljenosti glede prihodnosti. Oče Korošec precej tvega!"²⁰ V poročilih Svetemu sedežu pa je podal mnenje, da prisotnost duhovnika na čelu

¹⁶ AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, 1209, 3, poročilo Pellegrinettija Državnemu tajništvu, zadeva: Le elezioni slovene, la S. Sede e il Nunzio, Beograd, 17. februar 1925.

¹⁷ Granda, "Odnos med Korošcem in ljubljanskim škofom", str. 51–52.

¹⁸ Prim. Richard J. B. Bosworth, *Mussolini's Italy: life under the dictatorship, 1915–1945* (London, 2006); Tiziana Di Maio, "Between the Crisis of the Liberal State, Fascism and a Democratic Perspective: Partito Popolare Italiano", v: Wolfram Kaiser in Helmut Wohnout (ur.), *Political Catholicism in Europe 1918–1945* (London, 2005); Anthony Rhodes, *The Vatican in the Age of the Dictators 1922–1945* (London–Sydney–Auckland–Toronto, 1973).

¹⁹ Pirjevec, "Vatikanski arhivi", str. 2.

²⁰ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 10, 25. julij 1928.

vlade ne bo povzročila opaznega izboljšanja medsebojnih odnosov.²¹ Je pa denimo sporni predlog zakona o agrarni reformi, ki ga je predstavila Koroščeva vlada, ocenil kot boljši od prejšnjih, zato je na prošnjo knezoškofa Jegliča zaprosil Sveti sedež za dovoljenje, da bi lahko katoliški poslanci glasovali za ta zakon.²² Tako naj bi se izognili še večji škodi, hkrati pa to ne bi pomenilo papeške odobritve zakona ali načina delovanja vlade. Na obvezo vlade, da se sporazume s Svetim sedežem, pa to naj ne bi vplivalo. Vendar se vsi škofje v Kraljevini SHS s tem niso strinjali kot tudi ne državni tajnik Pietro Gasparri, ki ni ugodil pozitivnega glasovanja. Čeprav je bil novi predlog manj neugoden kot prejšnji, je bil po mnenju državnega tajnika Gasparrija še vedno slab, zato naj bi bilo formalno sodelovanje pri njegovi odobritvi neprimerno, saj bi lahko povzročilo škandal med katoliškimi verniki in bilo slab zgled za katoliške poslance drugih narodov. Končno bi odobritev zakona z glasovi jugoslovanskih katolikov močno otežila stališče Svetega sedeža, ki bi moral pri vladi protestirati zaradi zakona, ki je urejal cerkvene zadeve, brez predhodnega dogovora s Svetim sedežem in v škodo Cerkve, je menil kardinal.²³

Nuncij Pellegrinetti je bil zelo nezadovoljen s Koroščem, ker ta v okviru agrarne reforme naj ne bi dovolj zastopal interesov Katoliške cerkve in njenega premoženja. Nuncij je pričakoval, da se bo Korošec z njim posvetoval, kar je za primerno gesto smatral tudi škof Jeglič in to tudi Korošču povedal: "Nuncijevo zahtevo sem mu priobčil. Rekel je: 'Ne morem, ker bi bilo to proti suvereniteti države in ker bi tak predlog pri seji ministrstva gotovo odbili.'" Škof je tako presodil situacijo: "Položaj je res težak. Predloga staviti ne more. Ko bi tako hotel, bi moral odstopiti in naslednik bi bil gotovo iz nasprotnih vrst, pa bi bilo za Cerkev sploh še bolj hudo in nevarno!"²⁴ V sporu, ki se je razvil, je poskusil škof Jeglič nuncija prepričati o težkem Koroščevem položaju, ko vlada ni mogla delovati po kanonskem pravu.

Nuncij /.../ večkrat zoper njega govori, češ da se boji pravoslavnih, pa zato katoliško Cerkev zapostavlja. Korošec to obsojanje obžaluje in ga boli. In res: ako hoče, da ostane na vladi, mora biti izredno oprezen. Kaj ne: v pravoslavni državi s pravoslavnim kraljem je na čelu vlade katoliški duhovnik! Ako ne bi pazil, pa bi radi odpora pravoslavnih in nazadnje še radi nevolje kraljeve moral odstopiti, kaj bi bilo od nas in koliko bi morala katoliška Cerkev trpeti!²⁵

²¹ AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, 7, poročilo Pellegrinettija Gasparriju, Beograd, 7. november 1928.

²² Blaž Otrin in Marija Čipić Rehar (ur.), *Jegličev dnevnik: znanstvenokritična izdaja* (Celje, 2015), str. 1004 [8. november 1928].

²³ Salmič, *Al di là di ogni pregiudizio*, str. 256–257.

²⁴ *Jegličev dnevnik*, str. 1004 [8. november 1928].

²⁵ Ibid., str. 1005.

Škof Jeglič je sicer uspel spor zgladiti, a kot opozarja dr. Stane Granda, Korošec Pellegrinetti ju ni uspel dokazati, da bi bilo brez njegovega truda stanje še slabše.²⁶

Najverjetneje najboljša obrazložitev spora med Antonom Korošcem in nuncijem Pellegrinettijem v dnevniškem zapisu iz 4. aprila 1929:

Oče Giustino mi je poročal, da je oče Korošec /.../ zadnjo veliko soboto v župnišču, kjer sem bil prisoten tudi sam po funkciji nadškofa, takoj ko sem odšel odvrnil ministru za finance, Švrljugi na besede 'sedaj, ko je nuncij odšel, se lahko usedemo' odvrnil: 'lahko bi že prej: kaj nam more ta Italijan?' Medtem sem zvedel, da se je upokojil poslanik pri Vatikanu in razmišljam, če ne Korošec misli, da sem preprečil njegovo imenovanje na to mesto. Pravijo, da ga je hotel. Toda nihče me ni glede tega ničesar vprašal, zato nisem naredil nič za niti proti. Kakorkoli, že nekaj časa me smatra za sovražnika, ker se nikoli nisem želel ukvarjati z njegovo stranko in sem lansko leto moral večkrat, celo pisno, posredovati proti njegovi vladi.²⁷

Takšna Koroščeva želja je glede na takrat že dve desetletji njegovega delovanja v "aktivni" politiki precej presenetljiva in bi jo bilo mogoče deloma razumeti – če sploh drži – kot začasni umik in zgolj v kontekstu razmer v času diktature.

Manj kot leto dni kasneje, ko je Korošec še bil v vladi, so vzniknile nove tenzije. Msgr. Wagner se je prek avditorja nunciature Alfredu Paciniju pozanimal o možnosti, da bi Korošec sugeriral kandidata za mesto zagrebškega nadškofa. Takšen pristop ga je zmotil: "Nočem manipulacij: jasno naj pove kaj hoče in ne prek tretjih oseb."²⁸

Ob Koroščevi internaciji je Pellegrinetti zapisal te vtise: "Korošec je nastanjen v Vrnjački Banji /.../ Pregarjani so bili vsi ali skoraj vsi voditelji strank: Maček, Kulovec, Trumbić so internirani, ostali so aretirani; duhovščina ni cenjena; draženje, spletke celo iz tujine."²⁹ Nekaj mesecev kasneje pa zasledimo nekoliko nejasen zapis: "Msgr. Marić mi je obrazložil razlog za internacijo Korošca; če bi bilo možno posredovanje Svetega sedeža."³⁰ Informacij, da bi se nuncij Pellegrinetti dejansko odločil posredovati v Koroščevo korist, nisem našel, čeprav je še naprej pridobival podatke, tako o njegovem zdravju kot tudi o njegovih obiskih.

²⁶ Granda, "Odnos med Korošcem in ljubljanskim škofom", str. 52.

²⁷ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 11, 4. april 1929.

²⁸ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 11, 22. januar 1930.

²⁹ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 13, 30. januar 1933.

³⁰ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 13, 24. maj 1933.

Ob 2. evharističnem kongresu za Jugoslavijo v Ljubljani je nuncij opozoril, da agenda nekdanje SLS kvarno vpliva na povezovanje med slovenskimi in hrvaškimi katoliki:

Opazam, da je bila velika prednost za kongres, da je vlada gospoda Jevtića padla teden dni prej in da je v novem ministrskem svetu oče Korošec /.../ minister za notranje zadeve. Zaradi te politične spremembe so oblasti pokazale večji interes, kot bi ga sicer. Čeprav je bil kongres ustanovljen za vso Jugoslavijo, je bila udeležba Hrvatov zelo nizka. Od njihovih tako številnih verskih združenj, so bili uradno zastopani le 'križarji' s približno šestdesetimi člani in zastavo. Razlog je /.../ v govoricah, ki so se razširile med Hrvati, da naj bi Koroščeva slovenska stranka kongres izkoristila za zameglitev najbolj očitnih verskih konceptov. V zvezi s tem sem spodbujal škofo in druge, da ljudi dobro poučijo o resnični naravi in resničnem namenu evharističnih kongresov ter iz njih izključijo povezovanje s politikom. Sicer je bil kongres zelo dobro obiskan, navdihnjen z globoko pobožnostjo in potekal je v popolnem redu.³¹

Nadalje opaza:

Najbolj Hrvati v vladi sovražijo ministra za zunanje zadeve [napaka: notranjega ministra, op. avtorja] očeta Korošca, ker s svojo prisotnostjo prebija protisrbsko fronto in slabi hrvaško separatistično gibanje. Ne morejo prebaviti, da je katoliški duhovnik tisto, kar doma in v tujini potrjuje zamisel o jugoslovanski enotnosti. Zato je bil ob sumu, da 'Hrvatska Straža' spodbuja nastanek 'hrvaške ljudske stranke', kakršna je obstajala do leta 1929, stranke, ki bi lahko imela povezave s Koroščevo 'Slovensko ljudsko stranko', omenjeni časopis takoj napaden, da oživilja sovražni klerikalizem, čeprav takšne pobude sploh ni bilo in je postal časopis glasnik hrvaškega nacionalizma in se, kot kaže, vezal na Mačkove ideale.³²

Srečanju s Korošcem na Jegličevem pogrebu 5. julija 1937, torej zgolj dobra dva tedna preden je z glasovanjem o konkordatu v skupščini ta medverski spor dosegel vrelišče, Pellegrinetti nameni v dnevniku zgolj nekaj "hladnih" besed: "Bežno se rokujem z min. Korošcem, ki mi odgovori: Klanjam se."³³

Skozi spor o agrarni reformi morda ne pridejo toliko do izraza izjemne politične veščine, ki jih je razvil Anton Korošec v svoji bogati karieri, nenazadnje je bil

³¹ S.R.R.S.S., A.A.E.E.S.S., Jugoslavia, 115, 79, poročilo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: "Il Nunzio al congresso Eucaristico di Lubiana", Beograd, 4. julij 1935.

³² S.R.R.S.S., A.A.E.E.S.S., Jugoslavia, 96, 62, poročilo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: "Concordato – croati – clericalismo", Beograd, 27. julij 1935.

³³ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 16, 5. julij 1937.

postavljen pred nemogočo nalogo pomiriti strasti v državi, se pa kaže pomembna odločitev, ki gotovo ni bila sprejeta zlahka in se je ponovila še kasneje: v situaciji, ko je moral izbirati med zvestobo svoji državi in poslušnostjo vrhu Katoliške cerkve, je dal prednost prvi. Koliko pa je bila dejansko SLS nemočna brez Korošca že v času njegove konfinacije, dobro ponazori dr. Engelbert Besednjak na primeru cenzure *Slovenca* ob koncu leta 1933, ki jo je po neuspeših poskusih dr. Ivana Ahčina in dr. Franca Terseglava razrešil sam s svojimi političnimi zvezami: "Če bi se mi držali tako klaverno, bi bil vrag manjšino že zdavnaj vzel. Vidi pa se tudi iz tega, kaj pomeni Korošec za stranko. Če bi bil on prost, bi bile take žalostne in ponižujoče stvari nemogoče. Kaj bo s stranko, ko leže dr. Korošec v grob?"³⁴

Problem slovenske in hrvaške manjšine v Julijski krajini in vprašanje nacionalizma

Anton Korošec je odkrito podpiral slovensko in hrvaško manjšino v Italiji, pa naj je šlo za Tajno krščansosocialno organizacijo ali liberalno organizacijo, obe sta bili finančno podprti iz tajnega proračuna Zunanjega ministrstva.³⁵ Precej bolj zadržan odnos do manjšinskega problema, ki je vključeval kritiko tako "italijanskih" kot "jugoslovanskih" nacionalistov ter prepričanje, da je Katoliška cerkev v konfliktih ostajala nevtralna, pa je imel nuncij Pellegrinetti.

V tem kontekstu nuncij Pellegrinetti pogosto naslavlja tematiko nacionalizma in nacionalistov. Dejanja italijanskih fašistov in Slovencev ter Hrvatov v Julijski krajini do neke mere celo relativizira, s tem ko oboje označi za nacionaliste. V primerih, ko so se pojavljale pritožbe proti predstavnikom Katoliške cerkve, je to še bolj očitno: "V *Slovencu* so napadli goriškega apostolskega administratorja Msgr. Sirottija: o tem pišem v Rim. Ob toliko nacionalističnih strasteh na obeh straneh ne pričakujem nič dobrega."³⁶ Zanimiv je njegov komentar, ko so prireditelji 2. evharističnega kongresa v Ljubljani zaprosili papeža, če bi se ga lahko udeležil "neitalijanski" kardinal: "Seveda bo papež nekoliko razočaran, ko mu porečejo, da nočejo italijanskega kardinala: priznali mu bodo, da jih sumijo nacionalizma: a Slovence je treba jemati take, kot so! Tem bolj so nacionalisti, manj številčni kot so in večji vpliv imajo."³⁷

Vsako leto je nuncij Pellegrinetti potoval iz Beograda v Rim, kjer se je z najvplivnejšimi osebami pri Svetem sedežu kot so bili papež Pij XI., državna tajnika

³⁴ Pokrajinski arhiv Nova Gorica (PANG) 1133, Besednjak Engelbert, t. e. 8, a. e. 3/2, Pismo E. Besednjaka organizaciji, Beograd, 7. november 1933; Pelikan, *Tajno delovanje*, str. 544.

³⁵ Pelikan, *Tajno delovanje*, str. 127–128.

³⁶ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 12, 19. november 1931.

³⁷ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 12, 6. september 1930.

Pietro Gasparri in Eugenio Pacelli (kasnejši papež Pij XII.), tajnik Kongregacije za izredne cerkvene zadeve Giuseppe Pizzardo, namestnik Kongregacije za izredne cerkvene zadeve Alfredo Ottaviani in drugimi diplomati pogovarjal tudi o jugoslovanski manjšini v Italiji ter kako posredovati. Državno tajništvo je redno obveščal o tisku v Jugoslaviji, kjer so se pojavljale tudi obtožbe zoper papeža, da nič ne stori v zaščito manjšine, pa tudi hujše: da je v škodo manjšine sklenil dogovor z Benitom Mussolinijem.³⁸

Najbolj neposredna vloga Pellegrinettija kot nuncija v okviru obravnavane problematike je bila poleg obveščanja o odzivih na dogajanje v Julijski krajini v Jugoslaviji možnost posredovanja prošenj na Sveti sedež, da bi zaščitil osumljene "slovanske upornike", ki jim je na več procesih sodilo Posebno sodišče za zaščito države. Pri tem so tisti, ki so nuncija zaprosili za pomoč izpostavljali da gre za katoliške oziroma njihove nasilne, diverzantske in/ali propagandistične akcije upravičevali predvsem kot posledico fašističnega terorja nad "slovansko" manjšino.³⁹

Do nuncija Pellegrinettija je tik pred pričetkom Gortanovega procesa pristopil dr. Ivan Marija Čok z opozorilom, da osumljenim grozi smrtna kazen, izvršitev le-te, pa bi še poslabšala razmere v Istri in odnose med Italijo in Jugoslavijo. Nuncij mu je odvrnil, da ga je obvestil pozno, a je vseeno pisal državnemu tajniku Pietru Gasparriju. V poročilu je akterje označil kot "slovenske atentatorje", in napovedal, da je malo verjetno, da bi sodišče sprejelo posredovanje, saj vendarle gre za delikte, pa četudi politične narave. Strinjal se je, da bi imela smrtna kazen velik odjek in neželene posledice, a poudaril: "Na žalost med jugoslovanskimi nacionalisti pogosto veljajo enaka dvojna merila kot med italijanskimi nacionalisti in nacionalisti iz vseh držav: politični zločin se poveljuje, ko je storjen v domnevnem interesu domovine."⁴⁰ Vendar je zaradi posledic, ki bi jih (smrtna) obsodba lahko imela med "Slovani v Italiji" in v Jugoslaviji, predlagal, da bi bilo koristno v tistem trenutku in v prihodnje, da se Sveti sedež zavzame za osumljence, da se rešijo mlada človeška življenja v dobro miru, in to brez poseganja v interese Italije in brez oviranja pravice.⁴¹

V času prvega tržaškega procesa je bil nuncij Pellegrinetti v Ljubljani na evharističnem kongresu. Menil je, da revolucionarni iredentizmi niso del politike Svetega sedeža, prav tako pa ni primerno imeti dvojnih meril: boriti se proti

³⁸ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti; AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, 1209, 31.

³⁹ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 11, 13. oktober 1929; AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, 1209, 31, pismo Pellegrinettija Gasparriju, zadeva: "Circa il processo contro attentatori Sloveni a Pola", Beograd, 14. oktober 1929.

⁴⁰ AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, 1209, 31, pismo Pellegrinettija Gasparriju, zadeva: "Circa il processo contro attentatori Sloveni a Pola", Beograd, 14. oktober 1929.

⁴¹ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 11, 13. oktober 1929; AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, 1209, 31, pismo Pellegrinettija Gasparriju, zadeva: "Circa il processo contro attentatori Sloveni a Pola", Beograd, 14. oktober 1929.

madžarskemu ali bolgarskemu iredentizmu in slaviti slovanskega v Istri.⁴² Četudi bi pri tem šlo za poskus "objektivnega" izražanja stališča do nacionalističnih gibanj, nuncij nedvoumno izkazuje precejšnje nerazumevanje kompleksnosti situacije in nepoznavanje (ali ignoriranje) očitnih razlik.⁴³ Pellegrinetti je osu-mljence na prvem tržaškem procesu, ki jim je resda namenil mašo, označil za "slovenske teroriste". Ta oznaka nakazuje na neke vrste radikalizacijo pogleda na situacijo v Julijski krajini in obsojanje dejanj, četudi se njegove interpretacije antifašizma med Slovenci in Hrvati kasneje nekoliko omilijo. Smrtne obsodbe so ga neprijetno presenetile, hitri izrek obsodbe je tudi preprečil, da bi lahko v njihovo korist interveniral prek papeža. Poleg tega se je znašel v še dodatno neprijetni situaciji, saj so se v Ljubljani napovedovale demonstracije tudi proti njemu, Italijanu. Nuncij vseeno ni upošteval nasveta nadškofa Bauerja, da naj zapusti mesto, dejal je, da je "predstavnik papeža, ne Mussolinija".⁴⁴

Akcija v podporo manjšini v Julijski krajini, ki je zaradi vpletenosti visokega predstavnika Katoliške cerkve v Jugoslaviji povzročila tudi konflikt med Svetim sedežem in Mussolinijem, je bilo pastirsko pismo zagrebškega nadškofa Bauerja, v katerem je pozval katolike v Jugoslaviji, da na dan 19. marca 1931 molijo v cerkvah za preganjane brate in sestre v Julijski krajini. V "blažitev posledic" je bil tesno vpet nuncij Pellegrinetti, ki je nadškofa opravičeval, izgovarjajoč se predvsem na njegova leta.⁴⁵ V prvi vrsti ga je zmotilo, da o poslanici ni bil predhodno obveščen, na kar se tudi navezuje njegovo razmišljanje o nacionalni pripadnosti in objektivnosti: "Sprašujem se, če na moje bojazni vpliva moje italijansko poreklo, a mislim, da ne. Postajam nervozen ob misli na možne posledice."⁴⁶

Ta akcija, o kateri je pisala večina evropskih časopisov, je presegla pričakovanja njenih idejnih avtorjev: Engelberta Besednjaka in Josipa Biteznika. Hkrati pa je tudi pomenila prvi radikalnejši mednarodni javni nastop proti pasivnosti Svetega sedeža do preganjanja manjšine v Katoliški cerkvi Julijske krajine, s čimer so se zagrebški nadškof in primorski duhovniki močno zamerili papežu. Italijanskemu poslaniku v Varšavi je kardinal Pacelli celo zatrdil, da v Vatikanu zaradi nastopa nadškofa Bauerja ne bodo več upoštevali nobenih pritožb iz Julijske krajine.⁴⁷

⁴² AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 11, 26. avgust 1930.

⁴³ V primeru antifašistov v Julijski krajini Marta Verginella opozarja, da pri njih ne moremo mimo dejstva, da so računali na to, da bodo stavbe, kamor so podstavljali bombe, prazne oziroma, da njihova dejanja ne bodo povzročila življenjskih žrtev (Marta Verginella, "Uvod", v: Milica Kacin-Wohinz in Marta Verginella, *Primorski upor fašizmu: 1920–1941* (Ljubljana, 2008), str. 14).

⁴⁴ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 12, 6. september 1930.

⁴⁵ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 12, 29. marec 1931.

⁴⁶ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 12, 25. februar 1931.

⁴⁷ Pelikan, *Tajno delovanje*, str. 258–259.

Vira, ki bi pričal o neposrednem soočenju med Korošcem in Pellegrinettijem glede njunih nasprotujočih si pogledov na soodgovornost Svetega sedeža pri zatiranju slovenske in hrvaške manjšine v Italiji – nasilja fašističnih oblasti tudi nuncij nikdar ni opravičeval – sicer nisem našel. Zlasti iz poročil Engelberta Besednjaka Antonu Korošča⁴⁸ lahko razberemo, da je bil Korošec vedno na tekočem z dogajanjem in da je vsaj nenasilne akcije proti fašistom in tudi kritike nekaterih italijanskih škofov in Svetega sedeža ves čas podpiral, kar je vsaj do neke mere prispevalo k hladnim odnosom z nuncijem.

V letih 1931 in 1936 sta sledila dva huda udarca za slovensko in hrvaško manjšino z vizitacijami izsiljenima odstopoma goriškega nadškofa Frančiška Borgie Sedeja ter nato tržaško-koprškega škofa Luigija Fogarja, kar je odstopalo od siceršnjega postopanja Svetega sedeža v podobnih primerih in kaže na specifične politične razmere. Proti goriškemu nadškofu je že vrsto let protestirala fašistična vlada, ki je v njem videla glavno (in eno zadnjih) ovir italijanski asimilaciji "drugorodcev". Diskretno je vlogo opravil apostolski vizitator škof Luca Ermenegildo Pasetto. Nadškofa Sedeja je prepričal k odstopu, tako da je nadškofu rekel, da je to papeževa želja. Na njegovo mesto je bil imenovan kot apostolski administrator Giovanni Sirotti, ki ni skrival simpatij do fašistične politike, leta 1934 pa nadškof Carlo Margotti.⁴⁹ Naslednja vatikanska akcija v korist italijanske vlade in lokalnih (pro)fašističnih krogov je bil "odstop" tržaško-koprškega škofa Luigija Fogarja. Že leta 1934 se je Giuseppe Pizzardo z nuncijem Pellegrinettijem pogovarjal o Fogarjevem odpoklicu. Pellegrinetti ga je opozoril, da je v tujini predvsem poznan po svojem prizadevanju za Slovence, zato bi njegov odpoklic lahko razburil manjšine v Italiji.⁵⁰ Ta "odstop" se je pripravljalo že dolgo⁵¹ in so ga spremljale kritike s strani Sirottija, nadškofa Margottija kot tudi poročilo vizitatorja Pasetta, zanj pa je očitno predčasno vedel tudi nuncij v Jugoslaviji. Prisilni odstop je v tem primeru izvedel posebni odposlanec kardinal Raffaele Carlo Rossi, s katerim se je škof Fogar srečal 14. 9. 1936.⁵² Z odstopom konec oktobra 1936 mu je bil podeljen tudi naslov naslovnega nadškofa Patrasa, leta 1938 ga je nasledil nekdanji reški škof Antonio Santin, znan po nenaklonjenosti do Hrvatov in Slovencev.⁵³

Opaziti je, da je Sedejev "odstop" vznemiril tudi Pellegrinettija. V pismu državnemu tajniku Pacelliju je vprašal ali so razlogi za odstop spontani ali pa

⁴⁸ Glej: PANG 1133, Besednjak Engelbert.

⁴⁹ Pelikan, "Vizitacije v Julijski krajini", str. 316–319.

⁵⁰ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 14, 6. oktober 1934.

⁵¹ Glej: Pelikan, "Vizitacije v Julijski krajini", str. 325.

⁵² Pelikan, *Tajno delovanje*, str. 334–340.

⁵³ Ibid., str. 340–342.

Papež Pij XI., ki je sklenil rekordno število konkordatov (Muzej novejšje zgodovine Slovenije, SL 112 3)

gre za prisilni ukrep zaradi "višjih interesov Svetega sedeža".⁵⁴ Odgovor Državnega tajništva je bil, da je nadškof Sedej sam odstopil zaradi bolezni, starosti in ker ni več sposoben voditi nadškofije.⁵⁵ Kaže, da nuncija ta odgovoril ni docela

⁵⁴ AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, 1209, 31, pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: "Commenti jugoslavi alle dimissioni di Mgr. Sedej", Beograd, 7. november 1931.

⁵⁵ AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, 1209, 31, pismo Pacellija Pellegrinettiju, Vatikan, 13. november 1931.

prepričal, saj je o tem nato povprašal tudi papeža na osebni avdienci. Odgovor Pija XI. je bil podoben. Kljub temu, da je pravkar sklenil tajni sporazum z Mussolinijem (t. i. drugi konkordat), je dejal, da Mussoliniju ne bi žrtvoval niti svojega portirja, kaj šele škofa. Pričakovano ga je papeževo zagotovilo zadovoljilo⁵⁶ in nadaljeval je z obrambo papeža in Katoliške cerkve pred po njegovem mnenju krivičnimi obtožbami.

Da so bile občasno objavljene tudi kakšne neresnične informacije, ni moč zanikati. Na ta problem sta opozorila tudi predstavnika primorskih krščanskih socialcev, Engelbert Besednjak in Josip Bitežnik:

/.../ vsaka netočnost manjšini sami največ škoduje. Kaj je npr. uganjal Pellegrinetti radi znane neresnične vesti o Sirottiju, ki so jo liberalci spravili v 'Slovenca'! Po nalogu Vatikana je protestiral pri Rožmanu in Bauerju, 'Slovenec' je moral prineseti popravek. Samo sovražnik manjšine ali norec bi mogel po vsem tem pošiljati netočna poročila čez mejo /.../ Če nuncij Pellegrinetti in osrednja cerkvena oblastva k vestem v 'Slovencu' molče in jih ne demantirajo, je to dokaz, da ne morejo ugovarjati in da so vesti resnične...⁵⁷

Nuncij se je večkrat jezil nad "begunci iz Julijske krajine", ki jih je imel za glavne tvorce protipapeških akcij kot so bile objave v slovenskem, jugoslovanskem in tujem časopisju, spomenice in referati na mednarodnih kongresih. Tako je premišljeval: "Res, doma [v Beogradu, op. avtorja] je dosti bolje kot pred leti, a moralna situacija ostaja enaka: bizantinski Vzhod in slovanski nacionalizem ne uspeta razumeti in ločiti Rima od papeža."⁵⁸ Iz svoje vzvišene pozicije in pomanjkljivih ter nezanesljivih informacij, ravno on kritičnih razmer ni mogel doumeti, kar je pravzaprav povsem pričakovano, saj le-teh – pri tem je ena od izjem Korošec – niso niti številni v stranki SLS in v slovenskem katoliškem časopisju. Celó najvidnejši predstavniki SLS so denimo v času diktature kritike Vatikana povezovali z režimom v Beogradu in vse težje so tudi uspeli z objavami v *Slovencu*. Kot piše Besednjak Janku Kralju:

Iz tega vidite, kako težko je delati z našimi katoličani. Prepričati jih, da je treba sv. Stolico javno kritizirati, ni prijetno in lahko delo. In vendar je v tem ključ vsake uspešne akcije za našo stvar. Šele ko se vzdigne katoliška javnost, se bo Pellegrinetti zbudil iz svoje klasične ravnodušnosti in brezbriznosti. Če se začne buniti

⁵⁶ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 12, 22. januar 1932; prim. Pirjevec, "Vatikanski arhivi".

⁵⁷ PANG 1133, Besednjak Engelbert, t. e. 8, a. e. 3/2, Poročilo E. Besednjaka in J. Bitežnika organizaciji v Julijsko krajino, Dunaj, 26. julij 1936; Pelikan, *Tajno delovanje*, str. 284.

⁵⁸ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 12, 10. februar 1931.

katoliška javnost, bo prisiljen govoriti s Pijem XI. o naši manjšini. Doslej se je njegovo delovanje omejilo na to, da je protestiral radi člankov, ki so izšli v našo obrambo v 'Politiki' ali v 'Slovencu'. Proti nesrečnemu poročilu o zapriseganju duhovnikov v Gorici, ki jo je prinesel 'Slovenec', je protestiral pri Bauerju in Rožmanu. Da bi uporabil svojo res vplivno besedo pri Piju XI. v naš prolog, mu ne pade na pamet. K temu ga moramo prisiliti.⁵⁹

Seveda sama osebna vpletenost predstavnikov manjšine meče dvom v njihovo objektivnost, a poročila, ki dosledno opozarjajo na pomen verodostojnosti podatkov, kot tudi primerjava številnih dokumentov iz Besednjakovega arhivskega fonda (ali bolje rečeno arhiva krščanskosocialne organizacije) z dokumenti iz vatikanskih arhivov, celo glede tako prikritih in kontroverznih akcij kot sta bila prisilna odstopa nadškofa Sedeja in škofa Fogarja, pričajo o njihovi zanesljivosti.⁶⁰

Po smrti goriškega nadškofa Sedeja, ki se jo je interpretiralo kot posledico razočaranja, ker je moral vodstvo nadškofije prepustiti italijanskemu iredentistu, so se stopnjevale kritike proti "protislovanskemu" papežu, pri tem niso bili izjema niti katoliški časopisi, vključno s *Slovencem*. Ko so aprila 1932 v Državnem tajništvu izvedeli, da je Korošec, tesno povezan s časopisom *Slovenec*, v Rimu, je imel papež zanj pripravljeno vprašanje: "Ali še vedno mislite, da je Vatikan protislovanski?"⁶¹ Razlog za nesoglasja med Pellegrinettijem in Korošcem je bila torej tudi Koroščeva "podpora" tem kritikam, ki pa so se Pellegrinettiju zdele neutemeljene vsaj kar se tiče Sedejevega prisilnega odstopa, medtem ko je bil bolj v dvomih glede vatikanskega postopanja v primeru Fogarja.⁶²

Leta 1933 se je v korespondenci s Svetim sedežem Pellegrinetti izmikal ocenam o aktivnosti episkopata ter duhovščine tam, niti kaj je naredil ali naj bi naredil Sveti Sedež v Julijski krajini. Menil je, da so vsi protesti perfidno uporabljeni, da mečejo slabo luč na Sveti sedež in spodbujajo prestopanje iz Katoliške cerkve.⁶³ Ton je precej spremenil – resda v dnevniku, torej povsem drugačnem dokumentarnem viru – dobro leto kasneje: "Pogosto mislim o zadevi s Slovani v Italiji in nasilni raznarodovalni politiki, ki si jo želijo fašisti in njihove povezave v Vatikanu: težko se mi je pozicionirati med dvema nacionalizmoma v Italiji: jugoslovanski pritisk je uravnotežen z italijanskimi škofi v Istri in Mussolinijevo

⁵⁹ PANG 1133, t. e. 5, a. e. 3/1. Pismo Engelberta Besednjaka Janku Kralju, 14. julij 1934; Pelikan, *Tajno delovanje*, str. 545.

⁶⁰ Glej: Pelikan, "Vizitacije v Julijski krajini", str. 318–319, 322–323.

⁶¹ Salmič, *Al di là di ogni pregiudizio*, str. 308.

⁶² Mithans, "Reprezentacije obmejnega področja", str. 349–350.

⁶³ AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, 1209, 31, pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: "Ancora Istria e Santa Sede", Beograd, 8. avgust 1933.

vlado."⁶⁴ Očitno se je tudi zavedal povezanosti italijanskih škofov s fašističnim režimom in stopnjevanja pritiska na manjšino po podpisu Lateranske pogodbe. S strani administratorja goriške nadškofije Giovannija Sirottija predlagano koncentracijo gojencev iz semenišč v Kopru, Trstu, Poreču in Pulju v goriškem semenišču je odsvetoval tudi Pellegrinetti, ni mu namreč ušlo, da je bil Sirotti v vsej Jugoslaviji poznan kot "mangia slavi"⁶⁵.⁶⁶ Nacionalizma, ki ju tolikokrat izpostavlja, je zanimivo "personificiral" v enem od prejšnjih zapisov, ko je jugoslovanski nacionalizem označil za "užaloščenega", v kontrastu s "hrupnim in veseljaškim" fašističnim nacionalizmom.⁶⁷

O "zadevi Fogar" je nuncija Pellegrinettija informiral šibeniški škof Girolamo Maria Mileta. Stvar je nuncija Pellegrinettija zaskrbelo: "To je nekaj, kar me moti in jutri bom o tem poročal kardinalu Pacelliju. Imam vtis, da so v Vatikanu preveč nepremišljeni zaradi strahu pred najslabšim in zaradi nerazumevanja določenih posledic."⁶⁸ Kljub odgovoru iz Državnega tajništva, je Pellegrinettiju ostal vtis – ki ga je znova "delil" le v dnevniku –

da je njegova [Fogarjeva, op. avtorja] odstavitev [sic] kakor da bi jo vsilila vlada in da je škof v bistvu 'padel', ker je nasprotoval nasilnemu raznarodovanju med slovenskimi Istrani. Situacija je težavna: tudi zame boleča zaradi odmeva in posledic. Kaj bo sedaj počel četrti škof, ki bo moral imeti več sreče kot njegovi trije predhodniki?⁶⁹

Tri mesece kasneje pa mu je škof Rožman povedal, da se v Rimu strinjajo, da je bil vzrok za odstop Fogarja kardinal Rossi, ne Pizzardo, in da soglašajo, da je bil Fogar preveč drzen, prehitro vzkipljiv ter pogosto netaktičen.⁷⁰ Ni videti, da bi ta kot kaže vsaj do neke mere spremenjen pogled vplival na Pellegrinettijeve odnose s politiki v Jugoslaviji, prav tako pa je zelo malo verjetno, da se je o tem s kom pogovarjal, če pa že, k čemur napeljuje zadnji zapis, pa je bilo to zgolj izjemoma in se o tem ni razvedelo.

Zanimiv je pristanek Antona Korošca na sicer neizpeljano "povračilno" akcijo ob prepovedi rabe slovenščine v tržaških cerkvah, ki kaže kako daleč bi Korošec bil pripravljen iti v pomoč manjšini in pri tem celo zlorabiti svojo poli-

⁶⁴ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 14, 20. januar 1935.

⁶⁵ Tisti, ki "žre Slovane".

⁶⁶ Egon Pelikan, "Cerkvene razmere v Trstu in okolici med obema vojnama", *Studia Historica Slovenica* 14, št. 2 (2014), str. 585–586; S.RR.SS., A.A.EE.SS., Italia (III. Periodo), 866–867, 562, dok. št. 70.

⁶⁷ AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, 1209, 31, pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: "Commenti alla nomina dell'Amministratore Apost. di Gorizia", Beograd, 19. november 1931.

⁶⁸ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 16, 20. oktober 1936.

⁶⁹ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 16, 28. oktober 1936.

⁷⁰ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 16, 27. januar 1937.

tično moč v škodo (italijanske) katoliške skupnosti in Cerkve. Besednjak je predlagal, da naj se iste represalije za italijansko manjšino uvedejo na otoku Krku:

Po daljšem premisleku se je odločil, da ugotovi moji prošnji. Prereševala sva vse podrobnosti nameravane represalije, pri čemer sem mu svetoval, naj se posluži natančno istih sredstev kakor Italijani v Julijski krajini. Najprej naj se vršijo v mestu Krku demonstracije za časa italijanske službe božje. Demonstranti naj vpijejo, da zahtevajo slovensko službo božjo v Trstu in v Benečiji. Nato naj pokliče policijski komisar k sebi italijanskega duhovnika in ga opozori, da izziva z italijanskimi pridigami in molitvami nemir med prebivalstvom. Pozove naj ga, naj prostovoljno ukine italijanski jezik v cerkvi, sicer da ne jamči za njegovo varnost. Komisar mora poskrbeti, da se italijanščina v resnici odpravi. Ko pridejo zastopniki italijanske vlade protestirat v Beograd, naj se delajo naši neumne in obljubijo, da bodo dali stvar preiskati. Med tem ostane italijanščina prepovedana. Preiskava naj se zavlačuje toda njene obljube morajo ostati le obljube in sicer toliko časa, dokler se ne popravijo nekatere cerkvene krivice v naših krajih. 'Vem' – je rekel Korošec – 'da bom imel zaradi tega sitnosti. Na glavo bom dobil Srebrniča in druge škofe. Pa naj bo!' Pozival me je, naj grem k načelniku vlade in ga pridobim za naš načrt. Da bi bile moje besede bolj prepričevalne, me je pooblastil, da smem govoriti s Stojadinovičem v njegovem imenu. Izjavim naj, da hoče Korošec zunanje ministrstvo celoma razbremeniti. Za dogodke na Krku prevzame samo on vso odgovornost. Ko prideta italijanski poslanik in Pellegrinetti protestirat v imenu rimske vlade in sv. Stolice, naj Stojadinović 'zvali krivdo na notranje ministrstvo'.⁷¹

Do tega sestanka s premierjem dr. Milanom Stojadinovičem ali kakršnegakoli poskusa realizacije te več kot kontroverzne demonstracije z nesigurnim rezultatom in gotovo še dodatnim konfliktom med Korošcem in Pellegrinettijem ni nikdar prišlo, saj je bil odlok tržaške kvesture o prepovedi pridiganja v slovenščini v Trstu po odstopu škofa Fogarja preklican, prav tako pa se je s Stojadinovičevo politiko približevanja Italiji nekoliko zmanjšal pritisk na hrvaško in slovensko duhovščino v Julijski krajini, predvsem pa premierjeva pripravljenost odobriti takšno dejanje.⁷²

⁷¹ PANG 1133, t. e. 8, a. e. 3/2. Poročilo E. Besednjaka organizaciji v Julijski krajini, brez datuma [okviren datume konec oktobra 1936, op. avtorja].

⁷² Pelikan, *Tajno delovanje*, str. 347.

Vpletenost Antona Korošca in nuncija Pellegrinettija v konkordatska pogajanja in potrjevanje konkordata

Kaže, da se je Korošec, kljub dolgoletnim izkušnjam, večkrat znašel v precepu ali kot duhovnik prioritarno zagovarjati interese Katoliške cerkve ali kot politik dati prednost državnim in narodnim koristim, prav tako pa je bil poseben izziv v politiki enakovredno zastopati slovenske in "jugoslovanske" interese, kar mu docela vendarle ni uspevalo, čeprav mu mojstrstva v tem nikakor ne gre odrekati. Kot zapriseženega monarhista ga je gotovo potrla politična konfinacija, v času katere pa je vendarle ohranil odnose s kraljem Aleksandrom. Mir in sidrišče zunaj razburkanosti političnih voda "beograjske čaršije" in politične omejenosti številnih njenih politikov, je iskal v C(c)erkvi. Tako naj bi bil po Krošljevem mnenju najhujši osebni udarec za Korošca, ko so ga jugoslovanski škofje obtožili krivde zaradi preklica ratifikacije konkordata,⁷³ kar si torej zasluži podrobnejšo obravnavo.

Na potek dolgoletnih pogajanj vse do ratifikacije konkordata med Kraljevino SHS /Jugoslavijo in Svetim sedežem so ključno vplivali interesi vlad ter ovire, ki so se pri tem pojavljale. Izpostaviti velja nujno po poenotenju in ureditvi verske zakonodaje Katoliške cerkve – v državi je bilo v veljavi kar šest različnih sporazumov oziroma državnih zakonov prevzetih iz prejšnjih sistemov –, želje vlad po povečanju mednarodnega ugleda Jugoslavije in okrepitvi Katoliške cerkve v boju proti komunizmu, pritisk Francije ter predviden posreden vpliv na rešitev narodnostnega vprašanja, predvsem hrvaško-srbskega spora, ki pa je imel kvečjemu nasproten učinek. Raznolike interference so povzročile dolgotrajnost pogajanj in ob neugodni politični situaciji po podpisu konkordata ponovno neobičajno dolg poskus potrditve s taktičnim zavlačevanjem jugoslovanske vlade. Slednje je prineslo tesno zmago v narodni skupščini, izbruh protestov proti konkordatu organiziranih s strani Srbske pravoslavne cerkve in politične opozicije, lačne prevzema oblasti, pa je onemogočil, da bi sporazum sploh prišel na dnevni red senata. Pri tem gre izpostaviti posledice vmešavanja ter pritožb jugoslovanskega episkopata, na kar so bile zlasti občutljive vlade, izkoriščali pa so jih politični nasprotniki, domnevno nasprotovanje Italije naj bi oviralo sklenitev konkordata vsaj pred rešitvijo rimskega vprašanja, zavračanje oz. indiferentnost do konkordata s strani Hrvatske seljačke stranke in majhna angažiranost SLS, najvplivnejših političnih predstavnic večinsko "katoliškega" dela države, pa je pod vprašaj postavljalo samo smiselno sporazuma. Ključna za sam padec konkordata pa je bila konsolidacija celotne politične opozicije in

⁷³ Mithans, "Anton Korošec", str. 414; Janko Krošelj, "Borba za konkordat in dr. Korošec", *Zbornik Svobodne Slovenije* (Buenos Aires, 1966), str. 181, 199 (dalje: Krošelj, "Borba za konkordat").

predvsem deloma nepričakovano močan vpliv Srbske pravoslavne cerkve na političnem prizorišču, ki se je izkazala kot akter, ki ga vlada ni mogla zaobiti.⁷⁴

V svojih spominih Nikola Moscatello, tajni pogajalec za sklenitev konkordata in uslužbenec na jugoslovanskem poslanstvu pri Svetem sedežu, izraža razočaranje tako nad katoliško duhovščino,⁷⁵ HSS kot tudi nad SLS. Za slednjo je prepričan, da bi lahko bolj podprla Katoliško cerkev. Menil je, da je vodstvo – torej Anton Korošec – vse bolj pozabljajo duhovno in versko vsebino svojega programa ter tega podrejalo svojim trenutnim strankarskim in političnim interesom.⁷⁶ To distanciranje od konkordatskega vprašanja, tudi indiferentnost, ki resda ni bila tako izrazita kot na Hrvaškem, saj je nenazadnje nekdanja SLS kot del JRZ konkordat uradno podprla, gre razumeti tudi v luči pluralizacije znotraj katoliškega tabora z notranjimi konflikti, in zlasti za katoliško desnico prepoznanje marksistov oziroma komunistov kot hujše nevarnosti od "uklonitve" pred (na prvem mestu) Srbsko pravoslavno cerkvijo.⁷⁷

To taktiziranje vladnih oblasti, večkrat interpretirano kot neodločnost, je vzbudilo nekaj ostrih komentarjev nuncija v dnevniku januarja 1930, kjer vladi pripisuje nesposobnost v pogajanjih za sklenitev konkordata med Kraljevino Jugoslavijo in Svetim sedežem. Pellegrinetti ni bil najboljše zapisan niti pri vladi, ne pri konservativnih ne pri liberalnih, deloma zaradi osebnega značaja – ni se zadrževal s kritikami celo "naravnih" političnih zaveznikov –, zlasti pri srbskih nacionalistih pa že zaradi "tradicionalnega" nezaupanja Vatikanu, in bi bil odnos mnogih enak pravzaprav do kateregakoli papeškega predstavnika. Nenazadnje je tudi kralj Aleksander leta 1933 zahteval, da se nuncija ne vključi v tajna konkordatska pogajanja.⁷⁸

Konkordatska pogajanja, ki so se prekinila leta 1925, so bila obnovljena v času vlade generala Petra Živkovića, ko je bil pripravljen nov kompromisni predlog besedila sporazuma za kar se je osebno zavzel kralj Aleksander. Kot opozarja dr. Kolar je zaradi političnih razmer iz druge polovice 1920-ih let in odnosa hrvaškega političnega vrha do urejanja pravnega položaja Katoliške cerkve s konkordatom Korošec spremenil stališče glede konkordatskega sporazuma. Ocenil naj bi, da priprava konkordata sproža prevelike napetosti in da politične

⁷⁴ Mithans, "Anton Korošec", str. 405–406.

⁷⁵ Moscatello je o hrvaški duhovščini menil: "Tako bi se lahko obnašal zgolj nekdo z jasnovidno napovedjo, da bo Jugoslavija kmalu propadla. Hrvatom je moralo zadoščati, da Cerkev ni na kakršenkoli način kompromitirala rešitve 'hrvaškega vprašanja'" (Fabijan Veraja, *Nikola Moscatello: savjetnik jugoslovanskog poslanstva pri Svetoj stolici: 'Uspomene' u svjetlu dokumenata: doprinos povijesti katolicizma u Jugoslaviji (1922.–1946.)* (Rim–Split, 2014), str. 121 (dalje: Veraja, *Nikola Moscatello*)).

⁷⁶ Veraja, *Nikola Moscatello*, str. 121.

⁷⁷ Mithans, *Jugoslovanski konkordat*, str. 307.

⁷⁸ Salmič, *Al di là di ogni pregiudizio*, str. 259; AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, 4, pismo Srebrniča Pellegrinettiju, Krk, 24. januar 1930.

razmere v državi niso zrele za takšno obravnavo katoliške skupnosti, zato naj bi podprl reševanje pravnega položaja Katoliške cerkve z notranjim zakonom, podobno kot je to bilo narejeno za večino ostalih priznanih veroizpovedi v državi. To je med škofi povzročilo veliko nezadovoljstva in odprlo vrsto vprašanj o Koroščevih resničnih motivih.⁷⁹ Škof Jeglič je Korošca na začetku januarja 1930 prosil za pojasnilo. Korošec mu je med drugim odgovoril:

Kar se tiče konkordata, sem ob eni priliki lanskega leta v prostem razgovoru, ko se ni šlo za konkordat, rekel Nj. V. Kralju, da mi se nismo zavzeli za konkordat, da ga ne bi držali, da bi radi tega prišlo do diplomatskih konfliktov, ki bi lahko imeli v državi sami najhujše posledice in da sem jaz radi tega za kratkoročno pogodbo ali *modus vivendi*. O kakih državnih zakonih – enostranskih – ni bilo govora. Pač pa sem izrecno rekel, da to ni mišljenje ne škofov, ne mojih političnih prijateljev, ampak osebno moje. Mislim tudi danes, da je moje mišljenje upravičeno.⁸⁰

Škofu je to pojasnilo zadoščalo, kot je zapisal, se mu je "kamen od srca odvalil."⁸¹

Ni dvoma, da je bil Korošec kot katoliški duhovnik na mestu notranjega ministra v ključni fazi potrjevanja konkordata pet let kasneje oseba, na katero se je Vatikan posebej zanašal. Vendar je nuncij Pellegrinetti imel zaradi osebnih konfliktov z njim tudi pri tem vprašanju, tj. Koroščevi podpora konkordatu, nekaj pomislekov. Dvomil je namreč, da bo zahteve in pričakovanja Katoliške cerkve postavil kot prioriteto pred državno politiko in osebnimi koristmi.⁸²

Stališče Svetega sedeža je bilo jasno že novembra 1935: če konkordat ne bo ratificiran, se bo Korošec znašel v težavah, pojavljajo se tudi "priporočila", da naj se v tem primeru od Korošca zahteva, da izstopi iz koalicije,⁸³ a bi težko rekli, da se je temu kasneje tudi dejansko uklonil, kljub začasnemu umiku v senat med leti 1939 in 1940.⁸⁴

Pri Svetem sedežu in v nunciatu v Beogradu so pričakovali, da bo kot "katoliški" minister najbolj aktivno podpiral ratifikacijo konkordata. Pohvaljen je bil za hiter podpis konkordata. Kljub temu je nuncij Pellegrinetti novembra

⁷⁹ Kolar, "Korošec in osrednja cerkveno-politična vprašanja", str. 199.

⁸⁰ *Jegličev dnevnik*, str. 1037 [7. januar 1930].

⁸¹ Ibid.

⁸² S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 63, poročilo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: "Per onorificenza ad Antonio Korošec Sac. D diocesi di Maribor. Ministro dell'Interno in Jugoslavia", Rim, 8. oktober 1935.

⁸³ Moscatello je dal Državnemu tajništvu nekaj predlogov, ki jih je pozneje Pacelli sprejel in dopolnil: /.../ 5. od ministra Korošca zahtevati, da če vlada ne bo storila vse za ratifikacijo konkordata, kot duhovnik ne more biti še naprej član koalicije (S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 63, pogovor med Pacellijem in Moscatellom, zadeva: "Colloquio con Mgr. Moscatello", 12. november 1935).

⁸⁴ Prim. Pirjevec, *Jugoslavija*, str. 95.

Podpis konkordata med Kraljevino Jugoslavijo in Svetim sedežem, 25. junija 1935; od leve proti desni: dr. Auer, msgr. Pizzardo, kardinal Pacelli, msgr. Moscatello, poslanik Simić (Muzej novejšje zgodovine Slovenije, SL 12771)

1935 pri podajanju mnenja v zvezi s častnim imenovanjem Korošca za apostolskega protonotarja, kar je predlagal mariborski škof Ivan Jožef Tomažič, naziv pogojeval z ratifikacijo konkordata.⁸⁵ Očitno se nuncij Pellegrinetti le ni mogel otresti osebnih pomislekov o Korošču.

Korošec je januarja 1937, v politično občutljivem času t. i. konkordatske krize, v imenu vlade, ko je ob Stojadinovičevi odsotnosti nadomeščal zunanjega ministra, podpisal protestno pismo zoper Pellegrinettijevo udeležbo na jugoslovanski škofovski konferenci. Poslal je ta telegram:

Apostolski nuncij ni bil nikoli povabljen. Njegove navzočnosti ne želijo niti škofje niti vlada. Vlada zavrača naravo nuncijevega cerkvenega poslanstva, ki bi presegala diplomatsko. Če ima tako cerkveno poslanstvo, kakšno je? In kje so njegove meje? /.../ Vlada takšnega posredovanja ne želi, še posebej, ko so na mizi vprašanja, ki močno vplivajo na našo notranjo politiko.⁸⁶

⁸⁵ S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 63, poročilo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: "Per onorificenza ad Antonio Korosec Sac. D diocesi di Maribor. Ministro dell'Interno in Jugoslavia", Rim, 8. oktober 1935.

⁸⁶ S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 64, telegram Antona Korošca o udeležbi nuncija Pellegrinettija na

V korespondenci med Državnim tajništvom, nuncijem Pellegrinettijem in po pogovoru z Nikolo Moscatellom zasledimo začudenje, saj naj bi bila udeležba apostolskih nuncijev na škofovskih konferencah nekaj povsem običajnega, delovanje apostolskega nuncijskega namreč ni samo diplomatsko, ampak tudi cerkveno – tudi zunanji minister Ninčič je leta 1926 priznal funkcijo nuncijskega delegata, ki spremlja delovanje Katoliške cerkve –, prav tako je bil nuncij Pellegrinetti vabljen in sodeloval na škofovskih konferencah vse od leta 1923 in to, po njihovem mnenju, s koristnimi rezultati. Pellegrinetti pa se je tudi spraševal, zakaj mu vlada pripisuje namere, ki jih nikdar ni imel.⁸⁷ Bolj kot sam ponovni konflikt med morda najvidnejšima katoliškima akterjema v Jugoslaviji, izstopa sam čas te Koroščeve intervencije: Srbska pravoslavna cerkev s patriarhom Varnavo na čelu in politična opozicija sta namreč ravno takrat pričeli intenziven "boj" proti ratifikaciji konkordata.⁸⁸

Korošec v času po podpisu konkordata ni nikdar odkrito nastopil proti konkordatu, medtem ko je dal vedeti, da zagovarja sklenitev konkordata, uradno pa je – menda v dobro konkordata – ostajal neopredeljen. Januarja 1937 je pisal rektorju mariborskega semenišča, da naj opozori prijatelje naj se ne navdušujejo preveč nad konkordatom, kar mariborski škof Tomažič v korespondenci z nuncijem Pellegrinettijem pospremi z dopisom, da bo pisal Korošču, naj pri konkordatu vztraja.⁸⁹ O tem nejasnem Koroščevem stališču zvemo nekaj več iz pisma nuncijskega Pellegrinettija državnemu tajniku Pacelliju v začetku februarja 1937, ki naslovi tudi namigovanja o povezavi Korošča s konkordatom, ki so se pojavljala v javnosti, ko so se protikonkordatske kritike že zaostrovale. Korošec je omenil, da ga obtožujejo, da je sestavljal konkordat, čeprav pri tem ni imel nobene vloge, kar je potrdil tudi nuncij.⁹⁰ Pellegrinetti je nekoliko sarkastično komentiral zadevo: "G. Gunčević je povedal msgr. Bertoliju, da se zdi, da je položaj ministra Korošča omajan: obtožujejo ga, da je sestavljal in si želel konkordata! Če je to napaka, je popolnoma nedolžen."⁹¹

Korošec je nekoliko dvomil o izidu, saj je konkordat prešel v roke skupščine, na katero vlada JRZ ni imela polnega vpliva, poleg tega pa so bili poslanci skoraj vsi Srbi, "nezmožni spregledati atavistične bizantinske zarote proti

škofovski konferenci, 13. januar 1937.

⁸⁷ S.R.R.S.S., A.A.E.E.S.S., Jugoslavija, 96, 64, pismo Pacellija Pellegrinettiju, 4. februar 1937; S.R.R.S.S., A.A.E.E.S.S., Jugoslavija, 96, 64, poročilo Pellegrinettija Pacelliju, Beograd, 15. januar 1937; PANG 1133 Engelbert Besednjak, t. e. 12, a. e. 3/8, Dopis [iz Poslaništva Kraljevine Jugoslavije pri Svetem sedežu, op. avtorja] naslovljen na Antona Korošča, Rim, 19. januar 1937.

⁸⁸ Poleg nekaterih drugih verskih skupnosti v Jugoslaviji, denimo Starokatoliške cerkve, so proti konkordatu nastopili tudi ruski emigranti pravoslavne vere ter predstavniki Anglikanske cerkve (Veraja, *Nikola Moscatello*, str. 124).

⁸⁹ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 16, 10. januar 1937.

⁹⁰ S.R.R.S.S., A.A.E.E.S.S., Jugoslavija, 96, 65. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, 1. februar 1937.

⁹¹ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 16, 21. februar 1937.

papežu".⁹² Lahko, da je Korošec že takrat daljnovidno predvideval, da bo konkordat težko ratificirati in mišljenja, da naj bi bilo primerneje odnose med državo in Katoliško cerkvijo urediti mimo konkordata, ni nikdar spremenil, a o tem v javnosti tudi ni nikdar govoril. Nasprotno, sploh po incidentu imenovanem "krvava litija", ko je policija intervenirala na nedovoljeni pravoslavni procesiji po Beogradu v podporo ozdravitvi patriarha Varnave, se ni znebil vtisa, da je najodgovornejša oseba, ki nekatoliškemu prebivalstvu vsiljuje pravni sporazum z Vatikanom, ki naj bi škodil vsem drugim verskim skupnostim, porušil versko enakopravnost in močno obremenil državno blagajno. Očitki ne vzdržijo, kar naj bi bila interna zadeva urejanja pravnega statusa Katoliške cerkve, se je izkoristilo v politične namene in dejansko preprečilo katolikom pridobiti privilegije, ki so jih uživali srbski pravoslavci. Zakonski predlog h konkordatu, ki je zagotavljal vsem drugim priznanim veroizpovedim, da lahko zase zahtevajo vse pravice, ki bi jih s konkordatom dobila Katoliška cerkev, če jih še ne uživajo, pa bi lahko predstavljal ob umanjkanju medverskega zakona realnejšo podlago za enakopravnost vseh (priznanih) verskih skupnosti.⁹³

Korošec je kot notranji minister vodil tudi državno cenzuro tiska. Vlada se je zaradi zmanjšanja konfliktov odločila prepovedati vsakršno objavljane članke o konkordatu brez posebnega dovoljenja, kar je veljalo tudi za izjave škofovske konference.⁹⁴ Premier Stojadinović je kasneje pojasnil nunciju Pellegrinetti, ki je izrazil kritiko na takšno ravnanje, da kampanje SPC v takšni obliki in razsežnostih ni pričakoval in priznal, da je s popolno cenzuro storil napako.⁹⁵

Nuncijeve slutnje so se v sklepnih fazi torej izkazale za vsaj deloma pravilne. Korošec je osebno preklical predložitev konkordata v ratifikacijo v senatu, kar v njegovem odnosu do konkordata tudi odpira ključno dilemo. Ta poteza je kljub temu bolj kot dvome v njegovo (načelno) podporo konkordatu vzbudila očitke, s strani predstavnikov Katoliške cerkve tudi zgražanja, da kot duhovnik daje prednost politični karieri in da tako ni dovolj storil za zaščito konkordata. Nuncij Pellegrinetti pa naj bi Korošca celo obtožil, da je kot najvplivnejši katoliški politik v državi glavni krivec za odpoved konkordata.⁹⁶ Enak vtis, ki ga je sigur-

⁹² SS.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 65. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, 1. februar 1937.

⁹³ Glej: Salmič, *Al di là di ogni pregiudizio*, str. 571–577; Mithans, *Jugoslovanski konkordat*, str. 34, 101–102, 335–337; Ivan Mužić, *Katoliška crkva u Kraljevini Jugoslaviji* (Split, 1978), str. 185–190.

⁹⁴ Krošelj, "Borba za konkordat", str. 199–200; Arhiv Jugoslavije (AJ), 37 Milan Stojadinović, 46 Prepiska sa ministrima (1935–1939) – notranji ministri. Pismo Korošca Stojadinoviću, Beograd, 8. januar 1937; S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 64, prepis telegrama Korošca Stojadinoviću, 15. januar 1937; S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 65, pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: "Colloquio col Ministro Presidente. Concordato", Beograd, 25. februar 1937.

⁹⁵ S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 64, prepis telegrama Korošca Stojadinoviću, 15. januar 1937; S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 65, pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: "Colloquio col Ministro Presidente. Concordato", Beograd, 25. februar 1937.

⁹⁶ Kolar, "Korošec in osrednja cerkveno-politična vprašanja", str. 200; prim. AAV, Archivio di Prefettura,

no v večji meri pomagal ustvariti ravno nuncij, pa so imeli tudi v Državnem tajništvu, kjer jim Korošec že prej ni vzbujal dosti zaupanja: "Tudi za Korošca velja 'politique d'abord'."⁹⁷ Hkrati pa se je državni tajnik Pacelli dobro zavedal antipatije med Korošcem in Pellegrinettijem: "Nuncija ne mara, ker ga je kritiziral."⁹⁸

Paolo Bertoli, začasni vodja nunciature po Pellegrinettijevem imenovanju za kardinala 16. decembra 1937, je komentiral Koroščevo izjavo o odpovedi konkordata z dne 29. decembra 1937 z besedami, da je žalostno, da je ravno katolik, še več, duhovnik, zadal udarec ne le že podpisanemu konkordatu, ampak samemu načelu zakonov Katoliške cerkve, kar da žal sodi v miselnost Srbov in njihovih navad.⁹⁹ Njegovo dejanje je označil za pilatsko gesto, saj naj bi "iz strahu ali zavoljo ugajati razjarjenim srbskim popom prostovoljno privolil v igranje nepohvalne vloge grobarja svete pravice Katoliške cerkve in njene svobode," za kar po njegovem mnenju ni moč najti dovolj nujnih političnih razlogov.¹⁰⁰

Podobno kot Paolo Bertoli je Koroščevo dejanje kot neprimerno za katoliškega duhovnika označil kardinal Pellegrinetti. V odpovedi je videl kapitulacijo vlade pred SPC in bil srečen, da je pred tem dogodkom odšel iz Beograda, čeprav je zaradi takšnega razpleta – propada njegovega petnajstletnega dela – trpel. "Minister Korošec (katoliški duhovnik!) sporoča, da je bil konkordat umaknjen iz dnevnega reda, in to ne samo sedanji, ampak tudi prihodnji! Kakšna kapitulacija vlade pred sovražno kampanjo srbske cerkve. In Sveti sedež! Na srečo sem odšel: vendar trpim."¹⁰¹ Ta dnevniški zapis o Korošču je datiran dne 21. januarja 1938 in kaže na splošno razočaranje nad razmerami in politiko v Kraljevini Jugoslaviji.

V zvezi s Koroščevo izjavo je Paolo Bertoli pisal mariborskemu škofu Tomažiču, da naj Korošca obvesti, da je bil njegov govor vreden vsakršne obsodbe.¹⁰² Korošec je nadrejenemu škofu pojasnil, da besedilo govora o konkordatu pred finančnim odborom narodne skupščine ni izvirno ne v *Katoliškem listu* (z dne 27. januarja 1938) ne v *Slovencu* (z dne 9. februarja 1938), niti ni govora nihče zapisal. Za to potezo se je odločil, ker pravoslavci, ki so nasprotovali konkordatu, naj ne bi verjeli, da je ta akt umaknjen z dnevnega reda in iz nadaljnje obravnave. V "zagovoru" je izpostavil:

Diari del card. Pellegrinetti, št. 17, 21. januar 1938.

⁹⁷ S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 64, izhodišča in zapisnik sestanka z Nikolo Moscatellom na Državnem tajništvu, 4. februar 1937.

⁹⁸ Ibid.; Kolar, "Korošec in osrednja cerkveno-politična vprašanja", str. 200.

⁹⁹ S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 66, pismo Bertolija Pacelliju, zadeva: "Il Concordato al bando", Beograd, 20. januar 1938.

¹⁰⁰ S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 67, pismo Bertolija Pacelliju, zadeva: "La lotta contro il Concordato. I Popi non mollano", Beograd, 27. januar 1938.

¹⁰¹ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 17, 21. januar 1938. Podatek o izključenosti novih predlogov konkordata, je Korošec zanikal.

¹⁰² S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 66, pismo Bertolija škofu Tomažiču, Beograd, 5. februar 1938.

Zato ker sem bil večkrat od mnogih vprašan, kot 'človek vreden zaupanja', na kakšen način se stvari odvijajo, sem sklical finančni odbor in jih poskušal prepričati, da za vlado Stojadinovića, Korošca in Spaha po prvem porazu /.../ ne bi bilo več politično primerno v katerikoli obliki izpeljati konkordata. Če konkordata ne bo odpovedan, bo to brez dvoma povzročilo nove in odločne nemire. /.../ Nikakor nisem razmišljal in niti nisem hotel reči, da konkordata od vsega začetka nismo hoteli, niti nisem zanikal, da bo Kraljevina Jugoslavija ob svojem času sklenila sporazum s Svetim sedežem. Hotel sem torej razložiti svoje osebno /kar sem izrecno poudaril/ mnenje in prepričanje, in seveda to, da sedaj vlada Stojadinović–Korošec–Spaho konkordata ne more več izročiti v javnost, ker če bi to naredili, bi takoj spet povzročili ostrejšo bitko med vsemi politiki in drugimi nestrpnimi nasprotniki. Še to mi preostane, kar moram povedati, današnji beograjski režim je pozitivno naklonjen tako vsem zakonsko priznanim veroizpovedim v kraljevini kot posebno Katoliški cerkvi, in ima tako resen namen ostati z Vatikanom v najboljših možnih odnosih.¹⁰³

Pismo na nunciaturu je škof sklenil z besedami:

Potem ko sem po vesti posredoval to, kar je bilo prej napisano, zagotavljam, da so zadeve takšne, kot smo jih obrazložili. Stanje, ki je nastalo, je izredno škodljivo, ne toliko za slovensko ljudstvo, ampak na splošno za blaginjo ljudi, če sedaj izpade, da je minister Korošec prišel v spor s Katoliško cerkvijo, saj tako ne bi mogel več plodno delovati kot minister v Kraljevini Jugoslaviji.¹⁰⁴

Očitno je ta zagovor na opomin ordinarija ob (morebitnem) kršenju svoje dolžnosti do rezidence, škofa Tomažiča zadovoljilo.

Sveti sedež je sredi februarja 1938 poslal jugoslovanski vladi aide-mémoire, ki v glavnem povzema protestno noto nuncija Pellegrinettija z dne 25. novembra, 1937. Cinično so okrcali vlado, da se ne more izgovarjati, da je bilo vprašanje konkordata obravnavano prehitro ter da ni imela časa sprejeti ustreznih odločitev. Konkordatska pogajanja so namreč trajala več kot deset let, "kar je izjemen, če ne edinstven primer v analih diplomacije",¹⁰⁵ od podpisa konkordata do njegove odpovedi pa dodatni dve leti in pol.

S Koroščevo obrazložitvijo izjave o preklicu konkordata Bertoli ni bil povsem zadovoljen, saj je menil, da bi kot notranji minister lahko in kot katoliški duhovnik moral prepričati širjenje napačnih informacij. Izpostavil je tudi, da če

¹⁰³ S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavia, 96, 67, pismo škofa Tomažiča apostolski nunciaturom v Beogradu, Maribor, 16. februar 1938.

¹⁰⁴ Ibid.

¹⁰⁵ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 17, 21. 1. 1938, 9. februar 1938.

konkordata ni bilo mogoče ratificirati, je to zato, ker je vlada prelomila svojo svečano obljubo, ki jo je dala ob podpisu sporazuma, s tem, ko je, ne da bi obvestila drugo stranko, tj. Sveti sedež – kar sigurno ni bila posebej modra odločitev – popustila pred Srbsko pravoslavno cerkvijo, čeprav se Katoliška cerkev ni vmešavala v sklepanje sporazumov z drugimi verskimi skupnostmi.¹⁰⁶ Korošec je odvrnil, da mu je zelo žal, da je užalostil svetega očeta ter obljubil, da bo vlada, čeprav konkordata ni več mogoče ratificirati, našla način, da bo katolikom zagotovila njihove pravice. Na to je Bertoli odgovoril, da Sveti sedež te obljube posluša že vrsto let, a se nanje ni odzval. Sedaj pa se je Sveti sedež znašel v situaciji, da je obvezan, da prekine ta molk.¹⁰⁷ Poročilo je sklenil z besedami: "Kljub argumentom, ki jih je podal, da bi pojasnil svojo izjavo, je vsaj priznal krivdo."¹⁰⁸ Korošču naj bi posredovali, da papež ni le užaloščen, ampak tudi ponižan: "Imenovali smo vas za duhovnika: ipsi autem spreverunt." Novi apostolski nuncij v Kraljevini Jugoslaviji Ettore Felici je julija 1938 pokazal več razumevanja za vladno odločitev oziroma podane razloge za padec konkordata. Stojadinović mu je dejal, da so po sprejemu konkordata, ko je bila najbolj potrebna pomoč katolikov, ti izkazali indiferentnost, nekateri tudi sovražnost, zato so se odločili, da bodo počakali, da se bo situacija umirila. Premier je še zagotovil, da bo v tem času Katoliška cerkev od vlade dobila več kot bi z ratifikacijo konkordata.¹⁰⁹ Na podlagi tega pogovora je nuncij Felici delno spremenil svoje mnenje in odpoved konkordata sprejel kot žalostno, a nujno politično potezo.¹¹⁰

Korošec naj bi sumil, da niti med škofi ni bilo popolne podpore konkordatu, na čelu s sarajevskim nadškofom Šaričem.¹¹¹ Za sam razplet pa je bila pomembna odločitev nadškofa Štepinca 15. februarja 1938, da zavrne prošnjo za dovoljenje za protestna zborovanja zoper odpoved konkordata; katoliške vernike je raje pozval k molitvi.¹¹² S tem se ni strinjal državni tajnik Pacelli:

¹⁰⁶ S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 67, pismo Bertolija Pacelliju, zadeva: "La lotta contro il Concordato. I Popi non mollano", Beograd, 27. januar 1938; S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 67, pismo Bertolija Pacelliju, zadeva: "Il colloquio col ministro Korošec", Beograd, 23. februar 1938; prim. AJ, 372 Poslanstvo Kraljevine SHS pri Sveti Stoli u Rimu, 14, Aide-Memoire Svetega sedeža vladi Kraljevine Jugoslavije, Vatikan, 15. februar 1938; S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 67, pismo Bertolija Pacelliju, zadeva: "Dichiarazione di Korošec contro il Concordato – Passi fatti e da farsi", Beograd, 19. februar 1938; S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 67, transkripcija članka iz *Osservatore Romano*, 19. 2. 1938.

¹⁰⁷ Glej: S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 67, pismo Bertolija Pacelliju, zadeva: "Il colloquio col ministro Korošec", Beograd, 23. februar 1938; prim. S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 67, pismo Bertolija Pacelliju, zadeva: "Dichiarazione di Korošec contro il Concordato – Passi fatti e da farsi", Beograd, 19. februar 1938.

¹⁰⁸ S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 67, pismo Bertolija Pacelliju, zadeva: "Il colloquio col ministro Korošec", Beograd, 23. februar 1938.

¹⁰⁹ S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 67, pismo Felicija Pacelliju, zadeva: "Arrivo a Belgrado. Visita al Capo del Governo. Concordato", Beograd, 14. julij 1938.

¹¹⁰ S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 67, pismo Pacellija Bertoliju, Vatikan, 27. februar 1938.

¹¹¹ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 16, 14. oktober 1936.

¹¹² Glej: Stella Alexander, *The triple myth: a life of archbishop Alojzije Stepinac* (Boulder, 1987), str. 37

Če je g. Stepinac dejansko verjel, da bi s protesti hrvaški katoliki še bolj dokazali svojo ljubezen in popolno vdanost Katoliški cerkvi in svetemu očetu, se tako absolutna in splošna prepoved ne zdi primerna. Tudi pod predpostavko, da vlada ne bi dovolila protestov, ostaja nedotaknjena dolžnost in pravica katoliških Hrvatov do protesta proti storjenim krivicam.¹¹³

Resnosti situacije s protesti po celi Srbiji, ekskomunikaciji pravoslavnih poslancev, ki so v narodni skupščini glasovali za konkordat in izločitev iz vladne stranke JRZ vseh, ki so glasovali proti, ob sporu, ki bi po mnenju nekaterih lahko privedel celo do državljanske vojne,¹¹⁴ se očitno bodisi niso zavedali bodisi so jo podcenjevali.

Kardinal Pacelli kot tudi predstavniki na nunciatu v Beogradu torej niso zagovarjali popolne "politike mirne poti", ki jo je izbral jugoslovanski katoliški episkopat v času protestov – zaradi že omenjene državne cenzure tiska so bili pri tem tudi omejeni – ter neposredno po odpovedi konkordata.¹¹⁵ So pa škofje svoje nezadovoljstvo odločno izrazili na škofovski konferenci v maju 1938 v izjavi za javnost, za duhovnike ter v poslanici vernikom.¹¹⁶ Posebno protestno pismo so poslali tudi Stojadinoviću. V izjavi za duhovnike so med drugim zapisali, da obžalujejo, da je minister, katoliški duhovnik, podal izjavo o preklicu konkordata.¹¹⁷ Jošku Krošlju naj bi Korošec priznal, da je bila ta kritika škofov zanj najhujši politični udarec, kar jih je dobil v življenju. Škofje iz drugih delov države so si tudi težko predstavljali domet in obseg protestov, saj se je večina protestov odvijala v Beogradu in drugih srbskih mestih.¹¹⁸ Nekoliko v tolažbo mu je lahko bilo, da podpore slovenskih škofov ni izgubil.

Pellegrinetti je misli mesec dni pred odhodom iz Jugoslavije so nekakšen rekviem konkordatu: "Vse je v redu, a počutim se žalostnega. Konkordat, petnajstletno delo, 'umira', in nič ne morem storiti, da bi ga rešil. Tu se počutim slabo in Hrvati me ne marajo kaj dosti, ker nisem zavzel strani. Konec torej siv.

(dalje: Alexander, *The triple myth*); "Pomirjevalen razglas nadškofa dr. Stepinca z ozirom na konkordat", *Slovenec*, 15. 2. 1938, št. 37a, str. 2.

¹¹³ S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 67, pismo Pacellija Bertoliju, Vatikan, 27. februar 1938.

¹¹⁴ Mithans, *Jugoslovanski konkordat*, str. 321, 336.

¹¹⁵ Glej: S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 66, pismo Pellegrinetti ja Pacelliju, zadeva: "Governo, Vescovi e questione religiosa. Colloquio del Nunzio col sig. Stojadinovic", Beograd, 18. november 1937; S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 67, pismo Pacellija Bertoliju, Vatikan, 27. februar 1938; S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 67, pismo Bertolija Pacelliju, zadeva: "I Vescovi cattolici e il concordato. Conferenza episcopale", Beograd, 11. marec 1938.

¹¹⁶ Glej: S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 67, pismo Bertolija Pacelliju, zadeva: "I Vescovi cattolici e il concordato. Conferenza episcopale", Beograd, 11. marec 1938; AAV, Arch. Nunz. Jugoslavija, 1209, 9, izjava škofovске konference za javnost, Zagreb, 7. maj 1938; Alexander, *The triple myth*, str. 37–38.

¹¹⁷ AAV, Arch. Nunz. Jugoslavija, 1209, 9, pismo Pacellija Bertoliju, 21. maj 1938; S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 67, poslanica škofov vernikom, Zagreb, 4. maj 1938.

¹¹⁸ Krošelj, "Borba za konkordat", str. 198–199.

In danes je dan mrtvih."¹¹⁹ Nekaj več optimizma je zaznati ob njegovem dejanskem odhodu decembra 1937:

In tako sem prečkal mejo po petnajstih letih in petih mesecih. Dolga misija, polna preobratov, laži in muk, z redkimi oazami veselja, v beograjskem okolju, kjer pri-
dih Bizanca ustvarja oviro zaupanju, če ne kar silno in nespravljivo sovraštvo. /.../
Toda Jugoslavija s tem, kar sem naredil in trpel, bo vedno v moji duši. Čutim, da je
ob odhodu velik del mene pokopan tam.¹²⁰

Sklep

Ključna razhajanja med Korošcem in Pellegrinettijem lahko strnemo v tri sklope: Koroščevo politično delovanje in Pellegrinettijevo neodobravanje programa SLS, ki ga je ocenjeval kot preveč zavarovanega v partikularistične interese Slovencev kar naj bi škodilo povezovanju katolikov na ravni celotne države, Koroščeva kritika politike Svetega sedeža do slovenske in hrvaške manjšine v Julijski krajini ter neizpolnjena pričakovanja v času potrjevanja konkordata.

Pellegrinettijevo mnenje, da je Korošec lastnim in političnim koristim dajal prednost pred interesi Katoliške cerkve, je bila tudi osnova za vse napetosti med akterjema, v medosebni konflikt pa se razvije leta 1928 ob sprejemanju zakona o agrarni reformi v času Koroščevega vodenja vlade. Ob "zadnjem konfliktu" med nuncijem Pellegrinettijem in Korošcem je izstopala Koroščeva izjava, v kateri je osebno odpovedal možnost ratifikacije konkordata v senatu, kar je Pellegrinetti – takrat že kardinal v Rimu – ostro obsodil in ni sprejel nobenega izgovora. Tu opazimo podoben modus operandi kot leta 1928, ko je Korošec škofu Jegliču izrecno povedal, da je zagovarjal suvereniteto države pred interesi Katoliške cerkve. Devet let kasneje je znova prevzel pobudo, ponovno ignoriral vrh Katoliške cerkve, in po njegovem mnenju z namenom pomiritev razmer v državi podal izjavo v imenu vlade, zaradi katere se je nato moral zagovarjati pred škofom zaradi suma kršitve kanonskega prava. Dejansko je bil na tisti točki sprejem konkordata že domala nemogoč, očitki proti Korošču pa v glavnem neupravičeni. Na podlagi tega bi lahko sklepali, da je Korošec čutil večjo odgovornost do države oziroma svojih sorojakov in sodržavljanov kot do Katoliške cerkve. Na dvome Korošča v vsaj nekatere predstavnike Katoliške cerkve in splošno politiko Svetega sedeža je gotovo pomembno vplival odnos do slovenske in hrvaške manjšine v Italiji, katero je Korošec ves čas spremljal in

¹¹⁹ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 16, 2. november 1937.

¹²⁰ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 16, 6. december 1937.

podpiral na različne načine. Tudi glede tega z nuncijem nista našla skupne besede, saj je ta že po službeni dolžnosti moral zagovarjati odločitve vrha Katoliške cerkve. Predvsem iz njegovih dnevniških zapisov pa opazimo, da so se sumi v neprimerne odločitve in ravnanja italijanskih škofov ter tvorcev politike Svetega sedeža pojavili tudi pri Pellegrinettiju. Da bi bil nuncij Pellegrinetti obveščen o prisilnem odstopu nadškofa Sedeja, je po dostopnih podatkih malo verjetno in torej kaže, da je bil – neposredno s strani papeža – zaveden. Da se pripravlja Fogarjev "odstop" pa je bil tudi sam seznanjen že leta 1934 in si ni zatiskal oči pred resničnimi razlogi v ozadju.

Vsekakor Pellegrinetti in Korošec nista odnosov nikdar zgladila, tenzije med njima pa so imele določene posledice tudi v strukturah Katoliške cerkve in na političnem parketu v Jugoslaviji in širše: pri Svetem sedežu je Korošec tudi ob Pellegrinettijevi "pomoči", še bolj pa kot posledica lastnih odločitev, takorekoč postal *persona non grata*, česar se tudi vse do smrti, pred katero je sprejel še nekaj kontroverznih političnih odločitev zlasti na mestu ministra za šolstvo,¹²¹ ni znebil, četudi je Pellegrinettijev naslednik, nuncij Ettore Felici, pokazal nekaj več razumevanja za kompleksno politično in medversko situacijo v letih 1937–1938 kot njegova predhodnika.¹²²

Gašper Mithans

ANTON KOROŠEC AND THE APOSTOLIC NUNCIO ERMENEGILDO PELLEGRINETTI

Political Catholicism, Minority Issues, and the Concordat between the Holy See and the Kingdom of Yugoslavia

SUMMARY

The article discusses some key political problems in Slovene and Yugoslav history through the relationship between Anton Korošec, a Catholic priest and

¹²¹ Glej: Godeša, *Čas odločitev*.

¹²² S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 67, pismo Felicija Pacelliju, 14. julij 1938.

one of the most prominent Slovene and Yugoslav politicians, and Ermenegildo Pellegrinetti, the apostolic nuncio to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes/Yugoslavia (1922–1937). The analysis of the nuncio's (for the large part unpublished) diary and archival sources from the Vatican archives, the Archives of Yugoslavia, and the Regional Archives Nova Gorica presents contextualised personal insights into the politicization of the Catholic Church and the activities of Catholic parties, including the understanding of nationalism(s), the attitude of the Italian authorities and the Holy See towards the Slovene and Croatian minorities in Italy and their rebellious actions, as well as the failed attempt to ratify the Concordat agreement between the Kingdom of Yugoslavia and the Holy See.

Divergences and consequent conflicts over these issues represent, despite many common goals, the core of the relationship between perhaps the most influential Catholic actors in the country. Pellegrinetti did not approve of (some) Korošec's political activities, assessing the program of the Slovene People's Party as blinded with the Slovene particularistic interests, believing that the party's agenda had a disintegrating effect on Catholics across the country. He assessed that the high political profile of Anton Korošec was an opportunity for the clergy and the Catholic Church to gain more influence in the political field, while also presenting a danger that political opponents would become due to disagreement with the clergy also religious opponents. Pellegrinetti's general view on Korošec was that he gave priority to his personal and political interests over the interests of the Catholic Church, which developed into a conflict over the Agrarian Reform Act in 1928 when Korošec was leading the government. A parallel can be found in so-called concordat crisis, when Korošec gave a statement, in which he personally renounced the possibility of ratifying the Concordat in the Senate, which Pellegrinetti – then already a cardinal in Rome – strongly condemned and refused to accept any justification for the action. The *modus operandi* was very similar to the issue over the Law on Agrarian Reform, when Korošec explicitly told Bishop Jeglič that he was defending the sovereignty of the state against the interests of the Catholic Church. In order to resolve the crisis, which according to some interpretations could even lead to a civil war, Korošec was again prepared to step up, knowing that this would provoke criticism from the hierarchy of the Catholic Church. The fact that the adoption of the Concordat at that moment was practically impossible and a risk that most likely no politician would be willing to take, was of no relevance for the critics. However, the government could have acted more wisely, as it did not consult the Holy See, the second party, on their decision. Korošec's actions give us a strong argument that, at least in some important decisions and pressing situations, he felt a greater responsibility to his fellow citizens – and Slovenes outside Yugoslavia – than to the Catholic Church. Doubts or disapproval

over the policy of the Holy See and especially concerning the support of the fascist regime by some Italian bishops ignoring or even endorsing the forced assimilation of the Slovene and Croatian minorities in Italy certainly influenced Korošec's opinion and attitude towards the Holy See and its representatives. Korošec, after all, constantly monitored and provided financial and political support to the minorities. There was no chance to find a common ground with the nuncio on this issue, as Pellegrinetti had to publicly defend the decisions of the hierarchy of the Catholic Church *ex officio*. However, we can see from his diary that Pellegrinetti also had doubts about the appropriateness of the decisions and actions of the Italian bishops and even the Holy See. In the case of the "resignation" of the Archbishop of Gorizia Sedej, he even inquired about the matter personally with the Pope, while he clearly – privately – expressed his doubts over the appropriateness of the forced resignation of the Bishop of Trieste-Capodistria Fogar.

We can assert that Ermenegildo Pellegrinetti and Anton Korošec never improved their relationship, and tensions between them had over the years reflected both within the Catholic Church and in Yugoslav politics, resulting in The Secretariat of State (led by Eugenio Pacelli, the next Pope Pius XII) considering Anton Korošec as largely unreliable, and hence providing less favourable opinion of Slovenian political Catholicism in general.

VIRI IN LITERATURA

AAV – Archivio Apostolico Vaticano, fondi: Archivio di Prefettura, Arch. Nunz. Jugoslavia.

AJ – Arhiv Jugoslavije, fonda: 372 Poslanstvo Kraljevine SHS pri Svetoj Stolici u Rimu, 37 Milan Stojadinović.

PANG – Pokrajinski arhiv Nova Gorica, fond: 1133 Besednjak Engelbert.

S.RR.SS., AA.EE.SS. – Archivio Storico della Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati [Zgodovinski arhiv drugega oddelka državnega tajništva], Affari ecclesiastici straordinari, fonda: Jugoslavia, Italia (III. Periodo).

Slovenec – Ljubljana, 15. 2. 1938.

Osservatore Romano – Vatikan, 19. 2. 1938.

.....

Alexander, Stella, *The triple myth: a life of archbishop Alojzije Stepinac* (Boulder, 1987).

Bister, Feliks J., *Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dunaju. Življenje in delo 1872–1918* (Ljubljana, 1992).

Bosworth, Richard J. B., *Mussolini's Italy: life under the dictatorship, 1915–1945* (London, 2006).

Čepič, Zdenko et al. (ur.), *Življenje in delo dr. Antona Korošca: razprave s simpozija v Mariboru 13. decembra 1990* (Ljubljana, 1991).

Dausien, Bettina, "Geschlecht und Biographie. Anmerkungen zu einem vielschichtigen theoretischen Zusammenhang", v: Ingrid Miethe et al. (ur.), *Geschlechterkonstruktionen in Ost und West. Biographische Perspektiven* (Münster, 2004), str. 19–44.

Di Maio, Tiziana, "Between the Crisis of the Liberal State, Fascism and a Democratic Perspective: Partito Popolare Italiano", v: Wolfram Kaiser in Helmut Wohnout (ur.), *Political Catholicism in Europe 1918–1945* (London, 2005).

Gašparič, Jure, *SLS pod kraljevo diktaturo: diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929–1935* (Ljubljana, 2007).

Godeša, Bojan in Dolenc, Ervin, *Izgubljeni spomini na Antona Korošca. Iz zapuščine Ivana Abčina* (Ljubljana, 1999).

Godeša, Bojan, *Čas odločitev: katoliški tabor in začetek okupacije* (Ljubljana, 2011).

Guhlich, Anna, *Migration and Social Pathways* (New York, 2017).

Jesenšek, Marko (ur.), *Anton Korošec in sto let Majniške deklaracije: referati z znanstvenega simpozija Anton Korošec in 100 let Majniške deklaracije* (Ljutomer, 2020).

Kolar, Bogdan, "Korošec in osrednja cerkveno-politična vprašanja v jugoslovanski državi", *Prispevki za novejšo zgodovino* 46, št. 2–3 (2006), str. 192–208.

- Krošelj, Janko**, "Borba za konkordat in dr. Korošec", *Zbornik Svobodne Slovenije 1966* (Buenos Aires, 1966), str. 181–202.
- Maver, Aleš in Friš, Darko**, "Iudica me, Deus: duhovniki v politiki na Slovenskem ter v srednji Evropi v prvi polovici 20. stoletja in Anton Korošec", *Acta Histriae* 26, št. 1 (2018), str. 109–126.
- Mithans, Gašper**, "Anton Korošec in jugoslovanski konkordat", *Zgodovinski časopis* 69, št. 3–4 (2015), str. 402–424.
- Mithans, Gašper**, "Reprezentacije obmejnega področja Julijske krajine v diskurzu nuncija Ermenegilda Pellegrinettija", *Acta Histriae* 23, št. 3 (2015), str. 333–356.
- Mithans, Gašper**, *Jugoslovanski konkordat: pacem in discordia ali jugoslovanski 'kulturkampf'* (Ljubljana, 2017).
- Mužič, Ivan**, *Katoliška crkva u Kraljevini Jugoslaviji* (Split, 1978).
- Otrin, Blaž in Čipić Rehar, Marija (ur.)**, *Jegličev dnevnik: znanstvenokritična izdaja* (Celje, 2015).
- Pelikan, Egon**, *Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom: primorski krščanski socialci med Vatikanom, fašistično Italijo in slovensko katoliško desnico – zgodovinsko ozadje romana Kaplan Martin Čedermac* (Ljubljana, 2002).
- Pelikan, Egon**, "Vizitacije v Julijski krajini v času med obema vojnama", *Acta Histriae* 21, št. 3 (2013), str. 313–328.
- Pelikan, Egon**, "Cerkvene razmere v Trstu in okolici med obema vojnama", *Studia Historica Slovenica* 14, št. 2 (2014), str. 585–586.
- Pellegrinetti, Ermenegildo in Natalini, Terzo**, *I diari del cardinale Ermenegildo Pellegrinetti, 1916–1922* (Città del Vaticano, 1994).
- Perovšek, Jurij**, *Slovenski prevrat 1918: položaj Slovencev v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov* (Ljubljana, 2018).
- Pirjevec, Jože**, *Jugoslavija 1918–1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije* (Koper, 1995).
- Pirjevec, Jože**, "Vatikanski arhivi", v: Jože Pirjevec in Janko Pleterski (ur.), *Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918–1941* (Ljubljana, 2007), str. 305–317.
- Prunk, Janko**, "Politični profil in delo dr. Antona Korošca v prvi Jugoslaviji", *Prispevki za novejšo zgodovino* 31, št. 1 (1991), str. 35–54.
- Rahten, Andrej**, "Račun brez Korošca? Dileme očeta Jugoslavije ob ustanovitvi Banovine Hrvaške", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 3 (2018), str. 845–881.
- Ratej, Mateja**, "Anton Korošec, notranji minister leta 1928", *Prispevki za novejšo zgodovino* 49, št. 1 (2009), str. 227–242.
- Rhodes, Anthony**, *The Vatican in the Age of the Dictators 1922–1945* (London–Sydney–Auckland–Toronto, 1973).
- Salmič, Igor**, *Al di là di ogni pregiudizio. Le trattative per il concordato tra la Santa Sede e il Regno dei Serbi, Croati e Sloveni/Jugoslavia (1922–1935) e la mancata ratifica (1922–1938)* (Rim, 2015).

-
- Salmič, Igor**, "Kralj Aleksander (1888–1934) in Katoliška cerkev: pogled na kraljevo osebnost v luči zapisov nuncija Ermenegilda Pellegrinettija", *Acta Ecclesiastica Sloveniae: Miscellanea*, št. 38 (2016), str. 271–306.
- Valente, Massimiliano**, *Diplomazia Pontificia e Regno dei Serbi, Croati e Sloveni (1918–1929)* (Split, 2012).
- Granda, Stane**, "Odnos med Korošcem in ljubljanskim škofom Antonom Bonaventuro Jegličem v luči njegovega dnevnika", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 77=Nv42, št. 2–3 (2006), str. 45–53.
- Veraja, Fabijan**, *Nikola Moscatello: savjetnik jugoslavenskog poslanstva pri Svetoj stolici: 'Uspomene' u svjetlu dokumenata: doprinos povijesti katolicizma u Jugoslaviji (1922.–1946.)* (Rim–Split, 2014).
- Verginella, Marta**, "Uvod", v: Milica Kacin-Wohinz in Marta Verginella, *Primorski upor fašizmu: 1920–1941* (Ljubljana, 2008), str. 9–16.
- Zečevič, Momčilo**, *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921: od majniške deklaracije do vidovdanske ustave* (Maribor, 1977).

DOI 10.32874/SHS.2021-14
1.01 Izvirni znanstveni članek

Politične razmere na Slovenskem leta 1920

Jurij Perovšek

Dr., znanstveni svetnik, emeritus
Inštitut za novejšo zgodovino
Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: jurij.perovsek@gmail.com

Izvleček:

Prispevek prinaša podrobno analizo dinamičnih političnih razmer na Slovenskem v letu 1920, ki so jih v prvi polovici leta ustvarjali protestni shodi zaradi vprašanja slovenskih meja, ženske volilne pravice, ustanovitev komunistične Delavske socialistične stranke Slovenije in zbor katoliške Slovenske ljudske stranke (SLS) v Ljubljani. Realnost komunističnega gibanja je pokazala železničarska in splošna stavka v drugi polovici aprila 1920, ki je 24. aprila dosegla tragični vrh s prelitjem krvi na Zaloški cesti v Ljubljani. Da bi politično onemogočili komuniste, ki so bili tretji najmočnejši dejavnik v državi, je beograjska vlada 29. decembra 1920 sprejela t. i. Obznano, s katero je začasno prepovedala njihovo dejavnost. Spreminjajoče politične razmere so se pokazale tudi pri sicer omejenem upravljanju Slovenije. Prišlo je do več menjav Deželnih vlad za Slovenijo, ki so bile povezane s spremembami osrednje vlade v Beogradu. Leto 1920 je bilo v marsičem prelomno. Napovedovalo je razgibana nadaljnja politična leta in taka so tudi prišla.

Ključne besede:

vprašanje slovenskih mej, ženska volilna pravica, komunistična stranka, Slovenska ljudska stranka, železničarska in splošna stavka, dr. Anton Bonaventura Jeglič, dr. Janez Evangelist Krek, Aleksander Karadordevič, volitve v Ustavodajno skupščino, Obznana

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije

Maribor, letnik 21 (2021), št. 2, str. 473–502, 74 cit., 9 slik

Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Narodni položaj in smeri idejnopolitičnega razvoja¹

Slovinci v Kraljestvu Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljestvo SHS) so v dvajseta leta vstopili v razgibanem narodnopolitičnem položaju. Že v začetku leta 1920 je ponovno zbolelo vprašanje mej, saj so na mirovni konferenci v Parizu 20. januarja jugoslovanski delegaciji postavili ultimat, naj pristane, da Reka dobi status neodvisne države, sicer lahko Italija uresniči Londonski pakt.² Proti tej zahtevi so 25. in 26. januarja 1920 v Ljubljani, Mariboru in na Ptuj pripravi protestne shode, ki so se jih udeležili pripadniki vseh političnih strank. Protestirali so proti zahtevi, ki je grozila pol milijonu Slovencev in Hrvatov, in poudarili, da Pariz ne sme odločati brez njih – o njih – in proti njim.³ Na katoliški strani so se istega dne na shodu krščanskega delavskega ženstva v Ljubljani zavzeli še za splošno in enako žensko volilno pravico, to je za neomejeno volilno pravico brez razlike stanu in izobrazbe v vsa predstavniška in samoupravna telesa, ki so ji na liberalni – in takrat tudi na socialistični strani – nasprotovali. Po njunem premisleku naj bi volile le ženske, ki so dokončale štiri razrede srednje šole ali ki vodijo samostojno gospodarstvo. Na shodu so poudarili, da tak premislek izhaja iz prepričanja, po katerem delavke, služkinje in kmečke žene o političnih vprašanjih ne morejo odločati zaradi svojega verskega prepričanja.⁴ To bi pomenilo podporo katoliški Vseslovenski ljudski stranki (VLS), kar je potrdilo glasilo liberalne Jugoslovanske demokratske stranke (JDS) *Slovenski narod*, ki je zapisal, da želijo t. i. klerikalci⁵ z glasovi politično nezrelih, nevednih in verskemu vplivu zaslužjenih žensk ohraniti svoj politični vpliv.⁶ Podobno sta menili tudi liberalni Samostojna kmetijska

¹ Članek je nastal v okviru izvajanja raziskovalnega programa št. P6-0281: *Idejnopolitični in kulturni pluralizem in monizem na Slovenskem v 20. stoletju*, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS) iz državne proračuna.

² O tem glej podrobneje Lambert Ehrlich, *Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20*; "Ehrlichova spomenica za Vatikan 14. aprila 1942", ur. Marija Vrečar; Metod Benedik, "Lambert Ehrlich za slovenski narod" (Acta Ecclesiastica Sloveniae 24) (Ljubljana, 2002), str. 194–206. O nadaljnji obravnavi jadranskega vprašanja na mirovni konferenci glej str. 206–218.

³ "Narod za svojo svobodo", *Slovenec*, 26. 1. 1920, št. 21, str. 1; "Protesti proti krivični rešitvi jadranskega vprašanja", *Slovenski narod*, 27. 1. 1920, št. 21, str. 1; "Proti italijanskemu imperijalizmu", *Slovenski narod*, 28. 1. 1920, št. 22, str. 1; "Dnevne vesti: manifestacija slovenske dijaške mladine za jugoslovansko Primorje", *Naprej*, 27. 1. 1920, št. 21, str. 2; "Ljubljansko ljudstvo proti antantnemu imperijalizmu", *Naprej*, 28. 1. 1920, št. 22, str. 1.

⁴ "Manifestacija za žensko volilno pravico", *Slovenec*, 26. 1. 1920, št. 21, str. 2. O zavzemanju katoliške strani za žensko volilno pravico v vsa predstavniška telesa, konkretno v Ustavodajno skupščino, glej tudi "Za žensko volilno pravico", *Slovenec*, 25. 6. 1920, št. 143, str. 1–2.

⁵ Na katoliški strani so odklanjali izraz "klerikalci". Imeli so ga za žaljivega in poniževalnega. Običajno so ga v kulturnoobojnem pomenu uporabljali njeni nasprotniki. – Prim. Momčilo Zečevič, *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921: od majniške deklaracije do vidovdanske ustave* (Maribor, 1977), str. 288 (dalje: Zečevič, *Slovenska ljudska stranka*).

⁶ "Ženstvo in politika", *Slovenski narod*, 7. 3. 1920, št. 55, str. 2. Prim tudi Jurij Perovšek, *O demokraciji in jugoslovanstvu: slovenski liberalizem v Kraljevini SHS/Jugoslaviji* (Ljubljana, 2013), str. 77–78 (dalje: Perovšek, *O demokraciji in jugoslovanstvu*).

stranka (SKS) in Narodno socialistična stranka (NSS), ki sta ob sicer izraženem zagovarjanju ženske volilne pravice (SKS zgolj v načelnem pogledu), menili, da gre le za versko politično orodje katoliške strani.⁷ Uredbo o volitvah v občinska zastopstva v Sloveniji, s katero so lahko volile vse ženske, je 15. maja 1920 izdal prestolonaslednik Aleksander Karađorđević. Katoliški *Slovenec* je ugotavljal, da "politično moč deli pravično na vse polnoletne člane naroda brez izjeme".⁸ Še pred občinskimi volitvami, ki so bile naslednje leto, so naredbo črtali.⁹

Vprašanje ženske volilne pravice je bilo le eno od političnih razhajanj na Slovenskem leta 1920. Tako kot leto pred tem pri liberalcih, je do političnega razkola, ki je imel daljnosežne posledice, prišlo tudi pri marksistih. 2. marca 1920 se je iz Jugoslovanske socialnodemokratske stranke (JSDS) izločilo revolucionarno krilo. Njegovi pripadniki so ustanovili komunistično Delavsko socialistično stranko Slovenije (DSSS), ki se je 11. aprila 1920 priključila Socialistični delavski stranki Jugoslavije (komunistov).¹⁰ Na meščanski strani se je na prelom v socialni demokraciji privoščljivo odzval katoliški *Slovenec*, ki je poročal o obračunu enega od ustanoviteljev DSSS, inž. Dragotina Gustinčiča, s slovenskimi socialnodemokratskimi voditelji v hrvaškem komunističnem glasilu *Nova istina*; njegovo pisanje je označil za "osmrtnico" njihovemu krilu.¹¹ To sedaj želi "prevpiti hrup, ki ga dela rušeča se trdnjava socialne demokracije".¹² Tudi *Slovenski narod* je poročal o razbitju JSDS in ponatisnil članek, ki ga je o tem objavil socialnodemokratski *Naprej*.¹³ *Naprej* je za razbitje JSDS krivil meščanske stranke, zlasti VLS, ki naj bi ji s pomočjo nekaterih posameznikov uspelo razdeliti dotlej enotno stranko delavskega razreda. Posebej je izpostavil Ljudevita Vencajza, ki je imel vidno vlogo pri ustanovitvi in organiziranju komunistične stranke, bil pa je svak visokega politika VLS in takratnega predsednika Deželne vlade za Slovenijo (DVS) dr. Janka Brejca.¹⁴ *Narodu* je verjetno ugajalo, da je *Naprej* uperil prst na VLS in jo

⁷ "Zakaj smo dobili žensko volilno pravico?" *Kmetijski list*, 1. 7. 1920, št. 27, str. 1; "Hinavci", *Nova pravda*, 26. 6. 1920, št. 17, str. 1. Prim. tudi Perovšek, *O demokraciji in jugoslovanstvu*, str. 78–80.

⁸ "Modern občinski volivni red", *Slovenec*, 18. 5. 1920, št. 101, str. 1.

⁹ Perovšek, *O demokraciji in jugoslovanstvu*, str. 81.

¹⁰ O procesu, ki je vodil k nastanku DSSS in organizacijsko političnem razvoju komunističnega gibanja na Slovenskem leta 1920, glej France Klopčič, *Velika razmejitev: študija o nastanku komunistične stranke v Sloveniji aprila 1920 in o njeni dejavnosti od maja do septembra 1920* (Ljubljana, 1969); *Viri za zgodovino Komunistične stranke na Slovenskem v letih 1919–1921*, ur. Marjeta Adamič [et al.] (Ljubljana, 1980), str. 16–19, 21–27, 31–33, 38–49, 57–73, 76–78, 80–97, 106–107, 124–127, 130–134, 138–154, 162–163, 165–167, 179–210 (dalje: *Viri za zgodovino Komunistične stranke na Slovenskem*).

¹¹ "Politične novice: osmrtnica Kristanovi struji", *Slovenec*, 7. 3. 1920, št. 55, str. 2.

¹² "Politične novice: za ogledalo socialni demokraciji", *Slovenec*, 7. 3. 1920, št. 55, str. 2.

¹³ "Politične vesti: prelom v jugoslovanski socialnodemokratski stranki", *Slovenski narod*, 6. 3. 1920, št. 54, str. 2.

¹⁴ "Vsem strankinim organizacijam in sodrugom!", *Naprej*, 5. 3. 1920, št. 53, str. 1. O vlogi Ljudevita Vencajza pri ustanovitvi in organiziranju komunistične stranke na Slovenskem leta 1920 glej *Viri za zgodovino Komunistične stranke na Slovenskem*, str. 57, 66–69, 71, 72, 158, 161, 202.

označil za glavnega krivca razkola v JSDS, sam pa se je poslužil njegovega pisanja proti svoji tradicionalni katoliški nasprotnici. O razkolu v socialni demokraciji so pisali tudi na komunistični strani. Dr. Milan Lemež je v *Ujedinjenju* poudaril, da je do njega prišlo zaradi upora proti posameznikom, ki so bili prepričani, da so poklicani voditi in poveljevati njenemu članstvu. To se je odtegnilo "delavskim voditeljem", ki so socialno demokracijo privedli v močvirje malomeščanstva. "Socijalistična armada pozna samo vojake in ne oficirje, vojake, ki imajo zvesto izpolnjevati svojo službo in ničesar drugega."¹⁵

Leta 1920 je bila na Slovenskem politično enotna le katoliška stran. Obvladovala jo je VLS, ki je na zboru svojih zaupnikov 6. in 7. aprila 1920 v Ljubljani pretresla svoj program. Zbor se je zavzel za zakonodajno avtonomijo Slovenije, nastopil proti prikrojevanju njenih meja na mirovni konferenci in podprl združenje vseh Slovencev v Kraljestvu SHS. Zahteval je enako volilno pravico za moške in ženske in brezpogojno spoštovanje pravice do združevanja in zborovanja. Ob tem je izjavil, "da bo stranka z vso močjo varovala red v državi in bo postavila vso svojo silo nasproti prevratnim poizkusom". Zavzel se je za čimprejšnje občinske volitve in volitve v Ustavodajno skupščino. Odločil se je tudi za vrnitev k staremu strankinemu imenu – Slovenska ljudska stranka (SLS).¹⁶

Pod pritiskom krščanskosocialnega delavstva je zbor sprejel zahteve po strogi socialni kontroli kapitalističnega gospodarstva, ki bo zagotovila varstvo delavcev in nadzorovala ter urejala proizvodnjo, promet, plače in cene. Uslužbenci industrijskih podjetij naj imajo pravico sodelovati pri njihovi upravi in biti udeleženi pri dobičku. Kjer se kaže socialna korist, je treba izvesti socializacijo premogovnikov, rudnikov, plavžev in drugih podjetj, njihovo upravljanje pa izročiti v roke predstavnikov javnih oblasti, delavcev, uradnikov in potrošnikov. Uvede naj se splošno socialno zavarovanje (bolniško, nezgodno, starostno, brezposelno, zavarovanje za primer onemoglosti in nepreskrbljene svojce) za vse državljane. Na vse dohodke brez dela naj se uvede progresivni davek, zvišata naj se eksistenčni minimum in začetna davčna stopnja. Davki v državi naj se izenačijo, agrarna in pravično zasnovana agrarna reforma (zemlja tistim, ki jo obdelujejo) naj se izvede takoj. Velika gozdna zemljišča naj se socializirajo. Glavna opora delavnemu ljudstvu je zadružništvo, ki ga je treba z vso silo podpirati in pospeševati. V delavskem vprašanju je zbor postavil zahtevo po ustanovitvi delavskih zborskih, ki bodo nadzirale položaj delavcev v podjetjih in sodelovale pri oblikovanju delavske zakonodaje. Ustanoviti je treba paritetne komisije, sestavljene iz predstavnikov javne oblasti, delavskih organizacij in delodajalcev, ki bodo določevale minimalno plačo, in delavska razsodišča za razsojanje sporov med delavstvom

¹⁵ L[emež] m.[ilan], "Čitateljem", *Ujedinjenje*, 13. 3. 1920, št. 1, str. 2.

¹⁶ "Zbor zaupnikov Slovenske ljudske stranke", *Slovenec*, 8. 4. 1920, št. 79, str. 4, 5.

Leto 1.

V Ljubljani, 13. marca 1920.

Št. 1.

UJEDINJENJE.

Marx in Engels:
Proletari vaših dežel, združite se!

Izajaj vsake srede in soboto. — Uredništvo in upravnstvo: Ljubljana, Kerkov trg štev. 10. — Mesočna naročnina 5 K. — Poravnana številka 60 vin.

Naš program.

„Trdna je moja vera, da napočni zarja tistega dne, ko naša kultura ne bo več krigeneta siromakova, temveč bogastvo bogata. Ze slutim zarjo tistega dne, slutl jo vse moje najljubše in najčistejše hrepenenje. Ne, ne je hrepenenje! Moje delo je slutnja zarje, vsaka moja beseda in vse moje življenje. Ze slušim dilet, ki kiese granini temelj nove zgradbe.“
Ivan Cankar.

Roka, ki drži dilet in kleše granini kamen nove zgradbe, gumno in duševno osvobodilno ljudstva, je težka, pridna in počitna roka v desetletnih socialnih bojih in v spoznanju štiriletnih strašnih zločinov svetovne vojne prelojenega socialističnega delavca.

Ta delavec si je v težkih razmerah okekal pot v novi svet, vsvarjal pogoje svojega boljšega življenja v imenu ideje, ki sta jo velika propovednika človeškega osvobodjenja Karl Marx in Fridrik Engels oznanila pred 72 leti v svojem komunističnem manifestu. Ta ideja ga je dvignila, ta ideja ga je združila. Z njo je zrastle in — shodil.

Ves razvoj svetovnih dogodkov, ki so imeli na tesne razmere malega naroda še hujše učinke, kakor na razmere velikih celot, je pospeševal njegov boj ter dan za dnem glasno potrdjeval, da je njegovo neizprosno razredno stališče pravo, da je iz v tem njegova rešitev.

Francoska revolucija je proglasila politične pravice človeštva, ni pa rešila so cjalnega vprašanja. Razrednih razlik se ni odpravilo. Delavstvo je ostalo gospodarsko zasuznjeno. Politična svoboda brez gospodarske enakopravnosti je grdi nezmišl, lažnjiva prevara. Ze Blarqui sam je pred štiridesetimi leti sprilo orjaskih bojev francoskega proletarijata proti francoski finančni kiki opravičeno vzklilnil: „Kaj nam govorite o svobodi, kar je reven, je suženj.“

Vsa socialna gibanja devetdesetih stoletja je na eni strani zgodovina neprestanih bojev za odpravo razrednih gospodarskih razlik, na drugi pa za ohranitev in utrditev teh razlik. Koncentraciji kapitala je morala slediti koncentracija delavstva. Spor med obema talora je postalja hujši in hujši, diferenciacija in ločitve globlja.

Prorokovanja komunističnega manifesta so se uresničevala. Grupaciji kapitala v državi so sledile velike kapitalistične grupacije med posameznimi državami, ki so vsled silne industrijske nadprodukcije in prevladajočega konkurenčnega načela kmalu prišle ostro navzkriž ter izvale neizogibno svetovno vojno. Socialističnem voditeljem je morali biti vzrok vojne že na podlagi Marxove teorije takoj razumljivi in nastop jasni. Če so to ni zgodilo in so bile žrtve tem večje, je to pripisovali prevladajoči kompromisni, oportunistični politiki socialističnih voditeljev zapadne Evrope. Valed tega smo morali kasneje tudi slovenski socialisti usmeriti svojo taktiko v smislu novih, po vojni povzročenih razmer.

S porazom nemškega militarizma in ustvaritvi novih držav smo pa kmalu zopet spoznali, da ni zmaga antantnega imperijalizma ustvarila najmanjšega ravnotežja, niti ni primitivnejši pogoj mirnega demokratičnega razvoja. Prav nasprotno. Spoznali smo zlasti pripadniki novih držav, da smo v hipu, ko smo se še prejšnji zatiralec, postali plem antantnega imperijalizma. In spoznali smo istočasno, da se lastne buržoazije v nemiernem ne razlikujejo od tujih.

Naš razredni položaj je ostal isti, zato je bilo treba, da tudi naše strankino delo, naš program in naša taktika odgovarja povsem spoznanju dejstev, da rešimo sebe, da rešimo jugoslovansko ljudstvo.

Ruski proletarijat je svojo nalogo prav razumel. Ostal je do skrajnosti zvest svojemu razrednemu stališču, ni pakiral, vrjel je carizem ter proglasil gospodarsko enakopravnost kot temeljni zakon ruske socialistične republike. Izpopolnil je delo francoske revolucije. Rešil je človeka socialno in s tem tudi politično. S tem je obenem stopil socializem v novo fazo praktičnega udejevtvovanja.

Preokrenil se je obraz zgodovine. Čutili smo vsi, da se je začelo novo stoeletje delavskega zmaganjstva. Vsi, razven peščice sebičnih voditeljev, ki so postavili sebe nad vse, kojim je bila delavska stvar predmet barantanja! Za te niti ne pišemo. Obsodili so se sami.

Naš program je — marksistični socializem. Nimamo nobenih pretiranih iluzij o resnični moči jugoslovanskega delavstva, ki se večje del komaj razredno kristalizira, nismo nobeni prijatelji prenagljenih skokov, nepremišljenih korakov. Presojamo naš položaj realno, kakor sta nas učila Marx in Engels. Vemo pa, da je zlasti v sedanji zgodovinski in še posebej v naših jugoslovanskih razmerah prvi začetek vsake uspešne socialistične politike v organizaciji in ujedinenju vsega jugoslovanskega proletarijata. To je prvo, to je glavno. Potrebja ujedinenja leži na dlan, tako z ozirom na notranji kakor tudi na zunanji položaj. S tesnim ujedinenjem jugoslovanskega delavstva bo šele resnično ujedinenje jugoslovansko ljudstvo. Le ujedinenjem proletarijat more zlonilno notranjo reakcijo ter prekrižati vse načrte antantnega imperijalizma na našo škodo.

Kdor noče ujedinenja, ta je izdajalec našega ljudstva. Voditelji stare socialno demokratske stranke niso tega hoteli, zato jih je delavstvo zapustilo.

Slovenski delavec noče biti zadnji v krogu probujenega ljudstva. Zaveda se, da je le on nosilec osvobodjenja, ki pride neizbežno iz zmaganosti Rusije, ki je že postavila graučni temelj novi zgradbi. On dela za novo socialno življenje in za kulturo slovenskega ljudstva.

Z njim pojde razvoj dogodkov, ž njimi pojdejo vsi, ki so iskreni prijatelji življenja in svobode.

Uredništvo „Ujedinenja“.

Čitateljem.

Radi tehničnih zaprek v tiskarni smo primorani izdati prvo številko samo na dve strani. Čitatelji naj potrpe. Prihodnjič izidemo na štiri strani, in sicer dvakrat tedensko. Upamo, da nam bo v kratkem mogoče iziti tlikrat na teden in nato dnevno. Vsi sodrugi naj nas pridno podpirajo tudi z nabiranjem za tiskovni sklad. Branili bomo pošteno delavsko stvar. Cena listu je razvidna pri glavi. Nobena delavska družina ne sme biti brez „Ujedinenja“.

Počasi, počasi!

Naš izstop iz stranke ter ustanovitev delavske socialistične stranke za Slovenijo je spravilo „Naprej“ iz ravnotežja. Zapuščeni „voditelji“ kar besne. Takih napadov ni še bilo čitati v slovenskem listu. Odlikujejo se po surovosti in neumnosti. Razume se, da jim ni niti v tem oziru ne bomo sledili. Pravimo jim samo: Počas, gospodje, počasi!

Žal vam bo za te napade, ki so vas dovolj razkrinkali in ki nas silijo, da polagoma, mirno in brez kričanja pojasnimo vaše delo „za proletarijat“.

Pokazali bomo, da ste bili in da ste še vedno proti ujedinenju, pokazali, kako ste

postali poverljivi in ministri, kako ste se potegovali za ravnateljska mesta pri državni industrijski banki itd. Ko bomo to izrptali, pride na vrsto drugo, še bo treba.

Spor, ki je načelnega in taktičnega značja, se hoče spremeniti v osebni boj. Prosto jim! Pa jim ne bo niti to pomagalo.

Mi ostanemo skrajno mirni in pravimo samo: počasi, počasi!

„Kaso smo rešili!“

Nobena beseda od naše strani ne bi mogla bolj karakterizirati mišljenja nekaterih voditeljev stare, mrtve JSDS, kakor ravno ta vzklil, ki se je takoj po našem izstopu ponavljal v „Napreju“. „Kaso smo rešili!“ In če je kasa rešena, koliko je še ostalo v kasi, se ne pove, je jasno, da delavec ne bo izstopil iz njihove stranke, ker njemu gre, vsaj po mnenju teh voditeljev, samo za „kaso“, ne za socializem, ne za razredni boj in poštenost v stranki. Slabo poznaajo delavca. Zato imajo sedaj razkol. Če so rešili prazno kaso, niso rešili svoje časti in časti socializma!

Denuncirajo.

Konstatiramo, da je „Naprej“ objavil v zadnjem času nekaj noče proti sodr. Lemežu in drugim, ki imajo očrni denunciacijski namen. Ta namen je pa zlasti očiten v notici o „laških mahnincah“. Rečeži. Niti to jih ne bo rešilo. Tudi o tem bomo še pisali. Čobalove metode zmaganje.

Na Etbina Kristana se sklicujejo.

Osgamljeni voditelji JSDS so poslali na nekatere zaupnike okrožnico, ki mgoli napadov na ljudi, ki so se zbrali v delavski socialistični stranki za Slovenijo. Govore o lopovih, tatovih itd. Kopijo te okrožnice, ki nam jo je pravkar poslal zaupnik iz revirja, smo shranili za spomin. V okrožnici govore tudi o Etbinu Kristanu, češ, da soglašja z njimi. V imenu Etbina Kristana protestiramo proti izražanju njegovega imena v take neodobne svrhe, pri takih okrožnicah. Če soglašja Etbina Kristan z našim socialističnim delavstvom ali ne, bodo sodrugi zvedeli v najkrajšem času in na način, ki bo iste, ki so okrožnico razposlali, še hudo bolelo.

Kdo je povzročil razkol.

Denunciiraj pravijo, da levčarji. Oni da so razbili enotnost stranke, slogo delavstva itd. Pribijemo: Strankin zbor je sklenil, da se ima slovensko ljudstvo ujediniti z ostalim proletarijatom v državi in da ministerjalizem ne sme biti temu ovira. Vše temeno so denuncirali vztrajali pri svojem ministerjalizmu in še potem, ko so istopili iz vlade sklenili na seji izvrševalnega odbora, da se ne odrekajo ministerjalizmu, dasi jim je bilo znano, da na tej podlagi ni mogoče izvesti ujedinenja. Sdepi strankinega zbora so bili objavljeni v „Napreju“ in ravno tako ekscipit izvrševalnega odbora. Čitatelji naj primerjajo.

Kdo je toraj izval razkol?

Masa in voditelji.

Delavsko gibanje ni nastalo, ker so ga hoteli posamezniki. Vraslo je samo iz gospodarskega razmer kapitalistične družbe. Izkoriščanje je ustvarilo delavsko gibanje, je vzbudilo nezadovoljnost med delavskimi masami. To gibanje je naspejeto proti sušastni družbi, proti privatni lastnini na rušnikih, tovarnah, zemlji. Kar ima reka svojo pot, ki ji jo je zatrla narava, tako ima tudi delavsko gibanje svojo pot, neodvisno od volje posameznikov.

Izkoriščanje je vzbudilo v proletarijatu razredno zavest, proletarijat je prišel čutili, da je

Naslovnica glasila komunistične Delavske socialistične stranke Slovenije *Ujedinenje* (Ujedinenje, 13. 3. 1920, št. 1, str. 1)

Posamezna številka 1 K.

Štev. 79.

Politična plačana v gotovini.

V Ljubljani, v četrtek, dne 8. aprila 1920.

LETO XLVIII.

»SLOVENE« valja
na polti za vsa strani Jago-
slavija in v Ljubljani
na celo leto naprej, k 100—
na pol leta 50—
na četrt leta 25—
na mesec 15—
Na izposojnino dodatno k 200—
»Slovenec« izdaja: na
vsako leto k 30—
na šest mesecev 15—

»Slovenec« je v Koparstvu ali v K. 600.
Izposojnina na vsaki izposojnini člena se
opredeljuje, Urada, izdaja, št. 60, aprila 1920.

Politični list za slovenski narod.

Zbor zaupnikov Slovenske ljudske stranke.

Ljubljana, 7. aprila 1920.

Najboljši in najprejstnejši priatelj Slo-
venske ljudske stranke, ki jim je kmetsko
in delavsko ljudstvo poverilo nalogo, da go
zastopajo v strankinih parlamentih, so se
včeraj zbrali v Ljubljani. Gorenska in
Dolenjska sta poslali na stotine zaupni-
kov. Stajetci so poslali mnogo zastopar-
ev na strankin zbor in tudi Koruška, Pre-
kmurje in naše zasledeno ozemlje so posla-
li svoje moče. Med 2500 moč je bilo
veliko Unionske dvorane. Navzoč so bili
vsi slovenski ministri, predsednik de-
želne vlade dr. Broke in poveljniki in na-
rodni poslanci ljudske stranke. Videli smo
tu preiskune strankine priistaje, ki no-
sijo na svojih ramenih vse te strankine
politične in gospodarske zastopstvo. Pro-
mure mladega kmetskega gospodarja so
stali tisočletni davci, obrtniki in inteli-
gentje in vse te zastopniki namih dojer
in plati je prevrela ana sama mladi in
na voljo.

Burno pozdravljaj, otvoril shod zaup-
nikov dr. Korošec z besedami:

Otvoril shod zaupnikov SLS. Poz-
dravljen vse, ki ste došli v tako obilno
številu na ta shod. Pozdravljam delegate
iz Kranjske, Štajerske in Koruške. Poz-
dravljam mnogostopne zastopstvo Pro-
murev (Burni klici: »Živeli!« in ono iz
zasledenih krajev. (Živahni pozdravi) Ve-
selje mi je, pa tudi pozdravi gospoda mi-
nistra dr. Jankovca in poljedelskega mi-
nistra Rožarja (Živahni klici).

Nadalje pozdravljam dvorano pred-
sednika delalne vlade in vse gg. povelj-
nike, ki so došli danes na naš shod. (Plo-
skanje)

Naš shod ima namen, da se zopet po
dolgem času pogovorimo o naših slovenskih
ciljih, našim skupnim programom za javno
delo. Časi, v katerih živimo, so pusti, ne-
znanji. Zato je treba iskati jasnih potov
v skupnem posvetovanju. Prepričan sem,
da bi bomo tudi naši, zato ker vsak od nas
želi, da pokake vsakemu tovarisu pot do
prave sreče, pot, po kateri danes vse hre-
peti, katere pa mnogi ne morejo najti.
Uverjen sem, da nas privede program,
na kateremu stoji naša stranka in po ka-
leremu kodo delali, če ne danes, pa jutri
ali postrinimo, do tega, kar si mi vsi že-
limo.

Zato Vas prosim, da blagovoljno
delate današnjim izjavam, ki naj posla-
do našo stranko, nalogo, ki naj bo v blagor
cele naše države.

Program, ki nam ga je danes izvesti,
je naslednji:

1. Poročilo o političnem položaju.
2. Politične naloge stranke v bližnji bodočnosti.
3. Gospodarske naloge stranke.
4. Organizacija stranke.
5. Resolucija zgoraj deložov.
6. Volitev načelnika in I. podnačelnika stranke.

Prosim, da prestopimo sedeti k volitvi
predsedstva današnjega zborovanja. Pro-
sim, da stavi kodo gospodarj izredni
predlog.

Uradni Zbor:

Predlagam za predsednika našega vo-
ditelja g. dr. Korošca (Klici: »Živeli!«, za
podpredsednika pa g. Brodara in g. Ma-
rinčarja. (Ploskanje. Slogano svetlo).

ORGANIZACIJA STRANKE.

Tanik SLS dr. Kulovec je poročal
o organizaciji stranke in poslovanju
strankinega tinitstva.

Tinitstvo je ureddo dobro poslujočo
osrednjo pisarno, ki je v nepretrganem stiku
z vsami organizacijami. Omnvala sta
se tudi strankina tinitstva v Celju in Maribor,
kier je vodi a požrtvovalnost g. Zebeta.
Naša prva naloga je, da stranko po-
dobno organiziramo.

Naše načelo in cilj, da moramo gra-
diti stranko od spoda gor. Tako se je za-
čela potrebna organizacija stranke na vsej
Sloveniji. Sedaj imamo komisi je kakih 20

občin, kier nimajo nobene krajevine orga-
nizacije. Povod drugod imamo kmetske, ali
delavske organizacije ali pa krajevne od-
bore. Vseh organizacij je mnogo nad 600.
Vse to ogromno delo se je izvršilo skoro v
tudi področnega letla in ta ogromna orga-
nizacija agita, na kakim zanimanjem so
se udeleževali debate, je spoznal, koliko
politično vzgojeno delo so izvršile naše
organizacije. Iz naših organizacij je tudi
vzrasla misel za polnjenje gospodarske-
ga dela in razkritje gospodarske zadr-
žne organizacije. To delo je bilo združeno
z velikim naporom in trudom. Gospodarske
zadrge se množe povod.

Stranka je nireddila tokom pol leta
nad 1500 javnih ljudskih shodov. Tukaj pa
ni vrsto kmetskih zaupnih sestankov po
posameznih županih in občinah. Upelje te-
ga dela se kaže in naboljši dokaz enotne-
ga dela je današnji shod zaupnikov.

Ze v sedaj dobi, zlasti pa v prihod-
nosti v našem časopisu. Povod so z našim
časopisem zadovoljni. Kljub dragoti in na-
gori naša socialna pravica v državi.
Ravno naša socialna pravica v državi.
vse vosevno oprinelo agitacije za naše a-
gancije, ki je glavno naše orodje.

Ze v sedaj dobi, zlasti pa v prihod-
nosti v našem časopisu. Povod so z našim
časopisem zadovoljni. Kljub dragoti in na-
gori naša socialna pravica v državi.
Ravno naša socialna pravica v državi.
vse vosevno oprinelo agitacije za naše a-
gancije, ki je glavno naše orodje.

Ze v sedaj dobi, zlasti pa v prihod-
nosti v našem časopisu. Povod so z našim
časopisem zadovoljni. Kljub dragoti in na-
gori naša socialna pravica v državi.
Ravno naša socialna pravica v državi.
vse vosevno oprinelo agitacije za naše a-
gancije, ki je glavno naše orodje.

Ze v sedaj dobi, zlasti pa v prihod-
nosti v našem časopisu. Povod so z našim
časopisem zadovoljni. Kljub dragoti in na-
gori naša socialna pravica v državi.
Ravno naša socialna pravica v državi.
vse vosevno oprinelo agitacije za naše a-
gancije, ki je glavno naše orodje.

Ze v sedaj dobi, zlasti pa v prihod-
nosti v našem časopisu. Povod so z našim
časopisem zadovoljni. Kljub dragoti in na-
gori naša socialna pravica v državi.
Ravno naša socialna pravica v državi.
vse vosevno oprinelo agitacije za naše a-
gancije, ki je glavno naše orodje.

Ze v sedaj dobi, zlasti pa v prihod-
nosti v našem časopisu. Povod so z našim
časopisem zadovoljni. Kljub dragoti in na-
gori naša socialna pravica v državi.
Ravno naša socialna pravica v državi.
vse vosevno oprinelo agitacije za naše a-
gancije, ki je glavno naše orodje.

Ze v sedaj dobi, zlasti pa v prihod-
nosti v našem časopisu. Povod so z našim
časopisem zadovoljni. Kljub dragoti in na-
gori naša socialna pravica v državi.
Ravno naša socialna pravica v državi.
vse vosevno oprinelo agitacije za naše a-
gancije, ki je glavno naše orodje.

Ze v sedaj dobi, zlasti pa v prihod-
nosti v našem časopisu. Povod so z našim
časopisem zadovoljni. Kljub dragoti in na-
gori naša socialna pravica v državi.
Ravno naša socialna pravica v državi.
vse vosevno oprinelo agitacije za naše a-
gancije, ki je glavno naše orodje.

bomo o američkih, v katerih se moramo
gibati.

Pozdravljam shod zaupnikov in prosm
vseh udeleževalcev in udeleževalcev. Ako
bodo v stranki sodelovali vsi njeni člani, se nam
ni treba bati nobene druge stranke, am-
pak naša ni po hudo vodno navzgor. (Vi-
harno odobravanje.)

MINISTER DR. KOROŠEC O NALOGAH STRANKE.

Pozdrav zastopnikom Hrvatske pučke
stranke.

Po tinitkovem poročilu pozdravi pred-
sednik dr. Korošec zastopnika iz Hrvat-
ske g. dr. Šimraka in Barizaj.

Rožaki Ko je gospod tinitnik tukaj go-
voril, smo doživeli veselje in čast, da sta
na obiskala tudi odposlance Hrvatske pu-
čke stranke oziroma Seljačke demokracije
je iz Zagreba. (Živahno ploskanje.) Pri-
šel je narodni poslanik dr. Šimrak in pred-
sednik Seljačke demokracije g. Barizaj. Nuno
delovanje je neizmerno prijetno in re-
sebično, kakor ga je učil dr. Krok in ka-
kor je predal njegov — žaj nari —
vse sadove nesrečnega delovanja. To se
Hrvatiko. Mislim, da je naša dolžnost, da
se tega požrtvovalnega, velikega moča, ki
je naša ideja na Hrvatskem toliko stihila,
tudi danes tukaj izvaleno spominamo in
mu zahvalimo. Slaval! (Živahni klici: »Sla-
va mi!«)

Teuca velikega Krela in sodelavca
pokojnega dr. Rogulje sta ravno navzoče
gospoda. Ona sta dela v minulih dneh
prave sadove nesrečnega delovanja. To se
sodovi, ki so se pokazali pri zadnjih občin-
skih volitvah na Hrvatskem za Pučko
stranko. Ona sta naša, kakor smo mi ni-
hovi in jih kakor brata iskreno pozdrav-
ljam. (Živahni klici: »Živeli!«)

Pod liberalno-socialistično vlado.

Rožaki Na stranka je doživela mi-
nole mence veliko srečo. Doživela je sre-
čo, da je videla liberalce in socialiste same
na vidni.

Tudi samostojnost so pripelali svoj
vovz ubožstva premčin in nepremčin
pred vidno palačo, toda predno so se prav
zavleli in sporazumeli, so morali odlo-
čiti in se vrtniti nazaj. (Smeh.)

Ko so liberalci in socialisti došli vla-
de v svoje roke, so stihili nekaj, kar je na
veliko srečo naša stranka. Stihili so hiri-
kiri, stihili so cambouhstivo. Začeli so ubi-
jati in razbijati in so hvala Bogu tudi ubili
in razbili svojo stranko. Pa je več! Začeli
so delati tako, kakor delajo vsi tisti ljudje,
ki prišijo prehitro kviku in dosežejo nekaj
zakar nito rejeni. Pod njihovo vlado se je
začelo preganjanje naših agitatorjev, ki si
jih zapirali in preganjali na vse močice na-
še države, začeli so preganjati naše liste, pre-
gajati in prestavljati naše uradnike in sploh
vse naše uradnike, ki so hoteli biti nepriz-
tredni.

Ko so prišli naša stranka je v naši državi
nastala nesigurnost, kakor je ne pomnimo.
Tedi se v njihovi vestah začel raz-
kroji. Tedi se je tudi v naših vstah izredila
zeila, da storimo kome tem palevanju. In
vse se je tudi zgodilo. Demokratsko-socia-
listična vlada se je morala umakniti in na-
rodni prostor nroji radikalno-slovensko-
hrvatski vladi. (Odobravanje.)

Program nove vlade.

Ta nova vlada si je stvorila mahnen
program. Prva točka njenega programa je:
Hitro na volitve v konstitutno (Živahni
klici).

Druga točka njenega programa za-
hleva, da se prepreči vsako samovoljno od-
vzemanje narodnih premoženj in da se
ne dovoli, da bi se brez vsake kontrole iz-
dal državni denar.

Treća točka njenega nove vlade pa
je, da se uvede to, kar se je tako dolgo
zahtevalo, namreč davki na vojne do-
bole. (Živahno ploskanje.)

Kakor hitro bodo te tri točke izvrše-
ne, kakor hitro bo uveden red v naše do-

sporedke razmere, kakor hitro bo izpe-
ljan volitni zakon, bodisi parlamentarni
potem ali pa kako drugače, se bodo razpi-
sle volitve.

Mislim, da bomo šli na volitve v kon-
stitutno je koncem junija ali pa vsaj te-
kom julija.

Demokraciji in socialisti prej niso hoteli
odpreti parlamenta, da bi se v njem de-
lalo. Kakor hitro pa je prišla naša vlada,
je takoj odprla parlament. Predčili so tudi
razne zakonske načrte in, pr. zakon na vo-
ne dobičke, budžet ali poročila, zakon za
državoborbe volitve in prevezo. Toda
kakor veste, demokracije in socialisti demok-
racije so prišli sicer v zbornico, a ne, da
bi delali, ampak da obstruira. Ko je pri-
lo do glasovanja, se ga niso udeležili, in
tako je prišlo do tega, da imamo mi, sicer
večino, nimaš pa čisto. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti zborni-
ce in zaradi tega je bil naš parlament ob-
sojen na nedelovanje. Mi smo se enkrat
otvorili parlament, bomo se enkrat pokli-
nje vse poslanke, da sklenijo to, kar je
nujno in potrebno za ljudstvo. Če
ni sklenijo zlasti zakon o volitnem redi,
če ne bodo hoteli prijeti, potem bomo mo-
rati začeti hoditi drugo pot. Toda odpo-
sanc, ki je potrebno za sklepnoti

in delodajalci. Zagotoviti je treba varstvo žensk in otrok v obrti in industriji, za celotno državo pa določiti glavne smernice enotne, vsem modernim zahtevam odgovarjajoče socialne in delavske zakonodaje. Zbor je poudaril, da je popolna rešitev socialnega vprašanja mogoča le na temelju krščanskih načel, zato je nobena struja, ki temelji na podlagi materialističnega svobodomiselnosti, ne more zagotoviti. Spomnil je na vodilno idejo krščanske solidarnosti med stanovi, ki jo programsko zajemajo že resolucije dotedanjih katoliških shodov in shodov strankinih zaupnikov in je v novih jugoslovanskih razmerah ni potrebno v ničemer spreminjati.¹⁷ Glede zasebne lastnine so v stranki menili, da je upravičena, a ji morajo biti postavljene meje po zahtevah socialne blaginje.¹⁸

Osrednji nastop na zboru je imel strankin načelnik dr. Anton Korošec, ki so mu zaupali tudi nadaljnje vodenje stranke. Potem ko je orisal notranji in zunanjepolitični položaj Kraljestva SHS in vprašanje slovenskih mej, se je ustavil pri strankinih političnih nasprotnikih. Za edino resnega nasprotnika SLS je označil samo komunistično stranko. "Pa tudi komunistov se naša stranka ne boji." SLS je sprejela boj s to najnevarnejšo stranko, ki ji sicer ne odreka socialnega mišljenja. "Boj prihodnosti, boj, ki se bo resno bojeval med strankami, je samo boj med krščanskim socializmom in med komunizmom." In mi "hočemo krščanske kmete in delavce, mi hočemo krščansko inteligenco! Tukaj bomo postavili svojega moža, da ohranimo red v človeški družbi pri nas." Na komunistično gibanje je opozoril tudi strankin tajnik dr. Fran Kulovec. Poudaril je, da je treba "*nasproti tem prekucijskim elementom /.../ postaviti nasproti močno organizacijo, ki bo varovala red v državi in ki bo pospeševala rešitev velikih socialnih vprašanj*". Glede tedanjega ostrega spopada med VLS in JDS, ki ga je povzročila zamenjava liberalne sestave Deželne vlade s katoliško februarja 1920, pa je opomnil, da se je "čiščenje po deželi /.../ že pričelo in sicer od naše strani".¹⁹ Po običaju, kakršnega je uveljavila tudi prejšnja liberalna vlada, se je VLS po prevzemu oblasti takoj lotila "čistke" v organizacijah uprave in oblasti v Sloveniji in je na pomembnejša mesta imenovala svoje privržence.²⁰

Realnost komunističnega gibanja je kmalu po zboru SLS pokazala znana železničarska in splošna stavka v drugi polovici aprila 1920.²¹ Ko je 24. aprila dosegla svoj tragični vrh, so naslednji dan za prelitje krvi na Zaloški cesti v

¹⁷ Prav tam, str. 3–5; Janko Prunk, *Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda* (Ljubljana, 1977), str. 57–58.

¹⁸ "Brezdvomno je ...", *Slovenec*, 20. 5. 1920, št. 113, str. 1.

¹⁹ "Zbor zaupnikov Slovenske ljudske stranke", *Slovenec*, 8. 4. 1920, št. 79, str. 1–2, 5.

²⁰ Zečević, *Slovenska ljudska stranka*, str. 304.

²¹ O tem glej Metod Mikuž, *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji: 1917–1941* (Ljubljana, 1965), str. 165–172; *Železničarska in splošna stavka aprila 1920*, ur. Janez Kos (Ljubljana, 1980); Andrej Rahten, *Pozabljeni slovenski premier: politična biografija dr. Janka Brejca: (1869–1934)* (Celovec–Ljubljana–Dunaj, 2002), str. 239–244 (dalje: Rahten, *Pozabljeni slovenski premier*); Vida Deželak Barič, "Zaloška cesta", v: *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*, 1, ur. Jasna Fischer [et al.] (Ljubljana, 2006), str. 235–236.

Ljubljani na vladni katoliški strani, ki je tedaj na Slovenskem imela oblast, poudarili, da so za žrtve krivi brezvestni komunistični prevratni hujskači, ki so se poslužili železničarskih mezdnih zahtev. "Česar smo se bali cel čas, odkar traja to komunistično gibanje, se je včeraj zjutraj zgodilo", je zapisal *Slovenec*.²²

Politični diletanti med slovenskimi komunisti so slišali nekaj o ruski revoluciji in ruskem boljševizmu in bi se radi 'proslavili' na račun delavske krvi. Vsakdo pa vidi in vé, da se vsa naša socialna politika giblje v najmodernejših socialnih smereh, pa brez utopističnih pretiravanj, in da za kaka revolucionarna pustolovstva v naši državi ni pravega povoda.²³

Svoboda, kot si jo predstavljajo komunistični voditelji Rudolf Golouh, Lemež in Marcel Žorga, pomeni le svobodo za nekaznovano divjanje in pobijanje, pomeni le krvav absolutizem nad vsemi nekomunisti.²⁴ Na komunistične voditelje, ki so se po krvavem zgledu z Madžarske hoteli polastiti vlade in razglasiti sovjetsko republiko, je padla delavska kri in vpije po odporu vseh poštenih ljudi proti hujskačem.²⁵ Glede pripravljenosti oblasti, da nastopi proti stavkajočim, velja opozoriti, da gre tu upoštevati tudi ostro kritiko, ki jo je leta 1919 liberalna stran namenila predsedniku Deželne vlade Janku Brejcu, ker se ob veliki socialnodemokratski stavki, izvedeni v okviru mednarodne socialistične protestne stavke zaradi vojaške intervencije v sovjetski Rusiji in sovjetski Madžarski, ni odločil za uporabo represivnih organov proti stavkajočim.²⁶

Na liberalni strani so si bili edini, da je stavka hotela uveljaviti voljo komunizma,²⁷ o njej pa je posebej pisal ljubljanski župan dr. Ivan Tavčar. Poudaril je, da so komunisti stavko usmerili proti obstoju države in tu ni mesta za razpravljanje o svobodi:

Svoboda obstoji v prvi vrsti v tem, da ima vsakdo svobodno pravico, delati na to, da se ohrani državni red. Vsak nered je nesvoboda. Pri nas pa bo kmalu nered imel višje pravice od reda. To se bo potem imenovalo svobodo, in kdor bo temu ugovarjal, je nazadnjak! Čisto se prezre, da živimo pod slamnato streho. In če sedaj ne dovolimo, da otročaji kurijo pod to streho, potem smo zatiralci svobode!²⁸

²² "Primite zločince in krivce!", *Slovenec*, 25. 4. 1920, št. 94, str. 2.

²³ Prav tam.

²⁴ "Grešna nedolžnost", *Slovenec*, 25. 5. 1920, št. 94, str. 1.

²⁵ "Kri je tekla", "Primite zločince in krivce!", *Slovenec*, 25. 5. 1920, št. 94, str. 1, 2.

²⁶ Več o tem glej Jurij Perovšek, "Politični položaj na Slovenskem leta 1919", *Studia Historica Slovenica* 20, št. 2 (2020), str. 374–378, 380–381.

²⁷ "Izgredi v Ljubljani", *Slovenski narod*, 25. 4. 1920, št. 94, str. 3; "Pokrajinske vesti: krvavi dan v Ljubljani", *Kmetijski list*, 29. 4. 1920, št. 18, str. 2; "Kri po beli Ljubljani", *Nova pravda*, 1. 5. 1920, št. 8, str. 1.

²⁸ Ivan Tavčar, "Neverjetnosti", *Slovenski narod*, 25. 4. 1920, št. 94, str. 1.

Kri je tekla.

Za včeraj so komunisti proglasili splošno politično stavko. Vrgli so med svoje pristaše geslo: Naša ura je prišla, v boj za sovjetsko republiko! Razposlali so svoje agitatorje celo med vojaštvo, se vrgli z oklici, divjo agitacijo in terorjem na delavstvo vseh obratov, da bi ga vzburili in da bi odložilo delo. Kljub naredbi deželne vlade, da so vsa zhorovanja pod vedrim nebom in vsi obhodi prepovedani, so pozvali komunisti svoje pristaše, da se zberejo pri tramvajski remizi in odkorakajo od tam pred palačo deželne vlade. Agitatorji so razširili vest, da bodo vrgli deželno vlado, se polastili oblasti in proglasili sovjetsko vlado. Včeraj okrog osmih zjutraj so se začeli zbirati pri tramvajski remizi stavkujoči, pridružila se jim je množica radovednežev, tako da se je zbralo krog 3000 ljudi, ki so se začeli pomikati po Zaloški cesti proti središču mesta. Ker je varnostna oblast hotela prihraniti prebivalstvu izgrede, s katerimi so grozili komunisti, in se izogniti vsakim žrtvam, je dala po 20 orožnikov in stražnikov zapreti cesto. Množica je mirno obstala, ljudje niso vedeli, kaj naj počnejo in treznejši so govorili, naj se razidejo po domovih.

Hujskanje.

Tedaj so začeli begati množico agitatorji, večinoma mlajši stražkujoči: »Naprej! Česa se bojite?! Ženske naprej, v nje ne bodo streljali!« Gruča nahujskanih žensk je napolnila napol prazen prostor med množico in stražnim kordonom in je pritislila na orožnike. Tačas so polagoma prihajale nove gruča ljudi iz mesta, večina radovednežev, in so se ustavile za hrbtom kordona. Množica, stoječa med remizo in kordonom, je udrla po stranski poti ob Ljubljanci proti mestu. Imela je prosto pot pred seboj, nihče je ni oviral, mogla bi iti v mesto. Komunistični agitatorji in zaupniki so pa nahujskali množico, naj ob-

koli orožništvo, ga napade in razoroži. Zapeljani ljudje so šli od spredaj na Zaloško cesto in tako je stal kordon obkoljen od razkačenih ljudi. Mirno je stala straža, puške ob nogi; komunisti so jim najprej prigovarjali, naj potegnejo z njimi, naj jim pomagajo vreči vlado itd. Potem so jih začeli psovati, jim pljuvati v obraz, porinjali so jim iztrgati orožje iz rok. Med ljudmi so neprestano tekali agitatorji in se z obeh strani, od spredaj in zadaj rinili zapeljane ljudi proti kordonu. Gneča je postajala vedno večja in grozila je nevarnost, da se redki kordon pretrga in da posamezni stražniki izginejo v toku množice, ki so jo komunisti podžigali, naj utiše stražo. Stražniki so ostali mirni. Še vedno je bil čas, da bi ljudje neovirano odšli proti mestu.

Streli padejo.

Takrat sta pa iz vrst komunistov padla dva strela iz revolverjev na stražo. Komandant orožnikov je dobil kroglo v nogo, v hipu je imel poln črevelj krvi, drugi orožnik je omahnil v prah, zadet od strela zločinske roke. Orožniki so oddali v samooobrambi več salv v zrak; ko so pa nahujskane vrste kljub temu pritiskale, so padli streli v gnečo. Nastal je divji beg na vse strani, potem grobna tišina, katero so motili kriki ubogih ranjencev, ki so padli kot žrvice komunističnih hujskačev. Mrtvih je obležalo deset, devet moških in en otrok, ranjenih, večinoma lahko, je bilo sedemnajst oseb. Polagoma so ljudje prihajali nazaj na cesto, kjer so ležale žrvice v lrtvi. Iz Leonišča, garnizijske in deželne bolnice je prišla zdravniška pomoč in v naglici so prevezali zdravniki, strežniki in usmiljene sestre ranjence. A niti sedaj, ko je smrtna groza ležala nad vsemi in so videli hujskači ležati sadove svojega dela na cesti, niso razdivjani komunisti odnehali. »Na-

Članek v *Slovencu* o prelitju krvi na Zaloški cesti 24. aprila 1920 v Ljubljani (*Slovenec*, 25. 4. 1920, št. 94, str. 1)

Kdor se hoče povezovati s komunisti, je politik, ki nosi na obeh očeh neozdravljivo črno mreno!²⁹

²⁹ Prav tam.

Tavčar je trdil, da je bil končni cilj stavke ustanovitev sovjetske republike v Jugoslaviji. V boju med železnico in državo pa ni smela in ni mogla propasti država. Državo je treba braniti, ko je država v nevarnosti morajo sodelovati vse politične sile, tako kot se je ob stavki okrog države zbralo vse, kar pametno misli.³⁰

V svoji obsodbi stavke je Tavčar izkoristil tudi vprašanje mej. Stavki je pripisal veleizdajalski značaj, ker so jo pripravili v času, ko na mirovni konferenci odločajo o Primorski. Italija naj bi jo zagotovo skušala izrabiti v svojo korist, vplivala pa bo tudi na koroški plebiscit, če ne drugače, zato, ker bo zaradi motenega železniškega prometa otežkočila preskrbo tamkajšnjega prebivalstva.³¹ Ob tem pa je na seji občinskega sveta 29. aprila 1920 izjavil, da bo mestna občina, v kolikor sodijo žrtve v njeno območje, skrbela za njihove svojce. Občinski svetniki so se v znak sožalja z žrtvami dvignili s sedežev.³²

Na delavski strani so pisali drugače. Komunisti zaradi tedanjega neizhajanja svojega časopisja stališč o stavki niso podali. Socialnodemokratski *Naprej* pa je trditve, da so stavkajoči nameravali razglasiti sovjetsko republiko, označil za neumnost, ki si jo "upa izraziti le maziljenec brez poštenja". Delavstvo je le izražalo zahteve za svoje "najprimitivnejše pravice".³³ *Naprej* je posebej poudaril, da ni komunistično glasilo in da se pripadnike JSDS ne more označevati za komuniste, ki so bili glavni voditelji stavke. Uspešen boj za delavske pravice lahko v sedanji kapitalistični družbi vodi le socialna demokracija.³⁴

Ob krvavem pečatu, ki ga je železničarska in splošna stavka vtisnila v slovensko zgodovino, je spomladi 1920 politični prostor razburkala še t. i. Gosarjeva stanovanjska naredba. Pripadnik SLS in poverjenik za socialno skrbstvo v DVS dr. Andrej Gosar je 17. aprila 1920 izdal naredbo, s katero je želel omiliti težke razmere na stanovanjskem področju. Po tej naredbi je lahko Državni stanovanjski urad vsem osebam, ki so imele nad 1.000.000 kron premoženja, uslužbencem zasebnih domačih in tujih denarnih zavodov, ter domačim in tujim zavarovalnim družbam, denarnim zavodom in gospodarskim podjetjem odpovedal zasedanje stanovanjskih prostorov v stavbah, ki niso bila v njihovi lasti. Prizadeti so morali do 31. oktobra 1920, ko je potekel selitveni rok, poiskati nove stanovanjske prostore ali pa jih zgraditi. Določila naredbe so prizadela predvsem pripadnike liberalnega tabora in je zlasti v ljubljanskih liberalnih političnih in gospodarskih krogih dvignila mnogo prahu. Na podlagi njenih določil se je moralo izseliti več deset ljubljanskih družin. Naredbo je posebej ostro in vztrajno napadal Ivan Tav-

³⁰ Prav tam.

³¹ Prav tam.

³² Jurij Perovšek, "Tavčarjevo župansko devetletje: 1912–1921", *Studia Historica Slovenica* 17, št. 2 (2017), str. 605 (dalje: Perovšek, "Tavčarjevo župansko devetletje").

³³ "Kri je tekla", *Naprej: posebna izdaja*, 26. 4. 1920, št. 96, str. 1.

³⁴ "Vsem!", *Naprej: posebna izdaja*, 26. 4. 1920, št. 96, str. 1.

čar, ki je poudaril, da spominja na boljševiške grozote v Moskvi. Dober mesec po zaključku skrajnega selitvenega roka se je Deželna vlada zamenjala, v njenih novih sestavah pa za naredbo niso več imeli posluha.³⁵

Leto 1920 je bilo tudi leto poklona dvojici vélikih slovenskih narodnopolitičnih mož. 29. maja 1920 je sedemdesetletnico praznoval ljubljanski škof dr. Anton Bonaventura Jeglič. *Slovenec* ga je uvrstil med najpomembnejše bojevnike za slovensko samoodločbo leta 1918, med tiste, ki so izbojevali svobodo in pravice slovenskega naroda:

Dr. Bonaventura Jeglič je stal neustrašeno ramo ob rami drugim borcem ter brez olepšave, priprosto in jasno razlagal, opravičeval in navduševal za svoj boj kot boj, ki mu ga nalaga dolžnost. Kaj bi bilo s Slovenijo, da se je dr. Jeglič vdal strašnemu pritisku vojaštva, vlade in dvora?³⁶

Drugo véliko Jegličevo dejanje je bila postavitve Zavoda sv. Stanislava, ognjišča krščanskemu kulturnemu življenju ter kvasa in jedra slovenske inteligence. Krono slovenskemu katoliškemu gibanju pa je postavil s tremi katoliškimi shodi – drugim, tretjim in četrtem v letih 1900, 1906 in 1913. "Iz vsega katoliškega javnega življenja v Sloveniji in že tudi preko mej Slovenije gleda energični obraz sedemdesetletnega očeta v samoodpovedi ojeklenelega, v delu za povzdigo naroda in zveličanje duše posameznika osivelega asketa na škofijski stolici ljubljanski."³⁷

Jegličev jubilej so obeležili tudi njegovi trajni nasprotniki na liberalni strani. Priznali so, "da ga je v njegovem delovanju vodila poštena volja po svoje koristiti narodu, iz katerega je izšel. Sredstva, ki jih je uporabljal, da uveljavi ta svoj namen, so bila često dvomljivega značaja, dasi je bil morda v bistvu smoter dober." *Slovenski narod* je poudaril Jegličevo pomembno vlogo za razmah deklaracijskega gibanja in samoodločbo leta 1918:

To je njegova velika zasluga in zaradi te zasluge mu odpuščamo, kar je preje zagrešil proti nam in naši stranki. Želimo samo, da bi mu bila v bodoče zvezda vodnica v njegovem delovanju zgolj ljubezen do srečno ujedinenega našega naroda in naše države, ki bi je naj ne kalilo nobeno drugo nagnjenje in naj bi bilo narekovano tudi od zgoraj ali od zunaj. V tem smislu želimo jubilarju vse najboljše.³⁸

³⁵ Perovšek, "Tavčarjevo župansko devetletje", str. 602–605.

³⁶ "1850: Anton Bonaventura Jeglič: 1920", *Slovenec*, 29. 5. 1920, št. 120, str. 1, 2. Jegličev zapis o proslavljanju njegove sedemdesetletnice glej v *Jegličev dnevnik: znanstvenokritična izdaja*, ur. Blaž Otrin in Marija Čipić Rehar (Celje, 2015), str. 808.

³⁷ "1850: Anton Bonaventura Jeglič: 1920", *Slovenec*, 29. 5. 1920, št. 120, str. 1, 2.

³⁸ "Dnevne vesti: sedemdesetletnica škofa Antona Bonaventure Jegliča", *Slovenski narod*, 29. 5. 1920, št. 120, str. 2. Zgolj z njeno omembo sta Jegličevo sedemdesetletnico zabeležili tudi SKS in NSS. ("Pokrajinske vesti: knezoškof dr. A. Bonaventura Jeglič", *Kmetijski list*, 3. 6. 1920, št. 23, str. 2; "Ljubljana: 70 letnico", *Nova pravda*, 29. 5. 1920, št. 13, str. 2.)

Pri marksistih se je ob Jegličevi sedemdesetletnici ustavila JSDS. *Naprej* je zapisal, da je v veliki meri kriv za tedanje strupene politične boje, sicer pa je dvakrat odločujoče vplival na slovensko politiko. Prvič v boju med Šusteršičevo in Krekovo strujo v SLS leta 1917 in drugič s svojo podporo Majniški deklaraciji.³⁹

Dan po Jegličevem jubileju, 30. maja 1920, na tretjo obletnico Majniške deklaracije, so pri Sv. Križu v Ljubljani odkrili nagrobni spomenik dr. Janezu Evangelistu Kreku. Odkritja so se udeležili najvidnejši predstavniki slovenskega političnega, oblastnega, kulturnega in društvenega življenja ter predstavniki Vojske Kraljestva SHS. Ob odkritju spomenika so govorili Fran Saleški Finžgar, dr. Vendelin Megler v imenu hrvaškega katoliškega seniorata, predstavnika Hrvaške ljudske stranke in Ruskega krožka v Ljubljani, predsednik odbora za Krekov spomenik dr. Fran Detela in ljubljanski župan Tavčar. Tavčar je v imenu ljubljanske občine Krekov spomenik sprejel v varstvo. Zastavil je besedo, da bo mestna občina "čuvala spomenik tudi takrat, kadar bo morebiti kdo drugi načeloval mestu Ljubljani".⁴⁰

Prestolonaslednik Aleksander Karađorđević obiše Slovenijo. V letu 1920 je odloženo tudi vprašanje mej

Osrednji slavnostni dogodek na Slovenskem leta 1920, ki je imel tudi velik politični pomen, je bil obisk prestolonaslednika Aleksandra Karađorđevića od 26. do 29. junija 1920. Aleksander, ki je v Slovenijo prispel v spremstvu kraljeve garde, konjenikov, podpredsednika Začasnega narodnega predstavništva (ZNP) dr. Ivana Ribarja, predsednika jugoslovanske vlade dr. Milenka Vesniča, več ministrov in predstavnikov dvora,⁴¹ se je s svojim obiskom zblížal s Slovenijo. Njegov obisk je "takorekoč zadnji pečat na tisti listini, ki združuje našo zemljo s krvjo prenapolnjeno in prenasičeno zemljo nekdanje kraljevine srbske", je v *Slovenskem narodu* vzneseno poudaril Tavčar.⁴² Predsednik Jugoslovanske demokratske stranke dr. Vekoslav Kukovec pa je zapisal, da sta Aleksandrov prihod v Slovenijo in njegov sprejem pri Slovencih "listina, ki očituje svetu, da se je ta zemlja za večno združila z ostalimi jugoslovenskimi kraji v

³⁹ "Dnevne vesti: ljubljanski škof dr. A. B. Jeglič", *Naprej*, 30. 5. 1920, št. 123, str. 2.

⁴⁰ "Odkritje nagrobnega spomenika dr. J. E. Kreku", *Slovenec*, 1. 6. 1920, št. 122, str. 1–2. O odkritju nagrobnega spomenika J. E. Kreku glej tudi "Odkritje nagrobnega spomenika dr. J. E. Kreku", *Slovenski narod*, 1. 6. 1920, št. 122, str. 3; "Ljubljana: svečanostno odkritje spomenika dr. Kreku", *Nova pravda*, 5. 6. 1920, št. 14, str. 3; "Dnevne vesti: odkritje Krekovega spomenika", *Naprej*, 1. 6. 1920, št. 124, str. 1–2.

⁴¹ "Triumfalni sprejem regenta v Sloveniji", *Slovenec*, 27. 7. 1920, št. 144, str. 2; "Drugi dan regentovega obiska v Ljubljani", *Slovenec*, 28. 7. 1920 št. 145, str. 1; Neda Engelsfeld, *Prvi parlament Kraljestva Srba, Hrvata i Slovenaca – Privremeno narodno predstavništvo* (Zagreb, 1989), str. 103.

⁴² Ivan Tavčar, "Bodi konec besnenju!", *Slovenski narod*, 26. 6. 1920, št. 143, str. 1.

Žalujoči orjak na Krekovem nagrobnem spomeniku na ljubljanskih Žalah (*Ilustrirani Slovenec*, 2. 10. 1927, št. 40, str. 327)

enoto, ki jo predstavlja skupni nam vladar naše krvi in našega mišljenja". Glede pomembnega vprašanja ustavno še ne določene oblike vladavine v jugoslovanski državi, je z razpoznavno politično težnjo pristavil: "V Beogradu pripravlja Narodno predstavništvo [ZNP – op. J. P.] volitve ustavotvorne skupščine". Vladarjevo (prestolonaslednikovo) potovanje po Sloveniji (in pred tem po Hrvaškem) ustvarja "podlago novi ustavi, ki ima izraz soglasja naroda in vladarja. Ali treba še glasovati o obliki vladavine? Narod glasuje za obliko države, ko pozdravlja svojega vladarja. Dobra priprava za ustavotvorno skupščino je kraljevičev poset Hrvatske in Slovenije."⁴³ Aleksandrovcu obisku so v času boja za meje na mirovni konferenci pripisali tudi izjemen zunanjepolitični pomen.⁴⁴

⁴³ "Demokrati ob prihodu vladarja v Slovenijo", *Slovenski narod*, 27. 6. 1920, št. 144, str. 3.

⁴⁴ "Pozdravljen, kraljevi sin naroda!", *Slovenec*, 26. 6. 1920, št. 143, str. 2.

Aleksandru so vsepovsod po okrašeni Sloveniji pripravili skrbno zasnovan, bogat in veličasten sprejem, ki so se ga udeležili najvišji predstavniki političnega, upravnega, kulturnega, znanstvenega, verskega, gospodarskega in društvenega življenja, predstavniki vojske, sokolski in drugi konjeniki, Orli, pevski zbori in skupine narodnih noš. V časopisju so ga pozdravili s svečanimi zapisi ter pesnitvami. Objavili so tudi zapis o kralju Petru I. Karađorđeviću med svetovno vojno in Aleksandrovim bivanju v Rogaški Slatini leta 1909 ter rodovnik dinastije Karađorđević. Med svojim obiskom Slovenije je Aleksander poleg sprejema in bivanja v Ljubljani, kjer so ob njegovem prihodu izstrelili častne topovske salve, zvečer pa je bila slavnostno razsvetljena, obiskal še drugi največji slovenski mesti, Maribor in Celje, ter se popeljal po Gorenjski in Štajerski.⁴⁵

Aleksander je osrednji govor na svojem prvem uradnem obisku v Sloveniji imel na svečani večerji v palači Deželne vlade na dan svojega prihoda v Ljubljano 26. junija 1920. Poudaril je, da so Slovenci skozi težko borbo za obstanek spoznali, da je njihova rešitev v sporazumu in slogi s Hrvati in Srbi. "Tako je logično došlo, da su Kopitar i Miklošić, Prešeren i Gregorčič bili medju prvim i najubedjenijim pobornicima jugoslovenske misli i da je rano preminuli Krek izneo program našeg narodnog jedinstva usred germanskoga Beča i na veliko iznenadjenje Evrope, a u najkritičnijem trenutku svetskoga rata." Povojni mir je bil do Slovencev nepravichen, saj jih je od Jugoslovanov največ ostalo pod tujim jarmom. Vendar ta krivica ne more dolgo trajati. Aleksander je napil za srečo vseh Slovencev, ki so si s svojo težko in mučeniško, a junaško in vztrajno preteklostjo zaslužili boljšo in sijajnejšo sedanjost.⁴⁶

⁴⁵ "Prestolonaslednik v Sloveniji", *Kmetijski list*, 24. 6. 1920, št. 26, str. 1; "Sprejem prestolonaslednika v Sloveniji", *Kmetijski list*, 1. 7. 1920, št. 27, str. 1; "Spored svečanega sprejema regenta ob prihodu v Ljubljano", "Priprave za regentov obisk", *Slovenec*, 25. 6. 1920, št. 142, str. 2–3; M. Z., "Aleksander SHS–CXC", "Pozdravljen, kraljevi sin naroda!", Franjo Neubauer, "Ob prihodu regenta Aleksandra", *Slovenec*, 26. 6. 1920, št. 143, str. 1–2; "Triumfalni sprejem regenta v Sloveniji", "Potovanje regenta po Sloveniji", "Zgodovinska serenada prestolonaslednika", "Ljubljana v praznični obleki", "Razsvetljava", *Slovenec*, 27. 6. 1920, št. 144, str. 1–3; "Drugi dan regentovega obiska v Ljubljani", "Regent med narodom", "Spored sprejema v Mariboru", "Dnevne novice: župani pri regentu", "Dnevne novice: časnikarji pri regentu", "Ljubljanske novice: regent tretji dan v Ljubljani", *Slovenec*, 28. 6. 1920, št. 145, str. 1–2; "Regent na Gorenjskem in Štajerskem", *Slovenec*, 1. 7. 1920, št. 146, str. 1–3; "Program za prireditve ob prihodu Njegove Kr. Vis. Prestolonaslednika v Slovenijo", "Posebni vlaki v slavnostnih dneh", *Slovenski narod*, 25. 6. 1920, št. 142, str. 2–3; "Priprave za sprejem regenta v Ljubljani", *Slovenski narod*, 26. 6. 1920, št. 143, str. 3; Anton Funtek, "Prestolonasledniku regentu Aleksandru", Utva, "Pozdrav Primorcev regentu Aleksandru", Fr.[an] Ilesič, "Kraljeviču Aleksandru in nam vsem", Fran Govekar, "Pred šestnajstimi leti in danes", "Demokrati ob prihodu vladarja v Slovenijo", "Regent Aleksander kot Jugoslačen", "Kralj Peter – rešitelj iz najtežje situacije", "Rodovnica dinastije Karađorđevićev", "Kraljevič Aleksander prvič na Slovenskem", *Slovenski narod*, 27. 6. 1920, št. 144, str. 1–3; "Drugi dan regentovega obiska v Ljubljani", "Včerajšnja proslava", *Slovenski narod*, 28. 6. 1920, št. 146, str. 1–2; "Regent Aleksander na Gorenjskem in Štajerskem", *Slovenski narod*, 1. 7. 1920, št. 147, str. 1–3; "Aleksander", *Nova pravda*, 26. 6. 1920, št. 17, str. 1.

⁴⁶ "Triumfalni sprejem regenta v Sloveniji", *Slovenec*, 27. 6. 1920, št. 144, str. 2.

Posamezna številka 1 K. Poštnina plačana v gotovini.
Štev. 143. V Ljubljani, v soboto, dne 26. Junija 1920. Leto XLVIII.

SLOVENEK

»SLOVENEK« volja po polni na vsa stična županijska in v ljubljani: na eno leto naprej, k 120— na pol leta »...« 60— na četrt leta »...« 30— na vsa meseca »...« 15— Za letnopravo celotno K 240—

»Sobotna izdaja:« na eno leto »...« 6 30— na šest mesecev »...« 3 30—

Uredništvo je v Kopitarjevi ulici št. 6/III. Manjše se ne vračajo; naročniška plačila se ne sprejemajo. Tlačila: št. 50, upravn. št. 335.

Političen list za slovenski narod.

Uprava je v Kopitarjevi ul. 6. — Nadz. poštno brzo, ljubljanske št. 592 za naročnike in št. 145 za obojne, avstr. in češke 24.797, apr. 25.311, bozn.-braz. 7983.

ALEKSANDER SHS-CXC

Vstihnila danes gorja so nekdanja
in radostno lica žarijo povsod:
Slovenija Tvoja se Tebi poklanja,
simbolu svobode se klanja naš rod

Le njega najdražjega manjka med nami:
Evangelist naš pod gigantom spi,
a duh živi v nas njegov, duše nam drami
kot mati, kot angel nad nami beži.

In s' srci nas vseh tudi on Te pozdravlja,
Ti, naših pravic naš prehrabri branitelj,
in z nami z višine i on Te proslavlja,
junak naš, iz suženjstva osvoboditelj!

Poklanjamo v dar Ti vsa srca vesela,
poklanjamo v dar Ti neizlobljive želje:
Naj trojica bratov, ki čudeže dela,
sinove otme, ki še v robstvu ječe!

M. Z

Gorica Trst

Pozdrav prestolonasledniku Aleksandru Karadordeviču v *Slovenecu* na dan njegovega prihoda v Ljubljano (*Slovenec*, 26. 6. 1920, št. 143, str. 1)

Aleksandru je odgovoril predsednik Deželne vlade Brejc, ki je izjavil, da so slovenske sanje izpolnjene.

Kakor feniks iz pepela se je dvignila iz razvalin svetovnega požara zlata svoboda ob združenju z brati Srbi in Hrvati pod vodstvom junaške narodne dinastije Karadjordjevičev. Beli [karadorđevićevski – op. J. P.] orel je razprostrl svoja zmagovalna krila nad vsem troedinim narodom, ki v svoji državni edinstvenosti vidi pogoj in jamstvo svoje moči in svoje bodočnosti. Trdna in nerazdružna je vez, ki smo jo sklenili po svoji svobodni odločitvi, baš zato tem trdnejša in vekovita, ker je izraz naše lastne proste volje. Zato pa smo [se] tudi trdno odločili, da vse svoje duševne in materialne moči zastavimo v ta namen, da ne okrnjeno ohranimo, kar smo skupaj z brati Srbi in Hrvati imena sami zgradili; zato je naš slovenski narod, četudi po številu najmanjši izmed treh enakovrednih in enakopravnih bratov, pripravljen, z vsemi silami braniti ta najdragocenejši zaklad sedaj in vsekdar in proti vsakomur.⁴⁷

Aleksandru je namenil še naslednje besede:

Ko te dni prvič stopate v neposredni stik s slovenskim narodom, se boste lahko uverili, da je ta narod vesel svoje politične svobode, za katero se je v mukah prizadeval, da je verno katoliški, zavedajoč se, kako mu je ravno v varnih globinah vere zasidrana naravna moč ohranjevala življenje v težkih letih njegove preteklosti in da je ta nadnaravna sila najzanesljivejša graditeljica in ohranjevalka naravnih, družabnih in državnih dobrin. Videli boste, da je ta narod delaven in da se pripravlja, kako bi si s svojimi pridnimi rokami popravil vse strašno zlo vojske, kakor si je le s temi svojimi rokami poprej sam ustvaril, kar ima.⁴⁸

Aleksander je Slovenijo zapustil z lepimi vtisi. Vodji Ljubljanskega dopisnega urada je ob odhodu izjavil:

'Kratko bavljenje od nepuna tri dana /.../ ipak Mi je dalo izdatno prilike, da u stalnom dodiru bez prestanka sa svima slojevima vidim, da slovenački deo našeg naroda ne prijanja ništa manje za narodno ujedinjenje od druga da dela [Hrvatov in Srbov – op. J. P.]. Osim Ljubljane imao sam zadovoljstvo obići neka obližnja mesta i Maribor, i svuda se onaj prvi divni utisak samo jačao, ako je moguće. Srdačne i tople manifestacije u Slovenačkoj išle so [su – op. J. P.] pravo mom srcu i tu će ostati.'⁴⁹

⁴⁷ Prav tam.

⁴⁸ Prav tam.

⁴⁹ "Regent na Gorenjskem in Štajerskem", *Slovenec*, 1. 7. 1920, št. 146, str. 3.

490

Predsedniku DVS Brejcu pa je naročil, naj se v njegovem imenu zahvali slovenskemu prebivalstvu za prisrčen in slovesen sprejem. Dejal je, "da je ves očaran nad tem, kar je videl v Sloveniji in mu bo ostalo vse v neizbrisnem spominu. Slovenci so sijajno organizirani in kar je med njimi videl, mu je izrecno ugajalo. Nadvse so mu ugajale narodne noše."⁵⁰

Obisk prestolonaslednika Aleksandra so spremljale tudi kritične misli. Zapisal jih je socialnodemokratski *Naprej*, na delavski strani pa se komunisti ob obisku niso ustavili. *Naprej* je v konfisciranem članku "Princ-regent pride!" sporočal, da je "Deželna vlada, ki je povsem klerikalna, /.../ vprizorila veliko akcijo, da bo sprejem regenta sijajen. Po cestah in trgih je zapovedala postaviti mlaje, po hišah hodijo redarji in zabičujejo hišnim gospodarjem, da se prebivalci ognejo vsakršnih nespodobnosti." Uradništvo pregleduje svoje "ponošene obleke, kakor se pač spodobi za velike parade ob izpolnjevanju 'patriotičnih' dolžnosti". Pripadniki obeh meščanskih strank se iskreno objemajo, čeprav jih motijo mala nesoglasja, "konkurenca v servilizmu, ki je prav tak kakršen je bil tedaj, ko so vladali pri nas še Habsburžani. In agilnejši so še liberalci, ki napadajo klerikalno vlado, da je še premalo servilna."⁵¹

Naprej je opozoril, da je v prestolonaslednikovem obisku treba videti politično sredstvo meščanstva. To dobro ve, da imajo tovrstne prireditve na množice hipnotičen vpliv, da v takih trenutkih po večini pozabijo na resnost življenja, na resno delo za socialno ureditev države. Delavstvo se zato manifestacij ne bo udeležilo, ker ima prevelike skrbi za vsakdanji kruh. Socialni demokrati so tudi republikanci, saj je zanje republikanska državna oblika predpogoj socialistične družbe.⁵²

Na Aleksandrov obisk so se v okviru domačih političnih nasprotij odzvali tudi liberalci. JDS je SLS očitala, da je še nedavno zagovarjala republikansko idejo, sedaj pa je ob prestolonaslednikovem obisku nastopala kot edini državotvorni in državo vzdržujoči dejavnik na Slovenskem. Vladne kroge v Beogradu je zavedla v zmotno prepričanje, da ima državna ideja zaslombo samo v njej. V poudarjeno unitaristično in centralistično usmerjeni JDS so se počutili politično odrinjene, saj so se imeli za tiste, "ki so v resnici s svojim delom in s svojo brezprimerno požrtvovalnostjo pripomogli, da je postala ideja državnega in narodnega edinstva kri in meso in da se je na tako sijajen in edinstven način manifestirala v Sloveniji baš zadnje dni". JDS je bila ključni nosilec politike jugo-

⁵⁰ "Regent na Gorenjskem in Štajerskem", *Slovenec*, 1. 7. 1920, št. 146, str. 3. O obisku prestolonaslednika Aleksandra Karadordeviča v Sloveniji glej tudi Rahten, *Pozabljeni slovenski premier*, str. 245–250.

⁵¹ "Princ-regent pride!", *Naprej*, 26. 6. 1920, št. 145, str. 1. – Izvod z objavljenim člankom.

⁵² Prav tam. Prim. tudi "Dnevne vesti: mi in drugi", *Naprej*, 27. 6. 1920, št. 146, str. 2. – Kljub navedenim kritičnim besedam je *Naprej* na kratko poročal tudi o poteku Aleksandrovega obiska v Sloveniji (glej "Dnevne vesti: princ regent Aleksander v Ljubljani", *Naprej*, 29. 6. 1920, št. 147, str. 2).

Prestolonaslednik Aleksander Karađorđević ob odhodu z obiska Univerze v Ljubljani 27. junija 1920 (*Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*, ur. Jože Lavrič, Josip Mal, France Stele (Ljubljana, 1939), str. 85)

slovanskega državnega centralizma in narodnega unitarizma na Slovenskem. Sedaj pa so njeni izvajalci zapostavljeni stali ob strani. "Pobirajo drobtine, ki jih jim mečejo z mize tisti, ki so bili še do danes zakleti sovragi Srbov in jugoslovanske ideje! Ali ni najgorenkejša ironija", je opozoril *Slovenski narod*, "da je bila v svobodni Jugoslaviji prva odlikovana ona organizacija, ki so jo poklicali v življenje tisti, ki so izdali parolo 'Srbe na vrbe', organizacija, ki je s svojim delom dosledno in načelno pobijala idejo ne samo Slovanstva, marveč tudi Jugoslovenstva". V času prestolonaslednikovega bivanja v Sloveniji se je čutilo, da je DVS pri-

reditvam v njegovo čast želela po možnosti dati strankarsko obeležje, "nismo pa pričakovali, da bo strankarska ozkosrčnost šla tako daleč, da bi se drznila v svoje strankarske namene izigravati regentovo posvečeno osebo."⁵³ Pritoževala se je tudi Samostojna kmetijska stranka. *Kmetijski list* je pisal, "da niso hoteli klerikalci nikjer pustiti kmetov do veljave. Tudi nas so ovirali v bojazni, da kmet ne bi prišel regentu pred oči, ker so mu hoteli pokazati zadnjo avstrijsko fotografijo – same frake". Delegacija SKS je želela prestolonaslednika pozdraviti, a so ji to na spreten način preprečili.⁵⁴ Navedbe *Slovenskega naroda* in *Kmetijskega lista* so držale, saj je SLS v svojem odnosu do drugih strank izkoristila svojo tedanjo politično moč.⁵⁵

Poleti 1920 so se Slovenci v Kraljestvu SHS odzvali na brutalen italijanski požig slovenskega Narodnega doma, sedeža slovenskih organizacij v Julijski krajini in na razdejanje slovenskih gospodarskih ustanov, trgovin in uradov 13. julija 1920 v Trstu. Dan zatem so v Ljubljani množično protestirali proti italijanskemu nasilju in manifestacijo končali pred palačo Deželne vlade.⁵⁶ Njen predsednik Brejc je v govoru manifestantom obljubil, da bo o ogorčenju v Sloveniji seznanil beograjsko vlado in izrazil globoko sočustvovanje s Slovenci v Trstu. Manifestanti so se nato odpravili pred stanovanje poveljnika Dravske divizijske oblasti generala Đura Dokića, ki je izjavil, da razume njihovo globoko razburjenje zaradi tržaških dogodkov. Nato so se mirno razšli. 14. julija 1920 je na seji ljubljanskega občinskega sveta sočustvovanje z brati onkraj demarkacijske črte izrekel tudi župan Tavčar.⁵⁷ Dva dni kasneje je avtor P. P. v *Slovenskem narodu* zapisal, da bo vsak, ki ljubi svojo domovino "pomnil dan, ko je zagorel na bregu našega morja ta strašni kres".⁵⁸

Politični prostor v Sloveniji je poleti 1920 razgibal tudi nov liberalni dnevnik *Jutro*, ki so ga ustanovili "mladini" v JDS. Njegova prva številka je izšla 24. avgusta 1920. List je ob začetku svojega izhajanja podprl politiko jugoslovanskega državnega centralizma in narodnega unitarizma, izrazil podporo primorskim in koroškim Slovincem, zagovarjal idejo slovanstva in se izrekel za zbližanje z državo ruskega naroda. Priznal je potrebo po socializaciji tam, kjer je moč tako obliko gospodarskega reda uveljaviti v prid delavstvu in konumentu. Sicer pa je jasno poudaril,

⁵³ "Po regentovem posetu", *Slovenski narod*, 2. 7. 1920, št. 148, str. 1.

⁵⁴ "Sprejem prestolonaslednika v Sloveniji", *Kmetijski list*, 1. 7. 1920, št. 27, str. 1.

⁵⁵ O tem prim. tudi Zečević, *Slovenska ljudska stranka*, str. 318–319.

⁵⁶ "Protiitalijanske demonstracije v Ljubljani", *Slovenec*, 15. 7. 1920, št. 158, str. 1; "Ljubljana manifestira za tržaške brate", *Slovenski narod*, 16. 7. 1920, št. 159, str. 2.

⁵⁷ "Ljubljanski občinski svet", *Slovenski narod*, 16. 7. 1920, št. 159, str. 2.

⁵⁸ "P. P., "Dvanajsta ura bije", *Slovenski narod*, 16. 7. 1920, št. 159, str. 1.

da bomo vztrajno in pazno stali na braniku napredne in demokratične ideje. Klerikalizem smatramo za eno največjih opasnosti naše notranje konsolidacije in klicali bomo napredne kroge vseh političnih struj, da se ustvari enotna fronta proti klerikalcem. Obljubljamo, da bo naš boj dostojen in stvaren.⁵⁹

Jutro je kmalu postalo vodilno liberalno politično glasilo na Slovenskem in je pomembno sooblikovalo slovenski politični prostor skozi ves čas prve jugoslovanske države.

Zadnja tretjina leta 1920 je prinesla konec vprašanju mej. Medtem ko je Trianonska mirovna pogodba 4. junija 1920 v mednarodnopravnem pogledu potrdila priključitev Prekmurja k narodni matici, sta koroški plebiscit 10. oktobra 1920 in rapalska mirovna pogodba 12. novembra 1920 Koroško in Primorsko dodelila Kraljevini Italiji in Republiki Avstriji. Del Slovencev je ostal še v Kraljevini Madžarski. Prevladujoč poudarek slovenske politike je bil, da so na plebiscitu, ki je najhujši udarec za slovenski narod, potvorili ljudsko voljo in ga na Slovenskem ne priznavajo. Proti plebiscitu so demonstrirali v Ljubljani in Mariboru ter zahtevali vojaško zasedbo Koroške.⁶⁰ Jugoslovanska vojska je zaradi demonstracij v Sloveniji in nemirov na Koroškem dejansko začela zasedati plebiscitno območje, vendar se je skupaj s civilno oblastjo umaknila 17. oktobra 1920.⁶¹

V rapalskem udarcu, ki je odtrgal tretjino slovenskega naroda, so v Sloveniji za primorske rojake videli gospodarsko, kulturno in politično obsodbo na smrt. Slovenska politika narodnega razkosanja ni priznavala in je to javnosti enodusno sporočala. Pomemben je bil tudi poudarek, da jadranskega vprašanja nima jo za dokončno rešenega in da bo prišel čas, ko bodo osvobojeni v suženjske okove vklenjeni bratje onkraj meje.⁶² Posebno stališče o koroškem plebiscitu in

⁵⁹ "Ljubljana, 23. avgusta 1920", *Jutro*, 24. 8. 1920, št. 1, str. 1.

⁶⁰ "Potvorjen plebiscit", *Slovenski narod*, 4. 10. 1920, št. 235, str. 1; "Prisleparjena zmaga", *Slovenski narod*, 15. 10. 1920, št. 236, str. 1; "Pogum!", "Ljubljana za Koroško", *Slovenec*, 14. 10. 1920, št. 235, str. 1–2; "Koroški vozeli", *Slovenec*, 15. 10. 1920, št. 236, str. 1–2; "Protinemške demonstracije v Mariboru", *Naprej*, 14. 10. 1920, št. 237, str. 1; "Resolucija", "Ljubljana manifestira za Koroško", *Nova pravda*, 16. 10. 1920, št. 33, str. 1–2. Glej tudi Andrej Rahten, *Po razpadu skupne države: slovensko-avstrijska razhajanja od mariborskega prevrata do koroškega plebiscita* (Celje–Celovec–Gorica, 2020), str. 411–413. O plebiscitu na Koroškem glej str. 367–440. Glej tudi Dragan Matič, "Življenje v coni A pod upravo Kraljevine SHS (julij 1919 – julij 1920)", isti, "Obdobje nadzora Medzavezniške plebiscitne komisije (21. 7. 1920 – 18. 11. 1920)", isti, "Plebiscitno glasovanje, plebiscitni izid in posledice", Zdenka Semlič Rajh, "Propaganda", v: *Slovenci, za zmiraj gre!: 100. obletnica koroškega plebiscita*, ur. Bojan Cvelfar [et al.] (Maribor–Ljubljana, 2020), str. 83–102, 103–138, 179–109, 139–178.

⁶¹ Bojan Balkovec, *Prva slovenska vlada 1918–1921* (Ljubljana, 1992), str. 85 (dalje: Balkovec, *Prva slovenska vlada 1918–1921*).

⁶² "Ne priznavamo!", *Slovenec*, 12. 11. 1920, št. 259, str. 1; "Žrtvovani", *Slovenec*, 13. 11. 1920, št. 260, str. 1; "Enodusen protestni shod proti nasilnemu sporazumu z Italijo", *Slovenski narod*, 16. 11. 1920, št. 262, str. 1–2; "Odločitev", *Naprej*, 12. 11. 1920, št. 261, str. 1; "K rešitvi jadranskega vprašanja: naš protest", *Naprej*, 13. 11. 1920, št. 262, str. 1; "Jadransko vprašanje rešeno" *Kmetijski list*, 18. 11. 1920, št. 47, str. 1–2.

Leto I., števil. 1.

Izhaja ob 6 zjutraj.

Stane celotnega ... 150 K

za mesec ... 15

za mesec ... 15

za mesec ... 15

za mesec ... 15

Oglasi za vsak mm vsilno stolpca (33 mm) ... 2 K

malih oglasi do 30 mm stolpca (33 mm) ... 1

Postilna pavšalirana.

V Ljubljani, v torek dne 24. avgusta 1920.

Posamezna števil. 60 vin.

Uredništvo:

Miklošičeva c. 167.

Telefon št. 72.

Upravništvo:

Bošnja ulica št. 6.

Telefon št. 33.

Tiskarna politična in knjižarna št. 11042.

JUTRO

Dnevnik za gospodarstvo, prosveto in politiko.

Ljubljana, 23. avgusta 1920

Zbirno v dobi globoke mladostnosti. Nerešena zunanja vprašanja, nečiste notranje težave, ostri in brezobzirni politični boji vzbujajo občutek nezadovoljstva in izjavo krivilo, katere se vedno bolj oddaljuje od zdravstva, treznega predkarsa in prebija v ono bolno, nezadovoljno gozdiranje nad vsem in vsaki, ki spodbuja vero v lastno silo in slabi zaupanje v zdravbo bodočnosti naše mladice in njeno nestrpnost jugoslovanske države.

Menimo, da je skrajni čas, da se prične proti nacionalnemu delotvornemu organiziranju. Naša država je zgrajena na temelju narodnosti in ni je sile, ki bi jo mogla razrušiti. Ni pa tudi dvoma, da sedanje stanje ni predi valitno krivdo na nepopolnosti Beograda, političnih strank in političnih voditeljev. Svar pa tako stoji, da nam samim le nepopolnost našega širokega pogleda, ki ne obični na graničnih domovih krajev, temveč res sega od Triglava do Vardara, one predane, velike ideje nacionalne države, ki zna doprinesiti žrve in one dobre volje, ki v trušni politični prepričavi in v vrtnici upravnih postopkov ne omaga. Preveč smo negativni.

S tem namo rekli nikšar novega. Zelo mnogo jih je v našem narodu, ki so istega mišljenja in katerim bo dobrodošlo, da siopa nas list v krog narodnih očiustov. Zdrav optimizem je najboljša gonilna sila k pozitivni delu za narod in državo. On zelo omogoča, da se resno pretraja pogoji naše nepravilne komercialne, istočelne solucije v opasnih prilikah mednarodnega zvežanja in pozitivno kritiko odpravljajo pogoje in nedostatke naše narodne državega življenja.

"Jutro" kaže na sedemdeset letništvu sodelovalci na svojih skromnih močeh doprinesiti, da se utrdi pri nas politika, katere cilj je dusevno in politično upednati sodržavni in go-

ne izpolni iz vidika ekonomskega pomena pričujočih se industrializacije nekaterih svojih pokrajev. Zavedamo se važne vloge, katero je polkancu igrati trgovina v Sloveniji, ki je naravna posredovalna med zapadnimi industrialno razvitiimi državami in agrarnim svetom naše domovine. Široko ločimo neskladno prestopanje od inteligentnega in solidnega trgovca, kateremu treba dati možnost, da razvije svoje podjetnosti. Prispevati hočemo, da se narod in država zavedata pomena našega običništva, ki (vot) važen faktor v našem narodnem gospodarstvu in ga bo še bolj, ako dvignemo njegovo širokono sposobnost ter podpremo njegovo težnjo, da postane neodvisen od velekapitala in deležen ugodnosti veleobrti. Navzlic vsej neurejenosti preživlja naša država sedaj dobro velikega gospodarskega razmahu. Interes za gospodarska pitanja naraščajo. Potrudili se bomo, da ga pomagamo poglobiti in spraviti v sklad z obimi interesi ljudstva.

Jugoslavija je država malega št. lova, domovina naroda, ki ima vse neobčujoče, da se najlaže prilagodi veličini socialnim in gospodarskim preobratom današnje dobe. Naša država je že izvršila eno veliko socialno delo. Z agrarno reformo je dala svojemu kmetu neodvisnost in avobodo. Bil bomo s tistimi, ki zahtevajo, da se na enak radikalni način rešujejo tudi druga socialna vprašanja. Niso nam tuje nove ideje na tem polju in priznavamo, da smo prileteli na socializacijo tam, kjer se da la nova oblika gospodarskega reda uveljaviti v prid delavstvu in konsenzu. Pri sedemdeset letih človeku mislimo pred vsem tudi na ono večino naše narodne inteligencije, ki si je v neskladnem sopornim delu pridobila veliko znanje, puzi vaskladanju skrb za kruh in omilni, ki pravijo, da je dolžnost države, omogočiti temu prevažnemu zbiranju v narodnem življenju, da se zopet prosti močeh skrb za kruh, brez polnizajoče odvisnosti, kot ugle-

Zmaga demokratov v Srbiji.

Beograd, 23. avg. (Izv. poročilo "Jutra"). Zmaga demokratov pri četrtnajstih občinskih volitvah v Srbiji je pokazala da je celotna nekdanja kraljevina o tabora demokratske stranke.

V Macedoniji so demokrati zavezovali meča Kicevo, Kavadar, Sips, Kočana Tešovo, in Vauštru ter skoraj vse kmetijske občine.

V tistih mejah Srbije (kateri je bil pred balkansko vojno), so v polovici demokratske stranke. Tudi kraljevski okrog (Zajčar) je ostal radikalcem, imeli sovirideti občine, sedaj se jih odzdrži samo še 53, dočim so jih demokratski dobili 94. V valjevskem okrogu so demokrati dobili absolutno večino in je skoraj vse okrog demokratsko.

(Kladnja poročila na drugi strani.)

Poljaki odklanjajo ruske pogoje.

Varšava, 23. avg. (Izv. poročilo "Jutra"). Mirovna delegacija poročila "zanjajemu ministrstva radlogor" v preho Moskve: Ruski mirovni pogoji so mnogo težji, na-ur na kateri je sporazil poprej Kamenjev angleški eladi. Mi tek pogojem ne bomo sprejeli. Zadržni dogodi na fronti pa očitno uplavlajo na zadržanje ruskih mirovni delegacij, ki postajajo sedaj bolj popustljivi.

Poljski mirovni pogoji.

Berlin, 23. avg. (Izv. poročilo "Jutra"). "Deutsche allg. Zeitung" poročila iz Kopenhagena, iz Varšave se javlja da so prišli poljski delegati v Minske s sledicim mirovnim programom. Poljski zahtevajo zase la ono ozemlje, kjer so Poljski la katoliški o celotni. Poljska elada pa se zavzema tudi za svoje rojake o onih okrajih kjer so o manjšini in zahteva zase pravico samoodločbe. Rusi morajo deti o tem oziru posebna prijava.

Ruska armada v razsulu.

Berlin, 23. avg. (Izvirno poročilo "Jutra"). Po avstrijskih poročilih, ki so raznohoro pripisala, so Poljski zopet za sedeti Minske, Ostrolenko, Bialostok in Lomsko. Armada poljskega generala Sikorskega je vjela sedaj 20.000 Rusov. S tem je lad dano krilo ruske armade porazeno.

Varšava, 23. avgusta. (Izvirno poročilo "Jutra"). Poročilo severne ruske armade je zaprosilo poljskega generala Sikorskega za popojanja glade pridelke severne ruske armade. Z avstrijskim črti Minske-Tramiz-Grihanov je proti ruski severni armadi zohi močn kin tako, da se predaja neizgovarja in la temboji, ker moči poljskega konjenice, predirajo.

krivaten bolgarski ministar pred-sednik Stambulski posetil Beograd Stambulski bo potiskal, da se vzpostavi trgovske zveze med našo državo in med Bolgarsko, potem pa da pride do balkanske zveze med Jugoslavijo, Bolgarijo in Rumunijo.

Mar. predstavništvo odgodeo.

Vprašanje pokrajinskih vlad.

Beograd, 23. avgusta. (Izvirno.) Seje narodnega predstavništva so odgodeo do 31. avgusta. Vprašanje pokrajinskih vlad je rešeno, je glede Bosne se klerikalci in zajedničari je niso sporazumeli. Ukazi novih poverenikov izidejo najbrže v četrtak. Designirani ljubljanski poverjenik za utrjevanje zadeve Pitamic je prišel v Beograd ter bo jutri sprejel od ministra notranjih zadev. Poljskim je ukaz o uveljavljanju poročila za 1920/21. Demokratski poslanci bodo zahvalili, da se budget takoj preese v odbor. Politična javnost sklo popolnoma pod vrtom za demokratske zmagozvitve izida občinskih volitev v Srbiji. Beograd se pripravlja na slovesen sprejem maršala Joffreja, ki priše jutri iz Bukareste. Na dvorcu se vrši njemu v čast svečanosti.

Politične beležke.

Dr. Trumbić in zastopnik sovjetske vlade. V parlamentarni krogini indijo, da je tueli minister za zunanje stvari dr. Trumbić na lastno povabilstvo sestanku z zastopniki sovjetske Rusije. Katero se pogaja, sta ruske sovjetske delegata Kamenjev in Komin zahvalila od dr. Trumbića, naj naša tretjina vin proti prijetu sovjetske Rusije in stopi v gospodarske zveze z Rusijo.

Nikola Pašić, predsednik 4. delegacije na mirovni konferenci v Parizu, je nastil dopel v Beograd.

Dr. Danes v Pragi. V Pragi je prišel kardinal in min. predsednik dr. Danes, ki je tam konferiral z raznimi evropskimi politikmi. V soboto dne 20. avgusta se je Danes oddaljil.

Prva številka *Jutra* z dne 24. avgusta 1920 (*Jutro*, 24. 8. 1920, št. 1, str. 1)

rapalski pogodbi so imeli komunisti. Izjavili so, da sploh ne priznavajo nobene pogodbe, ki jo sklene meščanstvo. Tako ne priznajo tudi rapalske pogodbe in koroškega plebiscita:

Ko pridemo mi na oblast, bomo čez vse te reči naredili križ. Skupaj z nemškimi in italijanskim proletarijatom bomo rešili nacionalna vprašanja na podlagi resnične samoodločbe (pri kateri kapitalisti ne bodo imeli ne upliva ne voline pravice) in ustvarili zvezo sovjetskih delavsko-kmečkih republik Italije, Jugoslavije, Nemške Avstrije itd.⁶³

⁶³ [Dragotin Gustinčič], "Nacionalni polom na Primorskem", *Rdeči prapor*, 17. 11. 1920, št. 49, str. 2.

Politična dinamika v jugoslovanski državi je medtem vodila k volitvam v Ustavodajno skupščino Kraljevine SHS. Razpisali so jih 2. septembra 1920, ko so namesto Kraljestvo začeli uporabljati naziv Kraljevina. Volitve v Ustavodajno skupščino so bile prvo merjenje moči med slovenskimi političnimi strankami po nastanku nove države. Streli na Zaloški cesti so bili omejeni na komuniste in Deželno vlado oziroma SLS. Na volitvah so v skupščino izvolili vse slovenske politične stranke. Zmagala je SLS, sledile pa so ji Samostojna kmetijska stranka, JSDS, komunisti, Jugoslovanska demokratska in Narodno socialistična stranka. Posebnost volitev je bila le relativna zmaga SLS, saj je dotlej zmagovala z absolutno večino. Močno se je okrepila liberalna stran. Njene stranke so v skupnem seštevku le malo zaostale za SLS.⁶⁴ Slab volilni izid SLS na volitvah je bil posledica nemirnih poveljnih razmer ter spremenjene politične strukture in razmerja moči med strankami v Sloveniji, saj je večje število strankarskih programov z radikalnimi zahtevami vplivalo na razporeditev med volivci.⁶⁵

Konec leta je v strankarskem življenju prišlo do spremembe. Da bi politično onemogočili komuniste, ki so bili tretji najmočnejši dejavnik v Kraljevini SHS in so spodbujali revolucionarne razmere v državi, je beograjska vlada 29. decembra 1920 sprejela uredbo, t. i. Obznano, s katero je za obdobje zasedanja Ustavodajne skupščine do sprejetja ustave prepovedala njihovo dejavnost. Komunistične organizacije po vsej državi so začasno razpustili. Obznana ni veljala za komunistične poslance v Ustavodajni skupščini, ki jih je varovala poslanska imuniteta.⁶⁶ Na Obznano sta se odzvali liberalna stran in JSDS. Jugoslovanska demokratska stranka jo je pozdravila kot dejanje, ki je preprečilo boljševiški napad na državo, svobodo in imetje državljanov.⁶⁷ Narodno socialistična stranka pa je ob ponovni ostri obsodbi komunizma opozorila, da se v boju proti njemu ne sme nastopati proti tistemu delavstvu, ki z njim nima nič skupnega.⁶⁸ Opozorilo je prišlo tudi s socialnodemokratske strani. *Naprej* je zapisal, da JSDS sicer razume "boj proti komunizmu, *ampak ne z nasilnimi sredstvi*. Nasilje ustvarja mučenike in teh nam ni treba. Komunizem je ideja, katero je treba pobijati z drugačnimi metodami kot z bajoneti."⁶⁹

⁶⁴ O volitvah v Ustavodajno skupščino Kraljevine SHS glej Vasilij Melik, "Izidi volitev v konstituantno leta 1920", *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 3, št. 1 (1962), str. 3–61; Jurij Perovšek, "Volitve v Ustavodajno skupščino", v: *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*, 1, ur. Jasna Fischer [et al.] (Ljubljana, 2006), str. 237–240.

⁶⁵ Zečevič, *Slovenska ljudska stranka*, str. 343.

⁶⁶ Vida Deželak Barič, "Stranke marksističnega idejnopolitičnega tabora na Slovenskem 1896–1941", *Prispevki za novejšo zgodovino* 57, št. 1 (2017), str. 91.

⁶⁷ "Za red in svobodo", *Jutro*, 31. 12. 1920, št. 111, str. 1.

⁶⁸ "Ne komunisti, ampak delavstvo!", *Nova pravda*, 8. 1. 1921, št. 1, str. 1.

⁶⁹ "Reakcija na pohodu!", *Naprej*, 31. 12. 1920, št. 301, str. 1.

Na koncu naj opozorimo še na eno značilnost leta 1920. Spreminjajoče politične razmere so se pokazale tudi pri sicer omejenem upravljanju Slovenije. Prišlo je do več menjav Deželnih vlad, ki so bile povezane s spremembami osrednje vlade v Beogradu.⁷⁰ Ko je po odstopu druge vlade Ljube Davidoviča 14. februarja 1920, v kateri so iz Slovenije sodelovali liberalci in socialni demokrati (dr. Albert Kramer in Anton Kristan), Stojan Protić 19. februarja 1920 sestavil novo vlado, v njej pa sta bila od Slovencev le predstavnika VLS (njen načelnik Anton Korošec in Ivan Roškar), je prišlo tudi do zamenjave Deželne vlade. Osrednja vlada je 25. februarja 1920 za novega predsednika DVS imenovala člana VLS Janka Brejca; prejšnji predsednik Deželne vlade je bil predstavnik JDS dr. Gregor Žerjav. Ker Brejc ni uspel sestaviti vlade skupaj z JDS in JSDS, je oblikoval homogeno vlado VLS.⁷¹ V homogeni sestavi je ostala do oblikovanja druge vlade Milenka Vesniča 18. avgusta 1920, ko sta mesta poverjenika DVS za pravosodje in socialno politiko zasedla predstavnika JDS Gregor Žerjav in dr. Vladimir Ravnihar.⁷² Poleg Slovenske ljudske stranke je bila tedaj v osrednji vladi tudi JDS, ki je vanjo vstopila že ob oblikovanju prve Vesničeve vlade 17. maja 1920. V obeh Vesničevih vladah sta bila Anton Korošec in Vekoslav Kukovec.⁷³ Decembra 1920 je prišlo še do tretje spremembe Deželne vlade. Ko je 11. decembra iz osrednje vlade odstopil Korošec, so 13. decembra odstopili tudi poverjeniki SLS v Deželni vladi. Dolžnost predsednika DVS je 14. decembra 1920 prevzel politično nevtralni profesor ljubljanske Pravne fakultete dr. Leonid Pitamic. Vlado so razen dveh predstavnikov JDS sestavljale politično nevtralne osebe.⁷⁴ S Koroščevim odstopom iz osrednje vlade je SLS za dobra tri leta in pol odšla v opozicijo in na vodilnih upravno političnih položajih na Slovenskem v tem času ni imela vidne vloge.

* * *

Leto 1920 je bilo v marsičem prelomno. Dobra tretjina slovenskega naroda je ostala zunaj jugoslovanske države, na Slovenskem se je pojavil revolucionarni dejavnik, politične razmere so privedle do prelivanja krvi, s Slovenijo se je zblížal jugoslovanski prestolonaslednik. Izvedene so bile prve parlamentarne volitve v novi državi, ki so oslabile moč najmočnejše slovenske politične stran-

⁷⁰ Balkovec, *Prva slovenska vlada*, str. 46.

⁷¹ Zečevič, *Slovenska ljudska stranka*, str. 292, 303–304; Karl Kaser, *Handbuch der Regierungen Südosteuropas: (1833–1980): II* (Graz, 1982), str. 6–7; "Nova vlada imenovana", *Slovenec*, 20. 2. 1920, št. 421, str. 1 (dalje: Kaser, *Handbuch der Regierungen Südosteuropas*).

⁷² Zečevič, *Slovenska ljudska stranka*, str. 325; Balkovec, *Prva slovenska vlada*, 47–48.

⁷³ Kaser, *Handbuch der Regierungen Südosteuropas*, str. 8–10.

⁷⁴ Zečevič, *Slovenska ljudska stranka*, str. 345–346, 351; Balkovec, *Prva slovenska vlada*, str. 49, 185.

ke – SLS. Prišlo je tudi do več menjav Deželne vlade. Konec leta so z Obznano onemogočili politično delovanje komunistov. Dogajanje v letu 1920 je napovedovalo razgibana nadaljnja politična leta in taka so tudi prišla.

Jurij Perovšek

POLITICAL SITUATION ON SLOVENE TERRITORY IN 1920

SUMMARY

Slovenes of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (Kingdom of SHS) began the 1920s in a turbulent political situation. Already in the beginning of 1920, the question of borders hit a painful spot. The peace conference in Paris on January 20, set an ultimatum to the Yugoslav delegation – to accept that Rijeka gains a status of an independent state or Italy can execute the London Pact. In Ljubljana, Maribor and Ptuj there were protests against this demand on January 25, 1920, which were attended by members of all political parties. On the same day on the catholic side, the gathering of the Christian working women in Ljubljana spoke for the women's general and equal right to vote. The Decree on the election of municipal representatives in Slovenia, with which all women could vote, was passed on May 15, 1920, by the heir to the throne, Alexander Karadordević. However, it was cancelled before the elections, planned for the following year, happened.

As the year before with liberals, a political split happened also with Marxists. On March 2, 1920, the revolutionary wing separated from the Yugoslav Social Democratic Party (JSDS). Its members established a communist Workers' Socialist Party of Slovenia, which joined the Socialist Workers' Party of Yugoslavia on April 11, 1920. Only the catholic side remained united. It was dominated by the Slovene People's Party (SLS), which discussed its programme at the members' assembly on April 6 and 7, 1920 in Ljubljana. The assembly put forth the legislative autonomy of Slovenia, stood against the adapting of its borders at the peace conference and gave support to the union of all Slovenes in the Kingdom of SHS. At the assembly, the party's leader Anton Korošec declared the communist party as their only serious opponent. He prophetically foresaw

that "the future fight, which will be fought among parties, /.../ will be between Christian socialism and communism". The reality of the communist movement was shown shortly after the SLS assembly by the railway and general strike in the second half of April 1920, which culminated on April 24, with tragic blood spill on Zaloška cesta in Ljubljana.

The year 1920 was also a year of paying respect to two of the great Slovene national political men. On May 29, 1920, the bishop of Ljubljana, Dr. Anton Bonaventura Jeglič, celebrated his seventieth birthday and a day after, on May 30, 1920, on the third anniversary of the May Declaration, a tombstone to the founder of the Slovene Christian social movement, Dr. Janez Evangelist Krek, was unveiled at the church of the Saint Cross in Ljubljana.

The central festive event on the Slovene territory in 1920, which also had great political importance, was the visit of Alexander Karadordević, the heir to the throne, from June 26 to 29, 1920. Alexander was followed by the highest representatives of the Yugoslav political sphere and was welcomed with thoroughly prepared rich festivities. He left Slovenia with very good impressions. In the summer of 1920, the Slovenian political sphere was stirred up also by mass protests which started because the Italians burned the Slovene National house in Trieste on July 13, 1920 and by the publishing of a new liberal daily newspaper *Jutro* in August. *Jutro* was founded by the "young" in the Yugoslav Democratic Party (JDS) and supported the politics of the Yugoslav state centralism and national unitarism with an emphasis on fighting political Catholicism. *Jutro* soon became the leading liberal political news gazette and had an important part in shaping the Slovene political sphere in the time of the first Yugoslav state.

The last third of 1920 ended the question of borders. While on June 4, 1920, the Trianon peace treaty internationally confirmed the accession of Prekmurje to its national centre, the plebiscite in Carinthia and the Rapallo peace treaty on November 12, 1920, allocated Carinthia and the coastal area to the Republic of Austria and the Kingdom of Italy. Part of Slovenes remained in the Kingdom of Hungary. The prevailing point of the Slovene politics was, that the plebiscite, which was the hardest blow to the Slovene nation, was forged and not recognized on Slovene ground.

Meanwhile, the political dynamics in the Yugoslav state let to the elections to the Constituent Assembly of the Kingdom SHS. They were called for September 2, 1920. All Slovene political parties were elected to the assembly; SLS won and was followed by the liberal Independent Rural Party, JSDS, the communists, JDS and the liberal National Socialist Party. SLS won with a relative majority, which was surprising; until then, it won with absolute majority. The liberal side gained strongly, its parties followed SLS closely.

At the end of the year, political life changed. The communists were the third strongest political actor in the state and for the purpose of their elimina-

tion, the Belgrade government passed the so-called Obznana law on December 29, 1920, forbidding their activities until the constitution was passed. Communist organizations all around the state were temporarily dissolved. However, Obznana did not affect communist representatives at the Constituent Assembly, who were protected by immunity.

The changing political situation could also be seen at the already limited management of Slovenia. There were several changes of the Land Government for Slovenia, which were connected to the changes of the central government in Belgrade. The year 1920 was a turning point in many ways. It predicted troubled political years ahead and the prediction was right.

VIRI IN LITERATURA

- Jegličev dnevnik: znanstvenokritična izdaja**, ur. Blaž Otrin in Marija Čipić Rehar (Celje, 2015).
- Kaser, Karl**, *Handbuch der Regierungen Südosteuropas: (1833–1980): II* (Graz, 1982).
- Viri za zgodovino Komunistične stranke na Slovenskem v letih 1919–1921**, ur. Marjeta Adamič [et al.] (Ljubljana, 1980).
- Ilustrirani Slovenec** – Ljubljana, letnik 1927.
- Jutro** – Ljubljana, letnik 1920.
- Kmetijski list** – Ljubljana, letnik 1920.
- Naprej** – Ljubljana, letnik 1920.
- Nova pravda** – Ljubljana, letnik 1920.
- Rdeči prapor** – Ljubljana, letnik 1920.
- Slovenec** – Ljubljana, letnik 1920.
- Slovenski narod** – Ljubljana, letnik 1920.
- Ujedinjenje** – Ljubljana, letnik 1920.
-
- Balkovec, Bojan**, *Prva slovenska vlada 1918–1921* (Ljubljana, 1992).
- Deželak Barič, Vida**, "Stranke marksističnega idejnopolitičnega tabora na Slovenskem 1896–1941", *Prispevki za novejšo zgodovino* 57, št. 1 (2017), str. 84–111.
- Deželak Barič, Vida**, "Zaloška cesta", v: *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*, 1, ur. Jasna Fischer [et al.] (Ljubljana, 2006), str. 235–237.
- Ehrlich, Lambert**, *Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20*; "Ehrlichova spomenica za Vatikan 14. aprila 1942", ur. Marija Vrečar; Metod Benedik, "Lambert Ehrlich za slovenski narod" (Acta Ecclesiastica Sloveniae 24) (Ljubljana, 2002).
- Engelsfeld, Neda**, *Prvi parlament Kraljestva Srba, Hrvata i Slovenaca – Privremeno narodno predstavništvo* (Zagreb, 1989).
- Klopčič, France**, *Velika razmejitev: študija o nastanku komunistične stranke v Sloveniji aprila 1920 in o njeni dejavnosti od maja do septembra 1920* (Ljubljana, 1969).
- Matić, Dragan**, "Obdobje nadzora Medzavezniške plebiscitne komisije (21. 7. 1920 – 18. 11. 1920)", v: *Slovenci, za zmiraj gre!: 100. obletnica koroškega plebiscita*, ur. Bojan Cvelfar ... [et al.] (Maribor–Ljubljana, 2020), str. 103–138.
- Matić, Dragan**, "Plebiscitno glasovanje, plebiscitni izid in posledice", v: *Slovenci, za zmiraj gre!: 100. obletnica koroškega plebiscita*, ur. Bojan Cvelfar [et al.] (Maribor–Ljubljana, 2020), str. 179–109.

- Matič, Dragan**, "Življenje v coni A pod upravo Kraljevine SHS (julij 1919 – julij 1920)", v: *Slovenci, za zmiraj gre!: 100. obletnica koroškega plebiscita*, ur. Bojan Cvelfar [et al.] (Maribor–Ljubljana, 2020), str. 83–102.
- Melik, Vasilij**, "Izidi volitev v konstituantno leta 1920", *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 3, št. 1 (1962), str. 3–61.
- Mikuž, Metod**, *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji: 1917–1941* (Ljubljana, 1965).
- Perovšek, Jurij**, "Volitve v Ustavodajno skupščino", v: *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992, 1*, ur. Jasna Fischer [et al.] (Ljubljana, 2006), str. 237–240.
- Perovšek, Jurij**, *O demokraciji in jugoslovanstvu: slovenski liberalizem v Kraljevini SHS/Jugoslaviji* (Ljubljana, 2013).
- Perovšek, Jurij**, "Tavčarjevo župansko devetletje: 1912–1921", *Studia Historica Slovenica* 17, št. 2 (2017), str. 559–613.
- Perovšek, Jurij**, "Politični položaj na Slovenskem leta 1919", *Studia Historica Slovenica* 20, št. 2 (2020), str. 359–395.
- Prunk, Janko**, *Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda* (Ljubljana, 1977).
- Rahten, Andrej**, *Pozabljeni slovenski premier: politična biografija dr. Janka Brejca: (1869–1934)* (Celovec–Ljubljana–Dunaj, 2002).
- Rahten, Andrej**, *Po razpadu skupne države: slovensko–avstrijska razhajanja od mari-borskega prevrata do koroškega plebiscita* (Celje–Celovec–Gorica, 2020).
- Semlič Rajh, Zdenka**, "Propaganda", v: *Slovenci, za zmiraj gre!: 100. obletnica koroškega plebiscita*, ur. Bojan Cvelfar [et al.] (Maribor–Ljubljana, 2020), str. 139–178.
- Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije**, ur. Jože Lavrič, Josip Mal in France Stele (Ljubljana, 1939).
- Zečevič, Momčilo**, *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921: od majniške deklaracije do vidovdanske ustave* (Maribor, 1977).
- Železničarska in splošna stavka aprila 1920**, ur. Janez Kos (Ljubljana, 1980).

DOI 10.32874/SHS.2021-15
1.01 Izvirni znanstveni članek

Brejčev drugi mandat: politični izzivi Deželne vlade za Slovenijo v letu 1920

Andrej Rahten

Dr., redni profesor, znanstveni svetnik
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenija
ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa
Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: andrej.rahten@zrc-sazu.si

Izvleček

Članek obravnava poglobitve politične izzive Deželne vlade za Slovenijo pod vodstvom Janka Brejca, enega od najbolj prominentnih slovenskih političnih voditeljev v postimperialnem tranzicijskem obdobju. Na osnovi arhivskih virov in časopisnih poročil je v članku predstavljeno ključno politično dogajanje v Sloveniji v letu 1920, med drugim Brejčevim mandatom deželnega premiera, še zlasti aprilski stavka in koroški plebiscit.

Ključne besede

Janko Brejc, Aleksander Karađorđević, Gregor Žerjav, Slovenska ljudska stranka, koroški plebiscit

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije

Maribor, letnik 21 (2021), št. 2, str. 503–530, 79 cit., 4 slike
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod¹

Med politiki, ki so pomembno zaznamovali prevratno dobo na Slovenskem, je imel pravnik Janko Brejc posebno mesto.² Na prelomu stoletja se je povzpел visoko v hierarhiji Katoliške narodne stranke na Kranjskem, nato pa se je zaradi sporov z načelnikom Ivanom Šusteršičem umaknil v Celovec, kjer je odprl odvetniško pisarno. Tu se je kmalu uveljavil kot voditelj koroških Slovencev, leta 1909 pa je postal podnačelnik Vseslovenske ljudske stranke. V prevratni jeseni 1918 je bil eden ključnih akterjev pri sestavljanju Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in prevzel resor poverjenika za notranje zadeve. Prvič se je na mesto predsednika Deželne vlade za Slovenijo zavihtel sredi januarja 1919, a ga je v začetku novembra istega leta zaradi odhoda katoliških narodnjakov v opozicijo na državni ravni moral zapustiti. Kljub pritiskom demokratsko-socialistične vladne koalicije Ljubomirja Davidovića se je Brejc za ta korak odločil šele po večmesečnem zavlčevanju. Regent Aleksander Karadorđević ga je namreč 6. novembra odstavil in za mandatarja imenoval njegovega liberalnega nasprotnika Gregorja Žerjava.³ S tem je bila prekinjena dobro desetletje trajajoča vladavina Vseslovenske ljudske stranke na Slovenskem. Čeprav si je njen voditelj Anton Korošec spričo zahtevnih razmejitvenih problemov, s katerimi so se morali Slovenci takrat soočati na zahodu, severu in vzhodu, prizadeval za poenotenje, je slovenska politika pričakala leto 1920 že precej razdvojena. In to kljub temu, da so zunanjepolitične fronte še naprej ostajale odprte. Žerjav se je iz prevratnega Koroščevega zaupnika preobrazil v ostrega nasprotnika, njegovi liberalci pa so pod okriljem Davidovićeve vlade v Beogradu poskušali streti prevlado katoliških narodnjakov, ki so liberalcem očitali, da naj bi ponovno sprožili "kulturni boj".⁴

Zaostrovanje političnih razmer na Slovenskem so opazili tudi avstrijski diplomati, ki so predvsem zaradi načrtovanega koroškega plebiscita z velikim zanimanjem spremljali strankarska nasprotovanja. Vodja avstrijskega pred-

¹ Ta študija je nastala v okviru raziskav v programski skupini Oddelka za zgodovino na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru št. P6-0138 (A): *Preteklost Severovzhodne Slovenije med srednjo Evropo in evropskim jugovzhodom* ter projektov št. J6-9354 (A): *Kultura spominjanja gradnikov slovenske države* in št. J6-1801 (A) *Postimperialne tranzicije in transformacije iz lokalne perspektive: slovenska mejna območja med dvojno monarhijo in nacionalnimi državami (1918–1923)*. Vse tri financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS).

² Splošni biografski podatki Janka Brejca so v tej razpravi povzeti po: Andrej Rahten, *Pozabljeni slovenski premier. Politična biografija dr. Janka Brejca (1869–1934)* (Celovec–Ljubljana–Dunaj, 2002) (dalje: Rahten, *Pozabljeni slovenski premier*).

³ Več o Žerjavovi politiki Jurij Perovšek, "Extra Jugoslaviam non est vita" Politični in idejni oris Alberta Kramerja (1882–1943)", *Studia Historica Slovenica* 13, št. 2–3 (2013), str. 353–430.

⁴ Momčilo Zečević, *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921. Od majniške deklaracije do vidovdanske ustave* (Maribor, 1977) (dalje: Zečević, *Slovenska ljudska stranka*), str. 282.

Janko Brejc (na sliki sedi v prvi vrsti v družbi slovenskih duhovnikov) je bil od preloma stoletja do prevrata eden ključnih slovenskih politikov iz vrst katoliških narodnjakov (Arhiv Manje Writzl)

stavnštva v Ljubljani Rudolf Kohlruss je v poročilu konec leta 1919 podrobno opisal zaplete, ki so nastali ob Brejčevi odstavitvi. Uvodoma je ugotovil, da je bila zamenjava na krmilu ljubljanske vlade možna predvsem zato, ker je Žerjav užival podporo demokratsko-socialdemokratske koalicije v Beogradu, ki da je želela svojo "diktaturo" uveljaviti tudi v provinci. Brejc je trdil, da je njegova prva vlada nastala na podlagi enotnega predloga treh slovenskih strank kralju, zato ni videl razloga, da bi avtomatično odstopil zgolj zaradi drugačne vladne koalicije v Beogradu. V odločitvi, da se Brejcu odvzame vodenje vlade, je Kohlruss videl "manever" Žerjavovega strankarskega kolega, notranjega ministra Svetozarja Pribičevića. Brejc je po odstavitvi zahteval, da bi morala nova vlada odražati delež podpore, ki ga posamezna stranka uživa med slovenskim prebivalstvom. Po Kohlrussovih ocenah so katoliški narodnjaki lahko računali na približno 60-procentno podporo, demokrati pa so imeli za sabo manj kot 30 % slovenskega prebivalstva. Slednje je označil za "relativno majhno stranko", ki gradi svoj lokalni vpliv predvsem na moči demokratov v centralni vladi. Zavedajoč se svoje šibke podpore med prebivalstvom, se je po Kohlrussovih opažanjih Žerjav lotil ustanavljanja satelitskih političnih skupin – Samostojne kmetijske stranke in Narodne socialistične stranke. Na njunem čelu naj bi bili

"slamnati možje demokratov", njihov namen pa naj bi bil speljati čimvečji delež "klerikalne" volilne baze. Za Vseslovensko ljudsko stranko je Kohlruss zapisal, da je "odločno narodno usmerjena", iz verskih ozirov pa naj bi si prizadevala za "poseben položaj Slovenije v južnoslovanski enotni državi". Po avstrijskih ocenah naj bi imel Žerjav precejšnje težave pri sestavi nove vlade zlasti zaradi zahtev socialdemokratov, ki so se bali, da bi slovenski demokrati v Sloveniji vpeljali podoben "policijski sistem", kot ga je Pribičević na Hrvaškem. Tako je menda prav resor za notranje zadeve povzročal največ trenj med strankama, kar naj bi po Kohlrussovem mnenju tudi močno ogrožalo Žerjavove možnosti za sestavo vlade.⁵

Žerjavo vlade naposled res ni uspelo sestaviti, zato je 29. januarja 1920 odstopil. To je menda storil z namenom, da bi ga nasledil strankarski kolega Albert Kramer, a ta se je obotavljal zapustiti mesto ministra za trgovino in industrijo v Beogradu. *Slovenec* je ob Žerjavovem slovesu citiral Levstikovega *Martina Krpana*: "Z Bogom! je rekel Martin Krpan, minister Gregor pa nič." Žerjavovo mandatarstvo je Koroščevo glasilo označila za "groteskno dobo".⁶

Sredi februarja 1920 se je tudi Davidovičevi vladi v Beogradu naposled iztekel rok trajanja in vlado je spet sestavil prvi jugoslovanski premier Stojan Protić.⁷ Vanjo so poleg radikalcev in zastopnikov Narodnega kluba vstopili kar trije ministri Vseslovenske ljudske stranke: Anton Korošec za železnice, Fran Jankovič za verstvo in Ivan Roškar za kmetijstvo.⁸ Spremenjena vladna kombinacija v Beogradu je 25. februarja 1920 pripeljala tudi do rošade v Ljubljani, Aleksander je imenoval na čelo Deželne vlade za Slovenijo ponovno Brejca.⁹ Katoliški narodnjaki so bili po krajšem premoru spet na oblasti tako na državni kot deželni ravni. V tem prispevku bodo predstavljeni politični izzivi, s katerimi se je soočal Brejc med svojim drugim mandatom na čelu ljubljanske vlade.

Težavno iskanje medstrankarskega konsenza

Opomba, ki je izšla v poročilu časnika *Slovenec* 17. aprila 1920, priča, da je imel kot predsednik Deželne vlade za Slovenijo Brejc očitno veliko obveznosti. Bil je menda tako zaseden, da je sprejemal v avdienco samo ob četrtnih od desetih dalje:

⁵ Österreichisches Staatsarchiv (ÖSTA), Archiv der Republik, Auswärtige Angelegenheiten, Gesandtschafts-, Konsulats- und Botschaftsarchive, Gesandtschaft Belgrad, karton 1, Kohlrussovo poročilo avstrijskemu uradu za zunanje zadeve, 16. 12. 1919.

⁶ "Demisija deželnega predsednika dr. Gregorja Žerjava", *Slovenec*, 1. 2. 1920, št. 25, str. 2.

⁷ "Sestava vlade poverjena Protiću", *Slovenec*, 18. 2. 1920, št. 39, str. 1.

⁸ "Nova vlada imenovana", *Slovenec*, 20. 2. 1920, št. 41, str. 1.

⁹ "Dr. Brejc – predsednik deželne vlade", *Slovenec*, 26. 2. 1920, št. 46, str. 1.

G. predsednik ima polne roke dela in ne more biti vsak čas prost in pripravljen sprejemati. Sprejemanje strank in deputacij je itak postranska naloga deželne vlade. Ona ima v prvi vrsti dolžnost, da v redu in hitro rešuje vse polno nujnih zadev ter pravočasno ukrepa o stvareh, ki se ne dajo odlagati, in takih je v današnjih razmerah pač dovolj. Naj javnost to vpoštevata ter z razumevanjem časa podpira vlado.¹⁰

Posle v okviru svojega drugega mandata je Brejc prevzel naslednji dan po imenovanju in se takoj lotil zlasti revizije Žerjavovih odločitev na finančnem področju. Osrednje glasilo katoliških narodnjakov je Brejčeve odločne poteze pozdravilo z geslom: "Pravica in zakon! Konec absolutizmu!"¹¹ Brejc se je takoj po vnovičnem prevzemu oblasti znašel pod plazom očitkov liberalnih nasprotnikov. Štajerski prvak Vekoslav Kukovec ga je tako na shodu 29. februarja 1920 v Ljubljani obtožil, da je bil "eden izmed najzagrizenejših zagovornikov individualitet iz avstrijske dobe". Prav tako mu je očital, da je bil ob prevratu zadržan do "ujedinjenja" s Kraljevino Srbijo, zato se je odpravil v Beograd, da mu nasprotuje.¹² Menda je celo odpovedal načrtovani sestanek s koroškimi Slovenci in kljub zaledenelim cestam oddirjal v Zagreb, da bi ujel vlak odposlancev Narodnega veča SHS za Beograd. Brejc je objavil demanti, v katerem se je branil, da je moral v Beogradu nastopiti proti Pribičeviću, ki je poskušal po svojem okusu prikrojiti navodila delegatov Narodnega veča SHS. Odločno pa je zanikal trditve, da je bil zadržan do povezovanja s Kraljevino Srbijo.¹³ Brejčev odgovor slovenskim liberalcem so bile tudi hitre kadrovske rošade na vodilnih upravnih mestih, kot je bila zamenjava mariborskega vladnega komisarja Vilka Pfeiferja z odvetnikom Josipom Leskovarjem.¹⁴

Brejc je po vzoru na svoj prvi mandat, ko so v vladi sodelovali tako poverjeniki Vseslovenske ljudske stranke kot tudi Jugoslovanske demokratske stranke in Jugoslovanske socialno demokratične stranke, ponudil sodelovanje v Deželni vladi za Slovenijo tudi liberalcem in socialdemokratom, a do nove koalicije narodne enotnosti ni prišlo. Načelstvo Jugoslovanske demokratske stranke je vabilo zavrnilo, menda zaradi Brejčevega ravnanja v prvih dneh po imenovanju.¹⁵ Kom-

¹⁰ "Sprejemi pri deželni vladi", *Slovenec*, 17. 4. 1920, št. 87, str. 3.

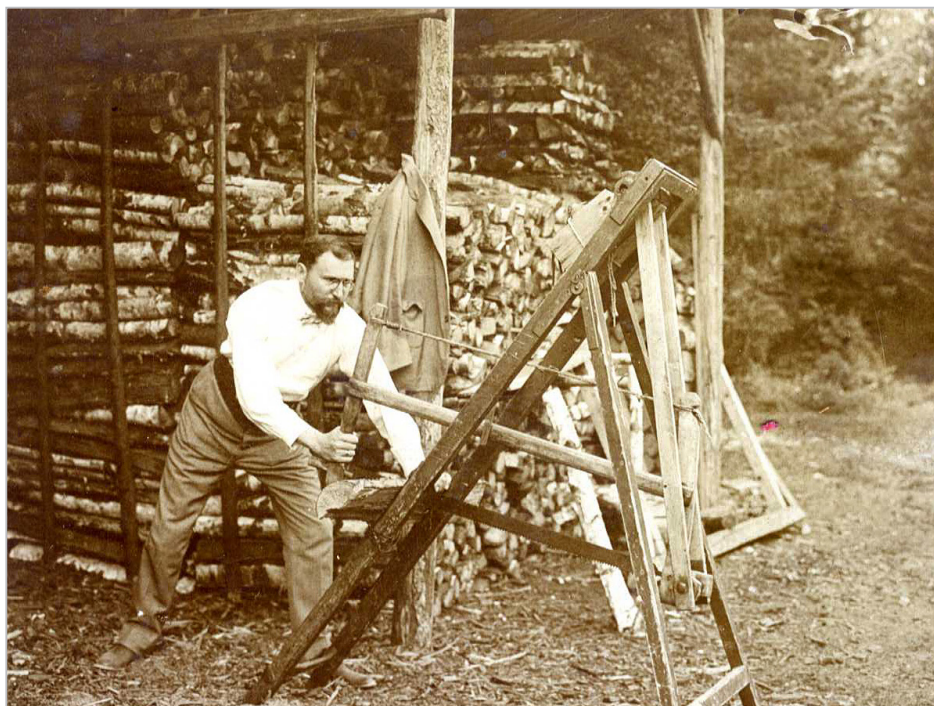
¹¹ "Novi predsednik deželne vlade za Slovenijo prevzel posle", *Slovenec*, 27. 2. 1920, št. 47, str. 1.

¹² Prim. Andrej Rahten, "Zamujeni vlak za Beograd", *Sobotna priloga Dela*, 1. 12. 2018, str. 6–7.

¹³ "Ugotovitev", *Slovenec*, 4. 3. 1920, št. 52, str. 2.

¹⁴ "Novi vladni komisar v Mariboru", *Slovenec*, 10. 3. 1920, št. 57, str. 3. Prim. Gregor Antoličič, "Dr. Vilko Pfeifer – prvi Slovenec na čelu mariborske občine po prevratu (1919–1920)", *Studia Historica Slovenica* 17, št. 3 (2017), str. 929–947; Darko Friš, "Maribor po prevratu in vladni komisar dr. Josip Leskovar", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 1 (2018), str. 191–216.

¹⁵ *Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921*, I–III, ur. Peter Ribnikar (Ljubljana, 1998, 1999 in 2002) (dalje: Ribnikar, *Sejni zapisniki*), tu I, str. 23.

Janko Brejc pri žaganju drv (Arhiv Manje Writzl)

promis z liberalci očitno ni bil več dosegljiv. Ker se mu tudi socialdemokrati niso želeli pridružiti, se je Brejc moral odločiti za enostrankarsko vlado. 5. marca 1920 je beograjska vlada imenovala šest poverjenikov, ki so bili vsi iz vrst Vseslovenske ljudske stranke. Poverjeništvo za notranje zadeve je prevzel Bogumil Remec, za uk in bogočastje Karel Verstovšek, za pravosodje Josip Fon, za socialno skrb Andrej Gosar, za kmetijstvo Jakob Jan in za javna dela Dušan Sernec.¹⁶

Značilno za takratne razmere je bilo, da sta do srede marca 1920 svoji mesti lahko zasedla samo Gosar in Fon, saj za ostale poverjenike do takrat sploh še niso prispeli akti o imenovanju iz Beograda v Ljubljano.¹⁷ Prva seja vlade v drugem Brejčevem mandatu je tako bila šele 22. marca.¹⁸ Tri dni kasneje je imel slovenski premier svečano prisego na dvoru, ko ga je v avdienco sprejel tudi regent. Po njej je bil pooblaščen za javnost izpostaviti zgolj eno temo: da

¹⁶ "Nova vlada za Slovenijo imenovana", *Slovenec*, 5. 3. 1920, št. 54, str. 1; "Nova klerikalna vlada za Slovenijo", *Naprej*, 7. 3. 1920, št. 55, str. 3.

¹⁷ "Nova deželna vlada", *Slovenec*, 18. 3. 1920, št. 64, str. 3.

¹⁸ Ribnikar, *Sejni zapiski*, I, str. 23.

bodo prošnje nekdanjih avstro-ogrskih častnikov za vključitev v jugoslovansko armado v najkrajšem času rešene. Pri tem je bilo izraženo pričakovanje, da ne sme biti ne pri častnikih ne pri vojakih nobenih razlik med Srbi, Hrvati in Slovenci.¹⁹ Izjava za javnost je dokazovala, da je v regentovih očeh vse podrejeno čim hitrejši državni integraciji. Pokrajinske vlade je zaenkrat še toleriral, a postopno se je njihov delokrog samo še zmanjševal. Tako je beograjska vlada v začetku aprila ukinila pristojnosti pokrajinskih vlad za sklepanje kompenzacijskih trgovinskih pogodb s tujimi vladami.²⁰ Komunikacija med Ljubljano in Beogradom pa je bila otežena tudi v tehničnem smislu, saj z novo prestolnico ni bilo direktne telefonske povezave. Potekala je prek Zagreba, zato je bilo težko dobiti zvezo, če pa že, se je slišalo tako slabo, da sogovornika ni bilo mogoče razumeti. Tako se je dogajalo, da ljubljanska vlada ni uspela dobiti zveze z Beogradom cele dneve, pa čeprav je šlo za nujne zadeve.²¹

Ostra polemika med slovenskimi časniki v prvih tednih druge Brejčeve vlade je potrjevala, da se je v deželo vrnil "kranjski boj". Medstrankarski konsenz, ki je zaznamoval prevratni čas, je bil zgodovina. Strankarska scena je bila zopet v znaku obračunavanja, značilnih za predvojni čas, kar je zmotilo tudi škofa Antona Bonaventuro Jegliča, ki so mu liberalci v luči bližajočih se volitev v konstituantno očitati celo, da ni Jugoslovian, čeprav je pomembno prispeval k ustanovitvi nove države.²² Še posebej pa ga je zaskrbelo delovanje agitatorjev Samostojne kmetijske stranke, ki so se na podeželju vzpostavili kot nevarna konkurenca Vseslovenski ljudski stranki.²³ Jeglič je bil obveščen, da "so nenavadno surovi, kriče, razbijajo, tudi dejansko napadajo". Ocenil je, da "so od liberalcev podkupljeni in nahujskani". Slišati je bilo celo, "da bo pri volitvah tekla kri". A to ni bil edini razlog za škofovo slabo voljo. Brejčeva soproga Marica mu je namreč med enim od obiskov potožila, "da možje naše stranke verskih dolžnosti ne izpolnjujejo: k pridigam ne hodijo, k sveti maši komaj tretjina prihaja, svetih zakramentov ne sprejemajo; tudi moralnost ni najboljša".²⁴

Eden od večjih kamnov spotike med vodilnimi strankami je bilo tudi vprašanje uvedbe volilne pravice za ženske. Podobno kot so slovenski liberalci v začetku 20. stoletja nasprotovali uveljavitvi splošne in enake volilne pravice za moške, so v novi državi nasprotovali njeni razširitvi na ženske. Vseslovenska

¹⁹ "Dnevne novice", *Slovenec*, 30. 3. 1920, št. 72, str. 3.

²⁰ "Država SHS", *Slovenec*, 3. 4. 1920, št. 76, str. 2.

²¹ "Direktna telefonska zveza med Beogradom in Ljubljano", *Slovenec*, 18. 6. 1920, št. 136, str. 1.

²² *Jegličev dnevnik. Znanstvenokritična izdaja*, ur. Blaž Otrin in Marija Čipić Rehar (Celje–Ljubljana, 2015) (dalje: *Jegličev dnevnik*), str. 802.

²³ Prim. Nina Steinbacher in Andrej Rahten, "'V boj za staro pravdo!' – ustanovitev in delovanje Samostojne kmetijske stranke do konca zasedanja konstituantne", *Studia Historica Slovenica* 19, št. 1 (2019), str. 71–106.

²⁴ *Jegličev dnevnik*, str. 802.

ljudska stranka je zagovarjala drugačna stališča. Za razširitev volilne pravice na ženske se je že v začetku leta 1919 odločno zavzel tudi Brejc, kajti ženske "so bile tiste, ki so nam branile naše družine in domove" med vojno.²⁵ Vseslovenska ljudska stranka je po svojem prvem odhodu v opozicijo agitacijo za žensko volilno pravico stopnjevala. Nastopala je proti kompromisnim predlogom dela liberalnih politikov, da bi bila ženska volilna pravica vezana na premoženje in izobrazbo. Kot je na velikem shodu v hotelu *Union* 25. januarja 1920 pred 3000 zbranimi delavkami poudaril ljubljanski stolni vikar Matija Škerbec, bi bila takšna volilna ureditev krivična. Na shodu je bil sprejet sklep v podporo uvedbi splošne in enake volilne pravice za ženske.²⁶

Razprava o ženski volilni pravici je marca 1920 dobila nov pospešek. V ta namen se je politično angažirala tudi sestra pokojnega Janeza Evangelista Kreka Cilka, ki je pomembno vlogo odigrala že pri mobilizaciji žensk za deklaracijsko gibanje in v podporo Koroščevi politiki. Na ženskem shodu na Homcu 19. marca so zborovalke sprejele zahtevo, da morajo ženske dobiti volilno pravico za občinske in državnozborske volitve ne glede na razlike v stanu in izobrazbi.²⁷ S to zahtevo so katoliški narodnjaki zlahka nevtralizirali obtožbe demokratskega tabora o reakcionarni naravi Vseslovenske ljudske stranke. Vendar zahteva katoliških narodnjakov v Začasnem narodnem predstavništvu ni dobila zadostne podpore. Katoliški narodnjaki so zato socialdemokratom in liberalcem očitali "načelno breznačelnost". Še zlasti so se obregnili ob trditve socialdemokratov, da je slovenko ženstvo večinoma "reakcionarno" in "da dve tretjini žena ni politično tako orientiranih, da bi stvarno lahko utemeljile svoje stališče". *Slovenec* je ob tem zapisal, da so socialdemokrati načelne razloge podredili strankarskim.²⁸ Prizadevanja slovenskih katoliških narodnjakov vseeno niso bila zaman, saj je bila ženska volilna pravica vsebovana vsaj v *Občinskem volilnem redu*, ki je bil razglašen 8. junija 1920.²⁹ Brejc je kasneje zapisal, da je njegova vlada "s tem Slovenijo postavila v isto vrsto z najnaprednejšimi državami srednje, severne in zapadne Evrope".³⁰

Če so slovenski avstromarksisti pred prvo svetovno vojno skupaj s katoliškimi narodnjaki zahtevali splošno in enako volilno pravico, takšnega zaveznitva ni bilo več, ko je šlo za žensko volilno pravico. Socialdemokratsko glasilo

²⁵ Andrej Rahten, *Slovenska ljudska stranka v beograjski skupščini. Jugoslovanski klub v parlamentarnem življenju Kraljevine SHS 1919–1929* (Ljubljana, 2002), str. 54.

²⁶ "Manifestacija za žensko volilno pravico", *Slovenec*, 27. 1. 1920, št. 21, str. 2.

²⁷ "Ženski shod na Homcu", *Slovenec*, 24. 3. 1920, št. 68, str. 2.

²⁸ "Načelna breznačelnost", *Slovenec*, 20. 5. 1920, št. 113, str. 3.

²⁹ "Občinski volilni red za Slovenijo razglašen", *Slovenec*, 10. 6. 1920, št. 129, str. 1.

³⁰ Janko Brejc, "Od prevrata do ustave", v: *Avstrijski in jugoslovanski državni problem. Tri razprave Janka Brejca iz prelomnega obdobja narodne zgodovine*, ur. Andrej Rahten (Ljubljana, 2012) (dalje: Brejc, "Od prevrata do ustave"), str. 21–80, tu 71.

Brejčevo veleposestvo Grieserhof v Brežah na Koroškem je po prevratu prišlo pod avstrijski nadzor, pri čemer so ga tudi izropali (Arhiv Manje Writzl)

Naprej je imenovanje Brejčeve "klerikalne" vlade sprejelo sovražno in jo primerjalo z razmerami v nekdanji državi: "Tam, kjer je v stari Avstriji sedel Stürgkh, tam sedita danes reakcionarja Korošec in Protič, tam, kjer je sedel nekoč dr. Šusteršič, tam sedi danes njegov somišljenik dr. Janko Brejc."³¹ Vendar politični zastopniki slovenskega delavstva niso ostali samo pri ostrih besedah. Njihovo nezadovoljstvo se je spomladi 1920 sprevrglo v veliko stavkovno gibanje. Brejc je bil trdno odločen, da "komunistični puč", kot ga je označil, že v kali zatre.

Aprilska stavka

Prvi veliki politični izziv druge Brejčeve vlade je bila nedvomna aprilska stavka železničarjev.³² Njegov strankarski šef Korošec je v drugi Protičevi vladi prevzel resor železnic, ki je bil strateško pomemben, a zaradi slabega stanja železniške mreže in težkega položaja železničarjev tudi zelo zahteven. Po pisanju *Slovenca* so ga uradniki na ministrstvu sprejeli hladno, saj "je šel pred njim glas, da je kot minister za prehrano neusmiljeno postopal zoper vsako korupcijo". Dvomili so

³¹ "Klerikalna vlada!", *Naprej*, 7. 3. 1920. št. 55, str. 1.

³² Prim. Janez Kos, *Spopad na Zaloški cesti 24. aprila 1920* (Ljubljana, 1980).

tudi v njegove sposobnosti, "češ kaj razume pop o železnicah". Toda Korošec se je lotil zahtevne naloge "z železno energijo in njemu lastno brezobzirnostjo na vse strani, kadar gre za splošni blagor". Za začetek se je zahvalil načelniku, ki je bil menda po strokovni plati povsem nezmožen in ga zamenjal s "priznanim veščakom". Referenti so kmalu opazili razliko pri vodenju ministrstva, saj se je Korošec sprememb lotil z veliko odločnostjo: "Za vse se briga in kjer opazi nered in površnost, kliče na odgovor. Kako brezbržnost in strokovno nevednost je ponekod našel, je naravnost neverjetno. Da se prepriča, če se nered odpravlja, je šel osebno nenapovedan v razne kraje nadzorovat." Kot beremo v *Slovenecu*, so Koroščevo trdo roko kmalu občutili tudi na lokalni ravni, kjer je naletel na številne primere korupcije. Tipičen primer je bilo ravnateljstvo liške železnice, ki ga je kar razpusil in dodelil njegove kompetence zagrebškemu, da končno pospeši gradnjo liške železnice. Za popravilo strojev je sklenil mednarodne pogodbe in dal izdelati načrt za poenotenje službene pragmatike za celo državo. Zlasti si je prizadeval za izboljšanje železniškega omrežja v Srbiji, ki je bilo zaradi vojnih razmer precej uničeno.³³ Očitno pa so bili po mnenju komunistično usmerjenih železničarjev omenjeni ukrepi nezadostni.

Brejčev odnos do komunizma se ni razlikoval od naziranja drugih prvakov Vseslovenske ljudske stranke. Čeprav se je kot politik kalil predvsem v boju z liberalizmom, je tudi on po ruski revoluciji leta 1917 videl v komunistični ideologiji glavnega sovražnika političnega katolicizma. Kot poverjenik in predsednik ljubljanske vlade je Brejc pogosto omenjal nevarnost, da bi lahko Slovenija postala prizorišče komunističnega prevrata. Zagovarjal je stališče, "da se zatre vsak pojav boljševizma že v kali", in politiko "železne roke". V javnosti je nastopal z geslom: "Ne bojte se ničesar bolj kot socialne revolucije!" Toda hkrati je odločno obsojal kapitalistično izrabljanje ljudskih množic. Njegov svetovni nazor se je namreč oblikoval v času vzpona krščanskosocialnega nauka v slovenskem katoliškem taboru. Po Brejčevem prepričanju bi morala družba temeljiti na spoštovanju *Desetih božjih zapovedi*, ne pa na načelih brezbožnega materializma. Potem ko je prevzel vodstvo ljubljanske vlade, se je Brejc velikokrat znašel pred težko dilemo, kako naj ukrepa v primeru naraščajočega nezadovoljstva delavskih slojev, ki se je izražalo v stavkovnem gibanju. Sam je v zvezi s tem opozarjal, da vlada "narodnega gospodarstva, ki se je bilo med vojno skoraj v vseh panogah prikrojilo na vojne potrebe", ni mogla kar čez noč vrniti v miroljubno stanje. Pri tem je poudarjal tudi naraščanje brezposelnosti, saj so se vrnili domov nekdani vojak, ki pa niso našli služb. Posledica vojnih razmer je bila tudi velika lakota, ki se je po prevratu ponekod še povečala: "Nad vsem tem v socialnih krčih trepetajočim miljejem tistih časov tik po prevratu pa je plaval

³³ "Dr. Korošec proti korupciji", *Slovenec*, 30. 3. 1920, št. 72, str. 1.

nedoločen duh nove svobode, ki jo je vsak po svojih potrebah po svoje razumel in sebi v prid razlagal." Po Brejčevem mnenju torej ni bilo nepričakovano, "da se je zbegano ljudstvo v takih razmerah nagibalo bolj k demonstracijam in stavkam, nego k povratku do mirnega vsakdanjega življenja".³⁴

V začetku marca 1920 se je od Jugoslovanske socialno demokratične stranke ločilo njeno revolucionarno krilo in se organiziralo v Delavsko socialistično stranko za Slovenijo. Že sredi aprila je Slovenijo zajelo močno stavkovno gibanje. Jedro stavkajočega delavstva so bili železničarji, ki so pripadali komunistično usmerjeni Zvezi prometnih in transportnih delavcev in uslužbencev Jugoslavije. Povod za železničarsko stavko je bila Koroščeva odpoved *Protokola sporazuma* s komunističnim sindikatom prometnih delavcev, ki je urejeval gmotni položaj in pogoje dela za slednje. Z začasnim pravilnikom, ki ga je kot prometni minister predlagal Korošec, pa se voditelji komunističnega sindikata niso strinjali, zato so se odločili za prekinitev dela. Stavka se je sprevrgla v prvo merjenje moči med katoliškimi narodnjaki in komunisti, ki so se 11. aprila na tivolskem kongresu združili s Socialistično delavsko stranko Jugoslavije. Korošec je bil sicer prepričan, da so komunisti edini resni nasprotniki katoliških narodnjakov, čeprav je dal vedeti, da se jih ne boji.³⁵ To je potem očitno dokazoval tudi z brezkompromisno držo med stavko.

V noči s 15. na 16. april 1920 je v okviru vsejugoslovanske stavke ohromel tudi celotni železniški promet v Sloveniji, z izjemo Prekmurja. Časopisje katoliških narodnjakov je stavko označilo kot komunistični poskus destabilizacije razmer v državi, kot "politično-komunistični poskus, ki naj rdeči organizaciji pokaže, koliko je močna". Njene pobudnike je napadlo, da so "komunistični hujskači, ki bi radi na Slovenskem igrali vlogo Béle Kuna". Pri tem glasilo krščanskih socialcev *Večerni list* ni ustavilo niti pred antisemitsko obarvanimi diskvalifikacijami: "Vsa komunistiško-židovska svojat, ki so jo importirali k nam plačani agenti, ni vredna niti enega našega delavca!"³⁶ *Slovenec* je pisal o "političnem štrajku", njegove vodje pa obtožil, da se ne držijo obljub, "da država jugoslovanskega naroda ne utрпи njene škode". Seveda so v *Slovenecu* vzeli Korošca in njegove odločne ukrepe v bran.³⁷ Tudi Brejc je ravnal enako. Njegov cilj je bil jase: stavkovno gibanje je treba razbiti in s tem že v kali zatreti "komunistični puč". Sprva se je odločil za že v prejšnjih stvkih preizkušene metode. Tako je ljubljanska vlada prepovedala točenje alkoholnih pijač in oskrbovanje stavka-

³⁴ Rahten, *Pozabljeni slovenski premier*, str. 236–237.

³⁵ Več o tem France Filipič, "Družbeno-politične razmere in ustanovitev komunistične stranke na Slovenskem", v: *Železničarska in splošna stavka aprila 1920*, uredili Janez Kos et al. (Ljubljana, 1980), str. 21–33.

³⁶ "V premislek!", *Večerni list*, 21. 4. 1920, št. 90, str. 1.

³⁷ "Politični štrajk", *Slovenec*, 18. 4. 1920, št. 88, str. 1.

jočih delavcev iz živilskih skladišč, zastražila z vojaki in orožniki vse pomembnejše objekte v Ljubljani ter prepovedala prirejanje shodov.³⁸

Železničarski štrajk je sovpadel z zaostrovanjem italijansko-jugoslovanskih odnosov zaradi jadranskega vprašanja. Vsaj na tej točki je med meščanskimi strankami še vladalo soglasje, kar se je pokazalo tudi na shodu v Ljubljani 18. aprila, kjer sta liberalce zastopala tudi Ivan Tavčar in Ivan Hribar. Slovenska ljudska stranka je poslala na shod izjavo, pod katero sta se podpisala Fran Kulovec in Bogumil Remec. V njej je bilo poudarjeno, "da mora biti ujedinen v državi SHS naš celokupni narod". Izražen je bil tudi protest proti italijanskim nameram, "da bi država SHS izgubila kompaktno slovensko Goriško, Trst z okolico in Istro ter na Koroškem Ziljsko in Kanalsko dolino". Slovenska ljudska stranka se je "kot najmočnejša zastopnica slovenskega ljudstva in tudi ljudstva v omenjenih pokrajinah" zavezala, da "ne bo nikdar priznavala vsiljene meje".³⁹ Čeprav je stranka iz svojega imena isti mesec črtala besedico "vse", pa je očitno še vedno kazala ambicije po zastopanju rojakov izven jugoslovanske Slovenije. Zanimiva je tudi zahteva za Kanalsko dolino, ki bi jo želeli imeti tudi Avstrijci, a je Italiji že bila dodeljena na pariški mirovni konferenci.

Pogajanja med Korošcem in zastopniki stavkajočih delavcev v Beogradu niso prinesla nobenih rezultatov. Tisk katoliških narodnjakov je zahteval odločno ukrepanje in pozival, da se mora avtoriteta oblasti "za vsako ceno vzpostaviti".⁴⁰ Mariborske železničarje je Koroščevo časopisje obtožilo, da "stavkajo sedaj za komunizem, v resnici pa za Nemce", medtem ko je stavka "naperjena odkrito proti ujedinenemu srbskemu, hrvatskemu in slovenskemu narodu".⁴¹ Sledil je vpoklic železničarjev na "orožne vaje". Tiste, ki so se temu upirali, so aretirali. 21. aprila se je zato pri Brejcu oglasila deputacija žena železničarjev z zahtevo, da se slednje demobilizira. Brejc je obljubil, da bo njihove zahteve posredoval beograjski vladi, a je dal že vnaprej vedeti, da je to v pristojnosti vojnega ministrstva. Opozoril je tudi, da je zaradi stavke prekinjen dovoz živil v Slovenijo.⁴² Deželna vlada je istega dne z naredbo prepovedala vse shode, pri čemer je bila za prireditelje in govornike zagrožena kazen 20.000 kron in do 6 mesecev zapora.⁴³ V socialdemokratskem tisku so se pojavile tudi trditve, da je Brejc ukinil aprovizacijo družin železničarskih delavcev.⁴⁴

³⁸ Rahten, *Pozabljeni slovenski premier*, str. 239.

³⁹ "Manifestacija v Ljubljani", *Slovenec*, 20. 4. 1920, št. 89, str. 3.

⁴⁰ "Proč s terorjem!", *Slovenec*, 21. 4. 1920, št. 90, str. 1.

⁴¹ "Železničarji v neznosnem stanju", *Slovenec*, 22. 4. 1920, št. 91, str. 2.

⁴² "Deputacija železničarskih žena pri deželni vladi", *Slovenec*, 22. 4. 1920, št. 91, str. 2.

⁴³ "Vsi shodi prepovedani", *Slovenec*, 22. 4. 1920, št. 91, str. 2–3.

⁴⁴ "Teror klerikalne vlade", *Naprej*, 24. 4. 1920, št. 93, str. 1.

Brejc je vladnim poverjenikom tudi predlagal, "da se pri prvi priliki iztirajo čez državno mejo vsi komunisti, ki niso tukaj pristojni, zlasti oni iz okupiranega ozemlja v Primorju". V noči s 23. na 24. april je bila na sestanku članov slovenske vlade in zastopnikov vojaških ter policijskih sil sprejeta odločitev, "da je treba pohod mase v strnjjenih vrstah v mesto zabraniti". Po prepričanju udeležencev sestanka naj bi bilo "radi sumljivega obnašanja mase" potrebno "vsak izgred" že "v kali zadušiti". V akcijo naj bi bili vključeni tako orožniki kot tudi v Ljubljani nastanjene čete Dravske divizije.⁴⁵ Delavci so uresničili svojo napoved in se odpravili na pohod v mesto. Na Zaloški cesti je tritisočglavo množico demonstrantov pričakal kordon orožnikov. Prišlo je do streljanja, ki je imelo za posledico 13 mrtvih, med katerimi se je znašla tudi petletna deklica.⁴⁶

Brejčev odločni nastop je v socialdemokratskem tisku sprožil vrsto kritik ravnanja ljubljanske "klerikalne vlade", ki da vodi "falotsko politiko".⁴⁷ V *Napreju* so po tragičnih dogodkih izrazili ogorčenje, ker "da soodločujejo o potrebah jugoslovanskega ljudstva slovenske klerikalne veličine Koroščeve politične bistrumnosti in Brejčeve finese in potence". Tako naj se tudi ne bi smeli "čuditi, da se sedaj rešujejo običajni mezdni spori s puškinim kopitom in zapornimi sodniki, pred katere se tira celo nedolžne žene in otroke".⁴⁸ Namesto kruha je po pisanju socialdemokratskega glasila lačnim delavcem vlada namenila kroglice: "Za tako Jugoslavijo so se torej borili dr. Korošec in njegovi trabantje, za tako Jugoslavijo je podpisoval deklaracijo ljubljanski škof Jeglič".⁴⁹ Demonstranti so trdili, da so pokol sprožili strelji iz Leonišča, pri čemer se je v tisku pojavilo ime duhovnika Janeza Kalana. Slednji je to zanikal in trdil, da je bil žrtev on, saj so ga stavekajoči pretepli. Brejc je verjel slednjemu in ni sprejel zahteve Rudolfa Golouha, ki je na sestanku še isti dan zahteval preiskavo. Brejc pa ga je namesto tega skupaj z drugimi voditelji protestov dal aretirati.⁵⁰

Osem let po tragičnih dogodkih na Zaloški cesti je Brejc očitke na račun takratnega vladnega ravnanja označil za "zlobno zavijanje v politično hujskaške namene". Zavrnil je trditve, da se je streljalo v nedolžne delavske vrste in to celo na povelje: "Straža, ki je z angelsko potrpežljivostjo prenašala vsa izzivanja in sramotenja, se je orožja poslužila šele tedaj, ko je bila sama na življenju resno ogrožena." Po Brejčevem mnenju je bil zatrt "poskus komunističnega puča v Sloveniji". Zavrnil je tudi odgovornost zaradi padlih žrtev in obsodil ravnanje

⁴⁵ Janez Kos, "Viri o železničarski in splošni stavki aprila 1920", v: Janez Kos et al. (ur.), *Železničarska in splošna stavka aprila 1920*, str. 75–324, tu 147–148 in 160–161.

⁴⁶ "Žrtve nesrečnih strelav", *Naprej*, 26. 4. 1920, posebna izdaja, št. 96, str. 1; Rahten, *Pozabljeni slovenski premier*, str. 240.

⁴⁷ "Klerikalna politika", *Naprej*, 24. 4. 1920, št. 93, str. 2.

⁴⁸ "Živela delavska solidarnost!", *Naprej*, 25. 4. 1920, št. 94, str. 1.

⁴⁹ "Obtožujemo", *Naprej*, 25. 4. 1920, posebna izdaja, št. 95, str. 1.

⁵⁰ Rahten, *Pozabljeni slovenski premier*, str. 243.

tistih, "ki so iz varnega zaledja hujskali mase na očiten upor in jim obujali skomine po zalogah v mestu in po ruskih sovjetih".⁵¹

Brejč je postal po aprilski stavki leta 1920 najljubša tarča časopisov slovenske politične levice. Toda njegova vlada ni bila odvisna od slovenskih komunistov ali socialdemokratov, ampak od milosti regenta. Slednji je slovel kot zagrižen nasprotnik komunistov, zato je Brejčev boj proti "boljševiški nevarnosti" gotovo pozitivno ocenjeval. Vidovdanski obisk jugoslovanskega prestolonaslednika je tako minil v izmenjevanju pohval in komplimentov.

Nastopni obisk regenta Aleksandra

Poletje 1920 se je za slovensko politično elito začelo obetavno: 26. junija je namreč Ljubljana končno dočakala nastopni obisk Aleksandra Karađorđevića. V času priprav na veliki dogodek je Brejč v imenu ljubljanske vlade naslovil na slovensko javnost poziv, ki je bil poln visokoletečih izrazov občudovanja do "narodnega" vladarja. Izrazil je veselje, ker "na osvobojena slovenska tla stopa po stoletjih robstva vladar, ki ga je klical narod sam". Bil je tako vznemirjen, da se mu ni zdelo "potrebno z besedami izražati globokih čustev in drhtenja naših src" ob prihodu prestolonaslednika, ki da je "našega naroda sin". Zagotovil je seveda vso podporo ob njegovem obisku: "Slovenija bo storila vse, da najslovesnejše in najprisrčnejše pozdravi svojega junaškega in najvišjega sina."⁵²

Regent je prišel v Ljubljano 26. junija v družbi predsednika ministrskega sveta Milenka Vesniča in drugih ministrov, pri čemer seveda tudi Korošec ni smel manjkati. Brejč je bil navdušen: "Sprejem je bil nadvse sijajen, Slovenci smo v svojem navdušenju prekosili sami sebe. Visoki gost s svojim spremstvom je bil od veličastnosti in prisrčnosti sprejema očaran. Slovenci smo mu odkrili svojo dušo." Regentov svečani govor pri večerji je bil predvsem v znamenju komplimentov na račun slovenskih "bratov", ki naj bi "bili skozi polnih petnajst stoletij na mrtvi straži za našo skupno obrambo pred najmočnejšimi napadalci". Tako naj bi bili tudi vsi velikani slovenstva med prvimi zagovorniki "jugoslovanske misli", pri čemer se je regent spomnil tudi na pokojnega Janeza Evangelista Kreka, ki da je med prvo svetovno vojno "predložil program naše narodne enotnosti sredi germanskega Dunaja". Aleksander je poudaril, da "svetovni areopag" ni bil pravičen do Jugoslovanov, še zlasti pa ne do Slovencev, saj je dopustil, "da je pod tujim jarmom ostal velik del naših najboljših bratov". Vendar pa po regentovem mnenju ta krivica ne bo mogla dolgo trajati. Naloga Slovencev,

⁵¹ Brejč, "Od prevrata do ustave", str. 56.

⁵² "Slovenski javnosti", *Večerni list*, 18. 6. 1920, št. 137, str. 1.

Hrvatov in Srbov naj bi bila, da solidarno sodelujejo v gradnji skupne domovine, kar naj bi bila tudi garancija za lepšo prihodnost vseh jugoslovanskih "bratov".⁵³

Iz Brejčevega odgovora na Aleksandrovo napitnico je mogoče dobro razbrati takratno narodnopolitično držo slovenske politične elite. Tudi prvaki Slovenske ljudske stranke so namreč v tistem času (še) izjavljali, da sprejemajo jugoslovansko unitaristično doktrino.⁵⁴ Uvodoma je Brejc dejal, da so si pred 1100 leti za časa Karantanije "naši pradedi izbrali zadnjega kneza svojega rodu" in da šele "danes pozdravlja Slovenija v svoji sredi zopet svojega narodnega kneza". Pozdrav naj bi bil v znamenju spoštovanja, "ki ga je zmožen narod, ko po tisočletni nesamostojnosti prvikrat zopet pozdravlja simbol svoje svobode in svojega odrešenja". Brejc je sicer v izbranih besedah slavil zasluge dinastije Karadorjevičev za ustanovitev jugoslovanske države, hkrati pa je opozoril na pomembno vlogo, ki so jo pri tem odigrali slovenski politiki, ko je "beli orel", kot je simbolično označil srbskega vladarja, "razpostrl svoja zmagovalna krila nad vsem troedinim narodom, ki v svoji državni edinstvenosti vidi pogoj in jamstvo svoje moči in svoje bodočnosti". Predsednik slovenske vlade je regentu zagotovil, da posveča slovenska politika "največjo pozornost in skrb notranji konsolidaciji naše države". Toda pri tem se nikakor ne bi smelo pozabiti na dejstvo, "da teče demarkačna črta sredi skozi naše ozemlje, da nam še odprta zeva naša koroška rana in da smo v razdrapanem stanju po boljševiškem gospodstvu prevzeli v svojo upravo Prekmurje". Brejc je v zaključku govora "v imenu tudi naših še neodrešenih bratov, ki so in ostanejo integralen del našega narodnega telesa in ki ne bomo nikdar pozabili nanje", apeliral na regenta, naj upošteva željo Slovencev, da bi bili združeni v eni državi.⁵⁵

V vsesplošni evforiji je celo Brejc, ki je sebe drugače označeval za "prvega slovenskega avtonomista", svoj glavni nagovor regentu nekoliko prilagodil in Slovence opredelil kot del "troedinega naroda, ki v svoji državni edinstvenosti vidi pogoj in jamstvo svoje moči in bodočnosti". Pod takšno formulacijo bi se z veseljem podpisal vsak pristaš Žerjavove stranke. Toda Brejc je v istem govoru uporabljal tudi izraz "slovenski narod". Nedvomno lahko verjamemo Brejcu, da je intimno res želel poudarjati samostojnost slovenskega naroda. Vendar je v njegovi stranki takrat prevladovalo stališče, da so Slovenci del "troimenega naroda". Slovenska ljudska stranka je namreč v tistem času izrecno odklanjala vsak federalizem in se zavzemala za državo z močno centralno oblastjo.

V tisku slovenskih katoliških narodnjakov in liberalcev so kar tekmovali, kdo bo opisal obisk v lepših barvah. Slovensko socialdemokratsko glasilo *Naprejek* je bilo ob tem skeptično. Brejčev slavnostni govor, naslovljen na Aleksandra, je natisnilo

⁵³ Brejc, "Od prevrata do ustave", str. 56–57.

⁵⁴ Prim. Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Portjeklo, povijest, politika* (Zagreb, 1988), str. 324.

⁵⁵ Brejc, "Od prevrata do ustave", str. 57–58.

skupaj s *Slovenčevim* člankom iz leta 1916, ki je slavil rojstni dan cesarja Franca Jožefa.⁵⁶ Socialdemokrati so trdili, da so že vnaprej vedeli, kako bo izgledal sprejem Aleksandra. Po mnenju *Napreja* naj bi vse to "že tisočkrat slišali in čitali, samo adresa se je izpremenila". Formula o "zvestobi za vse večne čase" je veljala že v habsburški dobi, ko naj bi vodilni slovenski politiki prisegali "daleč prek tistih mej, ki so bile ukazane – avstrijskim cesarjem in cesaricam", v novi državi pa da "nimajo toliko takta, da bi pustili lomiti te fraze, če res morajo biti, vsaj kako animo candido, ali pa da bi vsaj takih besed ne ponavljali, s kojimi so nekdaj lagali". Šlo naj bi za "tekmovanje, kdo se bo senčil v vladarjevi naklonjenosti", pri čemer so socialdemokrati očitali političnim nasprotnikom hlapčevski odnos: "Ta obskurna gonja za odlikovanji, te cele hlapčevske duše, ki odsevajo iz teh predalov! Ti celi hlapci!" Zanimivo je, da so socialdemokrati regenta izvzemali iz svojih kritik, podobno kot so nekateri izmed njih za časa stare Avstrije obravnavali habsburško dinastijo kot nekaj, kar naj bi bilo vzvišeno nad "bizantinsko" politiko meščanskih strank. *Naprej* je zapisal, da naj bi bil Aleksander "bolj demokratičen, bolj svobodoljuben kot vsi naši klerikalci in liberalci skupaj", ki naj bi bili "v svojem brezmejnem bizantinstvu ne samo silno smešni, ampak naravnost gnusni".⁵⁷

Ni dvoma, da so bile tovrstne socialdemokratske kritike namenjene zlasti Brejcu, ki ga je regent za njegovo vdano službo nagradil z *redom sv. Save I. stopnje*. Toda predsednik slovenske vlade se na napade socialdemokratov ni oziral. Zanj je bilo takrat precej bolj pomembno, kako so obisk ocenjevali srbski politični krogi, ki pa so bili očitno zadovoljni. Premier Vesnić je namreč pisal strankarskemu šefu Nikoli Pašiću na pariško mirovno konferenco vznesen vidovdanski telegram, kjer je poudaril navdušenje prebivalstva tako v Ljubljani kot v Zagrebu, kjer je bil regent na obisku pred tem. Izrazil je veselje, da so regenta v Sloveniji vseskozi obsipali s cvetjem in da je v takšnem vzdušju tudi med slovenskimi brati proslavil Vidov dan.⁵⁸ Brejc je svojo vlogo gostitelja očitno opravil z odliko.

Plebiscitni poraz

Glede na Brejčevo preteklost voditelja koroških Slovencev, je bilo jasno, da bo prioritetnega pomena za njegovo vlado koroško vprašanje, pri katerem so srbski politiki puščali slovenskim precej manevrskega prostora. Njegova avstrofobična stališča so tako ponovno prišla do izraza.

K Brejčevi večji spravljivosti gotovo ni pripomoglo, da so pomladi 1919 vandali izropali njegovo posest *Grieserhof* v Brežah na Koroškem, ki ga je kupil

⁵⁶ "Paralela o mišljenju naših meščanskih strank", *Naprej*, 4. 7. 1920, št. 151, str. 2.

⁵⁷ "Po regentovem obisku", *Naprej*, 4. 7. 1920, št. 151, str. 1.

⁵⁸ "Politične novice", *Slovenec*, 1. 7. 1920, št. 146, str. 4.

Listina o podelitvi reda Sv. Save I. stopnje, s katero je Aleksander Karadordjevič nagradil Janka Brejca ob prvem obisku Slovenije leta 1920 (Arhiv Manje Writzl)

že pred vojno, po prevratu pa se je znašlo pod nadzorstvom avstrijske republike. Brejc je večkrat protestiral pri avstrijskih oblasteh, vendar neuspešno. Gradivo, ki se je ohranilo v Avstrijskem državnem arhivu, priča, da so se koroške deželne oblasti Brejčeve posesti lotile tudi zato, da bi zagotovile boljšo pozicijo Michelangelu baronu Zoisu, ki se je boril za družinsko dediščino graščine Brdo pri Kranju.⁵⁹ Epilog te zgodbe pa je bil, da sta bila oba akterja prisiljena posest

⁵⁹ ÖSTA, Archiv der Republik, Auswärtige Angelegenheiten, Neues politisches Archiv, Liasse Südslawien, karton 632, dopis Michelangela Zoisa koroški deželni vladi, zaveden 21. 3. 1919; Brejčeva telegrama avstrijskemu državnemu uradu za zunanje zadeve, 7. 4. in 19. 4. 1919; navodilo koroške deželne vlade nadzorniku posesti Mauriliusu Mayrju, 15. 4. 1919; nota avstrijskega državnega urada za zunanje zadeve, poslana poslaništvu Kraljevine SHS na Dunaju, 24. 4. 1919; dopis koroškega deželnega upravitelja Arthurja Lemischa državnemu uradu za zunanje zadeve, 3. 5. 1919; poročilo šentviškega okrajnega glavarstva koroški deželni vladi, 6. 5. 1919, prepis; dopis avstrijskega urada za notranje zadeve uradu za zunanje zadeve, 21. 5. 1919.

na koncu prodati. Afera z *Grieserhofom* je torej še dodatno zaostрила odnose na relaciji Ljubljana – Celovec. Gotovo je imela velik vpliv tudi na politična ravnanja slovenskega premiera v obeh mandatih.

Kmalu po nastopu drugega mandata, sredi marca 1920, je Brejc ustavil vse Transporte s strateškimi živili v Avstrijo, "dokler bodo v Sloveniji tako težke prehranjevalne razmere", več pa jih je dal tudi zapleniti.⁶⁰ Zaradi zaplenbe žita, namenjenega za izvoz, si je prislužil ostro kritiko srbskega demokratskega časopisja, češ da je ljubljanska vlada sprejela tozadevno naredbo brez vedenja beograjskih oblasti. V bran Brejčevemu ravnanju se je odločno postavil *Slovenec*, ki je zavrnil očitke iz Srbije, kjer so se zgražali, da je v Beogradu, kljub bližini Banata, kruh dražji kot v Ljubljani. Pri tem je avtor članka "Država v državi" ugotovil, da je bila zaplenba tovora posledica ravnanja vojaških oblasti, ki so pred tem zaplenile že plačano žito, namenjeno Sloveniji. Zaradi akutne krize pri dobavi moke, ko je hkrati prebivalstvo opazovalo polne vagone žita, namenjenega v Avstrijo, so morali v Ljubljani reagirati: "Deželna vlada za Slovenijo nima samo te naloge, da izvaja navodila in ukrepe centralne vlade, ampak da v kritičnih trenutkih poseže tudi sama vmes, ako je to imperativno in nujno, [to] brez odlaganja veleva skrb za red in mir."⁶¹

Kmalu po regentovem obisku Ljubljane se je začela finalna faza boja za Koroško. Pod vtisom bližajočega se plebiscita so še zadnjič strnili vrste katoliški narodnjaki in liberalci. To je bila tudi posledica takratnega razmerja političnih sil v Beogradu, ko je 16. avgusta 1920 prišlo med najmočnejšimi jugoslovanskimi strankami do dogovora o formiranju "koncentracijske vlade" pod vodstvom Vesniča. Njena poglavitna naloga je bila izvedba volitev v konstituantu.⁶² 17. avgusta je bil sklenjen dogovor o rekonstrukciji ljubljanske vlade, pri čemer je bilo določeno, da dobi Jugoslovanska demokratska stranka v vladi dve mesti, glede občutljivega resorja notranjih zadev pa je bil sklenjen kompromis: za to mesto je bil predlagan pravnik in nekdanji član jugoslovanske delegacije na pariški mirovni konferenci Leonid Pitamic kot nestrankska oseba. Vlado so morali zapustiti trije člani Slovenske ljudske stranke: Remec, Fon in Gosar. 24. avgusta je Žerjav postal poverjenik za pravosodje, dan kasneje pa sta bila imenovana Pitamic in Vladimir Ravnihar, ki je prevzel socialno skrbstvo. Prva seja rekonstruirane vlade je bila 2. septembra 1920.⁶³

⁶⁰ "Dr. Brejc zaplenil vse Transporte živil", *Slovenec*, 14. 3. 1920, št. 61, str. 1.

⁶¹ "Država v državi", *Slovenec*, 3. 4. 1920, št. 76, str. 1.

⁶² Branislav Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919–1929* (Beograd, 1979), str. 56–59.

⁶³ Ribnikar, *Sejni zapisniki*, I, str. 23–24. Pitamic je aprila kot dekan opozoril nase z odmevnim predavanjem ob otvoritvi ljubljanske pravne fakultete *Pravo in revolucija*. Predstavil je različne ustavne sisteme, kar je bilo v luči debat o jugoslovanski ustavi še posebej zanimivo ("Otvoritev juridične fakultete", *Slovenec*, 6. 4. 1920, št. 86, str. 1).

Novo koalicijsko vlado so slovenski socialdemokrati sprejeli sovražno, ker naj bi bila "pod vplivom dveh političnih ekstremov dr. Brejca in Žerjava, ki sta pa po svoji absolutistični naravi precej enaka". Brejcu je *Naprej* očital, da se je težko poslovil od prejšnje vlade, saj "je precej klopove narave".⁶⁴ Glasilo socialdemokratov je zapisalo, da se je vsa "tragikomična" slovenska politika od prevrata naprej vrtela okrog teh dveh politikov. Tako naj bi prvemu Brejčevemu kabinetu sledil "Žerjavov absolutizem", vendar je moral slednji že kmalu pobrati šila in kopita ter se umakniti prvemu. Po nastopu Vesničevega kabineta pa sta se ponovno sporazumela in zopet ustvarila skupno vlado. *Naprej* je v zvezi s tem izdelal tudi zelo zanimiv portret predsednika slovenske vlade in pri tem cinično ugotavljal, da je Brejc izkoristil praznino, ki je nastala ob prevratu zaradi umika deželnega glavarja Šusteršiča in njegovega kroga. Ker je Korošec imel obilo dela v Beogradu, so se po trditvah socialdemokratskega glasila v Ljubljani lahko uveljavili Brejc in njemu podobni politiki, "katerih se klerikalci vsled njihovih pred- in medvojnih grehov niso upali vzeti s seboj v Belgrad". Tako da je v Sloveniji dobil vodilni vpliv med katoliškimi narodnjaki prav Brejc, ki se je takoj izkazal kot najzvestejši Šusteršičev učenec: "Brutalen, brezobziren, precej omejen in do skrajnosti zagrizen strankar. Njegov edini program je: absolutna vlada klerikalizma." Pri tem menda ni izbiral sredstev in je bil za uresničitev tega cilja pripravljen v svoj politični program uvrstiti prav vse, od republikanstva do absolutne monarhije, od centralizma do federalizma, skratka vse, "kar more služiti klerikalizmu in absolutni nadvladi rimske hijerarhije". Brejčev antipod Žerjav naj bi bil po pisanju socialdemokratskega glasila po svoji inteligenci prekašal predsednika ljubljanske vlade. Čeprav naj bi bil tudi za prvaka slovenskih liberalcev značilen "strankarski fanatizem", pa naj bi bil njegov politični program zaradi svoje transparentnosti bolj pošten, češ da je zaradi odvisnosti od podpore beograjske vlade kot "izrazit zastopnik nedemokratskega kapitalizma" odkrito zagovarjal centralizem: "Na eni strani pošten, odkrit, a zagrizen zastopnik nedemokratskega kapitalizma, na drugi strani demagoška, potuhnjena, hinavska in nasilna politika rimskega klerikalizma."⁶⁵

Socialdemokrati Brejcu očitno še vedno niso oprostili žrtev na Zaloški cesti. A dokler se je slednji moral soočati samo z očitki, povezanimi z zatrtjem domnevnega "komunističnega puča", se mu ni bilo treba bati za svoj politični status. S svojim odločnim delovanjem proti "boljševikom" si je kvečjemu prislužil še nekaj dodatnih točk v očeh beograjskega dvora. Regent je Brejca še vedno obravnaval kot najprimernejšega človeka za predsedništvo slovenske vlade, kar je spoznal verjetno tudi Žerjav in se vrnil v "klerikalni" kabinet.

⁶⁴ "Revidirana pokrajinska vlada za Slovenijo", *Naprej*, 1. 9. 1920, št. 200, str. 1.

⁶⁵ "Brejc in Žerjav", *Naprej*, 9. 9. 1920, št. 207, str. 1.

Spričo zahtevnih političnih izzivov, povezanih z bližajočim se koroškim plebiscitom, je bila vsaj delna obnova vlade narodne enotnosti – brez social-demokratov – dobra odločitev. Čeprav je napeto dogajanje v zvezi s koroškim plebiscitom sovpadlo z živahnimi razpravami o bodoči ustavni ureditvi, je bila za osrednje glasilo katoliških narodnjakov koroška preizkušnja prioritetnega značaja. V tako kratkem času naj bi se odločilo veliko več, kot bi mogle odločiti katerekoli volitve, namreč "ali bo naše koroško pleme živelo ali poginilo, volilo si bo življenje ali smrt". Usodnost političnega trenutka je bila jasna: "Vsaka politična napaka se da popraviti, in če sklene konstituenta slabo ustavo, jo bodo pametnejši rodovi popravili; če se zgodi na Koroškem čez deset dni politična napaka, je ne bo popravil nihče več in potomcem ne bo ostajalo nič drugega kakor kletev."⁶⁶

Srbski politiki so prepuščali glede koroškega vprašanja pobudo Slovencem. Brejc je – ob Rudolfu Maistru – v plebiscitni kampanji nosil levji delež odgovornosti. Budno je pazil na vsak korak jugoslovanske diplomacije v zvezi s koroškim vprašanjem. Bil je nezadovoljen z delovanjem medzavezniške plebiscitne komisije, v kateri je jugoslovansko sekcijo vodil srbski geograf Jovan Cvijić. Slednji se je namreč kmalu znašel v njej precej osamljen, saj so bili komisarji Sydney Capel Peck, Charles Chambrun in Livio Borghese pri večini spornih vprašanj bolj naklonjeni Avstrijcem.⁶⁷ Ne samo komisarji, tudi beograjska vlada je menila, da je treba izpolniti zahteve medzavezniške komisije in umakniti vojsko iz plebiscitnega ozemlja. Na seji Deželne vlade za Slovenijo 13. septembra so poverjeniki popustili in hočeš nočeš privolili v umik jugoslovanske vojske, vendar samo pod pogojem, da se prej umaknejo iz Koroške italijanske okupacijske čete. V nasprotnem primeru je slovenska vlada sklenila, da odstopi. Ker pa je Vesnić sprejel to odločitev, ne da bi upošteval slovenske zahteve glede odhoda italijanskih čet iz Koroške, je Brejčeva vlada naslednjega dne odstopila. Vesničeva vlada je zavrnila demisijo Brejčevega kabineta in ga pozvala, naj v nacionalnem interesu ostane.⁶⁸

Brejc je tako še naprej lojalno vršil dolžnosti vladnega predsednika, vendar pa je bilo njegovo upanje v zmago z vsakim dnem manjše. Vseeno je vztrajal in sam pogosto potoval na Koroško, da bi spodbujal rojake, naj glasujejo za Jugoslavijo. Tako na primer tudi v znameniti knjigi koroškega domovinskega pisatelja Josefa Friedricha Perkoniga *Heimat in Not* najdemo kratek zapis

⁶⁶ "Zadnji dnevi", *Slovenec*, 30. 9. 1929, št. 223, str. 1.

⁶⁷ Prim. Darko Friš, Janez Osojnik in Gorazd Bajc, "Koroška v odločilnem letu 1920: delovanje plebiscitne komisije", *Acta Histriae* 26, št. 3 (2018), str. 923–944.

⁶⁸ O Brejčevi dejavnosti med plebiscitno kampanjo sem že večkrat pisal, zato je v tej razpravi podan samo povzetek. Prim. Andrej Rahten, *Po razpadu skupne države. Slovensko-avstrijska razhajanja od mariborskega prevrata do koroškega plebiscita* (Celje–Celovec–Gorica, 2020), str. 368–403.

o Brejcu, kako stoji v sredi med boroveljskimi puškarji in jih prepričuje, da bo jugoslovanska monarhija odlično tržišče za boroveljske puške.⁶⁹ Zdi se, da ostali prvaki Slovenske ljudske stranke niso bili tako aktivni. Brejčeva strankarska soborca iz predvojne Koroške France Grafenauer in Franc Smodej sta večino časa posvečala svoji poslanski dejavnosti v Začasnem narodnem predstavništvu. Kljub bližajočemu se trenutku odločitve je Korošec 5. oktobra odpotoval proti Beogradu in se dan kasneje ustavil v Zagrebu, kjer je imel volilni nastop še na zboru zastopnikov Hrvaške ljudske stranke.⁷⁰ Tudi Jeglič se je samo nekaj dni pred glasovanjem odpeljal v – Beograd.⁷¹

Plebiscit 10. oktobra se je končal z avstrijsko zmago. Njegov vladni kolega Ravnihar, ki je bil v času glasovanja na Koroškem in je po vrnitvi v Ljubljano obiskal Brejca, je v svojih spominih zapisal, kako je reagiral Brejc jutro po porazu: "Vedel je že, da smo propadli. Bil je ves skrušen. Umevno. Bivši voditelj koroških Slovencev, ki se je bil toliko trudil, toliko žrtvoval, da bi jih ohranil pri življenju, je plakal ob grobu svojih sanj."⁷² Slovenski Korotan, za katerega se je boril več kot dve desetletji, je bil izgubljen.

Konec drugega mandata

Dan po koroškem plebiscitu so jugoslovanske čete ponovno vkorakale na Koroško, a so se morale na zahtevo velesil že po nekaj dneh umakniti. "Tužni Korotan" je bil za slovenstvo izgubljen. Brejc je krivdo valil tako na beograjsko vlado kot na velesile.⁷³ Vendar je bilo jasno, da je bila odgovornost tudi njegova, čeprav jo je zavračal. Vseeno pa se zdi, da je zaradi poraza na Koroškem izgubil motivacijo za nadaljnje delo na mestu predsednika ljubljanske vlade. Razlogov za vztrajanje je bilo tudi sicer vedno manj.

⁶⁹ Josef Friedrich Perkonig, *Heimat in Not. Erlebnisse und Berichte um das Schicksal eines kärntnerischen Tales* (Klagenfurt, 1921), str. 249–250.

⁷⁰ "Najnovejša poročila", *Slovenec*, 7. 10. 1920, št. 229, str. 5.

⁷¹ "Dnevne novice", *Slovenec*, 7. 10. 1920, št. 229, str. 4.

⁷² *Mojega življenja pot. Spomini dr. Vladimirja Ravnibarja*, ur. Janez Cvirn, Vasilij Melik in Dušan Nečak (Ljubljana, 1997), str. 144.

⁷³ V *Slovencu* so po plebiscitu opozarjali predvsem na paradoksalnost stališč velesil, pri čemer so napadali zlasti italijanske diplomate. Borghese je bil najbolj priročna tarča. V primeru Južne Tirolske je namreč javno nasprotoval plebiscitu, češ da je treba Italijanom in Ladinem dovoliti združitev z Italijo zgolj toliko let, kot so jim Nemci vladali stoletij, pa bodo prevladala njihova italijanska čustva. Podobno bi si po pisanju *Slovenca* želeli tudi Slovenci na Koroškem, a jim ni bilo ugodeno: "V istih razmerah so živeli koroški Slovenci kot tirolski Italijani, isti bič je žvižgal nad njimi, ista peta jih je tlačila. In vendar so priznali pri nas plebiscit kot pravično sredstvo in se je z italijanske strani storilo vse, da je poteklo glasovanje v prilog Nemcem, na južnem Tirolskem pa smatrajo plebiscit za krivičen. In zopet smatrajo plebiscit na Koroškem za pravičen, a za Goriško je zopet – po mnenju Italijanov nedopusten. Strašna logika je to, usodna za narode in za človeštvo." ("Princ Borghese, Tirolska in – Koroška", *Slovenec*, 28. 10. 1920, št. 247, str. 2).

Že 12. novembra 1920 je jugoslovanska diplomacija doživela nov boleč poraz. Italijanskim državnikom je namreč po mučnih pogajanjih z Jugoslovani uspelo izsiliti podpis *Rapalske pogodbe*, s katero je četrтина slovenskega etničnega ozemlja s približno 300.000 prebivalci pripadla italijanski kraljevini. O "krivičnem miru" je pisal v svoj dnevnik tudi Jeglič, ki je napovedal, da "se bo netil ogenj sovraštva do Lahov" kot posledica želje po spremembi meja.⁷⁴ Kazen za zunanjepolitične poraze jugoslovanske države so tradicionalne slovenske stranke plačale 28. novembra na volitvah v konstituantno. Brejc in drugi prvaki Slovenske ljudske stranke so si bili enotni v mnenju, da bi vsako nadaljnje popuščanje zahtevam srbskih centralistov resno ogrozilo slovenske narodne interese. Čakal jih je zahteven boj z beograjskim režimom za slovensko avtonomijo.

11. decembra 1920 je Korošec odstopil z mesta ministra za železnice.⁷⁵ Dva dni kasneje je tudi Brejc skupaj s poverjeniki Slovenske ljudske stranke v ljubljanski vladi ponudil svoj odstop, ki so ga tokrat v Beogradu sprejeli. Zadnja seja vlade pod Brejčevim predsedstvom je bila tako 10. decembra. Kot zadnjo točko je obravnavala komunike komisije finančnega ministrstva, ki je prišla iz Beograda preverit dejstva v zvezi z afero tihotapljenja živil na Koroško pred plebiscitom. Komisija je bila dvakrat pri Brejcu, vendar zadevi ni prišla do dna. Kot je na seji vlade poročal Brejc, se ji ni uspelo dokopati do tovornih listov za tihotapljena živila, ki so verjetno ostala v Sinči vasi, kamor pa člani komisije niso hodili.⁷⁶ Torej je Brejc svoj mandat tudi zaključil s tematiko, s katero se je v obeh mandatih največ ukvarjal, s Koroško. Tudi v tem primeru pa se ni mogel izogniti kritikam.⁷⁷

Slovenski socialdemokrati so si ob Brejčevem slovesu oddahnili. Pri tem pa so se v *Napreju* vprašali, ali Slovenija sploh še potrebuje takšno vlado, ki je bila plod prevrata leta 1918. Socialdemokratom se je zdelo razumljivo, da je takrat "bilo potrebno najti pot, da se vzdrži vsaj za silo neka upravna kontinuiteta", s čimer je bil ob razpadu habsburške monarhije preprečen kaos. Toda dve leti kasneje vlada v takšni obliki, torej s poverjeništvu in "z vsem njihovim ogromnim in dragim aparatom", naj ne bi bila več ustrezna. Če so bila jeseni 1918 poverjenišтва potrebna kot "neke vrste mala ministrstva", pa naj bi sedaj pokrajinska vlada lahko shajala zgolj "z navadnim uradniškim aparatom, kakor je to bilo prej pod Avstrijo brez vsake najmanjše škode za avtonomijo".⁷⁸ Ob dejstvu, da so slovenski liberalci v konstituenti odločno zagovarjali centralistični

⁷⁴ Jegličev dnevnik, str. 818.

⁷⁵ Zečević, *Slovenska ljudska stranka*, str. 345–346.

⁷⁶ Ribnikar, *Sejní zapisniki*, I, str. 24; III, str. 249.

⁷⁷ "Koroška afeta", *Naprej*, 17. 12. 1920, št. 290, str. 1.

⁷⁸ "Pokrajinska vlada v Ljubljani", *Naprej*, 16. 12. 1920, št. 289, str. 1.

režim, so Brejc in katoliški narodnjaki s svojimi zahtevami za ohranitev slovenske avtonomije ostali osamljeni.

Brejc je v spominskem zapisu o delovanju ljubljanske vlade njene zasluge opisal z izbranimi besedami. Menil je, da so vsi njeni člani "vse svoje zmožnosti in ves svoj napor zastavili za konsolidacijo Zedinjene Slovenije". S političnimi izzivi so se morali soočiti "v nenavadno težavnih razmerah", a so zadane naloge v razmeroma kratkem času izpolnili do te mere, da je lahko poprevratna Slovenija služila za zgled vsem drugim pokrajinam Jugoslavije in marsikateri drugi deželi Srednje Evrope.⁷⁹ Čeprav je sam svoje zasluge očitno precenil, Brejcu nedvomno ni bilo mogoče očitati niti pomanjkanja volje niti prizadevnosti pri izvrševanju premierskih dolžnosti. Da pa je marsikateri cilj ljubljanske vlade ostal neuresničen, je bila pogosto tudi posledica realnih političnih okoliščin, na katere sam ni mogel vplivati.

Andrej Rahten

BREJC'S SECOND TERM: POLITICAL CHALLENGES FACING THE PROVINCIAL GOVERNMENT FOR SLOVENIA IN 1920

SUMMARY

Janko Brejc spent most of his political career in the then Habsburg province of Carinthia. After being one of the key men in the Catholic National Party in Carniola at the turn of the twentieth century, he moved to Carinthia following a dispute with the party leader Ivan Šusteršič. From 1903 onwards, he served as a solicitor in Klagenfurt/Celovec and soon took over the helm of the Catholic Political and Economic Society for Slovenes in Carinthia. After resolving the controversy with the Carniolan Catholic Patriots, he also became the Vice-President of the Pan-Slovene People's Party in 1909. In the autumn of 1918, Brejc took part in forming the National Government of Slovenes, Croats and Serbs in Ljubljana, in which he served as the Commissioner for Internal Affairs, and in

⁷⁹ Brejc, "Od prevrata do ustave", str. 71.

mid-January 1919 he became the first President of the Provincial Government for Slovenia – an office that he was forced to leave in early November, when the Pan-Slovene People's Party went into opposition. After months of stalling, Brejc was cornered into resignation by Ljubomir Davidović's Democratic-Socialist coalition. The regent deposed him on 6 November and proposed his Liberal opponent Gregor Žerjav to form the government in Ljubljana. However, having failed to do so, Žerjav resigned on 29 January 1920.

The reorganisation of the Belgrade government following Davidović's resignation also entailed a major shift in Ljubljana on 25 February 1920. Žerjav stepped down and Alexander re-inaugurated Brejc as the President of the Provincial Government for Slovenia, who began his second term the next day and immediately undertook a revision of Žerjav's decisions, especially financial ones. The main newspaper of the Catholic Patriots welcomed his decisive moves with the following motto: "Justice and Law! Put an End to Absolutism!" Given a new mandate to form the government, Brejc also offered cooperation to the Democrats and the Social Democrats but did not succeed in forming a new coalition of national unity. The leadership of the Yugoslav Democratic Party rejected the invitation, purportedly due to measures that Brejc took during the first days into his presidency. And because the Social Democrats refused to join as well, he ultimately went on to form a one-party government. On 5 March 1920, the government in Belgrade named six commissioners, all from the ranks of the Pan-Slovene People's Party. Bogumil Remec was appointed Commissioner for Internal Affairs, Karel Verstovšek Commissioner for Education and Christian Worship, Josip Fon was named Commissioner for Justice and Andrej Gosar Commissioner for Social Welfare, Jakob Jan became Commissioner for Agriculture, and Dušan Sernek Commissioner for Public Works.

The first government session in Brejc's second term took place no earlier than 22 March 1920. Three days later, he took an official oath at the royal court, where he was granted an audience by the regent Alexander Karadordević, who only authorised him to inform the public that the petitions of former Austro-Hungarian officers to be incorporated into the Yugoslav Army would be settled in the shortest possible time, under the expectation that no discrimination among Serbs, Croats, and Slovenes would be made in the case of both commissioned and non-commissioned officers. This statement suggested that the regent's foremost priority was a speedy state integration. Whereas he would still tolerate provincial governments for the time being, the sphere of their activity was consistently shrinking. In early April, the government in Belgrade abolished the jurisdictions of provincial governments for concluding compensatory commercial agreements with foreign governments.

Given Brejc's past leadership of Carinthian Slovenes, it was clear that the

Carinthian question would be the number one priority of the new government, and his positions from the pre-war times, when he consistently struggled against the dominance of the German nationalists, received a new impetus. In mid-March 1920, he suspended all transports carrying strategic food products to Austria for as long as Slovenia would continue to suffer from such dire food shortages and decreed to seize several more. Brejc's confiscation of wheat intended for export met with severe criticism in the press of the Democratic Party in Serbia, according to which the government in Ljubljana issued the above-mentioned decree without informing the authorities in Belgrade. The confiscation was above all a response to the military authorities, which had seized the wheat already paid and intended for Slovenia. The government in Ljubljana had to take action to address the acute crisis in flour supply, during which the population was observing train cars full of wheat heading for Austria.

The first major political challenge facing Brejc's second government was undoubtedly the April strike. The pro-communist Federation of Communications and Transportation Workers and Employees of Yugoslavia started a strike after Brejc's party superior Anton Korošec, serving as Minister of Railways in the central government, renounced the *Agreement Protocol* regulating the economic status and work conditions. Then followed the enlistment of railway workers in military "combat training"; those who refused the enlistment were arrested. On 21 April, a deputation of railway workers' wives visited Brejc, demanding the demobilisation of their husbands. Brejc promised that he would convey their demands to the government in Belgrade, but he made it clear that the decision was in the hands of the Ministry of War. He also warned them that the strike was blocking the food supply to Slovenia. On the same day, his government decreed a prohibition on all forms of gathering as well as imposed a penalty of 20,000 crowns and a prison sentence of up to six months for organisers and speakers. During a workers' gathering held in Ljubljana on 24 April, shots were fired in the Zaloška Street that resulted in thirteen dead, including a five-year old girl. According to the protesters, the massacre was caused by gunshots coming from the Sanatorium Leonišče, with the name of a priest Janez Kalan appearing in the press. Kalan denied any connection to the shooting and cast himself as the victim, claiming that he had been beaten by the striking workers. Siding with the priest, Brejc dismissed Rudolf Golouh, a Social Democrat leader who called for an investigation at a meeting held that same day. Moreover, rather than heed his demand, Brejc had Golouh arrested along with other protest leaders.

On 26 June 1920, Ljubljana finally awaited the highest visit – Alexander Karađorđević. Brejc, a self-declared autonomist, slightly adapted his formal address to the regent, asserting that the Slovenes, along with their brothers of Serbian and Croatian designations, formed part of the triune nation, which saw

its statehood as a condition and a guarantee of its strength and future. Such a formulation would be readily signed by every adherent of Žerjav's party. However, in the same address, Brejc also used the phrase "the Slovene nation". As he stated in his memoirs eight years later, he avoided putting any emphasis on "national triunity" as the universal political motto at that time and maintained that by keeping silent on "national triunity", he wanted to put an emphasis on "the Slovene identity". It is highly likely that Brejc personally indeed sought to emphasise the autonomy of the Slovenes. However, the predominant position in his party at the time was that the Slovenes were part of a "triune nation". The Slovene People's Party strongly opposed any form of federalism and endeavoured for a state with a strong central government.

The regent's visit to Ljubljana was soon followed by the final phase of the struggle for Carinthia. In the months leading to the plebiscite, the Catholic Patriots and the Liberals closed ranks for the very last time. On 17 August, they reached an agreement on reconstructing the government in Ljubljana, under which the Yugoslav Democratic Party was to obtain two seats in the government, whereas a former member of the Yugoslav delegation at the Paris Peace Conference, Leonid Pitamic, took over the Internal Affairs as a non-party person. While the governments in Belgrade and Ljubljana were undergoing repeated cabinet reconstructions, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes was losing the diplomatic battle for its borders. Italy retained its wartime territorial acquisitions under the *Treaty of London* and equally futile was Yugoslavia's attempt to settle the Carinthian question after Austria claimed victory in the plebiscite of 10 October. The Yugoslav troops re-entered Carinthia the next day but withdrew a few days later under the pressure of the Great Powers. The "grief-stricken Carinthia" was lost to the Slovenes, and the main responsibility for it lay with the Ljubljana government because the Serbian politicians left the resolution of the Carinthian question in its hands. Conversely, Brejc tried to shift the blame on the Belgrade diplomats. On 15 September, shortly before the plebiscite, he offered his resignation, which was rejected by the Prime Minister Milenko Vesnić.

The last government session under Brejc's presidency took place on 10 December 1920. The last item on the agenda was a communiqué issued by the commission of the financial ministry, which came from Belgrade to examine the facts regarding the smuggling of food to Carinthia prior to the plebiscite. On 11 December 1920, Korošec stepped down as Minister of Railways. Two days later, Brejc offered his resignation as well, along with the commissioners from the Slovene People's Party in the Ljubljana government. This time, his resignation was accepted.

VIRI IN LITERATURA

ÖSTA – Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Auswärtige Angelegenheiten, Neues politisches Archiv, Gesandtschafts-, Konsulats- und Botschaftsarchive, Gesandtschaft Belgrad 1919–1921, karton 1.

ÖSTA – Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Auswärtige Angelegenheiten, Neues politisches Archiv, Liasse Südslawien, karton 632.

Ribnikar, Peter (ur.), *Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921*, I–III (Ljubljana, 1998, 1999 in 2002).

Kos, Janez, "Viri o železničarski in splošni stavki aprila 1920", v: Janez Kos et al. (ur.), *Železničarska in splošna stavka aprila 1920* (Ljubljana, 1980), str. 75–324.

Naprej – Ljubljana, letnik 1920.

Slovenec – Ljubljana, letnik 1920.

Večerni list – Ljubljana, letnik 1920.

.....

Antoličič, Gregor, "Dr. Vilko Pfeifer – prvi Slovenec na čelu mariborske občine po prevratu (1919–1920)", *Studia Historica Slovenica* 17, št. 3 (2017), str. 929–947.

Banac, Ivo, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika* (Zagreb, 1988).

Brejc, Janko, "Od prevrata do ustave", v: *Avstrijski in jugoslovanski državni problem. Tri razprave Janka Brejca iz prelomnega obdobja narodne zgodovine*, ur. Andrej Rahten (Ljubljana, 2012), str. 21–80.

Cvirn, Janez, Melik, Vasilij in Nečak, Dušan (ur.), *Mojega življenja pot. Spomini dr. Vladimirja Ravniharja* (Ljubljana, 1997)

Filipič, France, "Družbeno-politične razmere in ustanovitev komunistične stranke na Slovenskem", v: *Železničarska in splošna stavka aprila 1920*, ur. Janez Kos et al. (Ljubljana, 1980), str. 21–33.

Friš, Darko, "Maribor po prevratu in vladni komisar dr. Josip Leskovar", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 1 (2018), str. 191–216.

Friš, Darko, Osojnik, Janez in Bajc, Gorazd, "Koroška v odločilnem letu 1920: delovanje plebiscitne komisije", *Acta Histriae* 26, št. 3 (2018), str. 923–944.

Gligorijević, Branislav, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919–1929* (Beograd, 1979).

Kos, Janez, *Spopad na Zaloški cesti 24. aprila 1920* (Ljubljana, 1980).

Otrin, Blaž in Čipič Rehar, Marija (ur.), *Jegličev dnevnik. Znanstvenokritična izdaja* (Celje–Ljubljana, 2015).

- Perkonig, Josef Friedrich**, *Heimat in Not. Erlebnisse und Berichte um das Schicksal eines kärntnerischen Tales* (Klagenfurt, 1921),
- Perovšek, Jurij**, "'Extra Jugoslaviam non est vita!' Politični in idejni oris Alberta Kramerja (1882–1943)", *Studia Historica Slovenica* 13, št. 2–3 (2013), str. 353–430.
- Rahten, Andrej**, *Pozabljeni slovenski premier. Politična biografija dr. Janka Brejca (1869–1934)* (Celovec–Ljubljana–Dunaj, 2002)
- Rahten, Andrej**, *Slovenska ljudska stranka v beograjski skupščini. Jugoslovanski klub v parlamentarnem življenju Kraljevine SHS 1919–1929* (Ljubljana, 2002).
- Rahten, Andrej**, "Zamujeni vlak za Beograd", *Sobotna priloga Dela*, 1. 12. 2018, str. 6–7.
- Rahten, Andrej**, *Po razpadu skupne države. Slovensko-avstrijska razhajanja od mari-borskega prevrata do koroškega plebiscita* (Celje–Celovec–Gorica, 2020).
- Steinbacher, Nina in Rahten, Andrej**, "'V boj za staro pravdo!' – ustanovitev in delovanje Samostojne kmetijske stranke do konca zasedanja konstituante", *Studia Historica Slovenica* 19, št. 1 (2019), str. 71–106.
- Zečevič, Momčilo**, *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921. Od majniške deklaracije do vidovdanske ustave* (Maribor, 1977).

DOI 10.32874/SHS.2021-16
1.01 Original Scientific Paper

Plebiscites in Europe after the First World War

Janez Osojnik

MA in History, Young Researcher
University of Maribor, Faculty of Arts, Department of History
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenia
e-mail: janez.osojnik1@um.si

Aleš Maver

Ph.D., Assistant Professor
University of Maribor, Faculty of Arts, Department of History
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenia
e-mail: ales.maver@um.si

Abstract:

The article discusses plebiscites held in years after the First World War, specifically in 1920 and 1921. They were conducted for the purpose of redrawing borders in areas where this was difficult due to their multinational structure, as well as economic, geographical, and historical factors. Thus, the great powers, who were on a winning side in the First World War, in some cases decided for an instrument of popular vote, which was not a novelty in history, but was then used for the first time to a greater extend. In the article, the authors present the similarities and differences between the discussed plebiscites.

Key words:

plebiscite, Paris Peace Conference, diplomacy, Schleswig, Kwidzyn / Marienwerder, Olsztyn / Allenstein, Klagfurt basin, Upper Silesia, Sopron, plebiscite commission

Studia Historica Slovenica

Humanities and Social Studies Review

Maribor, 21 (2021), No. 2, pp. 531–570, 145 notes, 2 pictures

Language: Original in English (Abstract in English and Slovene, Summary in Slovene)

Introduction¹

After the end of the First World War, the map of Europe changed significantly. Out of the ashes of crumbling empires with centuries-old traditions, several new states emerged, whose borders were drawn at the Paris Peace Conference. One of the possible ways of determining them was holding plebiscites in territories where the borders could not be clearly delineated as people of more nationalities lived there. Due to aspirations for establishing nation-states, fighting continued in these areas even after the end of the First World War.

Holding plebiscites after the end of the First World War was not a novelty in international diplomacy, but it was used to a greater extent for the first time. Since the southern part of Carinthia was one of the territories in which it was held, this instrument is not unknown to Slovene historiography. However, it should be pointed out that Slovene historiography only researched the Carinthian plebiscite in depth. At the same time, it paid almost no attention to the rest of plebiscites in Europe, not even in a comparative sense. In the text, we want to address this shortcoming to some degree. First, we will present in chronological order the plebiscites held in Europe in the first few years after the end of the war. The popular vote was first held in Schleswig, followed by Kwidzyn and Olsztyn, the Klagenfurt Basin, Upper Silesia, Sopron, and its immediate surroundings. In their presentation, we will first pay attention to the historical development of the areas and their population structure. We will discuss events on the ground and lastly examine negotiations and diplomatic decisions at the Paris Peace Conference, which resulted in peace treaties with the defeated parties of First World War or their successors. Except for the one in Sopron, all the plebiscites (along with how they were held) were decreed at the Paris Peace Conference. We will also describe the events before the plebiscites and their organization, for which the international commissions were in charge. They were called the Inter-Allied Plebiscite Commissions except in Sopron. In the final chapter, we will first examine the results and implementation of the people's will and then compare the similarities and differences between the plebiscites. We note that the most complete study on the subject was published in 1933.² In this article, we will not discuss some other (expected) popular votes on territorial issues in Europe. By this, we mean the unsuccessful implementation of the planned plebiscite in Teschen, Spitz, and Orava, in the wider area

¹ This paper was authored within the program group No. P6-0138: *The past of North-eastern Slovenia among Slovenian historical lands and in interaction with the European neighbourhood / Preteklost severovzhodne Slovenije med slovenskimi zgodovinskimi deželami in v interakciji z evropskim sosedstvom*, financed by Slovenian Research Agency (ARRS).

² Sarah Wambaugh, *Plebiscites since the world war: with a collection of official documents*, Vol. 1 (Washington, 1933) (hereinafter: Wambaugh, *Plebiscites since the world war*).

of Vilnius, the vote in the cities of Eupen and Malmedy and their hinterland, and the votes in some Austrian provinces on their future life within Switzerland (Vorarlberg) and Weimar Germany (Tyrol and the Salzburg area).

Schleswig

After the end of the First World War, the first plebiscite was held in Schleswig, which was caught between the German and Danish territories in its historical development. In the High Middle Ages, it was subordinated to the Kingdom of Denmark. In the 13th century, it began to associate itself with Holstein to the south, which was a part of the Holy Roman Empire. In 1460, the Danish king established his rule over both through a personal union. These units became indivisible after the contract was signed that year in the city of Ribe.³ There were no significant changes until the early 19th century when the Holy Roman Empire ceased to exist. After the defeat of Napoleon I and the reorganization of Europe at the Congress of Vienna, Holstein, which was already a duchy at that time, became a part of the German Confederation, while Schleswig did not. With the growing German nationalism in the first half of the 19th century, the problem of the future affiliation of the two duchies in question arose. Danish national circles defended Schleswig's affiliation with Denmark. Still, because of its status and the majority of the population being German, they did not dispute Holstein's becoming a part of a potential German state. On the contrary, the German nationals pointed out to the Treaty of 1460 and the indivisibility of the two duchies. They demanded the annexation of both to the future German state. In 1848, the idea of separating the two duchies from Denmark led to a three-year war in which the latter retained control of both, but only for 15 years as Prussia annexed the two using military force.⁴ In the armistice phase, Great Britain proposed a plebiscite to decide the fate of Schleswig, but the Danish side initially rejected it, and later Prussia was no longer its supporter either.⁵

Until the end of the First World War, both were an integral part of Prussia and, from 1871, the German Empire. From 1880, Germanization grew weaken-

³ J. Laurence Hare, *Excavating Nations: Archaeology, Museums, and the German-Danish Borderlands* (Toronto, Buffalo in London, 2015), p. 13 (hereinafter: Hare, *Excavating Nations*); Nina Jebesen and Martin Klatt, "The negotiation of national and regional identity during the Schleswig-plebiscite following the First World War", *First World War Studies* 5, No. 2 (2014), pp. 183–184 (hereinafter: Jebesen and Klatt, "The negotiation of national and regional identity").

⁴ Hare, *Excavating Nations*, pp. 14–15; Jebesen and Klatt, "The negotiation of national and regional identity", p. 184; Thobias Haimin Wung Sung, "We Remain What We Are" 'Wir bleiben was wir sind?' 'North Schleswig German Identities in Children's Education After 1945', in: *Borderland Studies Meets Child Studies: A European Encounter*, ed. Machteld Venken (Frankfurt am Main, 2017), pp. 142–143.

⁵ Matt Qvortrup, *Referendums and Ethnic Conflict* (Philadelphia, 2014), pp. 22–23.

ing the strong regional movement, as argued by Nina Jebsen and Martin Klatt.⁶ Many Danish national activists abandoned the idea that the whole of Schleswig could join Denmark in the future. There was support only in its northern part, where the majority of the population was Danish-speaking.⁷ Danish leadership circles were aware of a strong neighbor in the South. They did not want to get into a dispute; rather, they grew diplomatically close while maintaining a neutral stance in European diplomacy, evident in the First World War. However, they repeatedly accommodated Germany's wishes.⁸

As argued by the aforementioned Jensen and Klatt, soon after the outbreak of the First World War, thoughts of a possible plebiscite in Schleswig arose among some Danes in the northernmost German state. This is what Hans Peter Hanssen, a member of the Reichstag, thought as early as 1914. Towards the end of the war, he referred to the principle of self-determination as the argument in favor of the plebiscite. On October 23, 1918, he demanded self-determination for the northern part of Schleswig in a speech to the German Parliament. The German ambassador to Denmark at the time, Ulrich von Brockdorff-Rantzau, proposed to the German government that the status of Schleswig be arranged by direct agreement with Denmark. The Danish government refused to do so, as the Entente states notified that this would be considered an act of hostility. Thus, the question of Schleswig was resolved at the Peace Conference⁹, which took place in Paris.¹⁰

In his ideas on the plebiscite and the future demarcation of Denmark and its southern neighbor, Hanssen turned to the study of Hans Victor Clausen, who presented the demographic structure of the southern part of Jutland in 1894. The border between the two nations would run a few miles north of the city of Flensburg across the entire peninsula. This line was also the basis for the Danish delegation at the Peace Conference.¹¹ In February 1919, Denmark demanded that the Council of Ten hold a plebiscite. The Council of Ten formed a special territorial commission that unanimously supported the plebiscite proposal by March 19,

⁶ Jebsen and Klatt, "The negotiation of national and regional identity", p. 184.

⁷ Hare, *Excavating Nations*, pp. 98–99.

⁸ Carsten Holbrad, *Danish Reactions to German Occupation: History and Historiography* (London, 2017), pp. 14–20.

⁹ More about the Paris Peace Conference see e.g. Margaret MacMillan, *Paris 1919: Six Months that Changed the World* (New York, 2003) (hereinafter: MacMillan, *Paris 1919*); Alan Sharp, *The Versailles settlement: peacemaking after the First World War, 1919–1923* (Basingstoke, 2008); Leonard V. Smith, *Sovereignty at the Paris Peace Conference of 1919* (Oxford, 2018) (hereinafter: Smith, *Sovereignty at the Paris Peace Conference*); Božo Repe, "Evropa in svet ob koncu Velike vojne", *Studia Historica Slovenica* 19, No. 2 (2019), pp. 501–505; Tamara Griesser-Pečar, "Prvo povojno leto v Evropi in svetu", *Studia Historica Slovenica* 20, No. 2 (2020), pp. 335–358.

¹⁰ Jebsen and Klatt, "The negotiation of national and regional identity", pp. 184–185.

¹¹ Hare, *Excavating Nations*, pp. 120–121.

1919, including three plebiscite zones. The third, southernmost zone, was omitted from the final version of the Peace Treaty. This decision was most influenced by Lloyd George, who feared that Weimar Germany would not sign the Peace Treaty, and the Danish side was also aware that it had no chance of winning.¹²

The plebiscite was defined in Articles 109–115 of the Treaty of Versailles. The plebiscite area, which German soldiers and top officials would have to leave in ten days after the Treaty came into force, was precisely defined. The administration would be taken over by an international commission of five members, three from the most important victors of the war and one each from Sweden and Norway. The Commission would ensure a secret, free, and fair vote and would take decisions by majority. The local population could help with the administration of the area. Half of the costs of the Commission and plebiscite would be borne by the Weimar Republic. Everyone who was 20 years old on the date of the entry into force of the Treaty of Versailles and was at the same time either born in the plebiscite area or have been domiciled there since a date before January 1, 1900, or did not return home due to being expelled by the German authorities could vote. Voting would take place in the municipalities in which they were born or lived. Those who served in the German army but were born or lived in a plebiscite area also had the right to vote. Voting was initially scheduled for the northern Zone 1. It would belong entirely to the country that would get the majority. If it were Denmark, it would set up its administration in this zone in agreement with the Commission. In Zone 2, the voting would occur no later than five weeks after the plebiscite in Zone 1. Unlike the first zone, the results of individual municipalities would be taken into account in the second.¹³

The final border would be determined based on the plebiscite results and the proposal of the plebiscite Commission and could also be influenced by the geographical and economic aspects. In the territories that Denmark would acquire, all residents would gain Danish citizenship and lose their German one. Those who immigrated to the area after October 1, 1918, would be an exception; the Danish government should have granted their citizenship.¹⁴

The plebiscite Commission arrived on January 25, 1920. It was based in Flensburg, which belonged to Zone 2 but was close to Zone 1. A part of the French and British armies came along to help maintain order. Their attitude towards the German population was different: they had a much better relationship with the British soldiers. The Commission chairman was the British Sir

¹² Smith, *Sovereignty at the Paris Peace Conference*, p. 145; Wambaugh, *Plebiscites since the world war*, pp. 15–16 and 19–20.

¹³ *The Versailles Treaty: June 28, 1919: Part III*, available at: avalon.law.yale.edu/imt/partiii.asp, accessed on: April 8, 2020.

¹⁴ Ibid.

Plebiscites after the First World War (Smith, *Sovereignty at the Paris Peace Conference*, p. xxii)

William Marling and was joined by the French, Norwegian and Swedish representatives.¹⁵

The plebiscite Commission did not encounter any significant problems or incidents during its operations in Zone 1.¹⁶ The plebiscite was held there on February 10, 1920. 74.2% of voters voted in favor of joining Denmark.¹⁷ There were no major riots in Zone 2 either, where the majority of the population was German. However, as written by David G. Williamson, there were individual reports of the prevention of gathering of the Danish population. As an example, he cited an attempt by German officers and sailors to influence the decision of the local population on the island of Sylt. Voting in Zone 2 took place on March 14, 1920. 80% of the voters voted in favor of joining the Weimar Republic.¹⁸ Turnout was around 90% in both zones.¹⁹

¹⁵ David G. Williamson, *The British in Interwar Germany: The Reluctant Occupiers, 1918–30* (London, 2017), pp. 59–60 and 71–75 (hereinafter: Williamson, *The British in Interwar Germany*).

¹⁶ *Ibid.*, p. 72.

¹⁷ Jebesen and Klatt, "The negotiation of national and regional identity", pp. 185–186.

¹⁸ Williamson, *The British in Interwar Germany*, p. 72.

¹⁹ Jebesen and Klatt, "The negotiation of national and regional identity", p. 186.

Given the clear results of the plebiscite, the demarcation plan between Denmark and the Weimar Republic, which had to be drawn up by the Commission, should be quick and easy. But that wasn't the case. Just the day before the plebiscite in Zone 2, there was the Kapp Putsch coup in Berlin, which did not affect the vote itself, but rather the events after it. In addition to inaccurate reports of the Spartacist uprising in Flensburg, the biggest consequence of the coup was a rise in the movement for Schleswig-Holstein autonomy, supported by the Danish and a lot of the German population living in the plebiscite Zone 2. The return of the mayor of Flensburg to his position (he had to leave it in accordance with the provisions of the Treaty of Versailles during the preparations for the plebiscite) paralyzed this movement.²⁰

An even bigger problem for the plebiscite commission was the disunity of its members in determining the border between Denmark and the Weimar Republic. Even before the plebiscite, opinions between the British and French commissioners were divided. This could be seen on March 26th, when the Commission met to determine the border proposal, which would then be sent to the Conference of Ambassadors in Paris. The French and Norwegian Commissioners tried to use Article 110 of the Treaty of Versailles, which, in addition to the plebiscite results, considered the geographical and economic aspects as the criteria for determining the border. They suggested that one-fifth of Zone 2 be handed over to Denmark. The British and Swedish Commissioners opposed this and advocated a decision based on the results of the plebiscite. On May 5, 1920, the Conference of Ambassadors discussed both plans and finally supported the British-Swedish one. The agreement's text under which the northern part of Schleswig was handed over to Denmark was confirmed on May 22nd and received by the German and Danish governments on June 15th.²¹ On May 5, 1920, the Commission allowed Denmark to begin its administration in Zone 1. On June 15th of that year, it handed over the administration of Zone 2 to the Weimar Republic, thus completing its work.²² The border remains in force until today, except for the German occupation of Denmark during the Second World War.

Marienwerder / Kwidzyn and Allenstein / Olsztyn

After the First World War, the newly formed Polish state struggled to determine its borders. Two plebiscites helped resolve the question of the border with

²⁰ Williamson, *The British in Interwar Germany*, p. 73.

²¹ Ibid, p. 60 and 73–74.

²² Ibid, pp. 74–75.

the Weimar Republic. The one that was more important in terms of geopolitical reasons took place in Upper Silesia – more on this below – but before it, voting took place further north; in historiography, it is named after two cities, Marienwerder / Kwidzyn and Allenstein / Olsztyn.²³ For a long time, the areas belonged to the Kingdom of Poland and later to the Polish-Lithuanian Union. Prussia annexed them during the three divisions of Poland. In the new state, the administrative provinces of West Prussia, which included Kwidzyn and its surroundings, and East Prussia, which included Olsztyn, were formed.

As far as the population structure is concerned, the area around Olsztyn needs to be highlighted. Even though most of the inhabitants in the areas in question spoke either Polish or the Masurian dialect, it did not mean that they would identify more with the Polish nation in the 19th century. As argued by the historian Richard Blanke, the population there identified much more with Prussia and later with the German Empire. In particular, the people of Masuria differed from the Poles when it came to religion, as they were primarily Lutherans, although there was also a significant Catholic population around Allenstein / Olsztyn itself. In addition, the activities of Polish national activists, which developed in the area after 1880, did not attract much of the local population. On the other hand, as Blanke proved, Germanization took place in the area, even though it was not forced and the people did not resist it. Although they remained bilingual, more and more of them made German their first language. It should also be noted that a quarter of Masurians lived permanently or temporarily in central and western Germany, where they did not join Polish associations, despite the similarities in language.²⁴

In the first year of the First World War, the Olsztyn area and the whole of East Prussia were part of the battlefield of the Eastern Front (two battles at the Masurian Lakes are worth mentioning), unlike the rest of the areas where plebiscites were held. This meant that many people fled to the West, and the remaining civilians were often subjected to violence by the Russian military.²⁵

Although the Olsztyn and Kwidzyn areas are relatively close, their path to the plebiscite was different. For both, the idea and realization of the formation of the Polish state after the end of the First World War served as a basis.

²³ The latter is also referred to by some as the Prussian province of East Prussia, or after the regions of Varmia and Masuria.

²⁴ Richard Blanke, "Polish-Speaking Germans? Language and National Identity Among the Masurians", *Nationalities Papers* 27, No. 3 (1999), p. 429, 434–438 (hereinafter: Blanke, "Polish-Speaking Germans?").

²⁵ Alexander Watson, "Unheard-of Brutality: Russian Atrocities against Civilians in East Prussia, 1914–1915", *The Journal of Modern History* 86, No. 4 (2014), pp. 780–825.

Roman Dmowski, head of the Polish National Committee²⁶ who worked in Paris, advocated, among other things, the annexation of East and West Prussia to the newly formed Poland in a memorandum sent to US President Wilson on October 8, 1918.²⁷ Wilson's points envisaged Poland having access to the sea. The way it was provided required a lot of diplomatic effort after the end of the war due to the ethnically mixed population along the shores of the Baltic Sea. The area around Kwidzyn is also partly related to this.

On March 19, 1919, the Commission for Polish Affairs issued a report in which it assumed the annexation of Gdansk and the territories along both banks of the Vistula River to Poland. The latter would be important because of the railway connection between Gdańsk and Warsaw, which also ran through Kwidzyn and would thus run entirely through Polish territory. British Prime Minister Lloyd George opposed this, as a large German population would end up in Poland, which could provoke unrest in the Weimar Republic.²⁸ As Margaret MacMillan wrote, he highlighted the surroundings of Kwidzyn, where a large number of Germans lived in a small area.²⁹ Negotiations were held at short intervals until April 18th, when the Big Four decided to hold a plebiscite in the area of Kwidzyn, giving Poland access to the sea through the territory west of Gdansk, which would become a free city under the control of the League of Nations.³⁰ With the creation of a corridor connecting Poland with the sea, East Prussia was territorially separated from the rest of the Weimar Republic.³¹

On January 29, 1919, at the presentation of Poland's demands before the highest body of the Peace Conference, Dmowski called for the formation of a closed political body called the Republic of Königsberg, which would be associated with Poland. Wilson and Lloyd George opposed it. A month later, the head of the Polish delegation in Paris presented a new proposal. The Repub-

²⁶ The Polish National Committee was established on August 15, 1917 in Lausanne. It was led by Roman Dmowski. A month later, he was recognized by France as a mediator between the French government and the Polish troops fighting on the Western Front as part of the Entente. It was recognized by the United Kingdom, the United States and Italy by the end of the year. In November 1918, France recognized him as the representative of the Poles in the Entente, the Polish army and Polish foreign policy (Robert F. Leslie et al., *The History of Poland since 1863* (Cambridge, 1980), p. 123 and 125 (hereinafter: Leslie et al., *The History of Poland*)).

²⁷ Hagen Schultze, "Der Oststaat-Plan 1919", *Vierteljahrsshefte für Zeitgeschichte* 18, No. 2 (1970), p. 124 (hereinafter: Schultze, "Der Oststaat-Plan").

²⁸ Piotr Stefan Wandycz, *France and Her Eastern Allies, 1919–1925: French-Czechoslovak-Polish Relations from the Paris Peace Conference to Locarno* (Minneapolis, 1962), pp. 37–42 (hereinafter: Wandycz, *France and Her Eastern Allies*); Lutz Oberdörfer, "Konfliktlinien in Ostpreußen am Ende des Ersten Weltkriegs", *Osteuropa* 53, No. 2/3 (2003), pp. 220–222 (hereinafter: Oberdörfer, "Konfliktlinien in Ostpreußen").

²⁹ MacMillan, *Paris 1919*, p. 217.

³⁰ Wandycz, *France and Her Eastern Allies*, pp. 37–42; Oberdörfer, "Konfliktlinien in Ostpreußen", p. 222.

³¹ Schultze, "The Oststaat Plan", p. 127.

lic of Königsberg would come under the control of the League of Nations but would be in a customs union with Poland. This proposal did not receive support either.³² In the case of East Prussia, the Committee on Polish Affairs primarily took into account the population's ethnic structure. By March 12th, in a report to the Supreme Council, it had granted most of the territory to the Weimar Republic. A plebiscite would be held only in the southern part, e.g., in the provinces of Warmia (German Ermland) and Mazury or around Olsztyn. The Supreme Council had no comments against this decision.³³

The plebiscite in the area of Olsztyn was determined by Articles 94 and 95 of the Treaty of Versailles. The first determined the area, and the second the method of conducting the popular vote. Within 15 days of the entry into force of the Treaty, the German army and administration would leave the plebiscite area. The latter would be taken over by a five-member Inter-Allied Commission, which would provide the conditions for free, fair, and secret voting. Decisions would be taken based on a majority and could be assisted in its administration by the local population if the Commission decided so. Everyone who was 20 years old on the date of the entry into force of the Treaty of Versailles and was at the same time either born in the plebiscite area or had been habitually resident there from a date to be fixed by the Commission could vote. They would vote in the municipalities where they lived and those who emigrated in the municipalities where they were born. As in the case of Zone 2 of the Schleswig plebiscite area, the results by municipality would be taken into account; the final demarcation would also consider the geographical and economic aspects. Within one month of the demarcation of the border, the East Prussian or Polish authorities would take over the administration of the respective territories. The plebiscite area would cover the costs of operating the Commission.³⁴

Article 96 defined the plebiscite area in the area of Kwidzyn. Article 97 defined the method of implementation. The provisions were identical to Article 95. They additionally defined the territory on the right bank of the Vistula, where the German side should not build fortifications if they won the plebiscite. Poland would retain control of the said river regardless of the outcome. Allied countries would also lay down rules according to which the population of East Prussia would use the Vistula for their own needs.³⁵

The Inter-Allied Plebiscite Commission arrived in mid-February 1920. It was composed of representatives of Great Britain, France, and Italy. The chair-

³² Oberdörfer, "Konfliktlinien in Ostpreußen", p. 220.

³³ Wandycz, *France and Her Eastern Allies*, pp. 36–37.

³⁴ *The Versailles Treaty June 28, 1919: Part III*, available at: avalon.law.yale.edu/imt/partiii.asp, accessed on: April 8, 2020.

³⁵ Ibid.

man of the Commission in Kwidzyn was an Italian and a Briton in Olsztyn.³⁶ The Commission of the German administrative authorities and police was to operate in Kwidzyn until April and in Olsztyn until June. The German police were then replaced by plebiscite police comprised of the local population. A small Entente army was present on the ground; the British one in the vicinity of Olsztyn, and the Italian and French in the area of Kwidzyn. There were no significant incidents, according to British historian David G. Williamson. He only pointed out the attempt of Polish paramilitary units to enter the vicinity of Kwidzyn, but the Italian army stopped them. The German side supported the Commission's work, as it wanted the plebiscite to be held as soon as possible. On the other hand, Poland fluctuated between allegations of violations of their rights and a boycott of preparations for a public vote. The Polish side also complained about German participation in the administration of the Olsztyn plebiscite area. They tried to get the plebiscite held as late as possible, but the attempts were unsuccessful. The Commission set July 11, 1920, as the date of both plebiscites.³⁷

On July 11, 1920, a vote was held, and the German side won in both plebiscite areas by a large margin. In Kwidzyn, 92% of eligible voters voted to join the Weimar Republic and almost 98% in Olsztyn. As the voting results were determined by municipalities, three municipalities from the Olsztyn plebiscite area and five from the Kwidzyn area joined Poland.³⁸ The plebiscite Commission, which withdrew from the area after the demarcation of the border on August 16th,³⁹ assessed that the result was due to the situation in the Polish-Russian War (Poland was not in good position at the time), the plebiscite campaign's poor organization, and Polish propaganda.⁴⁰

The Carinthian Plebiscite

In the Early Middle Ages, Carinthia became part of the Holy Roman Empire and remained there until its end in 1804. During the brief period of French rule under Napoleon I, Carinthia was divided; its western part was incorporated into the Illyrian Provinces, which were under direct French rule, while

³⁶ T. Hunt Tooley, "German Political Violence and the Border Plebiscite in Upper Silesia, 1919–1921", *Central European History* 21, No. 1 (1988), pp. 67–69 (hereinafter: Tooley, "German Political Violence").

³⁷ Williamson, *The British in Interwar Germany*, pp. 75–78.

³⁸ Emily Allyn, "Polish-German Relations in Pomerania and East Prussia", *Bulletin of the Polish Institute of Arts and Sciences in America* 2, No. 3 (1944), p. 839 (hereinafter: Allyn, "Polish-German Relations").

³⁹ Williamson, *The British in Interwar Germany*, pp. 79–80.

⁴⁰ Allyn, "Polish-German Relations", p. 839; Blanke, "Polish-Speaking Germans?", pp. 441–443.

the eastern part remained part of the Austrian Empire.⁴¹ After the French withdrawal and the final fall of Napoleon, the Carinthian territory was reunited and remained so until the end of the First World War. Since the Middle Ages, Germanic and Slavic elements mixed there and were strongly influenced by the process of national awakening.⁴² In the second half of the 19th century, the ethnic structure in the southern part of Carinthia changed through the process of Germanisation. This is evident from the Austrian census conducted by the authorities every ten years between 1880 and 1910. Thus, in the territory of the later plebiscite Zone A, in 1880, 85.3% of the population indicated Slovene as the usually spoken language, while in 1910, this share fell to 69.18%.⁴³

In contrast to the peaceful situation on the ground in the areas discussed so far, where a plebiscite was held, things looked very different after the end of the First World War in the border area between the Republic of German-Austria and the State of Slovenes, Croats and Serbs⁴⁴, which merged with its southern neighbor to form the Kingdom of SHS on December 1, 1918. Fighting between paramilitary units began here as early as November 1918. The first phase of the fighting lasted until January 14, 1919. Initial successes were achieved by the Slovenian side, which by mid-December 1918 had occupied the territory south of the Drava (Drau), while north of the Drava (Drau), it had advanced into the Velikovec (Völkermarkt) area. Successes on the Austrian side followed the Austrian victory at Grabštanj (Grafenstein). On the said date in January, an armistice was signed between the two warring parties, and the demarcation line was established. The following months saw minor unrest, but more severe fighting broke out on April 29, 1919, when the Slovenian side tried to attack again but was defeated after a week of fighting.⁴⁵ The Austrian side had concretely crossed the demarcation line established in January. However, the Austrian War Ministry had urged them not to cross it. Even some of the

⁴¹ Peter Štih, Vasko Simoniti in Peter Vodopivec, *Slovenska zgodovina: družba – politika – kultura* (Ljubljana, 2008), p. 251.

⁴² Janko Pleterski, *Koroški plebiscit 1920: Poskus enciklopedične razlage gesla o koroškem plebiscitu* (Ljubljana, 2003), pp. 7–11.

⁴³ Ibid, p. 11; Janko Pleterski, "Slovenska Koroška pred 1. svetovno vojno", in: *Koroški plebiscit: razprave in članki*, ed. Janko Pleterski, Lojze Ude and Tone Zorn (Ljubljana, 1970), pp. 66–67; Mitja Zorn, "Abstimmungszonen", in: *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška: von den Anfängen bis zur 1942*, ed. Katja Sturm-Schnabl and Bojan-Ilija Schnabl (Wien–Köln–Weimar, 2016), p. 61.

⁴⁴ More about the State of Slovenes, Croats and Serbs see e.g. Jurij Perovšek, *Slovenska osamosvojitve v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov* (Ljubljana, 1998); Jurij Perovšek, "Slovenci in država SHS leta 1918", *Zgodovinski časopis* 53, No. 1 (1999), pp. 71–79; Jurij Perovšek, "Nastanek Države Slovencev, Hrvatov in Srbov 29. oktobra 1918 in njen narodnozgodovinski pomen", *Studia Historica Slovenica* 19, No. 2 (2019), pp. 369–398.

⁴⁵ Lojze Ude, "Vojaški boji na Koroškem v letu 1918/1919", in: *Koroški plebiscit*, pp. 132–197 (Hereinafter: Ude, "Vojaški boji").

Entente representatives present on the ground at the time were not enthusiastic about such an intervention.⁴⁶ On May 28, 1919, fighting broke out for the third time on a larger scale. This time the Yugoslav army joined in the fighting, which contributed to the rapid capture of the Austrian positions. On the first day of battle, the Austrian army had to withdraw to the left bank of the Drava (Drau). On June 3rd, the Yugoslav army captured Velikovec (Völkermarkt) and three days later Celovec (Klagenfurt). On the same day, an armistice was signed between the two sides.⁴⁷ On June 18th, a new demarcation line was established between the two armies, according to which Celovec (Klagenfurt) was to pass into Austrian hands, which was rejected by the Yugoslav side. Only after repeated pressure from the strongest victors of the war, on July 28, 1919, did the SHS troops withdraw south of the line. On June 13th of the same year, the Italian army intervened directly and occupied Beljak (Villach), Trg (Feldkirchen), and Št. Vid (Sankt Veit an der Glan).⁴⁸

At the Paris Peace Conference, the delimitation between the Kingdom of SHS and Republic of German-Austria was discussed for the first time in the highest decision-making bodies on February 18, 1919. The Territorial Commission for Romanian and Yugoslav claims was entrusted with elaborating the delimitation plan and met for the first time on March 2nd. At this meeting, differences between the views of individual countries on the course of the border became clear. The French side was the most generous towards the Kingdom of SHS and proposed that the entire Klagenfurt Basin should belong to it. The American representatives favored a border course along with the Karavanke mountain range, which the British representatives agreed to, except for the Mežica Valley, which would have gone to the Kingdom of SHS. The Italian side would have drawn the border further south so that the city of Maribor would also have come under Austrian control.⁴⁹ On April 6th, the Territorial Commission presented its first report on the proposed demarcation of the border. The British, French and American members of the Commission drew the border along the Karavanke Mountains. At the same time, they considered the possibility that the population of the Klagenfurt Basin might oppose this decision, thus hinting at the possibility of a referendum. It should be noted that the decisive countries in Paris preferred to see the Klagenfurt Basin area as a geographically and economically integrated area. However, they were aware of its multi-

⁴⁶ Janez Osojnik, Gorazd Bajc in Mateja Matjašič Friš, "Koroška leta 1919 in ozadje sprejetja odločitve o plebiscitu – britanski pogled in reakcije v slovenskem tisku", *Studia Historica Slovenica* 20, No. 2 (2020), pp. 538–539 (hereinafter: Osojnik, Bajc and Matjašič Friš, "Koroška leta 1919").

⁴⁷ Ibid, p. 542; Ude, "Vojaški boji", pp. 197–200.

⁴⁸ Osojnik, Bajc and Matjašič Friš, "Koroška leta 1919", pp. 542–543.

⁴⁹ Bogo Grafenauer, "Slovenska Koroška v diplomatski igri leta 1919", in: *Koroški plebiscit*, pp. 328–330 (hereinafter: Grafenauer, "Slovenska Koroška").

ethnic character.⁵⁰ This attitude was significantly influenced by the activities of the American mission named after its leader, Colonel Sherman Miles, which conducted a field study of the geographical, economic and ethnic factors in the Klagenfurt Basin in late January and early February 1919.⁵¹

After a brief freeze, the Carinthian question was discussed more intensively in the highest decision-making bodies from May 12th onwards. On that day, the possibility of a plebiscite on the fate of the disputed territory was mentioned for the first time. The Yugoslav delegation did not agree with the idea of a referendum and tried to get at least part of the Klagenfurt Basin assigned to the Kingdom of SHS but was unsuccessful. At the end of May, the Peace Conference decided to hold a plebiscite in the Klagenfurt Basin. Still, on June 4th, the Allies reversed their decision and divided the disputed area into two zones, mainly due to successful Yugoslav mediation with the American delegation. In the following months, the Carinthian problem was discussed with a view to holding the plebiscite, and the final decisions, which were incorporated into the Treaty of Saint-Germain-en-Laye, were made on June 25th.⁵²

The Carinthian plebiscite was decreed in Articles 49 and 50 of the Treaty of Saint-Germain-en-Laye. The plebiscite was to be conducted by an international commission composed of one representative each from the US, Great Britain, France, and Italy, and one representative each from Austria and the Kingdom of SHS, with the Austrian member allowed to participate only in the deliberations on Zone B and the Yugoslav member allowed to participate only in the deliberations on Zone A, which was to be occupied by the Yugoslav army and administered under Yugoslav law (Zone B was to be under Austrian law and occupied by Austrian troops). After the Commission's arrival on the ground, the army would be replaced as far as possible by police units composed of the local population. Also, in the case of the Carinthian plebiscite, which, according to the Treaty, must be held within three months of the entry into force of the Peace Treaty, the Commission must take measures to ensure a free, fair, and secret vote. Voting would first take place in Zone A. Should Austria win a majority there, Zone B would automatically go to Austria. However, should the Kingdom of SHS win a majority, the vote in Zone B would take place within three weeks of announcing the vote results in Zone A. The right

⁵⁰ Osojnik, Bajc and Matjašič Friš, "Koroška leta 1919", pp. 544–545.

⁵¹ More about the work of the Miles mission in Tom Priestly, "Povezave med poročili Milesove komisije in odločitvijo mirovne konference v Parizu za plebiscit na Koroškem leta 1919: kakšen dokaz so poročila sama?" *Prispevki za novejšo zgodovino* 45, No. 1 (2005), pp. 1–21; Andrej Rahten, "Šampanjec v Gradcu in nemške demivierges – ocena delovanja podpolkovnika Shermana Milesa na Štajerskem leta 1919", *Studia Historica Slovenica* 19, No. 3 (2019), pp. 781–809.

⁵² Grafenauer, "Slovenska Koroška", pp. 334–357; Osojnik, Bajc and Matjašič Friš, "Koroška leta 1919", pp. 547–550.

to vote was granted to persons who had reached the age of 20 on January 1, 1919; had on 1 January 1919, habitual residence within the zone subjected to the plebiscite; and were born within the said zone, or had his or her habitual residence of rights of citizenship there from a date previous to 1 January 1912. The costs of the Commission's work would be borne equally by the Kingdom of the SHS and Austria.⁵³

After the signing of the Peace Treaty, the Kingdom of SHS and the Republic of Austria established their administrations in their respective zones under the provisions of the Treaty. This remained the case until the arrival of the Inter-Allied Plebiscite Commission on July 21, 1920. At that time, both the Austrian and Yugoslav sides held experimental plebiscites in Zone A. The first took place in the spring of the same year, and 63% of the respondents voted for Austria. The second held three such polls. The results of the first, held at the end of 1919, are not known, but in the second, held in March 1920, 54.97 % of respondents voted for the Kingdom of the SHS, and in the third, held in May of the same year, 90 % of respondents voted for a Yugoslav state.⁵⁴

The Plebiscite Commission consisted of five members. It was chaired by a British member, Sydney Capel Peck. It included a French, an Italian, an Austrian, and a Yugoslav member, the latter two having no voting rights but only advisory roles. The Plebiscite Commission, which had its headquarters in Klagenfurt, organized its administrative bodies soon after its arrival. At the beginning of August, it made a decision that was quite controversial for the Yugoslav side, namely the opening of the demarcation border between the two zones. The Yugoslav member of the Commission repeatedly protested against this and other decisions, but mostly unsuccessfully. However, his colleagues criticized him for obstructing the work of the Commission, which in September demanded the withdrawal of the Yugoslav army from Zone A, which eventually happened. On the day of the plebiscite, 58 Allied troops also entered Zone A. It should also be noted that there were several disagreements between the French and Italian representatives at the Plebiscite Commission meetings, and so Peck cast the deciding vote in the Commission's votes; he usually agreed with the Italian member.⁵⁵

⁵³ *Australian Treaty Series 1920 No 3, Department of Foreign Affairs and Trade Canberra, Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Austria; Protocol, Declaration and Special Declaration (St. Germain-en-Laye, 10 September 1919)*, available at: www.austlii.edu.au/au/other/dfat/treaties/1920/3.html, accessed on: November 4, 2021.

⁵⁴ Tamara Griesser Pečar, *Die Stellung der Slowenischen Landesregierung zum Land Kärnten 1918–1920* (Klagenfurt–Ljubljana–Wien, 2010), pp. 413–416; Tomaž Kladnik, "General Rudolf Maister", *Studia Historica Slovenica* 11, No. 2–3 (2011), pp. 478–479.

⁵⁵ Darko Friš, Janez Osojnik in Gorazd Bajc, "Koroška v odločilnem letu 1920: delovanje plebiscitne komisije", *Acta Histriae* 26, No. 3 (2018), pp. 923–938.

The vote in Zone A took place on October 10, 1920. 59.04 % of the votes went to Austria and 40.96 % to the Kingdom of SHS, which meant that the entire plebiscite area went to the former. Dissatisfied with the results, especially in the Slovenian part of the Kingdom of SHS, the Yugoslav army marched into Zone A on the nights of October 13th - 14th. Nevertheless, it withdrew again by October 23rd under pressure from the Great Powers. The administration of the area was again taken over by the Plebiscite Commission, which completed its work on November 18, 1920, when it handed over the administration of Zone A to Austria.⁵⁶

Upper Silesia

Historically, Upper Silesia was only a part of the Silesian region, which changed several rulers in the course of its historical development. In the first half of the 10th century, it came under the rule of the Duchy of Bohemia but was soon conquered by the Grand Duchy of Poland. Around the year 1000, the territory of Upper Silesia also fell into its hands. Around 1163, Silesia freed itself from Polish rule and became independent.⁵⁷ In 1335, Silesia came under the rule of the Kingdom of Bohemia. From then on, it became one of the historical lands of the Bohemian crown.⁵⁸ In 1742, after the end of the war between the Habsburg Monarchy and the Kingdom of Prussia, Silesia was divided between the two countries. The border was drawn in the area of Upper Silesia, most of which belonged to Prussia. This division remained in place until the end of the First World War.⁵⁹ This historical development of the Upper Silesian territory is not surprising, since, after the collapse of the Austro-Hungarian Monarchy in 1918 and the establishment of new states on its ruins, as well as the defeat of the German Empire, the territory became one of the main focal points of both post-war violence on the ground and diplomatic efforts by Czechoslovakia, Poland, and the Weimar Republic to acquire as much of it as possible.

In addition to the historical connection of all three countries with (Upper) Silesia, the population structure of the area also played an important role. During the High Middle Ages, the majority Slavic population was joined by newcomers from the German area.⁶⁰ The mixed population structure and the posi-

⁵⁶ Ibid, pp. 938–939.

⁵⁷ Steven Jefferson, *Exodus, Expulsion, Explication: Collective Memories of Silesia as a German-Polish Frontier Zone*: Doctoral dissertation, University of London (London, 2016), p. 282

⁵⁸ Kevin Hannan, "Borders of Identity and Language in Silesia", *The Polish Review* 51, No. 2 (2006), p. 134.

⁵⁹ Ibid, p. 135.

⁶⁰ Norman Davies, *Heart of Europe: The Past in Poland's Present* (Oxford, 2001), p. 252.

tive historical development contributed to strengthening various nationalisms in Upper Silesia from the 19th century onwards. We can share the opinion of the Polish historian T. Kamusella, that the Bohemian national movement sought the integration of Silesia into the future Czech state, and the Slavic population living in Upper Silesia came under the influence of the Polish National Movement at the turn of the 19th and 20th centuries.⁶¹ The latter had problems establishing itself because there was no Polish nobility and no Polish intelligentsia in the region. As Brendan Karch has written, Polish nationalism in the region must have arisen from the lower classes of the population or through influence from the areas to the east and north of Upper Silesia.⁶² The latter happened when controversy flared up in the rest of Silesia over whether Polish-speaking Upper Silesians could be called Poles. Soon afterward, some politicians of Polish origin began to exploit Polish nationalism for their own purposes.⁶³ The Polish National Movement was most successful in the eastern part of Upper Silesia, where miners, mainly from the Polish-speaking countryside, settled in large numbers from the second half of the 19th century.⁶⁴

Despite the rise of Polish nationalism in Upper Silesia, the most important factor dividing the population was their religion, i.e., Catholic or Protestant, until the end of the First World War. Only after the end of the First World War did it begin to lose its importance in identifying the Upper Silesian population by their nationality.⁶⁵ The language of the Upper Silesians, who spoke a dialect similar to Polish with German vocabulary, is also worth mentioning. Many of the inhabitants spoke both German and Polish.⁶⁶

Poland was involved in six military conflicts with its neighbors over its borders.⁶⁷ One of these was the Weimar Republic. In the West, there was a protracted border conflict in Upper Silesia. At the outbreak of the First World War, the inhabitants there fought as part of the Prussian army. They were loyal to their country. Towards the end of the war, the situation began to change. There were workers' strikes and military rebellions in the country. Upper Silesia was one of these hotspots. The workers' strikes began to mix with the pro-Polish national

⁶¹ Tomasz Kamusella, "Upper Silesia in Modern Europe: On the significance of the non-national/a-national in the ages of nations", in: *Creating Nationality in Central Europe, 1880–1950: Modernity, violence and (be)longing in Upper Silesia*, ed. James Bjork, Tomasz Kamusella, Tim Wilson and Anna Novikov (Abingdon, 2016), pp. 15–16 (hereinafter: Kamusella, "Upper Silesia in Modern Europe").

⁶² Brendan Karch, *Nation and Loyalty in a German-Polish Borderland: Upper Silesia, 1848–1960* (Washington, D.C.–Cambridge, 2018), p. 5 (hereinafter: Karch, *Nation and Loyalty*).

⁶³ Harry K. Rosenthal, "National Self-Determination: The Example of Upper Silesia", *Journal of Contemporary History* 7, št 3/4 (1972), pp. 232–235.

⁶⁴ Karch, *Nation and Loyalty*, p. 61, 67 and 85.

⁶⁵ Kamusella, "Upper Silesia in Modern Europe", p. 18.

⁶⁶ *Ibid.*, p. 3.

⁶⁷ *Ibid.*, p. 66.

idea. This marked the return to the political stage of Wojciech Korfanty, who had already been one of the main proponents of Polish nationalism before the war. A growing number of prominent figures of Polish origin, who had long insisted on a loyal policy towards Prussia, also began to campaign for the annexation of Upper Silesia to Poland.⁶⁸ By 1917, Korfanty had already won the support of the National Democrats, the strongest party in the Polish National Committee, which was based in Paris, for his pro-Polish policy in Upper Silesia.⁶⁹

Immediately after the end of the war, both the Polish and German sides organized their own political organizations.⁷⁰ As the American historian T. Hunt Tooley notes, the national structure (60% of Poles in Upper Silesia at the end of the war) coincided with class stratification, which was supposed to prove to the Germans that the ambitions of the Polish National Movement were behind the workers' revolts.⁷¹ However, the movement for a special status for Upper Silesia should not be overlooked. There were ideas for both autonomy and an independent state. The leading proponent of the former was the Catholic People's Party, which had considerable support in the region because of the backing of influential representatives of the local clergy and industrialists.⁷² In January 1919, the party temporarily withdrew from autonomy efforts following an agreement with the Social Democratic Party, the ruling party in Weimar Germany. In an agreement concluded in Wrocław, the Social Democrats promised, among other things, to consult the representatives there on decisions concerning Upper Silesia, which was to receive its own commissariat in Katowice.⁷³ As the Polish lawyer Tomasz Kruszewski explains, the idea of autonomism did not find favor with any of the major parties in Weimar Germany before the Reichstag elections in January.⁷⁴ The Catholic People's Party, on the other hand, spoke out in favor of the annexation of Upper Silesia to the Weimar Republic in the run-up to the plebiscite on March 20, 1919.⁷⁵

⁶⁸ Jochen Böhrer, *Civil War in Central Europe, 1918–1921: The Reconstruction of Poland* (Oxford, 2018), p. 106 (hereinafter: Böhrer, *Civil War in Central Europe*); Karch, *Nation and Loyalty*, pp. 101–107.

⁶⁹ *Ibid.*, p. 106.

⁷⁰ *Ibid.*, p. 107.

⁷¹ Tooley, "German Political Violence", p. 59.

⁷² Ralph Schattkowski, "Separatism in the Eastern Provinces of the German Reich at the End of the First World War", *Journal of Contemporary History* 29, No. 2 (1994), p. 306 (hereinafter: Schattkowski, "Separatism in the Eastern Provinces"). In this paper, the author discusses the autonomist and separatist tendencies that arose in Upper Silesia after the end of the First World War.

⁷³ Karch, *Nation and Loyalty*, pp. 118–119.

⁷⁴ Tomasz Kruszewski, "Silesian administrative authorities and territorial transformations of Silesia (1918–1945)", in: *Cuius regio? Ideological and Territorial Cohesion of the Historical Region of Silesia (c. 1000–2000), vol. 4: Divided Region. Times of Nation-States (1918–1945)*, ed. Lucyna Harc, Przemysław Wiszewski in Rościszewski Żerelik (Wrocław, 2014), pp. 20–21.

⁷⁵ Schattkowski, "Separatism in the Eastern Provinces", p. 319.

The German army managed to secure the Silesian borders by the beginning of 1918 by using the "*Grenzschutz*", paramilitary units made up of volunteers, to control them. These soon outnumbered the Polish paramilitaries in the area. On the Polish side, a special military division for Upper Silesia was set up in the Polish military organization at the beginning of 1919 and quickly grew in numbers. The two sides clashed occasionally, and Polish organizations and activists were subject to surveillance and persecution by the authorities.⁷⁶

The tense situation reached its first peak on August 16, 1919, when the first Polish uprising broke out in Upper Silesia (also known as the First Silesian Uprising). It was triggered by the Germans' attempt to put down a miners' strike in Myslowice, southeast of Katowice, in which ten strikers were killed. The week-long uprising was also crushed because of its poor organization and a large number of Polish fighters.⁷⁷ According to Tim Wilson's analysis, 355 people died due to the fighting, although Polish historiography repeatedly speaks of up to 2,500 casualties.⁷⁸

German troops maintained control of Upper Silesia until February 1920 without any significant violent unrest.⁷⁹ Allied troops arrived in the area that month; 15,000 French and 5,000 Italian troops.⁸⁰ British troops joined them in 1921. The troops were under the command of the French General Jules Gratier. Still, in April 1920, Le Rond decided they were no longer allowed to de-escalate riots of political nature, as this was the duty of the police, known as *Sicherheitspolizei*.⁸¹ Regardless of the arrival of the Allied troops, the number of German and Polish paramilitary units in the region grew.⁸² Violent unrest increased over the months and reached its peak between August 19th to August 31st, 1920, when the Second Silesian Uprising broke out. The state of the Polish-Soviet War triggered it. The Red Army was outside Warsaw, and the German government had banned the transport of weapons and troops to Poland via its territory. In practice, this meant that France could not send aid to its Eastern European ally via Germany. Demonstrations broke out among the German population in Upper Silesia in support of this policy. These escalated into clashes with the *Sicherheitspolizei* and French troops and were also directed against Polish

⁷⁶ Böhler, *Civil War in Central Europe*, pp. 107–108.

⁷⁷ Ibid, pp. 108–109.

⁷⁸ Tim Wilson, "Fatal Violence in Upper Silesia, 1918–1922", in: *Creating Nationality in Central Europe*, pp. 57–60 (hereinafter: Wilson, "Fatal Violence in Upper Silesia").

⁷⁹ Ibid, pp. 60–61.

⁸⁰ F. Gregory Campbell gives other figures, namely 11,000 French and 2,000 Italian soldiers (F. Gregory Campbell, "The Struggle for Upper Silesia, 1919–1922", *The Journal of Modern History* 42, No. 3 (1970), p. 364 (hereinafter: Campbell, "The Struggle for Upper Silesia")). Brendan Karch also mentions such a large number of soldiers (Karch, *Nation and Loyalty*, p. 121).

⁸¹ Tooley, "German Political Violence", pp. 67–69.

⁸² Böhler, *Civil War in Central Europe*, p. 108.

sympathizers and their offices, which were responsible for propagandizing the plebiscite. The demonstrations stopped overnight, but Korfanty then called for Polish resistance.⁸³

In this uprising, the Poles had many more troops at their disposal than in the first. The uprising was an immediate success in the industrial part of Upper Silesia and then in the rest of the country. Within a few days, Polish paramilitaries controlled most of the territory. The International Commission lost control of the situation. Korfanty promised the German side an end to the violence in exchange for some concessions, which were accepted. On September 2nd, both sides signed a ceasefire. The most significant change took place in the organization of the police. The *Sicherheitspolizei* was replaced by a special plebiscite police force composed of members of both nationalities.⁸⁴ Tim Wilson estimates that 120 people lost their lives in the uprising. When the plebiscite was held on March 20, 1921, there had been no more major uprisings, but violence was still present.⁸⁵

At the beginning of 1918, the question of creating an independent Poland⁸⁶ after the end of the war found favor with some of the most influential statesmen of the Entente. Thus, British Prime Minister Lloyd George endorsed the idea of an independent Poland in his speech on January 5th. France had done so a month earlier,⁸⁷ and US President Woodrow Wilson presented his famous 14 points three days after George's speech. He advocated an independent Poland with access to the sea, political and economic freedom, and territorial integrity in the penultimate point. Poland would include the territories where "the Polish people live indisputably."⁸⁸ It is not possible to judge on this basis what area Wilson had in mind, especially due to ethnically inhomogeneous areas such as Upper Silesia. The word "indisputably" could either mean that multi-ethnic areas were included or only those in which the Poles formed an indisputable majority.

On February 12, 1919, at the Paris Peace Conference, the Polish Affairs Committee was set up to draw up a proposal for the borders between Germany and Poland.⁸⁹ It tried to stick to the nationality principle in defining the borders, but the British and especially the Americans also took other aspects of

⁸³ Ibid, pp. 73–74; Böhler, *Civil War in Central Europe*, p. 109.

⁸⁴ Tooley, "German Political Violence", pp. 74–75; Böhler, *Civil War in Central Europe*, p. 109.

⁸⁵ Wilson, "Fatal Violence in Upper Silesia", pp. 64–65.

⁸⁶ On Inquiry's plans for post-war Poland, see Mieczysław B. Biskupski, "Re-creating Central Europe: The United States 'Inquiry' into the Future of Poland in 1918", *The International History Review* 12, No. 2 (1990), pp. 249–279.

⁸⁷ Leslie et al., *The History of Poland*, p. 125.

⁸⁸ *Fourteen Points*, available at: www.britannica.com/event/Fourteen-Points, accessed on: April 7, 2020.

⁸⁹ Wandycz, *France and Her Eastern Allies*, pp. 34–35.

border demarcation into account, namely geographical, economic and strategic.⁹⁰ France strongly supported Polish aspirations, and it was mainly thanks to France that the question of Polish borders was raised very quickly at the conference, namely at the end of January, when Dmowski presented the Polish demands to the Supreme Council. A month later, he submitted a document to the Committee for Polish Affairs with more detailed territorial demands, including Upper Silesia.⁹¹ The Committee initially allocated it to Poland, justifying with the fact that 65 % of the population was Polish-speaking. The German side objected to this decision, citing the mixed population structure, the historical development of the area, the violation of the principle of self-determination, and the economic importance of Upper Silesia to the Weimar Republic, especially its coal mines, other mines, and factories.⁹²

The decision to cede Upper Silesia to Poland was met with opposition from British Prime Minister Lloyd George⁹³. He argued that the absence of an industrially developed area rich in raw materials would complicate Germany's post-war economic reconstruction and thus also the repayment of war reparations. Therefore, at a meeting of the Council of Four on June 2, 1919, he proposed a referendum in Upper Silesia. The possible annexation of this territory by the Weimar Republic would have contradicted the policy of Clemenceau at the Peace Conference, who wanted to weaken France's eastern neighbor as much as possible. The appropriation of mineral resources and the resulting German economic and power boom would have represented competition in continental Europe and a new threat to France. No wonder then that Clemenceau opposed the plebiscite in the first days of June, joined by US President Wilson. They believed that the Poles should not be able to vote freely there. Lloyd George proposed sending allied troops to ensure a free vote while at the same time referring to the peoples' right to self-determination. Wilson and Clemenceau relented, and the decision to hold the plebiscite was decreed in the Treaty of Versailles.⁹⁴

⁹⁰ MacMillan, *Paris 1919*, p. 216.

⁹¹ Wandycz, *France and Her Eastern Allies*, p. 32 and 35.

⁹² MacMillan, *Paris 1919*, p. 219.

⁹³ As American historian Sally Marks explains, Lloyd George was the most opposed to Poland's grand aspirations among the heads of state and government of the major countries in Paris. The memorandum named after Fontainebleau, written by the British Prime Minister and some of his advisers, described the Poles as incapable of governing themselves and demanded that they be given as little German-speaking territory as possible (Sally Marks, "Mistakes and Myths: The Allies, Germany, and the Versailles Treaty, 1918–1921", *The Journal of Modern History* 85, No. 3 (2013), p. 649). On Lloyd George's attitude towards post-war Poland, see Norman Davies, "Lloyd George and Poland, 1919–1920", *Journal of Contemporary History* 6, No. 3 (1971), pp. 132–154.

⁹⁴ MacMillan, *Paris 1919*, pp. 220–221; Wandycz, *France and Her Eastern Allies*, pp. 43–46.

The plebiscite in Upper Silesia was mentioned in Article 88 of the Treaty of Versailles, and more detailed instructions followed in an annex. The German army was ordered to leave the area 15 days after the Peace Treaty came into force. Within the same period, the workers' and soldiers' councils and the (para-)military units were to be disbanded. An international commission of four members, one each from Britain, France, Italy, and the US, would take control of the plebiscite area. The Commission would be assisted in its supervision by military units of the Entente countries. All powers would be in the hands of the Commission, except for legislative and financial policy, which would remain with the German and Prussian governments, but changes to which would only be possible after consultation with the Commission. It would also decide how much real power should be given to the existing authorities. Troops would ensure the maintenance of order from the Entente countries and by a police force composed of the local population. The most important task of the Commission was to ensure a free, fair, and secret vote. It could expel people who prevented this or influenced the outcome through bribery or intimidation. Decisions were made by majority vote.⁹⁵

All persons who were 20 years of age on January 1st of the year the plebiscite was to be held, were born in the plebiscite area, been domiciled there since a date to be determined by the Commission (which had to be before January 1, 1919), or had been expelled by the German authorities and could not yet return were eligible to vote. People who had been charged with political offenses could also vote. Voting took place in the municipalities where the voters lived or were born before emigration. The results were to be taken into account by municipalities. After the results were published, the Commission would propose a boundary line, which geographical and economic aspects would also influence. Once the borders were set, Poland and Weimar Germany would take over the administration of the acquired territories within a month, and the Commission would cease its activities. The plebiscite area would cover the costs of operating the Commission.⁹⁶

The Treaty of Versailles was ratified on January 10, 1920.⁹⁷ The International Commission arrived in Upper Silesia in early February of the same year. The French General Henri Le Rond chaired it, and its members were the British Colonel Harold F.P. Percival and the Italian General Alberto De Marinis. The US did not send a representative, as the Senate had not ratified the Versailles

⁹⁵ *The Versailles Treaty June 28, 1919: Part III*, available at: avalon.law.yale.edu/imt/partiii.asp, accessed on: April 8, 2020.

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Anna M. Cienciala in Titus Komarnicki, *From Versailles to Locarno: Keys to Polish Foreign Policy, 1919–25* (Lawrence, 1984), p. 52 (hereinafter: Cienciala and Komarnicki, *From Versailles to Locarno*).

Peace Treaty. The Commission had its seat in Opole / Oppeln. In disagreements between their members, the British and Italian members were usually of one mind.⁹⁸ Still, if Tooley, an expert on the situation at the time, is to be believed, they did not openly oppose Le Rond's decisions so as not to cause open discord among the Commission members.⁹⁹

Upper Silesia became a special area after the establishment of the Allied administration, and its inhabitants were given passports that allowed them to travel outside the plebiscite zone. The area also had its own stamps. The Allied soldiers with limited rights of action were not received with enthusiasm by the population in many places. In the city of Opole (Oppeln), where the majority of the population was German, the French soldiers were negatively viewed as they were perceived as pro-Polish.¹⁰⁰

After the Plebiscite Commission failed to prevent a second Polish uprising, the British¹⁰¹ and Italian representatives began to speak out against their French counterparts because of their sympathy for Poland. The uprising led to several changes in the plebiscitary zone, including creating a national mixed police force, and the Allied administration took the judiciary under its wing.¹⁰² On February 21, 1920, the Allies made an important decision regarding the vote. According to the Treaty of Versailles, people born in Upper Silesia but later moved away were allowed to vote. This French idea was initially intended to help Poland win Upper Silesia, but it turned out that the German side could also benefit from it. Therefore, Poles began to oppose this article, which was supported by the French but vehemently opposed by the British.¹⁰³ The Allies finally stipulated that these people could vote in the municipalities where they were born.¹⁰⁴

In February 1921, the Allies decided to hold the plebiscite in mid-March. The popular vote took place on March 20, 1921, under peaceful conditions. Almost 1,200,000 people voted, a turnout of 97.5%; 59.6% voted for the Weimar Republic and 40.3% for Poland.¹⁰⁵ The majority of voters who lived outside Upper Silesia but were born there voted for the Weimar Republic. But as Tooley

⁹⁸ Campbell, "The Struggle for Upper Silesia", pp. 364–365; Karch, *Nation and Loyalty*, p. 121.

⁹⁹ Tooley, "German Political Violence", pp. 65–66.

¹⁰⁰ Karch, *Nation and Loyalty*, pp. 121–122.

¹⁰¹ In September 1920, British Foreign Secretary George Nathaniel Curzon called for the first time for Le Rond to be dismissed as President of the Plebiscite Commission. He tried this several more times, but always without success (Campbell, "The Struggle for Upper Silesia", p. 366).

¹⁰² Tooley, "German Political Violence", p. 76 and 87.

¹⁰³ Campbell, "The Struggle for Upper Silesia", pp. 366–367.

¹⁰⁴ Cienciala and Komarnicki, *From Versailles to Locarno*, p. 56.

¹⁰⁵ As Brendan Karch wrote, there are different figures regarding the number of voters and the results, but they do not differ too much (Karch, *Nation and Loyalty*, p. 137).

noted, these voters did not tip the balance decisively in favor of the Weimar Republic.¹⁰⁶

After the plebiscite, it became clear that the territory would have to be divided between the two countries. The rural area in the north and west of the territory plebiscite was unproblematic and voted for the Weimar Republic. In contrast, the extreme Southeast (around Rybnik and Pszczyna) voted for Poland. The economically most important part of Upper Silesia (the Bytom / Beuthen O.S.–Gliwice / Gleiwitz–Katowice / Kattowitz triangle) voted for the Weimar Republic, but not with a clear majority. The urban population voted for the latter, the rural population for Poland.¹⁰⁷ Thus, it was impossible to comply with the provisions of the Treaty of Versailles fully, under which the municipality was to belong to the country that received the majority in the plebiscite. The plebiscite commission dealt with this problem and submitted two proposals to the Conference of Ambassadors in Paris on April 30th. The British and Italian representatives proposed annexing the triangle mentioned above to the Weimar Republic and le Rond to Poland.¹⁰⁸

One day later, Korfanty announced in one of the newspapers that Upper Silesia would be divided according to the plan of the British and Italian representatives. It is clear that the Conference of Ambassadors had not yet had time to consider the two proposals of the plebiscite commissioners. Still, the announcement led to a third Silesian uprising.¹⁰⁹ This began in early May when Polish insurgents took up positions along the border of Upper Silesia with Poland, from which reinforcements had arrived. If Brendan Karch's figures are to be believed, about 50,000 pro-Polish fighters and 35,000 pro-German fighters were involved in the fighting, and about 4,000 people died.¹¹⁰ The pro-Polish side was on the offensive in the first days. Thus, by May 6th, it had advanced to the west of the border proposed by Le Rond. The indecisiveness of the Allied troops played into its hands; only Italian troops attempted to put down the uprising, suffering 20 casualties (British troops were no longer in Upper Silesia at this point, having returned in mid-May, and French troops did not intervene). The plebiscite police also disbanded. The German side reacted more forcefully in the second half of May when the German Chancellor authorized the intervention of the paramilitary forces. On May 21st, a skirmish broke out near Annaberg, after which the pro-Polish troops began to withdraw. The Entente troops managed to calm the situation by July 7th. After that, the Polish side controlled one-third of Upper Sile-

¹⁰⁶Tooley, "German Political Violence", p. 88.

¹⁰⁷Campbell, "The Struggle for Upper Silesia", pp. 372–373; Karch, *Nation and Loyalty*, p. 139.

¹⁰⁸Campbell, "The Struggle for Upper Silesia", pp. 375–376.

¹⁰⁹Tooley, "German Political Violence", pp. 94–95.

¹¹⁰Karch, *Nation and Loyalty*, p. 142.

The Partition of Upper Silesia after the plebiscite (Karch, *Nation and Loyalty*, p. 145)

sia (the eastern and southeastern parts, which were mainly industrial), while the German side controlled the remaining part.¹¹¹

¹¹¹ Tooley, "German Political Violence", pp. 95–96.

The League of Nations finally drew the border in Upper Silesia. The differing views of French Prime Minister Aristide Briand and British Prime Minister Lloyd George (the latter also had the support of Italy) had to be overcome, which became visible in Paris¹¹² between August 8th and 12th, 1921. Both were aware of the need to divide Upper Silesia but disagreed on dividing the industrial triangle. After negotiations broke down, the two main actors at the meeting agreed to leave the question of border settlement to the League of Nations.¹¹³

The League of Nations instructed the non-permanent members of the Council of the League of Nations, which at that time included Brazil, China, Belgium, and Spain, to draw up a plan for the demarcation of Upper Silesia and commissioned Swiss and Czechoslovak experts to study the problem. On October 12th, the border proposal was adopted and forwarded to the Supreme Council. The proposal was to divide the industrial triangle between the two countries and to set up a special commission composed of equal numbers of Poles and Germans to deal with minority and economic issues (mechanisms were to be created to enable Upper Silesia to function, at least temporarily, as a single economic area). The Weimar Republic was to receive 70% of Upper Silesian territory. The more prosperous part in terms of industry and mining would belong to Poland.¹¹⁴ This proposal was approved by the Conference of Ambassadors three days later. At the end of October 1921, it was also accepted by the Weimar Republic and Poland. They signed an agreement on the partition of Upper Silesia on May 15, 1922, which the parliaments of both countries ratified at the end of the same month. In June of the same year, the troops of the Entente countries left Upper Silesia.¹¹⁵

Sopron

The historical development of Sopron is directly linked to the territory of the present Austrian province of Burgenland. Since the arrival of the Hungarians in the Pannonian Plain at the end of the 9th century, it was a border area between the Kingdom of Hungary and the Holy Roman Empire or the Duchy of Austria.

¹¹² The British Ambassador to France, Charles Hardinge, played an important role in bringing about the meeting in the first half of August 1921. More on his role in J. Douglas Goold, "Lord Hardinge as Ambassador to France, and the Anglo-French Dilemma over Germany and the Near East, 1920–1922", *The Historical Journal* 21, No. 4 (1978), pp. 917–920.

¹¹³ Campbell, "The Struggle for Upper Silesia", pp. 380–382.

¹¹⁴ Peter Polak-Springer, "Landscapes of Revanchism: Building and the Contestation of Space in an Industrial Polish-German Borderlands, 1922–1945", *Central European History* 45, No. 3 (2012), pp. 488–489.

¹¹⁵ Campbell, "The Struggle for Upper Silesia", pp. 382–386; Karch, *Nation and Loyalty*, pp. 142–143.

In the course of the Middle Ages, Hungary gained control over the area. After the Hungarian defeat by the Ottomans at the Battle of Mohacs and the death of the last Jagiellonian king in 1526, the border areas were placed under the same ruler, the Habsburg Ferdinand I. From then until 1918, they were united under the same ruler.¹¹⁶

As far as the population structure is concerned, at the beginning of the 19th century, most of what is now Burgenland was German-speaking, but most of the land was owned by Hungarian nobles. A significant Slavic element was also present. After 1867 and the founding of the Austro-Hungarian Monarchy, the area became increasingly Magyarised, but this was not reflected in the 1910 census. The historian Joseph Imre notes that three-quarters of the population were German-speaking, of which one-third spoke Hungarian. 15.2% were Croats, and only 8.4% were Hungarian speakers, but they were the majority in the towns.¹¹⁷ This was not the case in Sopron, where 51% of the population was German-speaking and 44.3% Hungarian-speaking, according to the Austrian historian Arnold Suppan who is referring to the same census. Of the eight villages included in the plebiscite, six were predominantly German-speaking, one Croatian and one Hungarian.¹¹⁸

After the disintegration of the Austro-Hungarian Empire, a demarcation problem arose between the newly founded Republic of German-Austria and the Republic of Hungary. Most of the planned border ran through the territory of today's Burgenland. On November 18, 1918, the Austrian government declared that it would demand the annexation of those parts of the former Hungarian counties where the German population was concentrated at the Peace Conference. These were the counties of Bratislava, Mosonmagyaróvár, Sopron and Vas. The declaration of the Austrian Parliament confirmed this on November 22nd. The decision was based on the national structure of these territories and their geographical and economic ties with Austria. The requested area would be of considerable importance from a nutritional point of view, as it would help to ensure a better food supply. The Austrian government also invoked the principle of self-determination in its request by having a delegation of the population of the counties mentioned above convey their wish for annexation to Austria. On the other hand, Hungary considered autonomy for

¹¹⁶ Joseph Imre, "Burgenland and the Austria-Hungary Border Dispute in International Perspective, 1918–1922", *Region* 4, No. 2 (2015), pp. 222–223 (hereinafter: Imre, "Burgenland and the Austria-Hungary Border Dispute"). For more on the history of Burgenland, see Fritz Zimmermann, "The Role of Burgenland in the History of the Habsburg Monarchy", *Austrian History Yearbook* 8 (1972), pp. 7–38.

¹¹⁷ Imre, "Burgenland and the Austria-Hungary Border Dispute", pp. 223–226.

¹¹⁸ Arnold Suppan, *The Imperialist Peace Order in Central Europe: Saint-Germain and Trianon, 1919–1920* (Wien, 2019), p. 149 (hereinafter: Suppan, *The Imperialist Peace Order*).

the areas in its western part where the German population was in the majority.¹¹⁹ As mentioned by Suppan, the Austrian Foreign Minister Otto Bauer did not include the demand for the annexation of these territories in the memorandum he presented to the representatives of the Entente countries (and the US) in Vienna on December 25, 1918. Still, Austria later demanded it at the Peace Conference.¹²⁰

Similar to the border demarcation issue between the Kingdom of SHS and Austria, the Americans were the first of the Great Powers to intervene in Burgenland. Much like the Miles Commission of the Coolidge Study Mission in Carinthia and Styria, the latter brought a geographer, Major Lawrence Martin, to the Hungarian-Austrian border to examine the border primarily from a geographical point of view. Based on his findings, Martin argued for the annexation of the German border areas to Austria for economic reasons. He explained that this would help secure Austria's food supply and that many workers from this area came to Austria to work. As for the ethnic composition, Martin found it difficult to determine. He did not advocate a plebiscite but rather the convening of a neutral international commission to investigate the situation on the ground and propose a border on that basis. Coolidge was reluctant to accept Martin's proposal. He agreed that it would be difficult to determine the national structure and therefore toyed with the possibility of a plebiscite. But as March progressed, he leaned more and more towards Martin's border proposal, especially given the establishment of the Hungarian Soviet Republic.¹²¹

At the Paris Peace Conference, the question of the border between Austria and Hungary was raised for the first time in connection with the idea of a "Slavic" corridor between Czechoslovakia and the Kingdom of the SHS in February 1919. This idea was not supported by the Committee dealing with the territory of Czechoslovakia, and the debate on it ceased in March of the same year. From May 8th, the foreign ministers began to discuss it more concretely. British Foreign Secretary Arthur Balfour was the first to remind his counterparts that it would be wise to consider changing the historic border that dated back to the Austro-Hungarian Empire. At the time, he did not receive the support of the other ministers, who decided that the issue should not be separately discussed until Hungary or Austria raised it.¹²²

¹¹⁹ Mari Vares, *The Question of Western Hungary / Burgenland, 1918–1923: A Territorial Question in the Context of National and International Pressure*. Doctoral dissertation, University of Jyväskylä (Jyväskylä, 2008), pp. 95–96 (hereinafter: Vares, *The Question of Western Hungary / Burgenland*).

¹²⁰ Suppan, *The Imperialist Peace Order*, p. 137.

¹²¹ *Ibid.*, pp. 98–105.

¹²² *Ibid.*, pp. 115–117.

In the following days, Austrian Chancellor Karl Renner considered asking the Entente for permission to occupy the border areas. He justified this based on their ethnic structure and the possibility of Bolshevism in Hungary spreading to Austria and the rest of Europe. The Council of Four decided not to change the border but to intervene on the ground in case of unrest.¹²³ The *Status quo* was reflected in the first draft of the Peace Treaty with Austria, which was presented to Austria on June 2, 1919.¹²⁴

In response to this proposal, on June 10th, the Austrian delegation demanded the territory of the German border areas for Austria based on economic, ethnic, geographical, and historical considerations.¹²⁵ It repeated this demand in a memorandum of June 16th, in which it also referred to the Bolshevik threat in Hungary.¹²⁶ According to the Finnish historian Mari Vares, the reference to the "red" danger from the East became a powerful trump card for the Austrian delegation.¹²⁷

In the first two days of July, the question of the Austro-Hungarian border was discussed at length in the Supreme Council of the Conference, with Britain and the US supporting the Austrian claim to the territories in question and the Italian representative warning of Hungary's heavy losses. On July 20th, a second version of the Peace Treaty with Austria was adopted. In it, Czechoslovakia had pointed out to the Slavic population in the disputed area and was strongly supported in its demands by France, receiving a large part of the territory in the former Bratislava County. Austria received about half of the claimed 5,000 km² border area.¹²⁸ In the last month before signing the Peace Treaty, the Austrian delegation tried to get the entire former Hungarian county of Mosonmagyaróvár for itself. It proposed a referendum on the border areas. Both proposals were rejected at the Peace Conference. In the Treaty of Saint-Germain-en-Laye, signed on September 10, 1919, the border demarcation remained the same as in the second draft of the Treaty.¹²⁹

If one of the objectives of the Peace Conference was to ensure order in post-war Europe, it achieved the opposite with the demarcation between Hungary and Austria established in the Saint-Germain-en-Laye. Hungary, where a republic (and a kingdom after March 1920) had been re-established after the defeat of the Bolshevik formation, refused to withdraw its army from the territory that had been assigned to Austria. There were numerous Hungarian attacks on the local German-speaking population. Austria then repeatedly requested

¹²³ Ibid, pp. 117–120.

¹²⁴ Suppan, *The Imperialist Peace Order*, p. 138.

¹²⁵ Vares, *The Question of Western Hungary / Burgenland*, p. 126.

¹²⁶ Suppan, *The Imperialist Peace Order*, p. 138.

¹²⁷ Vares, *The Question of Western Hungary / Burgenland*, pp. 126–129.

¹²⁸ Suppan, *The Imperialist Peace Order*, pp. 139–140.

¹²⁹ Vares, *The Question of Western Hungary / Burgenland*, pp. 145–151.

the arrival of an Entente army to bring order, but to no avail. On October 2, 1919, it was decided in Paris that an inter-allied commission should come to the area, but this did not happen until the end of the year.¹³⁰

On January 31, 1920, Renner and the Hungarian Ambassador Gustav Gratz met in Vienna and the Hungarian side proposed a plebiscite. Should the population decide in favor of annexation to Hungary, they would receive several benefits, including autonomous status. Renner rejected the proposal on the grounds that the plebiscite could not be held because of Hungarian violence. As Vares notes, Austria would only have favored holding a plebiscite if it had guaranteed its administration in the disputed area. On February 19th, the Austrian Parliament also rejected the Hungarian proposal for a plebiscite.¹³¹

At the time of the talks between Gratz and Renner, a peace treaty with Hungary had not yet been concluded. The victorious countries discussed it in the first half of 1920. The most important decision regarding the further development of the border between Austria and Hungary was not to change the border established in the Treaty of Saint-Germain-en-Laye, as this could have jeopardized the Treaty with Austria and, on the other hand, the stabilization of the same.¹³²

On February 2, 1920, the Conference of Ambassadors sent an inter-allied military commission to Sopron. Austria and Hungary were also represented. The Austrian side, which wanted to gain effective control over the territory assigned to it as quickly as possible, made several attempts to take advantage of the Commission's activities. Especially between July and September 1920, it repeatedly reported Hungarian violence against the Austrian population to the Entente countries.¹³³ The Conference of Ambassadors did not react particularly strongly until December 22, 1920, when it transferred the administration of the disputed territory to the Inter-Allied Commission in Sopron.¹³⁴

This decision hurt Hungary, but it did not wholly give up the struggle for the disputed territory. It entered into negotiations with Austria. The bilateral agreement was supported by the Conference of Ambassadors, which warned the negotiators on February 24, 1921, not to jeopardize the foundations of the peace treaties. At three meetings between the end of February and May 25, 1921, Hungary offered its western neighbor economic benefits and autonomy for the entire German population, but Austria rejected the proposals. The latter was not supported by some important local politicians and grandees of German origin but who took a pro-Hungarian stance.¹³⁵

¹³⁰ Suppan, *The Imperialist Peace Order*, pp. 141–142.

¹³¹ Vares, *The Question of Western Hungary / Burgenland*, pp. 175–176.

¹³² Ibid, p. 179 and 192–193.

¹³³ Ibid, pp. 201–205.

¹³⁴ Suppan, *The Imperialist Peace Order*, p. 143.

¹³⁵ Ibid, pp. 143–144.

At the end of July 1921, the Conference of Ambassadors announced that it would allow only minor changes in the borders compared to the provisions of the peace treaties. On July 26th, the two sides exchanged ratifications of the Treaty of Trianon.¹³⁶ The disputed territory was divided into three zones (A, B, and C). While Hungary vacated Zones A and C, it refused to do so in Zone B, where Sopron was located. There it began to reinforce its paramilitary forces. After repeated unsuccessful calls for Hungarian troops to withdraw, the Conference of Ambassadors issued an ultimatum on September 22nd, demanding that Hungary vacate the zone within ten days or face action. It did not specify what those measures would be.¹³⁷

Hungary benefited from its policy of disregarding the Paris decisions. After repeated Austrian protests, diplomatic representatives of Italy, France, and the United Kingdom called on the leaders of the Austrian state to seek, as Suppan writes, reasonable and cautious solutions with its eastern neighbor.¹³⁸ This response made it clear that the superpowers had no intention of making any significant effort to resolve the conflict. However, Czechoslovakia and Italy wanted to intervene and strengthen their power in Central Europe by mediating between the two countries in the conflict. Italy was more successful in this. The result of its interference was the Venice Protocol of October 13, 1921. In it, the Hungarian side agreed to withdraw its paramilitary troops from the disputed area and place the territory under the Austrian administration. The latter agreed to hold a referendum in Sopron and the surrounding villages. The popular vote was to take place eight days after the Allied Generals' Commission, which had already been in Sopron, confirmed that Austria had successfully established the administration of the occupied territory. The Conference of Ambassadors confirmed the provisions of the Venice Protocol on October 27th, thus giving the green light for the holding of the plebiscite.¹³⁹

The Commission was concerned about the lack of Entente troops to maintain order in the plebiscite area. The Conference of Ambassadors partially complied and decided to send 50 Entente troops from Upper Silesia, and Austrian and Hungarian troops were allowed on the ground until December 12th. The Hungarian paramilitaries left the area on November 16th. The dates for the plebiscite were set by the Conference of Ambassadors and confirmed by the Generals' Commission. On December 14th, the vote took place in Sopron, the following day in one of the surrounding villages, and on December 16th in the remaining villages.¹⁴⁰

¹³⁶ Ibid, p. 145.

¹³⁷ Vares, *The Question of Western Hungary / Burgenland*, pp. 228–234.

¹³⁸ Suppan, *The Imperialist Peace Order*, p. 146.

¹³⁹ Vares, *The Question of Western Hungary / Burgenland*, pp. 235–250.

¹⁴⁰ Ibid, pp. 256–265; Suppan, *The Imperialist Peace Order*, p. 147.

On November 5th, the Generals' Commission drew up instructions for preparing the electoral lists. These were based on the provisions of the Treaty of Saint-Germain on the conduct of the Carinthian plebiscite. All inhabitants of the plebiscite area who were born there and had reached the age of 20 by January 1, 1921, and had not lost their national or political rights were eligible to vote. Anyone who had moved to the area before January 1, 1918, was also entitled to vote.¹⁴¹

The Austrian side pointed out that the voting had been held too quickly. Too little time had passed before the Hungarian troops had left the area and Austria could effectively begin exercising its administration. The preparation of the electoral lists that the Hungarian institutions had submitted to the Generals' Commission was also objected to. On December 13th, the Austrian Chancellor Johannes Schober informed the Generals' Commission that the Austrian side would not participate in the vote, the Austrian representative would leave the Commission, and Austria would not recognize the plebiscite results. The Austrian Parliament confirmed this the next day.¹⁴²

Nevertheless, a plebiscite was held between December 14th and 16th, in which Hungary won a majority (72.8%) in the city of Sopron and Austria a narrow lead in the surrounding villages. Overall, 65.1% voted for Hungary and 34.9% for Austria. According to Suppan and Vares, this result was due to the pro-Hungarian attitude of the city's inhabitants and its historical ties with Hungary, and not so much due to the nationality or language of the voters.¹⁴³ The Austrian side did not oppose the results for too long, and Hungary took over the administration of the acquired territory on January 1, 1922.¹⁴⁴

Similarities and Differences of Individual Characteristics of the Plebiscite Areas in Question

As can be seen, the population structure of all the territories where the plebiscites in question were held was multinational, which was an important reason for the decision of the victorious powers of the First World War to hold them. In Schleswig, Danes had a clear majority in Zone 1, and Germans had a clear majority in Zone 2, which was ultimately reflected in the outcome. The same was true in Kwidzyn, where the German population was in the majority, but not in Olsztyn, where the Polish-speaking population was in the majority. Howe-

¹⁴¹ Vares, *The Question of Western Hungary / Burgenland*, pp. 265–266.

¹⁴² Suppan, *The Imperialist Peace Order*, pp. 147–148.

¹⁴³ Ibid, p. 149; Vares, *The Question of Western Hungary/Burgenland*, pp. 266–267.

¹⁴⁴ Suppan, *The Imperialist Peace Order*, p. 150.

ver, they did not identify themselves with the Polish national movement but rather with their historical attachment to the German state, with the Lutheran religion also playing an important role. This meant that the voters overwhelmingly voted for Weimar Germany. In the case of the Klagenfurt Basin, national affiliation also did not play a decisive role in the plebiscite outcome. In Zone A, the Slovene-speaking population was in the majority. Still, it was firmly rooted in a regional identity and emphasized an economic attachment to the local centers, especially Klagenfurt. In the case of Upper Silesia, a clear ethnic division was even more challenging to draw despite the weak Polish majority, as the German population was strongly represented in towns that were only of local importance. In the plebiscite area of Sopron, there was a weak German majority, but the local leaders were pro-Hungarian, which had a significant impact on the outcome of the vote. The mixed population structure was not the only factor in the plebiscites. In the case of Schleswig, the plebiscite was about a historically disputed area between Denmark and its southern neighbor. Economic considerations significantly influenced the votes in the Klagenfurt Basin and Upper Silesia; the votes in Kwidzyn were influenced by the decision of the Great Powers that the Polish state should have access to the sea.

As far as the events leading up to the plebiscites are concerned, the areas can be divided into two categories. In Schleswig, Kwidzyn, and Olsztyn, there were no significant tensions between members of different nationalities. The situation was different in the Klagenfurt Basin and Upper Silesia, where there were substantial clashes. Clashes also occurred in Burgenland, but only after signing the Treaty of Saint-Germain, which can be seen as paradoxical. Peace treaties are supposed to reduce tensions, but in this case, it was the trigger for them. On the other hand, in all cases except the Sopron case, the peace treaties specified the plebiscites and their organization within certain limits (in the Sopron case, the plebiscite resulted from bilateral agreements between Austria and Hungary and mediation by Italy). In all cases, the plebiscite was organized by an international commission whose main objective was to ensure fair, free, and secret voting. This meant, especially in the case of the Carinthian plebiscite, that it could take some of the measures otherwise provided for in the Peace Treaty. Under the peace treaties, the administration of plebiscite areas was taken into their own hands, with the local population supporting them. At the same time, order was maintained mainly by police units composed of locals and, in some cases, by Allied troops, which did their job rather bad in Upper Silesia. All the plebiscite commissions were composed of an Italian, a French, and a British representative, except for Schleswig, where there was also a Norwegian and a Swedish member in addition to the French and British representatives. Although an American representative was also appointed in some places, this was not realized, as the US had not yet ratified the peace

treaties at that time. The type of vote also varied. In the case of the Klagenfurt Basin, Sopron, and Schleswig Zone 1, the results of the entire voting area were taken into account. In contrast, in the other cases, the results of the individual municipalities were used. This proved problematic in Upper Silesia, where no clear line could be drawn, as the urban population voted overwhelmingly for Weimar Germany and the rural population for Poland. This led to violence after the vote. Entente troops calmed the situation down, and the League of Nations decided the final border demarcation. In the other plebiscite areas, implementation was unproblematic.¹⁴⁵ It should be added that in the case of the Carinthian plebiscite, the Yugoslav army did enter the lost Zone A but left it again in less than ten days.

From this, we can conclude that the plebiscites successfully fixed the problematic borders in Europe for at least 20 years. The outbreak and the end of the Second World War changed the political map of Europe once again. Nevertheless, the borders resulting from the plebiscites in Schleswig, the Klagenfurt Basin, and Sopron are still in force today. At the same time, the territories of Upper Silesia, Kwidzyn, and Olsztyn were ceded to Poland after the Second World War. Thus, the popular will expressed in 1920 and 1921 became an irrelevant factor in the diplomatic game of the Great Powers.

Janez Osojnik in Aleš Maver

PLEBISCITI V EVROPI PO PRVI SVETOVNI VOJNI

POVZETEK

V članku so obravnavani plebisciti, ki so bili v Evropi izvedeni v letih po prvi svetovni vojni, natančneje v letih 1920 in 1921. Potekali so na območju Schleswiga, mest Kwidzyn / Marienwerder in Olsztyn / Allenstein s širšo okolico,

¹⁴⁵ In the case of the Carinthian plebiscite, there was a minimal change in 1922, when the municipality of Libeliče successfully protested against the annexation to Austria and was assigned to the Kingdom of SHS (Marjan Linasi and Marjan Kos, *Carinthian Plebiscite: Southeastern Carinthia in the Revolution of 1918–1920* (Slovenj Gradec, 2020), pp. 58–62).

Celovške kotline, Zgornje Šlezije in v mestu Šopron. Kronološko so bili izvedeni v naštetem vrstnem redu, se pravi, najprej v Schleswigu in nazadnje v Šopronu. Vsi so bili izvedeni kot sredstvo novega zarisovanja meja na območjih, kjer je bilo to težavno zaradi njihove večnacionalne strukture, pa tudi gospodarskih, geografskih in zgodovinskih dejavnikov. Tako so se velesile zmagovalke prve svetovne vojne v nekaterih primerih odločile za instrument ljudskega glasovanja, ki v zgodovini ni bil novost, a je bil takrat prvič uporabljen v večji meri. Na vseh območjih, kjer so bili plebisciti izvedeni, je šlo za ozemlja z multitejnično strukturo, a so bili poleg nje pri določanju meje pomembni še gospodarski, geografski in zgodovinski vidiki. V Schleswigu je imela v con 1 izrazito večino Danska, v con 2 pa Weimarska Nemčija, kar se je na koncu izražalo tudi v rezultatu. Podobno velja za območje Kwidzyna, kjer je bilo nemško prebivalstvo v večini, ne pa tudi za Olsztyn, kjer je (sicer s skromno večino) prevladovalo poljsko govoreče prebivalstvo, a se to ni identificiralo s poljskim nacionalnim gibanjem, temveč je bolj stavilo na zgodovinsko navezanost na nemško državo, pomembno vlogo pri tem je imela tudi luteranska veroizpoved dela poljsko govorečega prebivalstva. To je pomenilo, da so glasovalci v veliki večini glasovali za Weimarsko Nemčijo, k čemur je nazadnje prispeval še trenutno slab položaj Poljske v sovjetsko-poljski vojni. Tudi v primeru Celovške kotline nacionalna pripadnost ni bila edini motiv za glasovanje, kar je slovenska oziroma južnoslovanska agitacija v veliki meri prezrla. V con A je bilo slovensko govoreče prebivalstvo v večini, a je bila pri njem močno zakoreninjena deželna zavest, pa tudi gospodarska navezanost na tamkajšnje centre, zlasti Celovec. V primeru Zgornje Šlezije je bilo jasno narodnostno ločnico še najtežje povleči kljub šibki poljski večini zaradi močne prisotnosti nemškega življa v mestih, ki so bila le lokalnega pomena. V plebiscitnem območju Šoprona je obstajala šibka nemška večina, a so bili tamkajšnji veljaki promadžarsko usmerjeni, kar je pomembno vplivalo na rezultat glasovanj. Mešana prebivalstvena struktura pa ni bila edini faktor za izvedbo plebiscitov. V primeru Schleswiga je šlo za zgodovinsko sporno ozemlje med Dansko in njeno južno sosedo, na glasovanje v Celovski kotlini in Zgornji Šleziji so pomembno vplivali gospodarski razlogi, na referendum v Kwidzynu pa odločitev velesil, da mora imeti poljska država omogočen dostop do morja. Državam zmagovalkam prve svetovne vojne so v primeru Celovške kotline, Zgornje Šlezije in Šoprona težave povzročali spopadi na terenu med pretendentoma za navedeno območje. V Zgornji Šleziji jih nekajkrat niso zmogle preprečiti niti zavezniške enote, prisotne na terenu. V primeru Šoprona je delovanje madžarskih paravojaških enot posredno privedlo do ljudskega glasovanja, saj ta ni bil predviden v senžermenski in trianonski mirovni pogodbi, ampak je do odločitve za njegovo izvedbo prišlo kasneje, pri tem pa je imela pomembno vlogo Italija kot mediatorica. V bistvu je do nasilja prišlo šele po podpisu senžermenske pogodbe, kar lahko razumemo kot para-

doksalno. Mirovne pogodbe naj bi skrbele za umiritev napetosti, v tem primeru pa je bila taka pogodba njihov sprožilec. Preostala glasovanja so bila predvidena v mirovnih pogodbah, kjer sta bili okvirno opredeljena tudi njihova izvedba in uprava plebiscitnega ozemlja, ki jo je v svoje roke prevzela mednarodna plebiscitna komisija. V njej so bili v vseh primerih razen Schleswiga po en predstavnik Francije, Velike Britanije in Italije (v primeru določanja dansko-nemške meje sta bila v komisiji švedski in norveški predstavnik, ni pa bilo italijanskega, v primeru Celovške kotline pa sta bila v njej še avstrijski in jugoslovanski predstavnik, ki sta imela le posvetovalno funkcijo). Glavna naloga plebiscitnih komisij je bila zagotovitev svobodnega, poštenega in tajnega glasovanja, pri tem pa je morala sprejemati ukrepe, ki so to zagotavljali, kar je v nekaterih primerih poželo kritike ene izmed strani. To je zelo razvidno v primeru koroškega plebiscita v Celovški kotlini, ko je jugoslovanski predstavnik večkrat izražal nesoglasje z odločitvami, s čimer se je postal tarča kritik drugih kolegov, češ da ovira delo komisije. V primeru Celovške kotline, Šoprona in schleswiške cone 1 so se pri dodelitvi ozemlja upoštevali rezultate celotnega glasovalnega območja, medtem ko v preostalih primerih rezultati po občinah. To se je kot problematično izkazalo v Zgornji Šleziji, kjer ni bilo moč potegniti jasne meje v industrijskem trikotniku med mesti Gliwice / Gleiwitz, Bytom / Beuthen O.S. in Katowice / Kattowitz, saj je mestno prebivalstvo večinsko glasovalo za Weimarsko Nemčijo, podeželsko pa za Poljsko. To je privedlo do nasilja po koncu glasovanja, ki so ga pomirile antantne vojaške enote, dokončno razmejitev pa so določili organi Lige narodov. Na preostalih plebiscitnih območjih je bila uveljavitev izidov neproblematična. Pri tem je treba dodati, da je v primeru koroškega plebiscita jugoslovanska vojska sicer vdrla v izgubljeno cono A, a jo je zapustila v manj ko desetih dneh. V članku obravnavani plebisciti so uspešno zakoličili problematične meje v Evropi vsaj za slabih 20 let. Izbruh druge svetovne vojne in njen zaključek sta znova spremenila politični zemljevid Evrope. Ne glede na to meje, ki so nastale kot posledica plebiscitov v Schleswigu, Celovški kotlini in Šopronu, veljajo še danes, medtem ko je območja Zgornje Šlezije, Kwidzyna in Olsztyna po drugi svetovni vojni dobila Poljska.

SOURCES AND LITERATURE

- The Versailles Treaty June 28, 1919: Part III*, available at: avalon.law.yale.edu/imt/par-tiii.asp, accessed 8. 4. 2020.
- Australian Treaty Series 1920 No 3, Department of Foreign Affairs and Trade Canberra, Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Austria; Protocol, Declaration and Special Declaration (St. Germain-en-Laye, 10 September 1919)*, available at: www.austlii.edu.au/au/other/dfat/treaties/1920/3.html, accessed 4. 11. 2021.
- Fourteen Points*, available at: www.britannica.com/event/Fourteen-Points, accessed 7. 4. 2020.

.....

- Allyn, Emily**, "Polish-German Relations in Pomerania and East Prussia", *Bulletin of the Polish Institute of Arts and Sciences in America* 2, No. 3 (1944), pp. 822–858.
- Biskupski, Mieczysław B.**, "Re-creating Central Europe: The United States 'Inquiry' into the Future of Poland in 1918", *The International History Review* 12, No. 2 (1990), pp. 249–279.
- Blanke, Richard**, "Polish-Speaking Germans? Language and National Identity Among the Masurians", *Nationalities Papers* 27, No. 3 (1999), pp. 429–453.
- Böhler, Jochen**, *Civil War in Central Europe, 1918–1921: The Reconstruction of Poland* (Oxford, 2018).
- Campbell, F. Gregory**, "The Struggle for Upper Silesia, 1919–1922", *The Journal of Modern History* 42, No. 3 (1970), pp. 361–385.
- Cienciala, Anna M. and Komarnicki, Titus**, *From Versailles to Locarno: Keys to Polish Foreign Policy, 1919–25* (Lawrence, 1984).
- Davies, Norman**, "Lloyd George and Poland, 1919–1920", *Journal of Contemporary History* 6, No. 3 (1971), pp. 132–154.
- Davies, Norman**, *Heart of Europe: The Past in Poland's Present* (Oxford, 2001).
- Friš, Darko, Osojnik, Janez and Bajc, Gorazd**, "Koroška v odločilnem letu 1920: delovanje plebiscitne komisije", *Acta Histriae* 26, No. 3 (2018), pp. 923–944.
- Goold, J. Douglas**, "Lord Hardinge as Ambassador to France, and the Anglo-French Dilemma over Germany and the Near East, 1920–1922", *The Historical Journal* 21, No. 4 (1978), pp. 913–937.
- Grafenauer, Bogo**, "Slovenska Koroška v diplomatski igri leta 1919", in: *Koroški plebiscit: razprave in članki*, ed. Janko Pleterški, Lojze Ude and Tone Zorn (Ljubljana, 1970), pp. 295–375.
- Griesser Pečar, Tamara**, *Die Stellung der Slowenischen Landesregierung zum Land Kärnten 1918–1920* (Klagenfurt–Ljubljana–Wien, 2010).

- Griesser-Pečar, Tamara**, "Prvo povojno leto v Evropi in svetu", *Studia Historica Slovenica* 20, No. 2 (2020), pp. 335–358.
- Hannan, Kevin**, "Borders of Identity and Language in Silesia", *The Polish Review* 51, No. 2 (2006), pp. 131–145.
- Hare, J. Laurence**, *Excavating Nations: Archaeology, Museums, and the German-Danish Borderlands* (Toronto, Buffalo in London, 2015).
- Holbrad, Carsten**, *Danish Reactions to German Occupation: History and Historiography* (London, 2017).
- Imre, Joseph**, "Burgenland and the Austria-Hungary Border Dispute in International Perspective, 1918–1922", *Region* 4, No. 2 (2015), pp. 219–246.
- Jebsen, Nina and Klatt, Martin**, "The negotiation of national and regional identity during the Schleswig-plebiscite following the First World War", *First World War Studies* 5, No. 2 (2014), pp. 181–211.
- Jefferson, Steven**, *Exodus, Expulsion, Explication: Collective Memories of Silesia as a German-Polish Frontier Zone*: PhD Thesis, University of London (London, 2016).
- Kamusella, Tomasz**, "Upper Silesia in Modern Europe: On the significance of the non-national/a-national in the ages of nations", in: *Creating Nationality in Central Europe, 1880–1950: Modernity, violence and (be)longing in Upper Silesia*, ed. James Bjork, Tomasz Kamusella, Tim Wilson and Anna Novikov (Abingdon, 2016), pp. 8–52.
- Karch, Brendan**, *Nation and Loyalty in a German-Polish Borderland: Upper Silesia, 1848–1960* (Washington, D.C.–Cambridge, 2018).
- Kladnik, Tomaž**, "General Rudolf Maister", *Studia Historica Slovenica* 11, No. 2–3 (2011), pp. 463–482.
- Kruszewski, Tomasz**, "Silesian administrative authorities and territorial transformations of Silesia (1918–1945)", in: *Cuius regio? Ideological and Territorial Cohesion of the Historical Region of Silesia (c. 1000–2000), vol. 4: Region Divided. Times of Nation-States (1918–1945)*, ed. Lucyna Harc, Przemysław Wiszewski in Rościśław Żerelik (Wrocław, 2014), pp. 17–65.
- Leslie, Robert F. et al.**, *The History of Poland since 1863* (Cambridge, 1980).
- Linasi, Marjan and Kos, Marjan**, *Koroški plebiscit: jugovzhodna Koroška v prevratnem času 1918–1920* (Slovenj Gradec, 2020).
- MacMillan, Margaret**, *Paris 1919: Six Months that Changed the World* (New York, 2003).
- Marks, Sally**, "Mistakes and Myths: The Allies, Germany, and the Versailles Treaty, 1918–1921", *The Journal of Modern History* 85, No. 3 (2013), pp. 632–659.
- Oberdörfer, Lutz**, "Konfliktlinien in Ostpreußen am Ende des Ersten Weltkriegs", *Ost-europa* 53, No. 2/3 (2003), pp. 213–228.
- Osojnik, Janez, Bajc, Gorazd and Matjašič Friš, Mateja**, "Koroška leta 1919 in ozadje sprejetja odločitve o plebiscitu – britanski pogled in reakcije v slovenskem tisku", *Studia Historica Slovenica* 20, No. 2 (2020), pp. 525–563.

- Perovšek, Jurij**, *Slovenska osamosvojitve v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov* (Ljubljana, 1998).
- Perovšek, Jurij**, "Slovinci in država SHS leta 1918", *Zgodovinski časopis* 53, No. 1 (1999), pp. 71–79.
- Perovšek, Jurij**, "Nastanek Države Slovencev, Hrvatov in Srbov 29. oktobra 1918 in njen narodnozgodovinski pomen", *Studia Historica Slovenica* 19, No. 2 (2019), pp. 369–398.
- Pleterski, Janko**, "Slovenska Koroška pred 1. svetovno vojno", in: *Koroški plebiscit: razprave in članki*, ed. Janko Pleterski, Lojze Ude and Tone Zorn (Ljubljana, 1970), pp. 37–71.
- Pleterski, Janko**, *Koroški plebiscit 1920: Poskus enciklopedične razlage gesla o koroškem plebiscitu* (Ljubljana, 2003).
- Polak-Springer, Peter**, "Landscapes of Revanchism: Building and the Contestation of Space in an Industrial Polish-German Borderlands, 1922–1945", *Central European History* 45, No. 3 (2012), pp. 485–522.
- Priestly, Tom**, "Povezave med poročili Milesove komisije in odločitvijo mirovne konference v Parizu za plebiscit na Koroškem leta 1919: kakšen dokaz so poročila sama?", *Prispevki za novejšo zgodovino* 45, No. 1 (2005), pp. 1–21.
- Qvortrup, Matt**, *Referendums and Ethnic Conflict* (Philadelphia, 2014).
- Rahten, Andrej**, "'Šampanjec v Gradcu in nemške demivierges' – ocena delovanja podpolkovnika Shermana Milesa na Štajerskem leta 1919", *Studia Historica Slovenica* 19, No. 3 (2019), pp. 781–813.
- Repe, Božo**, "Evropa in svet ob koncu Velike vojne", *Studia Historica Slovenica* 19, No. 2 (2019), pp. 493–517.
- Rosenthal, Harry K.**, "National Self-Determination: The Example of Upper Silesia", *Journal of Contemporary History* 7, No. 3/4 (1972), pp. 231–241.
- Schattkowski, Ralph**, "Separatism in the Eastern Provinces of the German Reich at the End of the First World War", *Journal of Contemporary History* 29, No. 2 (1994), pp. 305–324.
- Schultze, Hagen**, "Der Oststaat-Plan 1919", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 18, No. 2 (1970), pp. 123–163.
- Sharp, Alan**, *The Versailles settlement: peacemaking after the First World War, 1919–1923* (Basingstoke, 2008).
- Smith, Leonard V.**, *Sovereignty at the Paris Peace Conference of 1919* (Oxford, 2018).
- Suppan, Arnold**, *The Imperialist Peace Order in Central Europe: Saint-Germain and Trianon, 1919–1920* (Wien, 2019).
- Štih, Peter, Simoniti, Vasko and Vodopivec, Peter**, *Slovenska zgodovina: družba – politika – kultura* (Ljubljana, 2008).
- Tooley, T. Hunt**, "German Political Violence and the Border Plebiscite in Upper Silesia, 1919–1921", *Central European History* 21, No. 1 (1988), pp. 56–98.

- Ude, Lojze**, "Vojaški boji na Koroškem v letu 1918/1919", in: *Koroški plebiscit: razprave in članki*, ed. Janko Pleterski, Lojze Ude and Tone Zorn (Ljubljana, 1970), pp. 132–214.
- Vares, Mari**, *The Question of Western Hungary / Burgenland, 1918–1923: A Territorial Question in the Context of National and International Pressure*: PhD Thesis, University of Jyväskylä (Jyväskylä, 2008).
- Wambaugh, Sarah**, *Plebiscites since the world war: with a collection of official documents*, Vol. 1 (Washington, 1933).
- Wandycz, Piotr Stefan**, *France and Her Eastern Allies, 1919–1925: French-Czechoslovak-Polish Relations from the Paris Peace Conference to Locarno* (Minneapolis, 1962).
- Watson, Alexander**, "'Unheard-of Brutality': Russian Atrocities against Civilians in East Prussia, 1914–1915", *The Journal of Modern History* 86, No. 4 (2014), pp. 780–825.
- Williamson, David G.**, *The British in Interwar Germany: The Reluctant Occupiers, 1918–30* (London, 2017).
- Wilson, Tim**, "Fatal Violence in Upper Silesia, 1918–1922", in: *Creating Nationality in Central Europe, 1880–1950: Modernity, violence and (be)longing in Upper Silesia*, ed. James Bjork, Tomasz Kamusella, Tim Wilson and Anna Novikov (Abingdon, 2016), pp. 53–86.
- Wung Sung, Thobias Haimin**, "'We Remain What We Are' 'Wir bleiben was wir sind? ' North Schleswig German Identities in Children's Education After 1945", in: *Borderland Studies Meets Child Studies: A European Encounter*, ed. Machteld Venken (Frankfurt am Main, 2017), pp. 139–162.
- Zimmermann, Fritz**, "The Role of the Burgenland in the History of the Habsburg Monarchy", *Austrian History Yearbook* 8 (1972), pp. 7–38.
- Zorn, Mitja**, "Abstimmungszonen", in: *Enyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška: von den Anfängen bis zur 1942*, ed. Katja Sturm-Schnabl and Bojan-Ilija Schnabl (Wien–Köln–Weimar, 2016), pp. 60–62.

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

Ocene /
Reviews

*Studia
historica
slovenica*

Nina Vodopivec

***Tu se ne bo nikoli več šivalo:
doživljanja izgube dela
in propada tovarne***

*Zbirka Razpoznavanja / Recognitiones 45
Založba Inštituat za novejšo zgodovino
Ljubljana, 2021
307 str.*

Dr. Nina Vodopivec (roj. 1974) se je po diplomi najprej kot pripravnica in kasneje kot kustodinja, zaposlila na tekstilnem oddelku Tehniškega muzeja Slovenije. Leta 2001 se je vpisala na podiplomski študij socialne antropologije na Fakulteti za humanistični študij ISH, kjer je bila med leti 2003 in 2006 zaposlena kot mlada raziskovalka. V znanstveni monografiji *Labirinti postsocializma: socialni spomin tekstilnih delavk in delavcev* (Knjižna zbirka Documenta 16, Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis, Fakulteta za podiplomski humanistični študij, 2007) je raziskovala, kako se je s postsocialistično transformacijo oziroma s spremembo referenčnih okvirov ljudi, v Sloveniji spreminjal pogled tekstilnih delavk ter delavcev na socialistično preteklost in njihovo sodobno doživljanje delovnega ter širšega življenjskega okolja. Sicer je tudi avtorica številnih izvirnih znanstvenih in strokovnih člankov, poglavij v monografijah itd. Od leta 2006 je zaposlena na Inštitutu za novejšo zgodovino. V obdobju 2006–2008 je vodila program Raziskovalne infrastrukture, leta 2009 je koordinirala mednarodni projekt Dariah, (Digitalna raziskovalna infrastruktura za

humanistiko in umetnost), 7FP Research Framework Programme. V letu 2010 (januar–junij) je kot Fulbrightova štipendistka predavala na Univerzi Wittenberg v Ohio, ZDA (programa Anthropology in South Eastern Europe, Gender and society). Med leti 2008 in 2011 je predavala učiteljem in vzgojiteljem v okviru mednarodnega projekta Spodbujanje medkulturnega dialoga: Profesionalno usposabljanje strokovnih delavcev v vzgoji in izobraževanju na področju socialnih in državljskih kompetenc (v sodelovanju s Pedagoško fakulteto, Univerza v Ljubljani). Zadnjih deset let se je kot znanstvena sodelavka v okviru programa Gospodarska in socialna zgodovina osredotočala na procese postsocialistične transformacije, predvsem na načine, kako makro spreminjanja doživljajo in jih sooblikujejo industrijske delavke in delavci, na raznolike diskurze, ki spremljajo preoblikovanje trga, socialnih in zdravstvenih pravic, predvsem na paradigmo o samoodgovornosti. Naštete teme in vprašanja je obravnavala v primerjalni perspektivi v kontekstu postsocialističnih, kot tudi širših globalnih preoblikovanj.

Avtorica že na začetku nove monografije z naslovom *Tu se ne bo nikoli več šivalo: doživljanja izgube dela in propada tovarne*, ki je leta 2021 izšla pri Znanstveni založbi Inštituta za novejšo zgodovino (Zbirka *Razpoznavanja / Recognitiones* 45), poudari, da ne gre za knjigo o tovarni Mura. Njena težnja "je bila pokazati doživljanja konkretnega načina deindustrializacije, ki pa so bila širša" in to ne glede na to, "da je imela Mura v Sloveniji poseben prostor, prav tako pa sta bila specifična tudi odnos politike in medijev do tovarne". Doživljanja Murinih ljudi je avtorica obravnavala v povezavi s pripovedmi ljudi v drugih tekstilnih tovarnah in transformacijo materialnih razmer bivanja ter delovanja na ravni širše družbe v Sloveniji. Razlagala jih je v povezavi "s spremenjenimi zaposlitvenimi in socialnimi politikami, neoliberalnim preoblikovanjem idejnih svetov, pozivi po kognitivno ideološkem, telesnem in čustvenem preoblikovanju ljudi". Kot poudari, "so prav te spremembe imele močan vpliv na življenje in doživljanja odpuščenih delavk in delavcev".

Obdobje po letu 1990 oziroma t. i. tranzicijsko obdobje pomenljivo oriše tudi naslov dokumentarnega filma Zvezdana Martiča *Kam so vse tovarne šle*. Čeprav jih do leta 1989 tako rekoč ni bilo, je število stečajev v tem, predvsem pa v letih 1990 in 1991 zelo naraslo. Prav gotovo so bili stečaji podjetij ena od vidnejših posledic premikov v družbenoekonomskem sistemu. Seznam tovarn, ki so propadle konec osemdesetih let minulega stoletja in po letu 1990, je zelo dolg. Prevent, Rog, Tam, Metalna, TVT Boris Kidrič, Tovarna sladkorja Ormož, Toper, Iskra Delta, Iskra, Tobačna Ljubljana in Industrija usnja Vrhnika (IUV) so le del seznama. Žalostno usodo je delila tudi tovarna Mura. Kot ugotavlja avtorica, so nekatere družine imele v tovarni zaposlenih po več članov, že napoved stečaja pa je v ljudeh vzbujala strah in tesnobo, da lahko družina izgubi več virov financiranja hkrati. Izguba zaposlitve ni vplivala zgolj na tiste, ki so delo izgu-

45 ZBIRKA
RAZPOZNAVANJA
RECOGNITIONES

Nina Vodopivec

TU SE NE BO NIKOLI VEČ ŠIVALO

**Doživljanja izgube dela
in propada tovarne**

bili, temveč je zajela širši krog ljudi: otroke, starejše generacije in širšo lokalno skupnost. Namen avtorice je bil izpostaviti življenjsko perspektivo posameznice oziroma posameznika, kar pomeni, da je pripovedi o izgubi dela in tovarne obravnavala v kontekstu širše življenjske ranljivosti. "Čustvovanje industrijskih delavk in delavcev ob izgubi dela je pogosto stigmatizirano, saj je za prevladujoče družbene reprezentacije znak njihove neprilagodljivosti; zaradi njihove čustvene navezanosti na tovarno in na socialistično preteklost, jih predstavlja-

jo, kot tiste, ki so obtičali in 'niso šli naprej'", ugotavlja avtorica in dodaja, da negativni odnos do delavskih afektov ni "zgolj značilnost postsocialističnega prostora, temveč širše (zahodne) post-industrijske družbe". Družbene pomene in vrednotenja tovarniškega dela raziskuje na različnih ravneh, v mikro okolju proizvodnje hale, v lokalnem in makro – nacionalnem in globalnem prostoru.

Dogajanje na makro ravni je bolj kot ne dobro obravnavano v razpravah različnih strokovnjakov. Mura se je s težavami spopadala že v socialističnih časih, ko jo je omejevala uvozna politika, predvsem pri uvozu kakovostne opreme, izvozne spodbude so zamujale, tovarna je najemala kredite. Nova gospodarska politika leta 1990 je za Muro pomenila skorajšnji finančni zlom, ki ga je ponovno reševala z najemanjem domačih in tujih kreditov. Zaradi stečaja Mure je jeseni 2009 je delo izgubilo 2635 ljudi. 650 jih je ostalo zaposlenih v drugih hčerinskih podjetjih. Te je z državno finančno pomočjo leta 2011 na dražbi kupila skupina Aha Holding in nastalo je podjetje Aha Mura. A podjetje ni izpolnilo pričakovanj in je v stečaju končalo že leta 2014. Po poročanju medijev je poslovalo z izgubo in ni plačevalo davkov in prispevkov, zato mu je davčna uprava blokirala račune. Oba lastnika družbe sta bila zaradi domnevnih nepravilnosti – prelivanja državnih sredstev – v preiskovalnem postopku. Za nekatere zaposlene se je zgodba stečaja in negotovosti ponovila. Na pogorišču Aha Mure je nekdanji član Murinega vodstva ustanovil podjetje Arum (obrnjeni vrstni red črk imena Mura), ki je delovalo do julija 2019 in zaposlovalo nekaj nekdanjih Murinih delavk in delavcev (Nekaj le teh je bilo zaposlenih v podjetju Mi&Lan v Gornjih Petrovcih (prav tako pod vodstvom nekdanjega člana vodstva Mure d.d. in Aha Mure). Nekateri zaposleni so tako v Muri dočakali tri stečaje.

Usoda tekstilne tovarne Mura, ki je bila do leta 2009 zadnja obratujoča tekstilna tovarna z velikim številom zaposlenih v Sloveniji, je bolj kot ne splošno znana. Vzroke za njene težave je sicer potrebno iskati predvsem v tranzicijskem obdobju, v prvi vrsti v izgubi jugoslovanskega trga ter neustreznem in (pre)potrebnem prestrukturiranju. Prav tako je znano, kakšno socialno katastrofo je za Pomurje pomenil propad Mure. A o tem pisati ni bil namen dela, ključno sporočilo pričujočega dela je namreč percepcija propada tovarne in spremljajočih se usod zaposlenih. Skozi osebne izpovedi, zlasti proizvodnih delavk in delavcev, bralec v vsej možni meri začuti bes, razočaranje, obup in nenazadnje žalost zaposlenih. To področje, terensko delo in intervjuji, je zahtevalo tudi največ časa in energije, je pa vsebinsko zato tudi najbolj dragoceeno. Pričevanja se bralca dotaknejo, sploh so pa dokaz, da se za informacijami o propadu tovarn, skrivajo številne zgodbe in usode. Toliko jih je, kot je število tistih, ki izgubijo delo. O tem priča in sama po sebi pove naslednja izjava, ki je sicer ena od mnogih v delu, gre pa za izjavo delavke ob izgubi službe: "To je bila zame ene vrste izguba dostojanstva. Največji šok v življenju, še mogoče to, da

nimam otrok ni bilo tako hudo. Pol leta je bilo tako grozno. Izgubiš dostojanstvo in si nič. Negativna nula. Počutila sem se kot zadnja smet brez vsega". Skozi delo avtorica eksplicitno pokaže in dokaže, da za delavce in delavke Mura ni bila le tovarna, kljub vsem pritiskom in pogosto nerazumljivim predpisanim normam, ni bila zgolj služba, temveč je predstavljala način življenja in bila za večino totalna družbena institucija. To dokazujejo navedene izjave ob izgubi dela, kot so "Imam težave s stresom", ali "Pri nekaterih je bilo hujše, so morali v psihiatrično bolnico. Nekateri so se zaprli, napravili tudi samomor." Dovolj povedno in žal tragično.

Kot ugotavlja avtorica, so sogovornice oziroma delavke Mure doživljale, da jih je država zapustila kot delavke in delavce, torej kot tekstilce in kot Prekmurce. Tako je bilo razočaranje nad državo dvojno. V več primerih so razloge za svoje odzive, obnašanja, (ne)zaupanje, a hkrati zaupljivost in za svoj angažma, pripisale prekmurskemu karakterju. "Po eni strani so skozi pogovore izkazovale močno regionalno identifikacijo, po drugi strani pa so prav s to regionalno identifikacijo pripovedovale o bolečini, da so bile s strani centra moči in nacionalne države pozabljene", navaja avtorica, katere cilj v pričujočem delu ni bil v raziskovanju regionalnih, a vendar na njih opozarja, saj so bila doživljanja odnosa države do delavk in delavcev v Muri ter do tovarne same, tesno povezana z njihovim doživljanjem regionalne perifernosti in marginalizacije. V knjigi se avtorica osredotoči tudi na plačano delo, kar pa ne razume kot "ekonomsko racionalno dejavnost, temveč družbeno prakso povezano z moralnim, s čustvenim, z družbenim vrednotenjem ter z identifikacijskimi procesi". Izkušnjo plačanega tovarniškega dela ne reducira zgolj na zaposlitev, prav tako je ne obravnava popolnoma ločeno od neplačanega dela doma, v družini in od neformalnih ekonomij, s čimer želi prispevati k raziskovanju (izkušnje) dela v Sloveniji. Kot izpostavi avtorica, se je pri raziskavi sklicevala na antropološke študije dela in družbenih sprememb, na ekonomsko antropologijo, ki črpa iz politične ekonomije, a hkrati izpostavlja kulturni vidik, razumevanja ljudi, pomen norm, vrednot, družbenih vrednosti, identifikacijskih procesov, na feministične teorije ter teorije utelešenosti in afekta, na razprave o neoliberalnih in postsocialističnih preoblikovanjih, na industrijske etnografije, ki poudarjajo subjektivne izkušnje deindustrializacije, in izkušnje industrijskih delavk in delavcev v drugih nekdanjih republikah socialistične Jugoslavije. V analizi terenskega raziskovanja v zadnjih 15 letih je ugotavljala, "da je družbene procese, spremembe na področju trga dela, zaposlitvenih in socialnih politik, družbenih pričakovanj in odnosov v Sloveniji močno zaznamovala paradigma samoodgovornosti". Samoodgovornost pa razume "kot miselno matrico, skozi katero so se redefinirala razmerja med delom, kapitalom in državo".

Delo ima ob uvodu, zaključku, angleškem povzetku, imenskem kazalu ter virih in literaturo šest smiselnih in jasno zaokroženih večjih poglavij z več

podpoglavji, dodana vrednost je bogato slikovno gradivo. Terminologija znanstvenega aparata in jezikovna raba ustrezata kriterijem in nivoju znanstvenega dela. Avtorici je uspelo odlično rekonstruirati in prikazati gospodarsko življenje, predvsem pa doživljanje zaposlenih ob propadu podjetja. Monografija je vsekakor izvirno znanstveno delo, prav tako je vzorec za razumevanje tranzicijskega časa in usode ter delovanja marsikaterega industrijskega podjetja v Sloveniji. Skrbno izbrane in tematsko razvrščene fotografije, ne samo dopolnjujejo, temveč še dodatno osvetlijo in nadgradijo osnovno pripoved, ki s tem pridobi na svoji prepričljivosti, povednosti in žlahtnosti. Knjiga je velika pridobitev na področju slovenske gospodarske zgodovine, gre za izjemno študija delavstva ter historične in ekonomske antropologije, tako da jo priporočam v branje ne le strokovni, temveč tudi širši javnosti. Vsem bralcem bo delo zagotovo v velik opomnik, da se za dogajanjem na makro ravni, za informacijami o stečajih, za izgubljenimi ekonomskimi vrednostmi, ki se jih ob tovrstnih zgodbah rado poudarja, skrivajo tudi ali predvsem usode številnih zaposlenih, njihovih bližnjih, določenih okolij in te so v prvi vrsti vse prej kot pozitivne.

Aleksander Lorenčič

Dr., direktor
Pokrajinski muzej Ptuj - Ormož (PMPO)
Muzejski trg 1, SI-2250 Ptuj, Slovenija
e-pošta: aleksander.lorencic@pmpo.si

Ivan Smiljanič

Lovorovi gozdovi in krompir: Prešernov kult v socializmu

*Zbirka Razpoznavanja / Recognitiones 43
Založba Inštituta za novejšo zgodovino
Ljubljana, 2021
267 str.*

V letu 2021 je Znanstvena založba Inštituta za novejšo zgodovino pod okriljem zbirke 43: *Razpoznavanja / Recognitiones* založila znanstveno monografijo z naslovom *Lovorovi gozdovi in krompir: Prešernov kult v socializmu*. Izvirno monografsko delo je izšlo izpod peresa zgodovinarja Ivana Smiljaniča, mladega raziskovalca na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani, kjer se posveča raziskovanju stečajev na Slovenskem v razdobju let 1868–1941. V letu 2020 je kot soscenarist sodeloval pri izdaji odmevnega stripa *Črni plamen: požig Narodnega doma v Trstu*, za katerega je prejel nagrado zlatirepec za najboljšo izvirno stripovsko izdajo leta in bil nominiran za knjigo leta na 36. Slovenskem knjižnem sejmu.

Avtor knjige Ivan Smiljanič je v polju sodobne slovenske zgodovine podrobno in temeljito raziskal doslej v glavnem še neraziskano področje Prešernovega statusa med letoma 1945 in 1991. Kakor avtor pojasnjuje, je bilo le malo raziskav posvečenih pesniškemu kultu v času po prvi in drugi svetovni vojni. Pisec se na primeru čaščenja pesnika dr. Franceta Prešerna v razdobju socialistične Jugoslavije v letih 1945–1991 poglobljeno ukvarja ravno z vprašanjem, zakaj se je njegov pesniški kult ohranjal še po tem, ko je opravil svojo narodotvor-

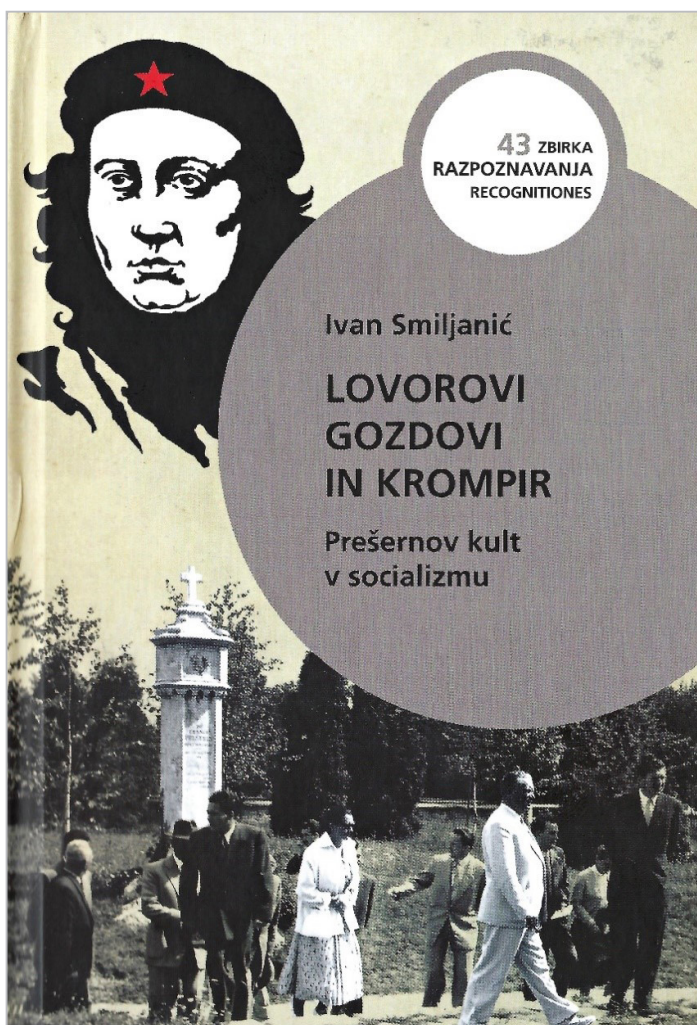
no funkcijo in preživel radikalne spremembe. Tema Prešernovega čaščenja v času med koncem druge svetovne vojne in osamosvojitvijo namreč še ni bila podrobneje raziskana, avtor je med prvimi, ki se je tega (uspešno) lotil. Svoj fokus ne usmerja toliko v dejstva, temveč v analizo interpretacij in (iz)rabe dejstev, tako da gre v njegovi študiji bolj za gibanje po polju politične in kulturne zgodovine, kakor po področju literarnih ved ali slovenistike. Osnovni namen dela je torej skozi štiri različne faze (umetno in arbitrarno ustvarjene) prikazati poskus teoretične sinteze spoznanj o tem, kako se je pesnikova podoba skozi desetletja spreminjala, reinterpreterirala, rušila in znova gradila.

Za proučevanje nastanka in širjenja Prešernovega kulta, njegovih temeljev in izvora ter analize političnih interpretacij kulturnih vprašanj v navezavi na Franceta Prešerna je avtor študije med drugim tudi zaradi lastne vpetosti v zgodbo in prostor, kjer je največji slovenski pesnik zaključil svojo življenjsko pot, nadvse primeren kandidat. Smiljanić je rojeni Kranjčan, v preteklih letih je nekaj časa služboval v Gorenjskem muzeju, ki ima pod svojim okriljem Prešernovo hišo, kjer je za tamkajšnje obiskovalce izvajal vodene ogleda in bil odgovoren za njeno pažnjo. V imenovanem objektu, le nekaj metrov proč od lokacije Prešernove smrti, ki je sprožila vse procese, s katerimi se ukvarja v svoji publikaciji, je spisal del svojega dela. Pravzaprav že osnova same ideje za nastanek pričujočega dela izvira iz avtorjevih lastnih izkušenj, opazovanj, videnj in sebi zastavljenih vprašanj, ko se je v Kranju čudil kategorično monopolni vlogi, ki jo je imel Prešeren v kranjski mestni kulturni zgodovini.

Ne glede na menjajoče družbenopolitične sisteme, v katerih se je v toku zgodovine znašel France Prešeren, njegov status ni bil nikoli problematiziran in je ostajal nespremenljiv. Spreminjajo se zgolj interpretacije, s katerimi se pesnik ukaluplja v nove kontekste. Vsaka doba je torej ustvarila svojo, v tistem času najprimernejšo podobo pesnika. V svoji analizi tehtno ugotavlja, da si ni nihče drznil Prešerna preprosto zapostaviti ali potisniti v ozadje. Bil je prevelik, da bi ga lahko posamezni politični sistemi ignorirali.

Avtor kljub svojemu primarnemu fokusu na čas poveljne socialistične Jugoslavije vsebine ne prične razpletati v kontekstu časovne zamejenosti, torej od končne osvoboditve in kapitulacije nemških oboroženih sil v maju 1945, temveč kot dober zgodovinar razume pomen uvodnega ali celo sprotnega predstavljanja širšega zgodovinskega konteksta. Tako se zaveda neizpodbitnega dejstva, da se je za razumevanje in pojasnjevanje Prešernovega kulta in tozadevno povezanih fenomenov potrebno spustiti v zgodnejša zgodovinska obdobja ter orisati nastanek in prve faze pesnikovega čaščenja, ki se pravzaprav prične že v življenju njega samega, ko se je že slavil samega sebe v svojih pesmih.

Delo izvzemši predgovor, zaključek in končni seznam uporabljenih bibliografskih enot obsega štiri glavna vsebinska poglavja s pripadajočimi podenotami, ki se razprostirajo na straneh 17–219, v skupnem seštevku pa ima knjiga

267 strani. Najkrajše je prvo glavno vsebinsko poglavje (*Pesnik – Bog naše idolatrije*) s pripadajočim podpoglavjem, ki služi kot nekakšna uvertura v kasnejša poglavja. Daleč najobsežnejše je četrto (zadnje) glavno vsebinsko poglavje (*Vzponi in padci Prešernovega kulta v socialistični Jugoslaviji*), kateremu pripada osem pripadajočih podpoglavij. Vsako poglavje spremlja pregled dejavnosti, povezanih s Prešernom, v Kranju, ki je ob Ljubljani in Vrbi nedvomno osrednji kraj spomina na Prešerna, žarišče raziskovalnih prizadevanj, posledično pa tudi v ospredju pričujoče raziskave.

V prvem poglavju avtor predstavi zgodovino pesniških kultov in proces kanonizacije (razglašanje osebe za svetnika), pri čemer je bilo ključno 19. sto-

letje. Dotakne se primerjave razvoja pesniških kultov med različnimi nacijami skozi različna zgodovinska obdobja. Ob koncu prikaže slovenske raziskave nacionalnih pesnikov in statusa Franceta Prešerna in izpostavi ključnega raziskovalca, literarnega zgodovinarja dr. Marijana Dovića, ki je pravzaprav vpe-ljal koncept kulturnega svetništva. V nadaljevanju Smiljanić piše o začetkih kanonizacije Prešerna (Fran Levstik je bil eden izmed njenih ključnih pred-stavnikov) in pojasni posmrtno bitko Koseskega in Prešerna za najodličnejše-ga slovenskega pesnika. Boj se v Prešernovo korist konča s predgovorom oz. spremno besedo Josipa Stritarja v izdaji Prešernovih pesmi, s katero v letu 1866 doseže pomembno zmago in utrdi Prešernov status v vrhu slovenske književ-nosti. Pesnikova spominska obeležja postajajo simbol političnih sporov in pro-tisimbol nemški kulturi, njegov kult pa na prelomu iz 19. v 20. stoletja doživi enega izmed vrhuncev.

Obdobje druge svetovne vojne na Slovenskem prinese nove apropiacije. V podpoglavju *Francesco, Franz, France*, ki vsebinsko pripada zadnji enoti dru-gega glavnega poglavja, avtor predstavi Prešernov kult v razdobju okupacije slovenskega prostora (vojni čas med aprilom 1941 in majem 1945), ko so si največjega slovenskega pesnika lastili skoraj vsi vpleteni tabori. Avtor pojasni, da kompleksni položaj Prešernovega kulta v vojnem obdobju do dandanes še bil popolnoma pojasnjen, s čimer izkaže možnost novega raziskovalnega polja, katerega bi bilo potrebno v prihodnosti znanstveno še proučiti. Prav tako pra-vilno navaja najnovejše raziskovalne izsledke o zasedbi, razkosanju in kasnejši okupaciji slovenskega prostora,¹ ki so ga aprila 1941 zasedli štirje okupatorji in ne trije kakor zmotno trdijo nekatere starejše (zastarele) zgodovinopisne študije. Kakorkoli, kot ugotavlja avtor je bilo za Prešerna v vojnem obdobju zna-čilno, da si ga je vsaka skupina v skladu s svojimi cilji in pod dometom svojih propagandnih sredstev interpretirala po svoje. Pesnik kot že uveljavljen simbol slovenstva je namreč za različne okupacijske akterje postal iskano blago, ki si ga je vsaka od skupin želela prisvojiti za svojega. Pri italijanskemu okupatorju je bil Prešeren denimo uporabljen kot priročen simbol slovenskega sprejemanja ita-lijanskih vplivov. Slovenskega pesnika je izkoriščal tudi nemški okupator. Koroški Gauleiter dr. Friedrich Rainer je v svojih nagovorih omenjal Prešerna, med drugim je obiskal celo njegovo rojstno hišo in se podpisal v spominsko knji-go. Spominska plošča na Prešernovi hiši v Kranju naj bi celotno vojno obdobje preživela nepoškodovana in na svojem mestu. Kakšen je bil odnos Madžarov in Hrvatov (nemških satelitskih zaveznic) do Prešerna, avtor ni našel omembe vrednih podatkov. Vsekakor pa bi bilo zanimivo raziskati še odnos omenjenih

¹ Glej denimo: Peter Mikša, Daniel Siter, Božo Repe, Maja Vehar, Matija Zorn, Božidar Flajšman, Bojan Balkovec, Kornelija Ajlec in Manca Volk Bahun. *Rogaška Slatina kot obmejno mesto nemškega rajba 1941 – 1945*. Razstava v Knjižnici Rogaška Slatina od 19. aprila do 17. maja 2018, panoji 1–11.

dveh satelitov Hitlerjeve Nemčije. V najizrazitejši in najpogostejši podobi pa so Prešerna uporabili propagandni aparati partizanskega narodnoosvobodilnega gibanja, ko je pesnik postal mogočen protokomunistični revolucionar in prerok partizanskega gibanja ter slovenske narodne osvoboditve. To je, kot izpostavlja Smiljanič, razumljivo glede na to, da se je šlo za osvobodilni boj Slovencev izpod tuje tiranije. Partizani so Prešernovo ime uporabili za poimenovanje svojih vojaških formacij, v svojih bojnih vrstah pa pogostoma prebirali njegove pesmi. Tako so obstajale Prešernova četa, Prešernov bataljon in nazadnje Prešernova brigada. Domobranci so se le poredkoma sklicevali na Prešerna, medtem ko je meščanski tabor predstavljal slovenskega pesnika kot poosebitev svojih prepričanj in v Ljubljani kljub vojnim razmeram z dovoljenjem okupatorja še naprej podeljeval Prešernove literarne nagrade Mestne občine ljubljanske. Ob osvoboditvi Ljubljane je bil pesnikov kip okrašen z zastavami in cvetjem ter tabla z verzi.

Prešernov kult se je brez prekinitve nadaljeval tudi po koncu vojne, za razumevanje pa zahteva prostorski preskok v Sovjetsko zvezo, kjer se je že pred vojno oblikoval model za pesniški kult. Naslednje poglavje *Muzej selektivnih eksponatov* je razčlenjeno na dva podpoglavja. V prvem (*Tovariš Puškin*) je torej za primerjavo recepcije Prešerna v socialistični Jugoslaviji (v prvi fazi je namreč izrazito temeljila na politični konstrukciji ideološko primerne pesnikove podobe) analiziran pristop Sovjetske zveze do vprašanja njenega nacionalnega pesnika Aleksandra Sergejeviča Puškina. V drugi podenoti (*Lovčen, jugoslovanski parnas*) avtor proučuje status Prešernovega kulta v prvih povojnih letih socialistične Jugoslavije v navezavi na sovjetski zgled, kateremu je Titova država med drugim tesno sledila na področju umetnosti in kulture. Avtor ugotavlja, da je lahko Prešerna po nespornem kanonskem statusu v Jugoslaviji presegal zgolj en umetnik, tj. Petar II. Petrovič Njegoš s svojim ključnim delom – epom *Gorski venec*. Kult Franceta Prešerna je povzel poteze obeh omenjenih zgledov.

V socialistično Jugoslavijo je pesnik vstopil kot velikan zgodovine, ki ga je legitimiral partizanski narodnoosvobodilni boj. Iz njegovega opusa so bili izbrani zvoneči verzi, spremenjeni v bojevita gesla. Njegova vizualna podoba se je preobrazila v mladostno, krepko in revolucionarno. Problematični deli njegove osebnosti so bili zamolčani ali ignorirani. Najobsežnejše je zadnje poglavje (*Vzponi in padci Prešernovega kulta v socialistični Jugoslaviji*), ki se razprostira na straneh 87–212 in zajema osem podpoglavij. Prvo podpoglavje govori o slavljenju Prešernovega kulta v prvih povojnih letih v njegovi rojstni hiši v Vrbi na Gorenjskem, ki jo je nova socialistična oblast prvič po osvoboditvi ponovno odprla v februarju leta 1946. Vanjo so simbolično vstavili partizansko puško. Gorenjci so namreč Prešernu podarili puško, iz katere so bili na Gorenjskem v letu 1941 izstreljeni prvi naboji. V tem času je bil pesnik tesno zvezan

s partizanskim izročilom. Iz najzgodnejšega povojnega časa, natančneje iz leta 1946, ko so s februarско odredbo takratnega ministra za prosveto uzakonili podeljevanje Prešernovih nagrad za največje uspehe na področju umetnosti in znanosti, izvira tudi ustoličenje 8. februarja (pesnikova smrt) – tj. nekdanji Prešernov dan – za slovenski kulturni praznik oz. kulturni dan, ki ga imamo in obeležujemo še dandanes. Novonastali Prešernov kult se je v prvih povojnih letih Titove Jugoslavije po Sloveniji in celo drugih predelih jugoslovanske države intenzivno širil v obliki slavnostnih govorov, proslav, počastitev in ostalih kulturnih prireditev, knjižnih izdaj, portretov, upodobitev na poštnih znamkah in udarnih gesel zreduciranih verzov ter preimenovanj slovenskih ulic. Med vojno je pesnik pridobil vlogo preroka partizanstva, po vojni pa je postal še voditelj povojne izgradnje. V naslednji vsebinski podenoti *Prešernovsko ozračje v Kranju* avtor proučuje prenovljeni povojni odnos Kranjčanov in samega Kranja do pesnika ter oblikovanje in izražanje Prešernovega kulturnega statusa po letu 1945 v mestu njegove smrti, kar je bilo delo izjemno ozke skupine ljudi. Pesnikova popularizacija v Kranju pa je bilo pravzaprav plod intenzivnega dela ene same osebe – Črtomirja Zorca, po izobrazbi kiparja, kasneje tudi kustosa Prešernovega muzeja. Zorec je sistematično in sčasoma do potankosti natančno naštudiral dotlej zbrano prešernoslovsko gradivo, sproti objavljajl nove izsledke in podal idejno pobudo za vrsto novih projektov, katerih večina pa do dandanes ni bila realizirana. Avtor tudi analizira vprašanje oz. večkrat zavrnjene poskuse prekopa Prešernovih posmrtnih ostankov v Vrbo, kjer naj bi mu uredili svoj grob, kar pa so Kranjčani na čelu z Zorcem uspešno odbili. V zameno so pa vendarle morali dostojno urediti okolico pesnikovega groba. V podpoglavju *Mukoma nazaj k poeziji: Kult med letoma 1953 in 1964* Smiljanić pojasnjuje spremembe v akceptiranju Prešerna, pri čemer se med najpomembnejše uvršča postopno zmanjševanje Ziherlove moči in s tem zmanjšanja intenzitete propagiranja stališč sovjetskih teoretikov. Ko je Ziherlov vpliv skopnel, je vrhovno avtoriteto nad slovensko kulturo začasno prevzel Josip Vidmar, ki je za razliko od svojega predhodnika izpostavljajl sposobnost umetnika in ne toliko njegov svetovni nazor. Z Vidmarjem se je začel trend, ki se je razvijajl še v naslednjih desetletjih: namesto študiranja Prešernove biografije ter njegovega družbeno-zgodovinskega konteksta se je začelo vračanje k njegovim pesmim, pri katerih je bil poudarek na Prešernovem izpostavljanju ljubezni.

V naslednji podenoti *Pesnik kot kranjski samodržni tiran* avtor kljub nekatereim svetlim izjemam (Titov obisk Prešernovega groba avgusta 1954 in Plečnikov sicer neuspešni poskus renovacije pesnikove hiše v Kranju ter slovesno odprtje Prešernovega muzeja februarja 1964) pojasnjuje proces upadanja intenzivnosti Prešernovega kulta, ki se začne nekako v drugi dekad i socialistične Jugoslavije, do tretjega desetletja pa pesnikov motivacijski zagon že skoraj povsem izpuhti. Problematiko bledenja Prešernove podobe v javnem diskurzu

med drugim načne podpoglavje *Tradicija postane repeticija: Kult med letoma 1965 in 1980*. V *Brezbrižnost kranjske diskogeneracije* se med drugim obravnava ideje o preobrazbi Kranja v Prešernovo mesto in vzpostavitev Prešernovega znanstvenega inštituta (prvotno akademije). Šlo je za velikopotezni projekt, ki pa se kljub prizadevanju nekaterih posameznikov ni nikoli realiziral.

V osemdesetih letih je šel Prešernov kult še skozi svojo zadnjo socialistično fazo. V predzadnjem poglavju *"Kaj je pravzaprav narobe s tem našim praznikom?": Kult med letoma 1981 in 1991* Smiljanič obravnava vlogo Prešernovega kulta po Titovi smrti. Začetek osemdesetih let je glede samega pesnika prinesel povratek k že znanim, če ne zastarelim vzorcem, kar je bilo med drugim ovekovečeno z izdanim ponatisom Prešernovega albuma Franceta Kidriča. Druga polovica osemdesetih let je bila obdobje poskusov popularizacije pesnika med mladimi, k čemur sodi tiskanje Prešerna v podobi slikanic. V zadnjih letih skupne jugoslovanske države je bilo v Ljubljani odkritih več spominskih obeležij, povezanih in posvečenih Prešernu. Slednje je bilo povezano z osmišljanjem Prešerna ob koncu osemdesetih let, ko je v ospredje čedalje intenzivneje prihajal nacionalni okvir. Prešeren ni bil več jugoslovanski, temveč slovenski pesnik. S poimenovanjem enega izmed novonastalih kranjskih trgov v Trg Prešernove brigade v letu 1985 je bila Prešernova vloga v partizanskem boju še zadnjič evocirana. V dekadi Titove smrti sta čedalje večja problema v Prešernovem gaju in tamkajšnjih spomenikov postajala vandalizem in zapuščenost, čemur se leta 1989 ni izognil niti Prešernov nagrobnik. Vse naštetu avtor pojasnjuje v sklopu zadnjega podenote (*Trenutek tišine pred koncem*) zadnjega glavnega poglavja. V zaključku avtor smiselno povzame svoje ugotovitve, nekaj pozornosti pa je posvečene še obdobju samostojne Slovenije in zlasti osamosvojitvenemu času, ko so iz slovenskih zasebnih in javnih prostorov množično izginjali Titovi portreti in kipi. Nič drugače ni bilo v Kranju, kjer so nekaj časa osamele podstavke nekdanjih Titovih upodobitev nadomestili kipi Franceta Prešerna. Krog je bil s tem sklenjen. Prešeren je prešel pot od nacionalne ikone socialistične Jugoslavije do nacionalne ikone samostojne Slovenije.

Avtor v svojem delu jasno izkazuje zmožnost predstavljanja globlje analitične perspektive in širšega zgodovinskega konteksta, v katerega spretno vpne osrednjo zgodbo o pojavu in oblikovanju, rasti in padcu Prešernovega kulta skozi različna zgodovinska obdobja in različne prostorske ravni – s primarnim fokusom na času jugoslovanskega socializma v prostoru Slovenije oz. Kranja kot kraja pesnikove smrti. Ker se lahko v odnosu do Prešerna bere tudi politična zgodovina Jugoslavije, je njegova študija pomemben prikaz politične zgodovine socialistične Jugoslavije, katere spreminjanje se je med drugim skozi povojna desetletja simbolično odražalo celo na Prešernovih kipih, portretih, spomenikih in ostalih spominskih obeležjih. Bralec lahko z vpogledom v delo pridobi za marsikoga presenetljivi uvid v spoznanje, da je bil Prešeren in vse,

kar je bilo takrat povezanega z njim, pomemben indikator širših družbenih in političnih razmer v Jugoslaviji. Zelo pomenljivi so tudi avtorjevi lastni uvidi v kontekstu prikazovanja današnjega časa v lokalnem okolju Kranja (denimo avtorjeva omemba Prešernovega doprsnega kipa nad prodajalno sladkarij in časopisja v nakupovalnem centru). Širše bralstvo bi si jih zagotovo želelo še več.

Tisti, ki se bodo lotili temeljitega branja, bodo morebiti začutili, da bi lahko bilo v knjigo vstavljenega nekaj več slikovnega gradiva. (V knjigi je vsega skupaj 13 fotografij, prva fotografija se pojavi na strani 99.) Za lažjo vizualizacijo bi bilo do bralstva prijazno, da bi bila sicer kvalitetna vsebina oplemenitenjena še z večjim naborom fotografij in slik. Njihova odsotnost se še posebej občuti, ko avtor razpravlja o spremembi karakteristik Prešernovih portretov oz. njegove vizualne podobe v predvojnem in povojnem obdobju. Razlike med obema obdobjema bi lahko bile nazorneje predstavljene tudi skozi fotografije.

Monografijo krasi posluževanje bogatega nabora različnih primarnih virov, ki jih avtor medsebojno odlično prepleta in dopolnjuje v smiselno celoto. Iz dela je razvidno spretno operiranje z ogromnim številom časopisnih virov v slovenskem, nemškem, ruskem in angleškem jeziku (pregledanih je bilo 50 različnih časopisov, povečini večje število pripadajočih števil in letnikov znotraj posameznega časopisja),² arhivskega gradiva (fonda Inštituta za novejšo zgodovino in Zgodovinskega arhiva Ljubljana), elektronskimi viri (šest enot) in neverjetnim naborom tehtno izbrane znanstvene literature (avtor je v svoji študiji uporabil kar 159 enot), ki mu je služila kot opora in osnovno ogrodje njegove raziskave.

S Smiljanićevo znanstveno monografijo je sodobno slovensko zgodovinsko pridobilo nepogrešljivo referenčno znanstveno delo, ki odpira nove izvirne in natančne poglede na nastanek, razvoj, širjenje, ohranjanje ter zaton Prešernovega kulta oz. kulturnega svetništva zlasti v povojnem socialističnem času Jugoslavije, kjer so zavoljo legitimiranja partizanskega boja po meri komunistične partije nastale obsežne in natančne interpretacije Prešerna. Obenem knjiga predstavlja tudi pomemben znanstvenoraziskovalni dosežek in doprinos v polju krajevine zgodovine Kranja, hkrati pa odpira dokajšnje število novih tem in potencialnih raziskav. Zaradi jasnega in razumljivega stila pisanja lahko knjigo poprime v roke široki spekter laičnega in strokovnega bralstva, v prvi vrsti pa bi jo priporočil zlasti dijakom in študentom vseh stopenj literarnozgodovinskih in celo likovnoumetniških študijskih smeri ter raziskovalcem slovenske književnosti in politične in kulturne zgodovine, seveda pa ne gre poza-

² Po številu pregledanih števil in letnikov na posamezno časopisje najbolj izstopajo naslednji časopisni viri: *Delavska enotnost*, *Delo*, *Dom in svet*, *Glas*, *Gorenjski glas*, *Mladina*, *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, *Slovenski narod*, *Slovenski poročevalec*, *Slovenec*, *Tovariš*, *Snovanja*, *Primorski dnevnik* in *Gorenjec*.

biti na lokalne prebivalce Kranja in bližnjega okoliša, ki so z delom pridobili veliko svežih spoznanj, temelječih in podprtih z znanstvenimi metodami raziskovanja, o zgodovini svojega lastnega kraja, kar bi moralo biti že samo po sebi dovolj, da knjigo preberejo.

Daniel Siter

Asistent, mladi raziskovalec
Alma Mater Europaea – Fakulteta za humanistični študij,
Institutum Studiorum Humanitatis
Ljubljana, Kardeljeva ploščad 1, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: daniel.siter@almamater.si

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

Avtorski izvlečki /
Author's Abstracts

DOI 10.32874/SHS.2021-09

Author: **PEROVŠEK Jurij**

Ph.D., Research Counsellor
Institute of Contemporary History
Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, Slovenia

Title: **ANTON KOROŠEC AND STYRIAN LIBERALS**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, 21 (2021), No. 2, pp. 301–326, 116 notes, 5 pictures

Category: 1.01 Original scientific paper

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: Anton Korošec, Lower Styria, liberals, National Party, Slovenian Peasant Union, political Catholicism, Hapsburg Monarchy

Abstract: One of the most important Slovenian politicians of the 20th century, Dr. Anton Korošec (1872–1940), started his political career in Styria, which was the foundation for his later ascend in the Austrian, Slovenian and Yugoslav territory. During the Austrian era, as he was a Catholic politician, his main adversaries in his local Lower Styrian surroundings were liberals, which coincided well with the then prevailing political division. They named him as the “general” of the Catholic political party, the Slovenian Peasant Union in Styria, which won the state (1907, 1911) and parliamentary (1909) elections and had absolute dominance in Styria.

DOI 10.32874/SHS.2021-10

Author: **RAHTEN Andrej**

Ph.D., Full Professor, Research Counsellor
University of Maribor, Faculty of Art, Department of History
Koroška cesta 160, SI-2000 Maribor, Slovenia

Title: **KOROŠEC'S CONCEPT OF THE STATE CONSTITUTION DURING THE FOUNDING ERA OF THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, 21 (2021), No. 2, pp. 327–362, 90 notes, 3 pictures

Category: 1.01 Original scientific paper

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: Anton Korošec, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, centralism, federalism, Vidovdan Constitution

Abstract: The article presents staidpoints of the leading Slovene politician Anton Korošec in the founding era of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. Based on the archival sources, press reports and memoirs, it deals with the views of Korošec regarding main problems in adopting the constitution of the new state. During the process of passing the constitution of the SHS-Kingdom Korošec had to admit defeat in materialising his constitutional concepts.

Author: GAŠPARIČ Jure

Ph.D., Senior Research Associate
Institut for Contemporary History
Privoz 11, SI–1000 Ljubljana, Slovenia

Title: ANTON KOROŠEC AND THE DOWNFALL OF THE MILAN STOJADINOVIĆ GOVERNMENT

Subtitle: On Conspiracies and Conspirators

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, 21 (2021), No. 2, pp. 363–398, 104 notes, 5 pictures

Category: 1.01 Original scientific paper

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: Anton Korošec, Milan Stojadinović, Kingdom of Yugoslavia, 1939, political conspiracy

Abstract: The author discusses the role of Anton Korošec in the downfall of the Milan Stojadinović government in February 1939, one of the more exciting moments of the Kingdom of Yugoslavia. He confronts some theoretical issues when explaining the background of the political conspiracy, which he conceives as the contrast between public and politically legitimized action. First, the meaning of structure and event. Can the government's downfall be understood as an event that happened instantaneously and was not inevitable, or can it be seen as necessary, even long-planned? Furthermore, the author wonders whether it is possible to describe the events only utilizing rational analysis and causal sequence or something missing in the process. The discussion structure is based on a chronologically challenging concept: the definition is followed by a temporal, political, and spatial contextualization, then by a cause-and-effect analysis, and finally by a conclusion.

Author: PELIKAN Egon

Ph.D., Full Professor
ZRS Koper, Institute for Historical Studies
Garibaldijeva 1, SI–6000 Koper, Slovenia

**Title: ANTON KOROŠEC AND SLOVENE MINORITY IN THE PRIMORSKA REGION
BETWEEN THE WORLD WARS**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, 21 (2021), No. 2, pp. 399–434, 86 notes, 4 pictures

Category: 1.01 Original scientific paper

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: Anton Korošec, the Kingdom of Yugoslavia, Primorska region, Slovene minority, Venezia Giulia, Engelbert Besednjak

Abstract: In this article, the author presents the role and importance of Anton Korošec between the world wars, in maintaining the national consciousness of Slovene and Croatian minorities in Venezia Giulia. Based on the material from the archive of Engelbert Besednjak, the author presents organized action of the Secret Christian Social Organisation and the activities of the Slovene Clergy from the Primorska region between the world wars. A crucial role in the political and especially material support for the Slovene minority was played by Anton Korošec, who took care of an ongoing funding of anti-fascist and national defence initiatives of the Secret Christian Social Organisation and the Slovene Clergy from the Primorska region. He has also cooperated with Engelbert Besednjak and other representatives of Slovenes from the Primorska region.

DOI 10.32874/SHS.2021-13

Author: MITHANS Gašper

Ph.D., Assistant Professor, Senior Research Associate
ZRS Koper, Institute for Historical Studies
Garibaldijeva 1, SI–6000 Koper, Slovenia

Title: ANTON KOROŠEC AND THE APOSTOLIC NUNCIO ERMEGENILDO PELLEGRINETTI

Subtitle: Political Catholicism, Minority Issues, and the Concordat between the Holy See and the Kingdom of Yugoslavia

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, 21 (2021), No. 2, pp. 435–472, 122 notes, 4 pictures

Category: 1.01 Original scientific paper

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: Anton Korošec, Ermenegildo Pellegrinetti, Kingdom of Yugoslavia, Concordat, Minority, political Catholicism

Abstract: The article discusses some key political problems in Slovene and Yugoslav history through the relationship between Anton Korošec, a Catholic priest and one of the most prominent politicians of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes/Yugoslavia, and Ermenegildo Pellegrinetti, the apostolic nuncio in the first Yugoslavia. The analysis of memoirs and archival sources presents contextualised personal insights into the politicization of the Catholic Church and the activities of Catholic parties, including the issue of nationalisms, the anti-fascist action of Slovenes and Croats in Italy and the failed attempt to adopt a Concordat between the Kingdom of Yugoslavia and the Holy See.

DOI 10.32874/SHS.2021-14

Author: PEROVŠEK Jurij

Ph.D., Research Counsellor
Institute of Contemporary History
Privoz 11, SI–1000 Ljubljana, Slovenia

Title: POLITICAL SITUATION ON SLOVENE TERRITORY IN 1920

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, 21 (2021), No. 2, pp. 473–502, 74 notes, 9 pictures

Category: 1.01 Original scientific paper

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: the question of Slovene borders, women's right to vote, communist party, Slovene People's Party, railway and general strike, Dr. Anton Bonaventura Jeglič, Dr. Janez Evangelist Krek, Alexander Karadordević, Constituent Assembly elections, Obznana

Abstract: The article presents a thorough analysis of the dynamic political situation on Slovene ground in 1920, which was created by protest marches connected to the question of Slovene borders, women's right to vote, the establishment of the communist Workers' Socialist Party of Slovenia and the assembly of the catholic Slovene People's Party (SLS) in Ljubljana. The reality of the communist movement was shown by the railway and general strike in the second half of April 1920, which culminated on April 24, with tragic blood spill on Zaloška cesta in Ljubljana. Politically, the communists were the third strongest actor in the state and for the purpose of their elimination, the Belgrade government passed the so-called Obznana law on December 29, 1920, and forbid their activities. The changing political situation could also be seen at the already limited management of Slovenia. There were several changes of the Land Government for Slovenia, which were connected to the changes of the central government in Belgrade. The year 1920 was a turning point in many ways. It predicted troubled political years ahead and the prediction was right.

Author: RAHTEN Andrej

Ph.D., Full Professor, Research Counsellor
University of Maribor, Faculty of Art, Department of History
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenia
ZRC SAZU
Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenia

Title: BREJC'S SECOND TERM: POLITICAL CHALLENGES FACING THE PROVINCIAL GOVERNMENT FOR SLOVENIA IN 1920

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, 21 (2021), No. 2, pp. 503–530, 79 notes, 4 pictures

Category: 1.01 Original scientific paper

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: Janko Brejc, Aleksander Karadordevič, Gregor Žerjav, Slovene People's Party, Carinthian Plebiscite

Abstract: The article deals with the main political challenges of the Provincial Government for Slovenia led by Janko Brejc, one of the most prominent Slovene political leaders in the post-imperial transition era. Based on the archival sources and different press reports, the article presents the crucial political developments in Slovenia in 1920, during Brejc's second term as the provincial prime minister, especially the April strike and the Carinthian Plebiscite.

Avtor: OSOJNIK Janez

Mag. zgodovine, mladi raziskovalec

Soavtor: MAVER Aleš

Dr., docent

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenija

Naslov: PLEBISCITI V EVROPI PO KONCU PRVE SVETOVNE VOJNE

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, letnik 21 (2021), št. 2, str. 531–570, 145 cit., 2 slike

Kategorija: 1.01 Izvirni znanstveni članek

Jezik: angleški (izvleček angleški in slovenski, povzetek slovenski)

Ključne besede: plebiscit, pariška mirovna konferenca, diplomacija, Schleswig, Kwidzyn/Marienwerder, Olsztyn/Altenstein, Celovška kotlina, Zgornja Šlezija, Šopron, plebiscitna komisija

Izvilleček: V članku so obravnavani plebisciti, ki so bili v Evropi izvedeni v letih po prvi svetovni vojni, natančneje v letih 1920 in 1921. Vsi so bili izvedeni za potrebe novega zarisovanja meja na območjih, kjer je bilo to težavno zaradi njihove večnacionalne strukture, pa tudi gospodarskih, geografskih in zgodovinskih dejavnikov. Tako so se velesile zmagovalke prve svetovne vojne v nekaterih primerih odločile za instrument ljudskega glasovanja, ki v zgodovini ni bil novost, a je bil takrat prvič uporabljen bolj številčno. Avtorja v članku predstavlja podobnosti in razlike med obravnavanimi plebisciti.

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

Uredniška navodila avtorjem /
Editor's Instructions to Authors

Uredniška navodila avtorjem

1. ***Studia Historica Slovenica (SHS)*** je znanstvena periodična publikacija, ki jo izdajata Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča in ZRI dr. Franca Kovačiča Maribor. Revija objavlja članke s področja zgodovine in ostalih humanističnih in družboslovnih ved, ki mejijo na zgodovinsko znanost.
2. Revija ***Studia Historica Slovenica*** izhaja v treh številkah letno. V dveh številkah objavlja prispevke v slovenskem jeziku – s povzetkom (*Summary*) v angleškem, nemškem, italijanskem, francoskem ali ruskem jeziku ter izvlečkom (*Abstract*) in ključnimi besedami (*Key words*) v angleškem jeziku. Ena številka je tudi tujejezična in je namenjena objavam prispevkov domačih in tujih avtorjev v enem od svetovnih jezikov – s povzetkom in izvlečkom v slovenskem jeziku.
3. **Prispevek** (napisan z urejevalnikom teksta *Word for Windows*) mora (opremljen z vsemi obveznimi prilogami) obsegati **najmanj eno in pol avtorsko polo oz. 24 enostransko tipkanih strani s po 30 vrsticami na stran** (ok. 55.000–60.000 znakov brez presledkov) in **lahko obsega do 40 enostransko tipkanih strani s po 30 vrsticami na stran** (ok. 100.000 znakov brez presledkov). Prispevek mora biti napisan v pisavi *Times New Roman* v velikosti 12 pt, z medvrstičnim razmikom 1,5 (opombe v pisavi v pisavi *Times New Roman* v velikosti 10 pt, z medvrstičnim razmikom 1).

Prispevek mora biti poslan uredništvu **po elektronski pošti** (na dva naslova):

e-mail: shs.urednistvo@gmail.com; darko.fris@gmail.com

4. **Avtor** mora navesti naslednje podatke: ime in priimek, akademski naslov, delovno mesto, ustanovo zaposlitve, njen naslov in naslov elektronske pošte (e-mail). Avtor ob oddaji članka zagotavlja, da članek še ni bil objavljen in se obvezuje, da ga ne bo objavil drugje.
5. **Slikovni material** mora biti poslan kot priloga e-pošti (vsaka slika posebej) v obliki digitalne kopije ali v eni od naslednjih digitalnih oblik: JPG, TIF ali PDF, opremljen **s podnapisom in navedbo vira**.

6. Oddani prispevek mora biti opremljen: **s povzetkom** (60–75 vrstic), **izvlečkom** (6–10 vrstic) in **ključnimi besedami v slovenskem jeziku** ter s **prevodi izvlečka, povzetka in ključnih besed v angleškem ali nemškem jeziku**.

Izvleček mora biti razumljiv sam po sebi brez branja celotnega besedila članka. Pri pisanju se uporabljajo cele povedi, izogibati se je potrebno slabše znanim kraticam in okrajšavam. Izvleček mora jasno izražati avtorjev primarni namen oziroma doseg članka, razlog, zakaj je bil napisan, ter opis tehnike raziskovalnega pristopa (osnovna metodološka načela).

Ključne besede morajo odražati vsebino prispevka in biti primerne za klasifikacijo (UDK).

Povzetek mora predstaviti namen prispevka, glavne značilnosti in metodologijo raziskovalnega dela ter najpomembnejše rezultate in sklepe.

7. **Besedilo prispevka** mora biti pregledno in razumljivo strukturirano (naslovi poglavij, podpoglavij), tako da je mogoče razbrati namen, metodo dela, rezultate in sklepe. **V uvodu** je potrebno predstaviti dosežke dosedanjih raziskav o obravnavani temi (vključno z mednarodnimi referencami) in napovedati namen članka oziroma razlog, zakaj je bil napisan.
8. **Opombe** morajo biti pisane enotno kot **sprotne opombe pod črto**. So vsebinske (avtorjev komentar) in bibliografske (navedba vira, uporabljene oz. citirane literature).
- a. **Bibliografska opomba** mora ob prvi navedbi vsebovati celoten naslov oz. nahajališče: ime in priimek avtorja, naslov dela (ko gre za objavo v reviji ali zborniku naslov le-tega), kraj in leto izida, strani. ... idr.:

primer – **monografija**: Jože Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245–1782* (Celje, 2005), str. OD–DO;

primer – **članek v reviji**: Darko Friš, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 59, št. 1–2 (2005), str. OD–DO;

primer – **članek v časniku**: (avtor), "Volitve v mariborski mestni zastop", *Slovenski gospodar*, 27. 11. 1873, št. 48, str. OD–DO;
primer – **prispevek v zborniku**: Vasilij Melik, "Vprašanje regij v naši preteklosti", v: *Regionalni vidiki slovenske zgodovine : zbornik referatov XXXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ur. Peter Štih in Bojan Balkovec (Ljubljana, 2004), str. OD–DO;
primer – **spletna stran**: *Zürcher Wappenrolle – e.codices*, dostopno na: <http://www.e-codices.unifr.ch/de/list/one/snm/AG002760>, pridobljeno: 14. 1. 2019.

nato pa se v **naslednjih opombah z isto referenco uporablja smiselna okrajšava**

(dalje: Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan*, str. OD–DO)

(dalje: Friš, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke", str. OD–DO).

- b.** Pri navajanju **arhivskih virov** je potrebno navesti: arhiv (ob prvi navedbi celotno ime, v primeru, da ga uporabljamo večkrat, je treba navesti okrajšavo v oklepaju), ime fonda ali zbirke (signaturo, če jo ima), številko fascikla (arhivske škatle) in arhivske enote ter naslov navajanega dokumenta:

primer: Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond Pavel Turner, AŠ 7, pismo Davorina Trstenjaka Pavlu Turnerju iz Starega Trga, 7. junij 1889.

9. Na koncu prispevka je potrebno dodati abecedni seznam VIROV in LITERATURE (primer):

VIRI (ločeno: arhivski viri, objavljeni viri, časopisni viri in internetni viri)

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, fond Pavel Turner, AŠ 7.

Perovšek, Jurij, *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)*, Viri 13 (Ljubljana, 1998).

Slovenski gospodar – Maribor, letnik 1873–1888.

Zürcher Wappenrolle – e.codices, dostopno na: <http://www.ecodices.unifr.ch/de/list/one/snm/AG002760>, pridobljeno: 14. 1. 2019.

LITERATURA

Friš, Darko, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 59, št. 1–2 (2005), str. OD–DO.

Melik, Vasilij, "Vprašanje regij v naši preteklosti", v: Štih, Peter in Balkovec, Bojan (ur.) *Regionalni vidiki slovenske zgodovine: zbornik referatov XXXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev* (Ljubljana, 2004), str. OD–DO.

Mlinarič, Jože, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245–1782* (Celje, 2005).

10. **Prispevki so recenzirani; recenzije** so anonimne. Na osnovi pozitivnega mnenja recenzentov je članek uvrščen v objavo.
11. Za znanstveno korektnost vsebine prispevka in točnost podatkov **odgovarja avtor**.
12. **Avtor je dolžan zagotoviti jezikovno neoporečnost besedil**, uredništvo pa ima pravico članke dodatno jezikovno lektorirati. Uredništvo posreduje avtorju **prvo korekturo** prispevka, ki jo mora vrniti uredništvo v roku treh dni; širjenje obsega besedila ob korekturah ni dovoljeno. Pri korekturah je treba uporabljati korekturna znamenja, navedena v Slovenski pravopis (1962), Slovenski pravopis 1. Pravila (1990). **Drugo korekturo** opravi uredništvo.

Dodatna pojasnila lahko avtorji dobijo pri članih uredništva.

Uredništvo SHS

Editor's Instruction to Authors

1. ***Studia Historica Slovenica (SHS)*** is a periodical scientific publication published by the Historical association of Dr. Franc Kovačič and ZRI Dr. Franc Kovačič, Maribor, Slovenia. The publication publishes historical articles and other humanistic and sociological articles that adjoin historical science.
2. ***Studia Historica Slovenica*** is issued in three volumes a year. The first two volumes publish articles in Slovene language – with summaries in English, German, Italian, French or Russian language and abstracts in English. The third volume is also a foreign language volume, which is intended for publishing articles written by local and foreign authors in one of the world languages – with summaries and abstracts in Slovene language.
3. **An article** (edited in Microsoft Word for Windows) **must include at least 24 pages with 30 rows per page** (app. 55.000–60.000 characters (no spaces)) and **can include up to 40 pages with 30 rows per page** (app. 100.000 characters (no spaces)). It must be written in the Times New Roman font, size 12 pt, with a spacing of 1,5 (footnote in the Times New Roman font, size 10 pt, with a spacing of 1). The authors should ensure that their contributions meet acceptable standards of language.

The article must be sent **by e-mail:**
e-mail: shs.urednistvo@gmail.com; darko.fris@gmail.com
4. **The author** must submit the following data: name and surname, academic title, occupation, institution of occupation, its address, and e-mail. By submitting the article, the author ensures that the article has not yet been published and undertakes not to publish it elsewhere.
5. **Picture material** must be in the form of a digital copy (each picture separately) or in one of the following digital formats: JPG, TIF or PDF, provided with **a subtitle and an indication of the source.**

6. Delivered article must be equipped with: a **summary** (60–75 lines), an **abstract** (6–10 lines) and **key words**. English or German translations of the abstract, summary, and keywords are also required.

The summary must be understandable by itself, without reading the article as a whole. In writing whole sentences must be used, less known abbreviations and shortenings should be avoided. Summary must contain the author's primary goal and the purpose of the article, the reason why it was written and the description of research techniques (primary methodological principles).

Key words must reflect the content of the article and must be adequate to classification (UDK).

The abstract must present the purpose of the article, its main characteristics and the methodology of research work as well as the most significant results and conclusions.

7. **The text** of the article must be clear and intelligibly structured (chapter titles, sub-chapters) for the purpose of clear recognition of article's aim, work methods, results and conclusions.

Notes must be uniquely formed as **footnotes**, which can be contextual (author's comment) and bibliographical (source quotation, quoted literature).

- a. On first quotation, a **bibliographical footnote** must contain an entire title or location: author's name and surname, title (review or miscellany title when published in it), place and date of issue, pages etc.:

Example – **monograph**: Jože Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245–1782* (Celje, 2005), p. FROM–TO;

Example – **scholarly article**: Darko Friš, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 59, No. 1–2 (2005), p. FROM–TO;

Example – **newspaper article**: (author), "Volitve v mariborski mestni zastop", *Slovenski gospodar*, 27. 11. 1873, No. 48, p. FROM–TO;

Example – **miscellany**: Vasilij Melik, "Vprašanje regij v naši preteklosti", in: *Regionalni vidiki slovenske zgodovine: zbornik referatov XXXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ed. Peter Štih and Bojan Balkovec (Ljubljana, 2004), p. FROM–TO;

Example – **website:** *Zürcher Wappenrolle – e.codices*, <http://www.e-codices.unifr.ch/de/list/one/snm/AG002760>, accessed: 14. 1. 2019

On following quotations with the same reference logical shortenings are used

(hereinafter: Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan*, p. FROM–TO).

(hereinafter: Friš, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke", p. FROM–TO).

- b.** While quoting **archival sources**, the archive must be stated: archive (whole name on first quotation, on following quotations use a shortening in brackets), name of fond or collection (signature, if given), number of fascicle (box) and archival unit, address of quote document.

Example: Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond Pavel Turner, box 7, letter of Davorin Trstenjak to Pavel Turner from Stari Trg, 7. 12. 1889.

- 8.** An **alphabetical list of SOURCES and LITERATURE** should be added **at the end of the article** (example):

SOURCES (separately: primary sources, published sources, newspapers and internet sources)

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, fond Pavel Turner, Aš 7.

Perovšek, Jurij, *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)*, Viri 13 (Ljubljana, 1998).

Slovenski gospodar – Maribor, years 1873–1888.

Zürcher Wappenrolle – e.codices, <http://www.e-codices.unifr.ch/de/list/one/snm/AG002760>, accessed: 14. 1. 2019.

LITERATURE

Friš, Darko, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 59, št. 1–2 (2005), p. FROM–TO.

Melik, Vasilij, "Vprašanje regij v naši preteklosti", v: *Regionalni vidiki slovenske zgodovine : zbornik referatov XXXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ur. Peter Štih in Bojan Balkovec (Ljubljana, 2004), p. FROM–TO.

Mlinarič, Jože, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245–1782* (Celje, 2005).

9. Articles are reviewed; **reviews** are anonymous. An article is placed for publishing on the basis of reviewer's positive view.
10. **Author is responsible** for the article's scientific content and accuracy of data.
11. The authors should ensure that their contributions meet acceptable standards of language. The Editorial Board reserves its right to further edit the articles. The Editorial board sends **the first correction back** to the author, who has to return it in three days; enlargement of text while correcting is not permitted. While correcting corrective signs, as stated in the orthography, must be used. The editorial board performs the **second correction**.

Additional explanations are available with the Editorial Board.

Editorial board of SHS